

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ
ТРАНЗИЦИЈА И КРИЗА

Аутор:

Др Јован Б. Душанић, редовни професор универзитета

dusanic@gmail.com

<http://www.dusanic.rs>

Наслов:

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ
ТРАНЗИЦИЈА И КРИЗА

Рецензенти:

Проф. др Благоје Бабић, Београд

Проф. др Ђуро Медић, Загреб

Издавач:

Београдска пословна школа

За издавача:

Проф. др Илија Самарцић

Штампа:

Планета принт, Београд

Тираж:

300

Јован Б. Душанић

**НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ
ТРАНЗИЦИЈА И КРИЗА**

**БЕОГРАД
2013**

**Сину АРСЕНИЈУ
и синовцима СТЕФАНУ,
БРАНИСЛАВУ и ПРЕДРАГУ**

САДРЖАЈ

Предговор <i>српском</i> издању.....	7
Предговор <i>хрватском</i> издању.....	9

Први део ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ

– *Бећарска економија* –

1. Југословенска привреда на почетку трећег миленијума ..	15
2. Ортодоксни и хетеродоксни програми стабилизације	56
3. Програм модернизације Србије или програм економског неоколонијализма	97
4. Још једна изгубљена деценија	110
5. Шта да се ради?	143
<i>Прилог 1</i>	168

Други део СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

– *Казино економија* –

6. Доларска алхемија и казино економија	183
7. Уклонимо зид (<i>wall</i>) неправде да би шира била улица (<i>street</i>) наде	209

8. Може ли исландско сунце огрејати Грке ?	229
<i>Прилог 2</i>	246

Трећи део **НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ**

– *Идеологија економског неоколонијализма* –

9. Покушај реанимације неолиберализма	273
10. Непролазна времена само једне књиге	283
11. Сјај и беда економске науке	322
12. Неолиберализам и криза	346
<i>Прилог 3</i>	397

Поговор <i>српском</i> издању.....	431
------------------------------------	-----

ПРЕДГОВОР СРПСКОМ ИЗДАЊУ

*Све су Дрине овог света криве.
И ми их никада не можемо исправити.
Али, ми никада не смемо престати
да их исправљамо.*
Иво Андрић

*Општење са науком, када се она
не руководи нити ограничава неким
вишим принципом васпитања, него се све
више ослобађа према основном принципу
ШТО ВИШЕ – ТО БОЉЕ, несумњиво је за
научника исто толико штетно колико и економски
принцип *laissez faire* за морал читавог народа.
Ко још зна да је васпитање научника
да не жртвује своју човечност и да је не сасуши
управо најтежи проблем.*
Фридрих Ниче

Ова књига представља српско издање моје књиге *Критика неолиберализма и транзиције* недавно објављене у Загребу (кroatизирана и на латиници). Била

је то прва економска књига једног аутора из Србије која је објављена у Хрватској, после више од две деценије. Надам се да ће после овог преседана бити још таквих објављених књига у Хрватској али и да ће у Србији бити штампана дела познатих хрватских економиста.

За разлику од хрватског, у српском издању су објављена и три прилога – по један после сваког поглавља књиге.

У Београду, 12.мај 2013.

Јован Б. Душанић
dusanic@gmail.com

P R E D G O V O R **H R V A T S K O M I Z D A N J U**

*Ovo ne navodim da bih se hvalio,
već kao dokaz pobjede svoje obveze.*

Stefan Ljubibratić,
Mitropolit dalmatinski

Nekoliko mojih kolega, profesora na sveučilištima u Hrvatskoj i Federaciji BiH, predložilo mi je da objavim knjigu na latinici, jer studenti, kojima preporučuju moje radove, imaju problem pri njihovu korištenju s obzirom na to da su, u pravilu, objavljeni na ćirilici. Ovom knjigom to činim.

U njoj je nekoliko referata i rasprava sa savjetovanja Naučnog društva ekonomista (objavljenih u časopisu Ekonomskog fakulteta u Beogradu – *Ekonomski anali*) i okruglih stolova Akademije ekonomskih nauka (objavljenih u ča-

sopisu Ekonomskog fakulteta u Beogradu – *Ekonomске идеје и пракса*), те радови који су објављени у часописима *Финансије* и *Нова српска политичка мисао* који излазе у Београду.

У овим се текстовима lijepo види – на примјеру Србије – зашто је била осуђена на неуспјех транзиција temeljena на neoliberalnim načelima. Будући да је по једнаком, neoliberalnom modelu транзиција проведена и у Хрватској, БиХ и Црној Гори, читатељи с ових подручја моћи ће се увјерити да се neoliberalizam налази у коријену не само неуспјеха транзиције у нашим државима него и свјетске економске кризе, којој је посвећен добар дио књиге.

Под utjecajem свјетске олигархије и крупног капитала, чији је главни експонент ММФ, нове српске власти су, poslije преврата од петог listopada (2000.), прихватиле neoliberalni програм економских промјена који је водио brzom урушавању ionako слабаšне српске привреде. Овим је програмом Србију, као uostalom и друге postsociјалистичке земље, требало лишити власништва над ресурсима којима располаже и довести је у такву дужничку оvisност (дужничко ropство) да буде беспоговорни послушник моћних и богатих. Овај простор је третiran, прије свега, као извор jeftине и obespravlјене радне снаге, те тржиште за производе и bankарске услуге западних zemalјa. Oсновни problem, ipak, nije u ММФ-u, jer се он odličно brine о интересима onih чији је експонент и које zastupa, nego u nekompetentnosti и servilnosti наше vladajuće nomenklature и podаничком diskursu који dominira на домаћој akademској и mediјској javној sceni.

Polazeći од uvјerenja да је aktualno pitanje економске транзиције najveći profesionalni (али и moralni) izazov sadaшnje generације економских djelatnika, те да од načina на који ће она бити realizirana у velikoj mјери ovisi

sudbina naših potomaka, smatrao sam da u tekstovima posvećenim tranziciji u Srbiji neću biti jako produktivan budem li se pridržavao uglađenih akademskih rasprava, nego da moram otvoreno (bez uvijanja i izravno) upozoriti na mnoge činjenice. Činio sam to ne samo sadržajem objavljenih tekstova nego i njihovim naslovima. Tako je bilo i s mojim prvim tekstom objavljenim, svega nekoliko dana poslije “*srpske oktobarske revolucije*”, u novinama *Danas* (listopad, 2000.) – *Recept za kolonijalne zemlje*, ali i naslovima ili podnaslovima knjiga: *Tranzicija – velika šansa ali i opasna zamka* (2001.), *Monetarni i tržišni fundamentalizam – kao alibi za nekompetentnost* (2004.), *Godine propuštenih šansi – tranzicija u Srbiji* (2006.), *Washington consensus – kodifikovani program ekonomskog neokolonijalizma* (2007.), *Bečarska ekonomija – tranzicija u Srbiji* (2008.), *Dolarska alhemija i kazino ekonomija – svetska ekonomska kriza* (2009.), *Destrukcija ekonomije* (u tri knjige 2010. – 2011.).

Cijelo proteklo desetljeće većina mojih kolega ekonomista uvjerava me da je iluzorno boriti se protiv zla i nepravde koji novi svjetski ekonomski poredak sa sobom nosi (a da smo mi mali i nejaki i moramo se podčiniti moćnima i bogatima), te da moji kritički tekstovi ne mogu to zlo i nepravdu umanjiti, a ja ću s takvim javnim stajalištima (od strane svjetske oligarhije odnosno njene domaće kompradorske kvazielite) biti medijski marginaliziran i uskraćen za potencijalno važne funkcije u vlasti i biznisu, te za znatna financijska sredstva koja uz to idu. Takva razmišljanja su mi strana i podsjećao sam ih na riječi Konfucija: *Kada država napreduje, sramota je biti nepoznat i siromašan; kada država nazaduje, sramota je biti slavan i bogat.*

Mislim da je naša profesionalna, ali prije svega ljudska obveza da na zlo i nepravdu ne pristajemo i s njima se ne mirimo, te da ih neprekidno otkrivamo i javno razgolićujemo. Protiv zla i nepravde treba se boriti ne zato da bi se oni pobijedili (uvijek će ih biti, u većoj ili manjoj mjeri) nego prije svega zbog toga da oni ne bi pobijedili čovjeka u nama.

U Beogradu 16. veljače 2012.

Jovan B. Dušanić
dusanic@gmail.com

Први део

ТРАНЗИЦИЈА У СРБИЈИ
– Београдска економија –

ЈУГОСЛОВЕНСКА ПРИВРЕДА НА ПОЧЕТКУ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

РЕЗИМЕ

Југославија се тек сада, на почетку трећег миленијума, са великим закашњењем, налази на почетку неопходних суштинских економских реформи. Закашњење од једне деценије је огроман недостатак, али и велика шанса да се избегну грешке, заблуде и лутања кроз које су прошле друге привреде у транзицији.¹

Искуство других привреда у транзицији показује да је потребно напустити наивно веровање економиста – (нео)либерала да ће стабилизација, либерализација и приватизација аутоматски решити све економске проблеме и бити свестан да у реформисању привреде кључну улогу има држава и њене институције, те да је потребна поетапност, а не никакав радикализам у спровођењу реформи. Исто тако, неопходно је да урађени програм

¹ Уредничка скраћивања (у часопису Финансије, јануар-фебруар 2001) обележена су масним (бoлд) словима.

економских реформи буде резултат домаће памети (да се тако једноставно изразим), а никако већ готов програм који се "увози" са стране.

Од изузетне важности је и да програм економских реформи у Југославији буде конципиран и спровођен од стране људи који представљају аутентичну домаћу елиту са јасно артикулисаним националним интересима заснованим на истинском патриотизму, а не компрадора чији је првенствени циљ лично богаћење и сопствено укључивање у светску елиту (макар то био и њен периферни слој).

* * *

Југославија се на почетку трећег миленијума налази у ситуацији када је неопходно, једном мудро и до краја осмишљеном политиком, предузети адекватне мере у разним сферама живота како би велика већина њених грађана кроз разумно, релативно кратко, време после смене претходне власти, осетила благодети једне одговорне државне политике. У оквиру свих тих промена посебно место ће имати суштинске економске реформе које нам предстоје.

За такве реформе основни услов је да постоји стварна политичка воља. Уколико пођемо од претпоставке да она, после септембарских и децембарских избора из 2000-те године, постоји онда се поставља питање како економске реформе треба да буду конципиране и како да се у стварности реализују. Заостатак, од једне деценије, у спровођењу суштинских економских реформи, Југославија би требало да компензује на тај начин што ће извући поуке из већ богатог искуства привреда у транзицији (ПУТ) и тако избећи њихове грешке, заблуде и лутања.

Веома важан услов суштинских економских реформи јесте и напуштање досадашње погубне политике економске изолације и укључивање југословенске привреде у међународне економске токове без чега није могућ динамичан развој савремених држава. То укључивање мора да се изврши на начин који ће омогућити да се избегне друга крајност у којој би земља била једноставно препуштена интересима светске (међународне) олигархије и транснационалног капитала, што би дугорочно гледано, могло да има још погубније последице.

Напуштање политике економске изолације

Савремени глобални економски развој опредељује се дејствима две супротстављене тенденције: потчињавање светске привреде интересима светске олигархије и транснационалног капитала, с једне, и конкуренцији националних економских система, с друге стране. У преплитању тих тенденција имамо велики број различитих комбинација економских модела појединих земаља.

Они се крећу од моћних националних привреда у којима се базира већина транснационалних компанија и у којима се национални интереси и интереси крупног капитала добрим делом поклапају (као што су САД), до пуне колонијалне зависности великог броја економски неразвијених (пре свега, афричких) земаља којима доминира транснационални капитал. Између те две крајности налази се највећи део држава, као што су земље Европске уније (које су се одрекле националног суверенитета у економији у корист европског транснационалног капитала), успешно и брзо развијајуће земље Југоисточне Азије које успевају да штите националне економске интересе и истовремено успешно привлаче инострани капитал), земље Латинске Америке (које

покушавају да створе простор за развој сопственог капитала у условима доминирајућих транснационалних корпорација) итд.

Изградња економског модела сваке земље одвија се у врло оштрој борби за контролу над институцијама државне власти између представника транснационалног и националног капитала, светске олигархије и националне елите. Између њих постоје разни (најчешће оштро супротстављени) интереси, различите системи вредности, разни инструменти деловања итд. Југославија би требало да избегне судбину великог броја малих и економски недовољно развијених земаља у којима су противуречности између интереса транснационалног и националног капитала решавани увлачењем последњег у службу међународних корпорација и стварањем компрадорске националне елите која (због службе интересима транснационалног капитала) бива укључена у периферни слој светске олигархије.

Када говоримо о светској олигархији ми под тим појмом, једноставно речено, подразумевамо веома сложену и разнородну свеукупност крупних транснационалних (и њима потчињених) корпорација и банака, научних, консултантских и правних институција које их опслужују, међународних финансијских организација које раде у њиховом интересу, те разних формалних и неформалних организација које утичу на формирање јавног мњења. Без обзира на сву њену аморфност светска олигархија у пракси делује веома координирано због једноставне чињенице да је повезује исти економски интерес – слободно кретање транснационалног капитала и потчињавање својим интересима привреда што већег броја земаља у циљу стварања максималног профита. Због тога би било погрешно објашњавати деловање светске олигархије разним теоријама завере или

активностима неких сатанских сила него објективним економским интересом крупног капитала.

У циљу реализације сопствених интереса светска олигархија настоји да ослаби националне системе безбедности и институције државне власти и националног суверенитета (замењујући их међународним правом и институцијама), те уништи националне економске структуре (потчињавајући их интересима транснационалног капитала). То се остварује на различите начине: увлачењем земље у велику дужничку зависност, подстицањем хаотичног стања у друштву, подривањем ауторитета државе и њених темељних институција, корумпирањем и деморалисањем њене националне елите, формирањем великог броја невладиних организација (од којих се највећи број, добрим делом, обучава, финансира и подржава из иностранства и има анационалну усмереност), релативизацијом устаљеног система вредности и оспоравањем кључних националних институција (цркве, академије наука и сл.) као и позитивног наслеђа националне историје, обликовањем јавног мњења кроз средства масовног информисања која се (директно или индиректно) стављају под контролу фактора ван земље.

Унапред се проналазе и припремају компрадори који би у погодном тренутку заузели кључна места у држави, разним средствима покушавају да се доведу на одговорне државне функције и по сваку цену се настоји обезбедити њихов што дужи опстанак на власти, нуде се готова решења за вођење економске политике, предлажу се »независни« економски саветници из иностранства и слично. Идеолошку основу такве политике, по правилу, представља радикални (нео)либерализам.

С друге стране, национални интерес сваке државе огледа се у потреби одбране независности земље, обезбеђењу високог стандарда и благостања свих грађана, очувања сопствене националне културе и могућности реализације властитих духовних вредности. Овакви интереси опредељују и одређене приоритете у међународној сарадњи, а они се у економској сфери, пре свега, огледају у отварању према међународном економском окружењу (зналачки користећи сопствене компаративне предности), привлачењу иностраног (првенствено, директног) капитала, међународној кооперацији (која треба да је под националном контролом и да обезбеђује заштиту унутрашњег тржишта), ограничавање иностраних инвестиција у сфере које су од виталног националног значаја (као на пример, у банке у Чешкој, у енергетику у Русији, и земљиште у Словенији итд.), подршка домаћим произвођачима и стимулисање конкурентности националне привреде.

*Програм економских реформи
и Вашингтонски договор*

Да би Југославија могла успешно да заштити своје националне интересе у економској сфери потребно је да има сопствени, конзистентно урађен и доследно спровођен, програм економских реформи који ће да полази од достигнућа савремене економске науке али и користи искуства – како позитивна тако и негативна – других ПУТ, те узима у обзир и специфичности југословенске привреде као и међународне реалности.

Разрађен програм економских реформи морао би да буде превасходно резултат домаће памети, да се тако једноставно изразим, која неће само слепо копирати неке уни-

верзалне *рецепте* који су *прописани* за ПУТ и који су за многе од њих, које су их до сада примењивали, имале катастрофалне последице. Мора се имати у виду да се програм конципира зависно од циљева који се желе постићи, те да циљеви које пред себе постављамо не морају да се поклапају са циљевима оних који нам нуде већ готове *рецепте*. То нарочито важи за економску сферу која је, у својој суштини, заснована на интересу.

У исто време програм треба да разради и у пракси реализују људи који представљају аутентичну националну елиту са јасно артикулисаним националним интересима заснованим на истинском патриотизму, **а не компрадорска каста која се (самопроглашавајући »експертима«) сама кандидује за одговорне функције у држави и синхронизовано намеће од стране »независних« средстава јавног информисања у земљи и утицајних међународних кругова.**

Будући да одређена група наших (сада већ утицајних) економиста заступа програм радикалних економских реформи² било би корисно видети каква су искуства других ПУТ које су се определиле за сличне програме. **И то поготово због чињенице да су исте личности биле једни од најватренијих заступника (па и директни актери) *багер револуције* и *кризних штабова* који се на све стране стварају у периоду после “српске октобарске револу-**

² Видети књигу: Група аутора – Г 17, *Програм радикалних економских реформи у СР Југославији*, Радио Б 92, Београд, 1997. (Групу Г 17 чинили су: Љубомир Маџар, Веселин Вукотић – координатор, Млађан Динкић – координатор, Михаил Арандаренко, Стојан Бабић, Жељко Богетић, Бојан Димитријевић, Петар Ивановић, Милан Ковачевић, Јелица Минић, Бранко Милановић, Милић Миловановић, Михаило Николић, Јован Ранковић, Душко Шушњар, Душан Вујовић и Бошко Живковић)

ције’ и преко којих се подстиче хаотично стање у земљи и руши (ионако мали) ауторитет темељних државних институција.³

³ Одмах после избора господина Војислава Коштунице за председника СРЈ могле су да се уоче разлике по битним државним питањима у његовим изјавама и изјавама других лидера ДОС-а. Тако, и недавна изјава (почетак новембра 2000) председника Војислава Коштунице, у којој истиче да није тражио нити тражи оставке челних људи војске и полиције већ да од њих тражи да раде у служби народа и државе, изазвала је оштру реакцију другог лидера ДОС-а (и вероватно будућег српског премијера) господина Зорана Ђинђића и овај неспоразум, можда од свих досадашњих, најубедљивије сведочи о два различита схватања изградње будуће државе, која персонификују државник господин Војислав Коштуница и политичар господин Зоран Ђинђић.

Председник у својој изјави истиче да су нам сада *понајмање потребне личне и страначке острашћености, реваншистички и рушилачки потези*, те да демократска и национално одговорна држава *мора бити чврсто укоревана у правним начелима, правној сигурности сваког грађанина, поштовању институција које су темељ сваке нормално организоване земље и да војска и полиција спадају у те темеље*. У исто време, господин Зоран Ђинђић демонстрира супротан приступ (у томе га подржавају и веома експонирани економисти Г-17) који је у пракси до сада спровођен уз помоћ *кризних штабова* и других метода притиска што је, добрим делом, допринелу стварању хаотичног стања у земљи.

Другим речима, дилема је шта радити са темељним државним институцијама које су далеко од стања које би одговарало добро уређеној држави. Да ли је потребно очувати и то мало ауторитета које те институције имају и постепено поправљати стање у њима до жељеног нивоа или их треба одмах (*као остатке прошлог режима*) потпуно *уништити* и на *празном простору* градити нове. Искуство других држава показује да створени празан простор бива одмах попуњен парламентарним и криминалним структурама и/или евентуално допуњен међународним уплитањем.

Велика већина ПУТ определила се за један либерални програм радикалних економских реформи који је био базиран на такозваном *Вашиingtonском консензусу* и који је био разрађен (*прописан*) од стране Међународног монетарног фонда, Светске банке и администрације САД (Министарство финансија и USAID).

Вашиingtonски консензус је разрађен крајем 80-их и почетком 90-их година и био је првобитно намењен за земље Латинске Америке. Према овом документу само оштра финансијска дисциплина уз дерегулацију и либерализацију привреде довољна је да елиминише стагнацију и иницира економски раст. Латинска Америка је добила тако велики значај у споровима о путевима економског развоја, не због чињенице да је у тим земљама расла социјална неправда и рапидно се ширило сиромаштво него, због велике задужености овог региона према међународним финансијским организацијама и развијеним земљама, у првом реду, САД.

И није саосећање према континенту који се налази у очајном економском и социјалном стању подстакло владу САД и међународне финансијске организације (у којима је реч САД одлучујућа) да предузму одређена дејства, него жеља да се разреши проблем дугова и врате уложена средства. Данас, деценију после, не постоји слична потреба да се покуша помоћи земљама Африке (а ни ПУТ), чије се привреде налазе у катастрофалном стању, јер у земље Африке нису уложена ни приближно толика средства (као што је то случај са Латинском Америком), поготово не средства САД.

Десет основних ставова *Вашиingtonског консензуса*, који треба да буду основни принципи којима треба да се руководе владе у вођењу економске политике, свде се на следеће:

1. *Финансијска дисциплина.* Дефицит буџета не сме да буде велики и он се мора покривати без коришћења инфлаторних пореза.
2. *Приоритети у државним расходима.* Држава расходе треба преоријентисати из области, важних са политичког становишта, на сфере са већим ефектима.
3. *Пореска реформа.* Потребно је ширити пореску основицу и снижавати пореске стопе.
4. *Финансијска либерализација.* Основни приоритет у овој области јесте инсистирање на тржишним каматним стопама.
5. *Девизни курс.* Потребно је имати јединствен девизни курс који ће обезбедити спољнотрговинску конкурентност.
6. *Либерализација трговине.* Ванцаринска ограничења треба заменити царинама чија стопа треба да се смањи и креће у распону 10-20%.
7. *Директне иностране инвестиције.* Треба укинути све вештачке баријере и иностране фирме треба да имају исте услове као и домаћа предузећа.
8. *Приватизација.* Државна предузећа треба приватизовати.
9. *Дерегулација предузетништва и јачање конкуренције.* Треба отклонити сва ограничења која отежавају појаву нових фирми или ограничавају конкуренцију.
10. *Право власништва.* Законима треба обезбедити сигурност власништва без великих трошкова за његову заштиту.⁴

⁴ Међутим, због тешкоћа са којима су се сусреле привреде земаља које су се у вођењу економске политике придржавале ових препорука, извр-

Као што смо рекли, принципи *Вашигтонског консензуса* су првобитно били предложени земљама Латинске Америке које су за разлику од ПУТ имале одређену тржишну економију са значајним приватним сектором, али релативно слабу индустрију. Међутим, ови принципи су били, преко разних иностраних саветника и у преговорима са међународним финансијским организацијама, предлагани и *натурани* ПУТ. Сматрало се да је довољно само извршити финансијску стабилизацију, либерализацију привреде и приватизовати државну имовину да би се обезбедио стабилан привредни раст.

Постојало је претерано веровање у аутоматизам тржишног саморегулисања али и убеђеност у потребу хитног повлачења државе из економске сфере. Како наводи професор Гжегож Колотко⁵ ортодоксни (нео)либерали користили су

шене су одређене корекције у првобитно формулисаним основним принципима и они сада гласе:

- повећати штедњу, пре свега, подржавајући финансијску дисциплину,
- преоријентисати државне расходе првенствено на социјалне потребе,
- реформисати порески систем и поред осталог увести еколошки порез и земљишну ренту,
- појачати банкарску регулативу,
- подржавати конкурентни девизни курс и напустити пливајући курс и разне додатке девизном курсу.
- користити унутрашње регулисање у либерализованој трговини,
- градити конкурентну привреду кроз приватизацију и дерегулацију,
- извршити строго дефинисање права власништва доступног свима,
- створити кључне структуре, као независну централну банку, јаке буџетске организације, независно и некорумпирано правосуђе и берзу рада,
- повећати издатке за образовање, пре свега, за основне и средње школе.

⁵ Гжегож В. Колодко: *От шока к терапии – Политическая экономия постсоциалистических преобразований*, Эксперт, Москва, 2000, Професор Г. Колотко био је вицепремијер и министар финансија Пољске у периоду (од 1994. до 1997. године) када је Пољска прешла са радикал-

се једним поједностављеним начином мишљења према коме нема потребе да се размишља о томе како да се вози аутомобил ако он, од одређене тачке и при одређеним околностима, може да се креће сам од себе.⁶

Основне две слабости које су се испољиле код већине ПУТ, при спровођењу економских реформи, а које наводи и професор Г. Колотко, огледале су се у следећем:

- радикализам економских реформи и повлачење државе из свих сфера економског живота,
- замена циља и средстава у стратегији реформи.

Радикалним економским реформама створен је системски вакуум у коме су старе структуре управљања биле брзо разрушене, а нове у међувремену нису створене, или су створене у релативно кратком временском периоду у коме не могу суштински да профункционишу. Уколико реформатори једноставно брзо разруше старе структуре, норме и ограничења како би *почистили* државу, не узимајући у обзир да процес стварања нових захтева много времена, онда се новостворене структуре и норме, по правилу, показују неефикаснијим.

У постсоцијалистичким привредама стварање тржишних структура није могло да се изврши *преко ноћи*, односно у релативно кратком временском периоду. То је

ног ка дугорочном више избалансираним моделу тржишних реформи који је претходно разрађен у његовом програму *Стратегија за Пољску*.

⁶ Сличан начин размишљања, у вези са значајним падом уличног курса марке, могли смо да чујемо одмах после “српске октобарске револуције” од тада још самопостављеног шефа (гувернера самозванца) НБЈ мр Млађана Динкића. Довољно је само на одређено место у НБЈ да поставимо човека у кога *имамо поверење* те да се за само један дан преполови улични курс немачке марке. (Видети: *Динар среднији захваљујући Живку Нешићу*, Данас, 09.10.2000)

дуготрајни процес и сматра се да није мудро вршити либерализацију и приватизацију које не би временски биле усклађене са таквим процесима. У противном добија се *дивље тржиште* који води криминализацији економског живота и може, у великој мери, успорити кретање привреде ка ефикасности и расту. Тако је у многим земљама, у којима се ишло на радикални курс промена, где се упоредо са брзом либерализацијом и приватизацијом ишло на стварање нових структура управљања на један доста некоординисан и хаотичан начин, забележен катастрофалан економски резултат.

Други важан недостатак јесте замена циља и средстава стратегије реформисања привреде која води деформацији саме стратегије и недовољном схватању њеног дејства на реалну економију. Стабилна финансијска ситуација, ниска инфлација, стабилан девизни курс, приватизација и либерализација привреде, само су средства економске стратегије, а не циљеви сами по себи. Једноставно речено, финансијска стабилизација, либерализација привреде и приватизација треба да буду средства за остварење циљева економских реформи. Међутим, они су разматрани као показатељи успеха реформи, а не као претпоставке за остварење фундаменталних циљева. Са правом се може поставити питање: шта значи висок степен приватизације државне имовине, високо либерализована привреда и остварена финансијска стабилизација у условима огромног пада привредне активности и животног стандарда? Другим речима, стварање тржишне привреде није важно само по себи већ као фактор убрзања привредног раста и повећања благостања становништва.

Отворена критика исправности политике које су ММФ и Светска банка водиле у односу на ПУТ у последњој деценији дошла је и од стране економисте светског гласа,

доскорашњег потпредседника и главног економисте Светске банке Џозефа Стиглица (*Joseph Stiglitz*)⁷ који сматра да су савети за ПУТ у духу *Вашиingtonског консензуса* прилично поједностављени. *Кина је занемарила ове препоруке и постигла завидан успех, Русија их је прихватила и доживела фијаско.*⁸

Покушавајући да објасни фактички неуспех руских реформи Џ. Стиглиц долази до закључка да се основни проблем налази у *прекомерном веровању економским моделима узетих из уџбеника, који могу бити успешни при обуци студената, али се на њих не треба ослањати при саветовању владе која покушава да изгради тржишну привреду.* Идеолошка одлука руских реформатора да што пре раскину са прошлим режимом довела је до уништења скоро свих форми организације друштвеног живота. Изградња нових институција, које би биле адекватне тржишним условима, вршена је у Русији методом *шок терапије* и некритичним копирањем западних образаца, који се у руским условима нису показали, ни приближно, ефикасним као на Западу.

Досадашња искуства постсоцијалистичких држава у реформисању привреде показују да су програми радикалних економских реформи доживели неуспех, а да су запажени резултати постигнути тек са одустајањем од тога курса и разрадом сопствених економских програма који, уважавајући светска искуства, првенствено узумају у обзир специ-

⁷ J. Stiglitz, *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*, WIDER Annual Lecture, WIDEW/UNU, 1998; J. Stiglitz, *Whither Reform? Ten Years of Transition*, World Bank's Annual Bank Conference on Development Economics, Wash., D.C., April 28-30, 1999.

⁸ У последњој деценији бруто друштвени производ Кине је удвостручен, а Русије преполовљен и поред чињенице да је Русија одавно већ извршила приватизацију и либерализацију привреде, те да је успела у дужем времену да оствари и релативну финансијску стабилизацију.

фичности сопствене привреде и интересе свога народа. То показује и пример Пољске (једине од око 30-ак ПУГ бивших република СССР-а, СФРЈ-а, Чехословачке и других бивших источноевропских социјалистичких земаља чији је бруто друштвени производ 1997. године био већи него 1989. године) после напуштања програма радикалних економских реформи и преласка на програм професора Г. Колотко, као и пример Русије после доласка владе Јевгенија Примакова и касније екипе Владимира Путина.

Поучан пример Русије

Можда је управо пример Русије нарочито поучан. У складу са принципима *Вашигтонског консензуса* програм радикалних реформи у Русији био је усмерен на три главна сегмента: брзу и свеобухватну приватизацију, либерализацију привреде и макроекономску стабилизацију.

У Русији је извршена приватизација која се темељила на два основна принципа: ороченост (брзина) и обавезност, а извршена је у две фазе: ваучерска у прве две године, а после тога новчана приватизација. Само кроз ваучерску фазу приватизовано је преко 100.000 предузећа (од којих 20% крупних) што чини око 70% индустријског потенцијала Русије. Око 40 милиона људи постали су акционари. Највећи део преостале државне имовине приватизован је у другој – новчаној фази приватизације. Процес приватизације се одвијао на не баш задовољавајуће финансираној законској основи и при недовољно разрађеним правилима самих приватизационих процедура, због чега многи угледни руски економисти тврде да је приватизацију у њиховој земљи одликовао висок степен криминализације и да се она једноставно претворила у пљачку. У исто време, формална про-

мена власништва није створила ефикасног сопственика и није представљала основу за значајније повећање ефикасности привреде у целини.⁹

У Русији је у релативно кратком року извршена веома широка либерализација привреде. Првог дана спровођења радикалних економских реформи (02.01.1992. године) извршена је либерализација цена и дозвољено слободно формирање око 90% цена на мало. У релативно кратком периоду знатно је либерализована и спољна трговина. Предузећима је дозвољено да се самостално баве спољнотрговинским пословима, укинута су ванцаринска ограничења и специјални девизни курсеви, а царинске стопе су знатно смањене. Одмах на почетку радикалних економских реформи веома је либерално постављено право формирања и пословања приватних предузећа.

Брза и широка либерализација цена и спољне трговине довела је до *поплаве* домаћег тржишта увозним производима (од којих је добар део био веома сумњивог квалитета). Увозни производи су најчешће били субвенционирани у својим земљама које су настојале да освоје ново – велико руско – тржиште. Руски произвођачи такву конкуренцију нису могли да издрже што је довело до масовног затварања руских предузећа.

У исто време, велика криминализација друштва, а посебно у привредној сфери, представља велику препреку да се предузетништвом баве најспособнији, часни и савесни људи. Због тога се за приватни бизнис, углавном, одлучују они који су спремни да се договарају са бандама *рекеташи*, код којих добар део запослених чине чувари и телохраните-

⁹ Видети детаљније: Татјана Душанић, *Шта није решила приватизација у Русији?* Пословни круг, Београд, 11/98.

тељи, који на разне начине избегавају плаћање пореза и слично.

Русија је успела да изврши значајно снижење стопе инфлације и релативно стабилизује девизни курс. Тако је инфлација снижавана из године у годину (1992. године она је износила 2.508,8%, 1993. – 840,1%, 1994. – 204,7%, 1995. – 131,3%, 1996. – 21,8% и 1997. – 11,1%) да би непосредно пре финансијског краха (у 1998. години) износила само 6% на годишњем нивоу. Увођењем такозваног *валутног коридора*¹⁰ стабилизован је и девизни курс. У наведеном периоду стопа инфлације се смањивала, али је била стално већа од стопе обезвређивања националне валуте која је постала све више прецењена. Прецењен курс рубље дестимулисао је извоз, а стимулисао увоз што је за последицу имало даљи пад привредне активности.

У условима перманентног пада привредне активности у земљи реални приходи државног буџета су се драстично смањивали. Иако је долазило до значајног реалног смањења буџетских расхода (што је све сфере друштвеног живота које се буџетски финансирају – школство, здравство и слично – довело у катастрофално стање) дефицит буџета био је перманентно релативно висок. Да би се избегло његово инфлаторно финансирање и очувала финансијска стабилност, држава се определила за емисију државних обвезница, односно покриће буџетског дефицита повећањем унутрашњег дуга. На државне обвезнице плаћана је изузетно висока реална каматна стопа тако да су (и онако оскудна) слободна финансијска средства била усмерена у њих, а не у реални сектор, што је још више спутавало при-

¹⁰ Видети детаљније у књизи: Татјана Душанић – Јован Б. Душанић, *Транзиција у Русији*, Економска политика, Београд, 1998.

вредну активност. Средином 1998. године унутрашњи дуг је достигао износ који је еквивалентан суми од 70 милијарди долара, мада га до 1994. године практично и није било. У исто време и задуживање у иностранству значајно расте и крајем 1998. године премашује износ од 150 милијарди долара. Све је то довело до финансијског краха у августу 1998. године када је Русија признала немогућност благовременог измирења државног унутрашњег дуга, да би убрзо дошло до стрмоглавог пада курса националне валуте, смене владе премијера Сергеја Киријенка и формирања нове владе на челу са Јевгенијем Примаковим која напушта дотадашњи курс спровођења економских реформи.

Од почетка спровођења економских реформи (јануар 1992) па све до финансијског краха (август 1998) Борис Јелцин (у чијим рукама је била концентрисана сва реална власт у земљи) се у спровођењу економске политике упорно ослањао на *младе економисте* – либерале, у **првом реду, Јегора Гајдара и Анатолија Чубајса, а касније и Сергеја Киријенка и Бориса Немцова.** Управо су ови *млади реформатори* били миљеници Запада. Међународне финансијске организације су у преговорима са Русијом инсистирале да управо они имају одлучујући утицај при дефинисању и спровођењу реформских захвата који су, како се касније показало, били разрађивани (па и писани) ван Русије, те својски предлагани од »независних« саветника са Запада и здушно подржавали од »независних« средстава јавног информисања у земљи. Имајући у виду резултате које је Русија постигла спроводећи радикалне економске реформе, за ове *младе реформаторе* тешко се може тврдити да су се у спровођењу економских реформи руководили интересима своје земље на начин како то схвата и осећа већина руског становништва. Због тога су и економске реформе у Русији,

при чијем се спровођењу полазило од политичко-конјуктурних мотива (очување власти, лично богаћење и слично) и у интересу до краја не јасно кога (светске олигархије, новостворене домаће олигархије састављене од поликриминалних и криминалних делова друштва и високо корумпираних државних чиновника и слично), мало шта могле да помогну руској привреди и обичном грађанину.

Упорна упозорења угледних руских економиста на погубност одабраног курса, тешко су се могла пробити до шире јавности и била су надјачавана уверавањем Бориса Јелцина и његових *младих реформатора* да после почетног *транзиторног пада* већ кроз неколико месеци (на почетку је то била јесен 1992. године да би тих *неколико месеци* потрајало годинама), Русију очекује буран економски раст и значајно повећање животног стандарда становништва.¹¹ Благовремена упозорења угледних руских економиста била су игнорисана. Исту судбину доживело је и обраћање групе веома угледних руских и америчких економиста председнику Русије (Борису Јелцину) средином 1996. године.¹²

¹¹ Становништво је убеђивано да предузете реформе у целости подржава међународна заједница и да је спремна да за то пружи издашну финансијску помоћ која ће стићи у релативно кратком року. Спомињани су и конкретни износи од неколико милијарди долара. Мало што од тога се касније показало реалним. И оно што је добијено било је условљавано великим уступцима на које је Русија морала да иде у економској (и не само економској) сфери тако да је велико питање да ли је Русија од тога имала више користи или штете.

¹² Аутори наведеног документа су познати амерички економисти – нобеловци *Кенет Ероу*, *Василиј Леонтијев*, *Лоренц Клајн*, *Роберт Солоу* и *Џејмс Тобин*, те светски познати економисти – професори *Мајкл Интрилигејтор* и *Маршал Поумер*, а са руске стране економисти – академици *Леонид Абалкин*, *Олег Богомолов*, *Станислав Штаталин*, *Валериј Макаров*, *Јуриј Јеременко* и *Дмитриј Лавов*. Интегрални текст документа видети

Међутим, сада се критици начина како се спроводе економске реформе у Русији домаћим академицима (којима су *млади реформатори* замерали да се *дуго живећи у старом систему тежко сналазе у новим тржишним условима*)¹³ прикључили и еминентни амерички економисти (међу којима и многи нобеловци).

Основни став од кога они полазе јесте да прелазак у *истинску тржишну привреду захтева време, а покушај да се тај процес значајније скрати води у катастрофу*. Своје предлоге за измену курса економске политике у Русији, аутори у основи свде на преиспитивање улоге државе у процесу тржишне трансформације. Досадашња *политика немешања државе, која је део шок терапије није била оправдана* и требало би убудуће да *држава преузме на себе основну улогу у економији као што је то случај у савременим привредама САД, Шведске, Немачке...* Једна од последица повлачења државе из привредног живота, према ауторима разматраног документа, јесте *прелаз не ка тржишној, него ка криминалној привреди. Користећи немешање владе, криминални елементи су попунили вакуум*.

Међутим, Борис Јелцин је са својим *младим реформаторима* све до финансијског краха у августу 1998. године, упорно спроводећи програм радикалних економских реформи, земљу довео у катастрофално економско стање. Бруто друштвени производ је у 1998. години износио 52% истог из

у књизи: О.Т. Богомолов, *Моя летопись переходного времени*, Экономика, Москва, 2000, стр.272-275.

¹³ У исто време економисте млађе генерације који су били критичари начина како се спроводе реформе у Русији (као например, Сергеј Глазјев) *млади реформатори* су оспоравали тврдњама да су *носталгичари за старим системом и без ауторитета у међународним економским круговима*.

1989. године. Тако стрмоглав пад бруто друштвеног производа земље није забележен ни у време Првог светског рата (1914-1917, смањење од 25%), Грађанског рата који је после тога уследио (1918-1922, пад од 23%), а нити за време Другог светског рата (1941-1945, смањење од 21%) када је велики део земље био физички окупиран од стране фашиста.

Нарочито драстичан пад бележи индустријска производња, а у оквиру ње машиноградња и лака индустрија. Због тога је дошло до значајних промена у структури индустријске производње (удео машиноградње и лаке индустрије са 41,1% у 1991. години смањен је на само 21,5% у 1998. години) и Русија све виши личи на земље трећег света које врше распродају својих сировина у замену за увоз потрошних добара. Инвестиције у привреду Русије смањују се из године у годину и у 1998. години чинили су само 20% оних из 1991. године.

У исто време дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и њиховог огромног раслојавања где на једној страни постоји новостворена невероватно богата класа и са друге стране огромна већина становништва која живи на ивици сиромаштва.¹⁴ Уз то, процењује се да 3/4 примања најбогатијих потиче из *сиве економије*.

Економске тешкоће прати и демографска катастрофа. У Русији долази до веома забрињавајућег процеса депопулације (процент смртности становништва расте и већи је од процента рођених који се смањује) што је у XX веку у Русији било забележено једино у ратним временима. Смрт-

¹⁴ Приходи 10% најбогатију су 30 пута већи од прихода 10% најсиромашнијих. Тај показатељ у земљама Централне и Источне Европе износи 5,1-5,6 у западноевропским земљама 2,6-5,7 и у САД 5,3 пута. (Према: О.Т. Богомолов, *Моя летопись переходного времени*, Экономика, Москва, 2000, стр. 245)

ност у Русији је већа него било у којој земљи Европе, Америке, Аустралије и Азије (са изузетком Авганистана и Камбоџе), те већине земаља Африке. Просечни животни век је знатно скраћен и данас трећина умрлих не доживи пензиони узраст. Код мушкараца просечни животни век износи само 57 година и за више од 7 година је краћи него пре једне деценије. Смртност *јачег пола* у узрасту од 16-59 година већа је него што је била крајем XIX века. Стручна истраживања показују да преко 70% одраслих живи у стању дуготрајног психо-емоционалног и социјалног стреса који изазива забрињавајући раст депресије, психозе, алкохолизма и наркоманије. Очајање, изазвано економском ситуацијом у земљи, узрок је раста самоубистава и насиља у друштву.

Тек када је Русија доживела финансијски крах и драстичан пад (и онако ниског) стандарда становништва и када су земљи претили огромни социјални и политички потреси са несагледивим последицама, Борис Јелцин се одрекао *младих реформатора*¹⁵ и за председника владе

¹⁵ Интересантно да је Џефри Сакс, професор Универзитета у Харварду и саветник у многим ПУТ, који је био на челу групе економских саветника председника Бориса Јелцина у првим годинама радикалних економских реформи, тек после финансијског краха у Русији објавио у цењеном московском листу *Независимаја газета* (16.9.1999) *покајнички* текст *Неуспех руских реформи*. У њему Сакс признаје да су његови савети били универзални за све ПУТ, па и за Русију, и да је велика грешка што се при спровођењу реформи у Русији у обзир нису узимале њене специфичности.

Надамо се да је и његов сарадник господин Божидар Ђелић свестан катострофалних грешака које су они (Сакс и његова екипа сарадника) учинили при саветовању влада Пољске (у периоду 1991/92. године) и Русије (као саветник Анатолија Чубајса), те да то неће сада поновити у својој отаџбини. Као будући министар финансија Србије надамо се да ће мр Божидар Ђелић представљати *домаћу памет* што није био случај у Пољској и Русији, те нешто касније и у Руму-

именовао Јевгенија Примакова који је са својом економском екипом напустио дотадашњи економски курс реформатора – (нео)либерала и у економској (и не само економској) сфери много већи значај посветио улози државе, те одустао од метода *шок терапије* у економији. Од тада, а нарочито са доласком екипе Владимира Путина (која наставља курс којим је кренуо Јевгениј Примаков) Русија бележи постепени економски опоравак али и позитивне промене у осталим сферама друштвеног живота.

У другој половини 1998. године извршена је значајна девалвација, те напуштена политика прецењеног курса националне валуте, што је обезбедило и ценовну конкурентност руској привреди (увоз постаје не много економски атрактиван, а домаћа производња рентабилна и конкурентна како на домаћем тако и на иностраном тржишту), односно предност је дата развоју а не стабилизацији. Државни органи у економској сфери (али и у другим) показују много бољу ефикасност у свом раду. Тако је Русија после вишегодишњег пада бруто друштвеног производа, у 1999. години забележила раст од 3,2%, а за првих осам месеци 2000. године, према подацима Министарства развоја економије и трговине (бивше Министарство економије), тај раст је износио 7,3%. Овакав раст је забележен захваљујући, пре свега, порасту индустријске производње од око 10%.¹⁶ Поред тога, девизне резерве Русије су за последње две године више него удво-

нији (где је 1997. године био саветник премијера владе Чорбеа, владе демократских снага у Румунији које су после четири године владавине због катастрофалних резултата убедљиво изгубиле изборе крајем 2000. године и омогућиле тријумфални повратак социјалиста на власт).

¹⁶ То је постигнуто у условима, не тако мале, инфлације која је за првих осам месеци 2000. године износила 19% исказане на годишњем нивоу.

стручене и крајем 2000. године су достигле апсолутни максимум од преко 28 милијарди долара.

Шта да се ради у Југославији ?

Као што је већ речено, Југославија се тек сада, на прагу трећег миленијума, са великим закашњењем, налази на почетку неопходних суштинских економских реформи. Заостајање од једне деценије је огроман недостатак, али и велика шанса да се избегну грешке, заблуде и лутања кроз које су прошле друге ПУТ. Било би историјски неодговорно уколико не извучемо адекватне поуке из, сада већ богатог, искуства других.

Сигурно је да Југославија у реформисању привреде мора да изврши успешно комбиновање концепта отвореног тржишта и отворености према свету, с једне, са осмишљеним усмеравањем развоја привреде уз веома наглашену и активну улогу државе, с друге стране.

После септембарских избора (2000. године) Југославија је у кратком року успела да постигне значајне резултате на плану отварања према свету. Југославија је за непуна прва три послеизборна месеца постала пуноправна чланица многих међународних институција и организација, а ових дана је примљена и у ММФ.

Југославији сада предстоје озбиљни преговори са *Париским и Лондонским клубом* кредитора око регулисања спољног дуга. Имајући у виду чињеницу да Југославија једноставно није у могућности да у целости отплати спољни дуг, те да се југословенска привреда нашла у оваквој ситуацији, добрим делом, и због неоправдано уведених међународних економских санкција (које су биле на снази скоро целу протеклу деценију) и агресије НАТО снага (током 1999.

године),¹⁷ постоје реалне шансе да наша земља у ново-насталој ситуацији једном активном аргументованом политиком издејствује знатан отпис постојећег дуга. То поготово у ситуацији када је преседан већ учињен у случају Пољске.¹⁸

Сигурно је да Југославија треба да настави активну политику отварања према свету (где би циљ требао да буде улазак у највећи број међународних економских организација и институција и успостављање добрих односа са свим

¹⁷ Штета које је Југославија до сада имала због агресије НАТО пакта су огромне. Пре свега, ради се о ненадокнадивим људским жртвама као и огромним материјалним разарањима. Међутим, сигурно је да још увек нису до краја сагледиве последице које ћемо имати (у веома дугом временском периоду) од бомбардовања наше земље пројектилима са осиромашеним уранијом као и од разарања петрохемијских (и других еколошки опасних) постројења, али ће накнадне штете бити сигурно неупоредиво веће од оних директних које су учињене у моменту агресије. Неизвесно је колико је загађење наше животне средине и колико ће то утицати на пораст обољења и смртности нашег становништва. Поред тога, то може да доведе у питање и озбиљније активности у доменима где смо сматрали да имамо компаративне предности и рачунали на извозну експанзију (еколошки чиста храна, питка вода – *нафта XXI века*, лековита биља, туризам и слично).

¹⁸ Пољска је за своју пионирску улогу у рушењу социјалистичког система, и због економског застоја који је због тога морала да плати, била награђена од стране иностраних кредитора. Већ 1991. године Париски клуб кредитора је донео принципијелну одлуку у вези са огромним дугом Пољске, а смањење дуга вршено је етапно наредних година. Друго значајно смањење спољног дуга договорено је са Лондонским клубом кредитора 1994. године. У оба случаја отписана је половина дуга.

Значајан отпис спољног дуга и замена програма иностраних саветника сопственим програмом (*Стратегија за Пољску*) омогућили су Пољској да данас са Словенијом (која се у реформама, од самог почетка, ослонила на *домаћу памет* и клонила се радикализма, те није прихватила већ готове рецепте и саветнике из иностранства) буде најуспешнији пример од ПУТ.

државама) и у стратегији реформе спољноекономских аспекта мора да буде нарочито наглашен. Спољноекономска оријентација морала би да буде добро избалансирана где би од нарочите важности требало да буде изградња добрих односа и веће економско приближавање земљама Економске уније и Русији. Управо су Русија и земље Европске уније (Немачка, пре свих) традиционално наши највећи спољнотрговински партнери. Не видимо разлоге да тако не буде и у будућности.

Не треба заборавити да је *преламанье* економских интереса СССР-а и развијенијих земаља Запада преко наше земље, у периоду од 50-их до 90-их година XX века, имало веома позитивне ефекте на економски (па и политички) положај Југославије. Сматрамо да и сада за то, истина у знатно промењеним условима, постоје претпоставке. Тако на пример, постигнути договори између СРЈ и Русије о слободној трговини могао би да буде веома подстицајан елемент за већа директна улагања западних инвеститора у нашу земљу јер би на тај начин постојало огромно тржиште од 160 (а не само 10) милиона становника на коме не би постојале царинске баријере.¹⁹

Поред добрих спољноекономских (и других) односа са земљама Европске уније и Русијом неопходно је значајније унапредити односе и са осталим државама, а у првом реду са суседима (због близине тржишта и неминовне регионалне сарадње) и САД (једине преостале светске суперсиле која има и одлучујућу реч у свим међународним институцијама и организацијама).

¹⁹ Нова власт би морала, мењајући све оно што се показало лошим и неефикасним, да задржи све позитивно што је наследила од својих претходника и да евентуално ради на његовом даљем унапређењу. У том смислу и постигнути договор са Русијом о слободној трговини је до изузетне важности за нашу земљу, а унапређење и даље јачање свестраних и тесних односа са овом земљом треба да буде наш превасходни интерес.

Југославија мора одлучно да крене у процес суштинских економских реформи и максимално заштити своје националне интересе (у смислу у коме смо писали на почетку овог текста) како би обезбедила стабилан привредни раст и развој који ће омогућити и адекватан пораст стандарда становништва.

У исто време неопходно је у Југославији усвојити програм економских реформи који би, уз концепт отвореног тржишта и јасну спољноекономску оријентацију (о којој смо претходно говорили), представљао комбинацију основних макроекономских мера (реформа јавних финансија и банкарског система, финансијска стабилизација, подстицање и јачање тржишне конкуренције²⁰ и слично), те институционалних и структурних промена у привреди земље (јачање основних државних функција и снажење њених институција, приватизација – која не би требало да буде брза²¹ – уз реструктурирање постојећих привредних субјеката и подстицање директних иностраних улагања и развоја приватног сектора, нова осмишљена стратегија развоја и слично) уз неопходност вођења активне социјалне политике.

Програм економских реформи морао би да буде конзистентно урађен, те доследно али флексибилно спровођен. Наиме у програму економских реформи ради се о међусобно јако испреплетаним односима, пошто институционалне и структурне промене добрим делом утичу на то какви ће ефекти макроекономских мера бити на привреду, али и

²⁰ Јер како пишу амерички нобеловци и руски академици у обраћању Борису Јелцину (који смо раније спомињали) *...уколико и постоји тајна тржишне привреде, она се не налази у приватној својини него у конкуренцији.*

²¹ Као што смо већ навели брза приватизација у Русији није дала добре резултате, за разлику од искуства Пољске и Словеније где се са приватизацијом ишло релативно спорије и где је резултат био много бољи.

начини на које буду спровођене поједине институционалне и структурне промене битно опредељују карактер других промена. С друге стране, сам процес суштинских економских реформи, па и његови институционални и структурни аспекти, укључују у себе тако брзе и честе измене, да су детаљније теоријске разраде мало корисне и немају већи практичан значај. При спровођењу економских реформи неизбежно је скоро свакодневно суочавање са новим проблемима и тражење на њих адекватних одговора.²²

У конципирању југословенског програма економских реформи неопходно је полазити од достигнућа савремене економске науке уз уважавање специфичности домаће привреде али и међународне реалности, те треба максимално извући поуке из досадашњег искуства ПУТ, а које се, пре свега, односе на улогу државе и избор адекватних кадрова који ће разрадити и спроводити економске реформе.

Основна поука коју Југославија мора да извуче из искуства других ПУТ у реформисању привреде јесте да је потребно напустити наивно веровање економиста – (нео)-либерала да ће приватизација, либерализација и стабилизација аутоматски решити све проблеме и бити свестан да у реформисању привреде кључну улогу има ефикасна држава и њене институције, те да је потребна одређена поетапност (а не никакав радикализам) у спровођењу реформи. На то нас не упућује само пример ПУТ у последњој деценији, него и искуство западноевропских земаља у другој половини XX века (Француска, Немачка, Шведска итд.). Такође је и успех јапанске привреде, а касније и нових индустријских земаља Азије, везан са активним дејством државе на тржишне односе и поетапношћу реформи.

²² То је доста добро демонстрирао гувернер др Драгослав Аврамовић спроводећи сопствени програм 1994. године.

Држава треба да испуни неколико веома важних функција, које није у стању да испуни тржиште и приватни сектор, а то се пре свега односи на: стварање законодавне основе и владавине права, дефинисање оквирне макроекономске политике, улагање у основне социјалне службе, људски капитал и инфраструктуру, гарантовање личне и имовинске сигурности и спречавање криминализације друштва, очување животне средине и слично.

Искуства Пољске и Русије можда најбоље показују да је активна политика државе и њених институција дала резултате који су превазишла сва очекивања, те да либералан приступ није ни близу тако ефикасан као што је активно и разумно учешће државе. Међутим, суштина није у томе што је држава, односно влада успешнија од тржишта, већ у томе што разумна влада може искористити тржиште за остваривање циљева економске политике, али тржиште тешко може да измени политику владе за своје циљеве.

Чак и у савременим либерализованим привредама слободно тржиште и влада се међусобно допуњују. То је разлог више за ПУТ где су недовољно развијени тржишни механизми, тржишна култура и стереотипи понашања и у којима је неопходна кључна улога државе, нарочито на самом почетку реформисања привреде. Сигурно је да са развојем тржишта (и ефикаснијим функционисањем тржишних института) држава треба да разради нове методе свога уплитања, да би кориговала несавршенство тржишта и обезбедила стабилан привредни раст и развој друштва.

Поред ове основне поуке која се може извући из досадашњег искуства ПУТ, чини нам се веома важним да се посебна пажња посвети кадровским решењима, односно избору људи који би осмислили и спроводили економске реформе.

Потребно је у Југославији разрадити и спроводити сопствени програм економских реформи који ће бити резултат домаће памети, а не никако већ готов програм који се нуди од разних »ауторитативних« међународних организација и институција, »реномираних« иностраних института или »независних« саветника из иностранства.

Искуства других ПУТ показују да су оне имале, углавном, негативна искуства са програмима економских реформи предложеним (по правилу, у духу *Вашиingtonског консензуса*) и *увезеним са стране*, те да је до економског напретка у тим земљама дошло када су одбачени ти програми и разрађени сопствени (случај Пољске и Русије) или се од почетка ишло сопственим путем (случај Словеније).

Програм економских реформи треба да буде теоријски разрађен и у пракси спровођен од стране стручно изузетно компетентне и аутентичне националне елите. За то велику одговорност носе кључне државне и политичке личности нове власти које ће да одлучују о кадровима који економске реформе треба да конципирају и спроводе.²³

²³ Нека од првих кључних назначења у економској сфери су доста дискутабилна. Тако мандатор будуће српске владе и председник Демократске странке господин Зоран Ђинђић изјављује да ће ДОС инсистирати на предлогу да мр Млађан Динкић буде гувернер НБЈ и ако Динкићеве изјаве понекад и представнике ДОС-а *помало доводе у очајање* али се ипак ради о *енергичном младом човеку који је уложио много труда* у демократске промене у Србији, те да му зато треба пружити шансу. Сигурно је да су велике заслуге господина Динкића за обарање старог режима, али је спорно да ли су оне и демократске (имајући у виду незаконито *освајање* НБЈ и слично). Међутим у изјави господина Ђинђића ни речи о професионалним способностима кандидата за место гувернера.

Место гувернера централне банке у свакој добро организованог држави заузимају врхунски професионалци и људи далеки од поли-

И на крају још само да нагласимо да је само реформисање привреде истовремено како економски тако и политички процес и у пракси често политички интереси надвлађају економске. Искуство других ПУТ показује да основни проблеми произилазе, не због недостатка теоријских знања, него првенствено због недовољне одлучности (па и жеље и интереса) политике да се неопходне реформе изврше у интересу сопственог народа.²⁴

Због тога, још једном треба нагласити, да је од нарочите важности да на кључна места у држави (па и у економским сегментима) у Југославији дође аутентична

тике. То су одговорни и искусни стручњаци који никада себи не допуштају исхитрене и неодговорне изјаве које би било кога могле да доводе у очајање. С друге стране, *енергичном младом човеку који је уложио много труда* у промене које су се десиле у нашој земљи, мислим да би било много боље доделити нека одликовања или му дати неку политичку функцију, а никако једно од кључних професионалних места у држави. Шта ће се суштински променити уколико садашњег гувернера, који је био истакнута политичка личност старог режима, замени политички веома ангажована личност нове власти, осим што је онај био *њихов*, а овај *наш* кадар.

На место гувернера НБЈ морала би да дође високо професионална и политички неутрална личност уколико желимо независну централну банку која ће бити у стању да води ефикасну монетарну политику. Мада се може дискутовати о томе да ли је господин мр Млађан Динкић, 36-годишњи асистент Економског факултета, стручно компетентан за место гувернера, политичка неутралност му се не може никако приписати.

²⁴ Надамо се да и на овим просторима неће ускоро постати популарна анегдота (слична оној која се може чути код обичних грађана Русије, а у којој они за бившу совјетску власт говоре *Све што су говорили о социјализму – није било тачно, али што су говорили за капитализам – показало се истинитим*) где ће наши грађани са разочарењем констатовати *Све што су социјалисти говорили о себи – није било истина, али све што су говорили за већину лидера ДОС-а – показало се тачним*.

национална елита са јасно артикулисаним националним интересима заснованим на истинском патриотизму, а не *компрадори* чији је првенствени циљ да добро обави задатке својих ментора и преко тога дође до личног богаћења и сопственог укључивања у светску елиту (макар то био и његов маргинални и више декоративан и егзотичан слој).

(децембар, 2000)

P.S.

Непосредно после „*српске октобарске револуције*“ наступио је тријумфализам ДОС-а, када на јавној сцени није било места било каквим дисонантним тоновима који би могли да поремете *општу слављеничку атмосферу*. Ипак, успео сам да убедим уредника дневног листа *Данас*²⁵ да објави моје ауторске текстове (*Рецепт за колонијалне земље*, 30.10.2000, те *Да ли су нам потребне радикалне економске реформе?* 08.11.2000) критички интониране према економском програму ДОС-а – *Програм радикалних економских реформи у СРЈ* – који промовишу и намеравају да спроводе у живот такозвани економски експерти из Г 17.

Убрзо после тога више нисам могао да у средствима масовног информисања објавим текстове који су критички интонирани према новим властима, те сам одлучио да интензивније (него до тада) пишем за економски двомесеч-

²⁵ Уредник ми је тада рекао да моје текстове објављује пошто зна да сам на првим вишестраначким изборима у Србији 1990. године био (као нестраначка личност) кандидат за републичке парламентарне изборе на листи *Демократске странке*, али да и даље сматра претеривањем моју тврдњу да ћемо се кроз десет година питати *да ли је за Србију била погубнија последња деценија XX или прва деценија XXI века*.

ник *Финансије* у коме је раније (без било каквих *уредничких интервенција*) публикован сваки мој текст који сам написао. Моји нови текстови су и даље објављивани у часопису *Финансије* али сада уз одређена *уредничка цензура*сања.

То је први пут било извршено, истина незнатно, у тексту *Предности и недостаци монетарног одбора* који је објављен у броју 9-10/00. Међутим, *уредничке интервенције* су већ у наредном тексту *Југословенска привреда на почетку трећег миленијума* биле велике, али је и тако *искасањен* мој текст објављен као ударни (први по редоследу) у првом броју часописа *Финансије* (број 1-2/01) у новом (трећем) миленијуме.

Први пут сам се сусрео са тиме да моји економски текстови бивају подвргнути *уредничким интервенцијама*. Истина, пре тога (1996. године) замолили су ме из тадашњих „независних“ дневних новина *Наша борба* да напишем дневник између два круга председничких избора у Русији, пошто сам тада радио и живео у Москви. Мада сам дневник написао стриктно поштујући број словних знакова који су ми одредили, мој дневник (*Московска недеља*) је објављен (07.07.1996) уз одређене уређивачке интервенције. Овде преносим целовит текст, а уређивачка скраћивања су обележене масним (**болд**) словима.

Петак, 28. јун 1996. године

До другог, одлучујућег круга председничких избора у Русији, остало је још пет дана. Већ три месеца држава буквално живи у ишчекивању исхода тих избора. Мада сам за непуних пет година, колико живим у Москви, био сведок бурних политичких збивања у Русији, ови избори представљају кулминацију јер за ову земљу они могу да буду судбоносни. У другом кругу

бирачима предстоји избор између садашњег председника Бориса Јелцина и представника народно-патриотског блока, лидера Комунистичке партије Генадија Зјуганова.

Пре само неколико месеци многи моји московски познаници били су убеђени да већина бирача није спремна да гласа ни за Генадија Зјуганова (јер не жели повратак комуниста на власт), а нити за Бориса Јелцина (који је за претходних пет година свога председниковања учинио немало крупних грешака), те да ће се определити за Григорија Јавлинског, општепознатог економисту реформатора, са чијим доласком на власт су повезивали наду у наставак реформи и исправљање грешака учињених у претходном периоду. Поред тога, сматрали су да ће његова победа да ублажи постојећу поларизацију и конфротацију у друштву, јер је за присталице Генадија Зјуганова он далеко прихватљивији него Борис Јелцин, и обратно.

И испитивања јавног мњења почетком године су показивала да је рејтинг Григорија Јавлинског (и ако знатно нижи од Зјугановог) већи од рејтинга Бориса Јелцина (за кога је тада било спремно да гласа само 8% бирача).

Пре почетка предизборне кампање, од стране власти су предузете мере да се средства информисања (пре свега, телевизија) ставе под пуну контролу Бориса Јелцина. Државни канали телевизије добила су нова руководства у чију апсолутну лојалност према садашњем Председнику не постоји ни најмања сумња, а директор Независне телевизије (НТВ) званично је укључен у предизборни штаб Бориса Јелцина. Сва штампа, са изузетком неколико малотиражних листова, била је под

контролом власти. Од самог почетка предизборне кампање средства јавног информисања стављају се у *пуни погон* и сврставају на страну Бориса Јелцина. То се, пре свега, односи на телевизију која веома ревносно прати невероватну активност садашњег Председника (без обзира на његов узраст и здравствено стање) и у својим програмима му посвећује неколико пута више *минутаже* него свим осталим кандидатима заједно. Наступи других кандидата не дају се *уживо* него их интерпретирају репортери са обавезним негативним коментаром.

У исто време огромна средства се улажу у предизборну кампању Бориса Јелцина (цела Русија је облепљена његовим циновским билбордима, на телевизији се непрестано *врте* његови предизборни спотови, у свим већим градовима се организују огромни бесплатни концерти на којима учествује већина водећих естрадних звезда и слично), те испуњавање предизборних обећања (исплата заосталих пензија и плата радника из буџетске сфере, финансијска подршка појединих региона и делатности, давање пореских олакшица и слично).

Вештим политичким играма онемогућује се покушај стварања коалиције Григорија Јавлинског са Александром Лебедом (популарним генералом) и Свјетославом Фјодоревим (светски познатим офтамологом), а уз велику помоћ средстава информисања бирачи се убеђују да Григорије Јавлински треба да се договори са Борисом Јелцином и одустане од учешћа на изборима, те да он нема шанси да уђе у други круг и да сваки глас дат за њега слаби демократе, а јача комунисте.

Многи моји познаници, који су намеравали у почетку да гласају за Григорија Јавлинског, на крају су гласали за Бориса Јелцина (из страха да би у други круг могли да прођу ГенADIЈ Зјуганов и Владимир Жириновски) или уопште нису изашли на изборе.

Субота, 29. јун

На који ће се начин водити предизборна кампања Бориса Јелцина између два круга избора било је јасно већ после његове прве изјаве који је дао после првог круга: *Сада је избор крајње јасан, или назад револуцијама и потресима, или напред, стабилности и благодатању.*

Прећуткује се шта је све урађено за последњих пет година председниковања Бориса Јелцина. И оно што би се могло сматрати успехом не изгледа тако неоспорно (донет нови Устав – практично октроисан после тенковске пуцњаве по Парламенту; слобода штампе – показала и своје друго лице за време ове председничке кампање; приватизација – толико непопуларна у народу да ниједанпут није споменута у предизборном програму Бориса Јелцина; могућност слободног путовања по свету – која је за огромну масу грађана остала само могућност), а тешко је о томе говорити, када је у народу много јаснија слика огромног раслојавања становништва услед чега велика маса људи живи на граници егзистенције, улице градова су пуне просјака, многа предузећа месецима не раде, наука, култура, образовање и здравство се налази у катастрофалном положају, земљу терорише организовани криминал, а рат који у Чеченији траје скоро већ две године сва-

кодневно односи нове жртве. Бирачи не могу да чују како ће да боље живе уколико остане Борис Јелцин, али се зато убеђују да ће живети ужасно лоше уколико изаберу ГенADIЈА ЗЈУГАНОВА. Ударни предизборни ТВ спот, који се толико пута понавља да га многи (хтели то или не) знају напамет гласи: *Нико у Русији 1917. године није мислио да брат може да пође на брата, а отац на сина. Комунисти нису променили чак ни свој назив. Они неће променити ни методе. Још није касно спречити грађански рат.* Страх од грађанског рата у земљи, која је то искусила и имала огромне жртве у ратовима у овом веку, свесно или несвесно, треба да доведе до постављеног циља.

Недеља 30. јун

У Москви је претходна два дана непрестано падала киша. Данас је освануо леп, сунчан дан и са супругом одлазим у Подмосковље и дан проводим у малом градићу Клин. Мало нам је необично јер са нама, као обично, није син Арсеније који своје летње школске распусте проводи код деде и баке у Београду.

Највећи део времена проводимо у Музеју Петра Иљича Чајковског који је окружен старим парком са уређеним стазама и прекрасним лејама цвећа. Оставивши за собом лудачки ритам московског градског живота и налазећи се у природи и тишини, удишући ваздух напуњен мирисом тек расцветалих липа, чини ми се да време, не само да стоји, него полако иде назад. У дубини парка, у пуној хармонији са њим, налази се дрвена кућа у којој је композитор провео последње године свога живота. Та хармонија присутна је и када се уђе у кућу у којој нема никакве раскоши, ничега сувишног и

све је подређено стваралаштву: орман са књигама на руском, француском, енглеском, немачком, италијанском и чешком језику, полице са музичком литературом, радни сто и велики клавир на коме је компонована и чувена, нажалост последња, *Шеста симфонија* великог композитора.

Особље Музеја, изузетно пријатне госпође средњих година, не само да дају информације о животу и раду Петра Иљича Чајковског – до детаља знајући о сваком дану који је композитор провео овде – него то раде са таквим одушевљењем, као да желе да на посетиоца пренесу бар делић своје огромне љубави према композитору. Оне нису само раднице Музеја, оне једноставно служе свом идолу. На сва наша питања исцрпно и надахнуто одговарају успевајући да ни једног тренутка не дођу у ситуацију да објашњавају упадљиво одсуство жена у окружењу композитора.

При изласку са територије Музеја, у згради где се налази концертна сала и где је смештена администрација, на вратима рачуноводства читам обавештење да ће због тешке финансијске ситуације плата каснити, те да неће бити исплаћена, до сада уобичајена, накнада за годишњи одмор.

Понедељак, 1. јул

У петак на Видовдан, умро је светски познати слависта, руски и српски академик, Никита Иљич Толстој, праунук Лава Николајевича Толстоја. По старом руском православном обичају сахрана је обављена у понедељак. Супруга и ја смо присуствовали опелу, у једној од најлепших московских цркви, изграђених крајем XVIII века у стилу класицизма, и одали последњу

пошту, изузетном човеку знаменитог порекла и осведоченом пријатељу српског народа.

Уторак, 2 јул

Јутрос сам, према договору, у редакцију часописа *Мироваја економика и међународније одношенија* (издање истоименог института Руске академије наука) однео чланак који сам за њих написао. Задржали смо се доста дуго разговарајући о ситуацији у Југославији и Русији, те положају часописа у ова, не баш лака, времена.

Интересантно је да у Русији, у ситуацији опште кризе, у коме се налази већина научних, а нарочито литерарних часописа (раније изузетно популарних и високотиражних), научни економски часописи излазе прилично редовно. Поред њих, појавили су се нови економски часописи (*Комерсант* и *Експерт*) и дневни лист (*Комерсант-Даилу*) намењени широј читалачкој публици који се, после само неколико година свога излажења, могу да пореде са светски познатим часописима и листовима истог профила, како по садржају тако и по свом изгледу. Поред тога, и све озбиљније дневне новине (*Независимаја газета* и *Сиводња*) имају редовне странице посвећене економској проблематици, где поред актуелних информација наилазимо и на аналитичке текстове водећих, домаћих и страних, економиста.

У држави где деценијама тржиште суштински није постојало, и где су се генерације школовале и радиле у централно-планском систему, овако квалитетни економски часописи и листови имају, и те како, значајну едукативну функцију.

Среда, 3. јул

Синоћ сам стигао у Београд, да бих данас, са мајком и браћом, испунили последњу жељу мога оца Бранка и сахранили га у нашем родном месту – Прибинић. Хвала му на свему што је за мене учинио и нека му је лака земља.

Четвртак, 4. јул

Москва у следећој (1997.) години слави јубилеј – 850 година од оснивања. Она се у последњих неколико година претворила у праву светску метрополу, са новоизграђеним савременим и предивно реновираним старим здањима, многобројним храмовима – враћеним у последње време Цркви – који се обнављају, модерним продавницама одлично снабдевеним робама из целог света, ексклузивним ресторанима, изузетно богатим и ретко интересантним културним програмом.

Заслуга за то сигурно припада и градоначелнику Јурију Лушкову, који је успео да заштити интересе града Москве и њених грађана – чак се изборио да приватизацију у Москви врши на начин битно другачији од усвојеног државног програма приватизације. Коришћењем положаја који Москва има као престоница обезбеђена су знатна финансијска средства (преко *московске приватизације*, значајних градских ренти и слично) која су омогућила Москви да се, у време опште и дубоке економске кризе у Русији, изузетно динамично развија, а што је и многим московљанима обезбедило пристојна лична примања. Социјално најугроженији становници Москве (пензионери, ветерани рата, мајке са малом децом и други) добијају додатна новчана средства, у народу прозвана *лушковски додатак*.

Због тога, многи грађани Москве могу да опстану и у једном од најскупљих градова света. Путујући често по Русији, стичем утисак да Москва живи свој живот битно другачије од осталог дела Русије.

Истовремено са председничким изборима одржани су и избори за градоначелника Москве на којима је Јуриј Лушков убедљиво победио своја три конкурента, већ у првом кругу, сакупивши преко 90% гласова. Оно што је за последње четири године урадио као градоначелник Москве била је најбоља препорука за њега и није му ни било потребно да прибегава скупој предизборној кампањи, нити да грађане Москве плаши евентуалном победом својих конкурената.

Један од мојих познаника који јуче, на дан другог круга председничких избора, није желео да иде на биралиште (*желео бих да гласам за онога ко ми се више свиђа, а не онога који ми се мање недопада*) гласно се пита: *када ћемо у Русији моћи да бирамо председника на начин како смо ових дана бирали градоначелника Москве?*

Свакодневно се сетим, не без разлога, дивних стихова руског песника из XIX века, Ф.И. Тјутчева:

*Умом Россию не понять,
Арином общим не измерить,
У ней особенная стать,
В Россию можно только верить*

ОРТОДОКСНИ И ХЕТЕРОДОКСНИ ПРОГРАМИ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ

*- ДА ЛИ ИЗВЛАЧИМО ПОУКЕ ИЗ НОВИЈИХ
ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ИСКУСТАВА -*

РЕЗИМЕ

У својој новијој историји Југославија се два пута суочила са озбиљном хиперинфлацијом и у циљу њене елиминације применила је и ортодоксни (Програм монетарне реконструкције и економског опоравка или тзв. Аврамовићев програм) и хетеродоксни (Програм економске реформе и мере за њену реализацију или тзв. Програм Анте Марковића) програм стабилизације. Оба ова програма стабилизације били су саставни делови, једног ширег, програма суштинских економских реформи. У раду се анализирају оба програма и указује на поуке које би у, опоравку и, реформисању југословенске привреде, из тога могла да се извуку.

* * *

Ових дана (25.2.2001.) напустио нас је проф. др Драгослав Аврамовић, сигурно најславнији економиста друге половине XX века на нашим, јужнословенским, просторима. Начин на који је успео да *преко ноћи* сломи разарајућу хиперинфлацију и са места гувернера Народне банке Југославије спроводи сопствени *Програм монетарне реконструкције и економског опоравка* (популарно назван: *Аврамовићев програм*) представља једну од ретких *светлих страница* наше новије историје. Искуство са наведеним програмом креаторима економских реформи и новој власти у Југославији требало би да буде веома инспиративно и да из њега извуку драгоцене поуке.²⁶ Међутим, први потези нових власти нас у то не уверавају.

Мада је од септембарских избора прошло скоро шест месеци не види се да нова власт има јасну идеју шта се економским реформама жели постићи, те се не назире ни разрађена конзистентна макроекономска политика. Међутим, по досадашњим парцијалним потезима нових власти, у економској сфери, пре би се могло закључити да им је много ближи *Програм економске реформе и мере за његову реализацију* или такозвани *програм Анте Марковића*.

То се у великој мери односи и на гувернера, господина мр Млађана Динкића, и политику коју спрово-

²⁶ У прошлом броју овог часописа објавили смо текст *Југословенска привреда на почетку трећег миленијума* у коме смо нагласили да закашњење у економским реформама од једне деценије, у односу на друге земље у транзицији, представља огроман хендикеп за нашу државу, али да, у исто време, пружа и велику шансу да се избегну грешке, заблуде и лутања кроз које су прошле друге привреде у транзицији. Било би историјски неодговорно уколико не извучемо адекватне поуке из, сада већ богатог, искуства других. Све то се, у још већој мери, односи и на поуке које се могу извући из искустава са покушајима реформисања наше привреде које су вршени у последње време.

ди Народна банка Југославије. Он је још у предизборној кампањи убедио лидере нове власти да »његов« Г 17 има већ припремљен комплетан програм економских реформи и тим »експерата« који ће га спроводити и који ће за кратко време препородити нашу привреду и спектакуларно повећати плате запослених.²⁷ О политици која се спроводи од стране новог гувернера биће више речи на крају овог текста.²⁸

Пре тога било би корисно осврнути се на *Аврамовићев* и *програм Анте Марковића*, како би се видело које поуке се из њих могу извући, а које би се могле користити у реформисању југословенске привреде. Потребно је истаћи да су оба ова програма донета у време хиперинфлације²⁹ и да су они били превасходно стабилизациони програми, али је њима био разрађен и комплексни пакет мера за свеобухватно реформисање привреде. Како *Аврамовићев програм* и *програм Анте Марковића*, у основи, представљају два основна позната типа програма обуздавања инфлације, пре расправе о ова два конкретна програма, упознаћемо са основним, стандардним, програмима обуздавања инфлације.

ПРОГРАМИ ОБУЗДАВАЊА ИНФЛАЦИЈЕ

Због вишеструко негативних ефеката које инфлација³⁰ има на привредни систем и друштво у целини, државе

²⁷ Као што неко добро примети, за љубав дисконтинуитета, уместо *олако обећане брзине добили смо брзо обећану лакоћу*.

²⁸ Уредничка скраћивања обележена су масним (болд) словима.

²⁹ Обично се о хиперинфлацији говори када месечни раст цена прелази 50%.

³⁰ Основни негативни економски аспекти инфлације састоје се у редистрибуцији дохотка између привредних грана, деформацији ценовних сигнала са тржишта, смањењу ефикасности пословања и слично, а социјални аспект, пре свега, у прерасподели доходака између појединих социјалних група.

које се суоче са тим проблемом прибегавају конципирању и спровођењу стабилизационих програма којима се жели обуздати инфлација. Стабилизациони програми уствари представљају одређени скуп координираних и конзистентних мера економске политика које би требало у пракси да буду доследно примењене како би дошло до стабилизације цена (обуздавања инфлације) уз минималне стабилизационе трошкове који се за то морају да поднесу, а који се пре свега тичу стопе привредног раста.

Ако се посматра брзина, са којом се стабилизационим програмом приступа обуздавању инфлације, разликују се два основна типа ових програма: *градуалистички програм* и *програм шок терапије*. Градуалистичким програмом инфлација се обара постепено, у дужем временском периоду и, по правилу, уз ниже стабилизационе трошкове. С друге стране, шок терапија се примењује са циљем брзог сламања инфлације, односно тренутне дезинфлације за што се, по правилу, морају платити виши стабилизациони трошкови. Сматра се да је градуалистички стабилизациони програм погоднији за борбу са инфлацијом нижег интензитета, а програм шок терапије за елиминисање високих инфлација, а нарочито хиперинфлације.

Зависно од садржине мера које су предвиђене у стабилизационим програмима разликују се две основне анти-инфлационе стратегије. Прва стратегија се обично назива ортодоксном, а друга хетеродоксном, односно *ортодоксним* и *хетеродоксним програмом стабилизације*. Док се прва стратегија заснива на монетаристички оријентисаном програму обуздавања инфлације, хетеродоксна стратегија укључује и политику дохотка (надница и цена) у програму борбе против инфлације. Код опредељења за конкретан програм стабилизације нагласак се ставља на елиминисање фундаменталних

узрочника инфлације. Тако се поједностављено може рећи да ортодоксна антиинфлациона стратегија ставља нагласак на елиминисање узрочника инфлације тражње, а хетеродоксна стратегија истовремено делује и против узрочника инфлације тражње и инфлације трошкова.

ОРТОДОКСНИ И ХЕТЕРОДОКСНИ ПРОГРАМ СТАБИЛИЗАЦИЈЕ

Ортодоксни програм стабилизације представља скуп координираних и конзистентних мера, пре свега, фискалне и монетарне политике, који у себе, обично, укључује и девалвацију националне валуте. *Ортодоксним програмом стабилизације* желе се елиминисати буџетски и платнобилансни дефицити који представљају основне узрочнике инфлације. То се постиже:

- успостављањем фискалне равнотеже, односно уравнотежењем државног буџета (повећањем буџетских прихода и смањењем буџетских расхода),
- успостављањем монетарне равнотеже применом рестриктивне монетарне политике, у првом реду, заустављањем монетизације буџетског дефицита, односно престанком његовог финансирања преко кредитирања државе од стране централне банке,
- успостављање платнобилансне равнотеже, једнократном девалвацијом националне валуте и каснијим фиксирањем девизног курса.

Најчешће овај програм претпоставља и монетарну реформу којом се врши деноминација домаћег новца и/или уводи потпуно нова национална валута, што може бити од

великог психолошког значаја у условима када је, због високе инфлације, дошло до слома финансијског система у земљи. Нова валута треба да поново поврати поверење јавности у домаћи новац враћајући му на тај начин све његове виталне функције.

Хетеродоксни програм стабилизације поред мера који садржи ортодоксни програм стабилизације (фискална и монетарна политика, те девизни курс) претпоставља и политику контроле надница и цена чиме се жели елиминисати даља инфлаторна инерција. То значи да хетеродоксни програм стабилизације поред ортодоксне компоненте у себи укључује и *хетеро компоненту* по којој се он и разликује од ортодоксног програма стабилизације. Суштина хетеро компоненте овог програма стабилизације огледала се првенствено у следећем:

- политика контроле надница може да буде свеобухватна или делимична (на пример, само у области јавног сектора, монопола и слично), те да се остварује замрзавањем или контролисаним ограничавањем раста номиналних надница,
- политика контроле цена, као и код надница, може да буде свеобухватна и делимична (енергетика, прехрана, услуге и слично), те да се остварује замрзавањем или разним видовима контроле раста цена.

Обично у првој фази спровођења хетеродоксног програма стабилизације долази до замрзавања надница и цена, да би се касније (после неколико месеци) прешло на њихову флексибилнију контролу. У неким случајевима се пре замрзавања приступа иницијалном подешавању надница и цена како би се на старту програма стабилизације сви актери довели у равноправнији положај.

За успех *хетеродоксног стабилизационог програма* од пресудне важности је да координирано регулисање номиналних сидара (курс, наднице и цене) буде конзистентно са монетарном и фискалном политиком. Исто тако да би програм стабилизације био успешан неопходно је у држави постићи социјални консензус између синдиката, послодаваца и државе.

Наведене мере *ортодоксног* и *хетеродоксног програма стабилизације* усмерене су, у првом реду, на остваривање краткорочног циља стабилизације, односно на обуздавање инфлације и обезбеђење ценовне стабилизације. Међутим, да би програми били успешни они у себи морају да имају разрађене и мере које ће обезбедити и дугорочни циљ, односно дуготрајни стабилан економски раст уз оптималну запосленост и релативну унутрашњу (ценовну) и спољну (девизну) стабилност новца. То веома јасно показују и последња југословенска искуства са програмима стабилизације.

НОВИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКА ИСКУСТВА СА СТАБИЛИЗАЦИОНИМ ПРОГРАМИМА

Југославија је у својој новијој историји имали практичну примену оба програма стабилизације (први при крају постојања СФРЈ, а други на почетку СРЈ) који су релативно успешно и у кратком року решавали краткорочне али, нажалост, нису успевали да реше и дугорочне циљеве стабилизације, због чега су после брзих и краткотрајних очигледних успеха доживљавали крах. Први програм донет је крајем 80-их година XX века под називом *Програм економске реформе и мере за његову реализацију* (у јавности познатији као *програм Анте Марковића*). Већ почетком 1994. године у примени је други стабилизациони програм под

називом *Програм монетарне реконструкције и економског опоравка* (познатији као *Аврамовићев програм*).

Програм Анте Марковића се може уврстити у хетеродоксни програм стабилизације. Он је донет крајем 1989. године, године када је, добрим делом, због потпуне либерализације цена (са циљем елиминисања ценовних диспаритета) Југославију захватила хиперинфлација. Месечни ниво цена се повећавао из месеца у месец и само у децембру 1989. године раст цена износио је 45%.³¹ Дошло је до сталног *утркивања* цена, плата и девизног курса. У таквој ситуацији у децембру 1989. године донет је *Програм економских реформи и мере за његову реализацију*.

Основне мере предвиђене овим програмом биле су:

- рестриктивна монетарна политика и реално позитивне каматне стопе,
- независност Народне банке Југославије која више не управља фискалном политиком, а њени губици се конвертују у јавни дуг,
- деноминација динара *брисањем* четири нуле,
- проглашавањем конвертибилности динара и фиксирањем курса динара према немачкој марки у односу 7:1,
- замрзавањем номиналних плата на период од 4 месеца,
- замрзавање цена неких инпута (енергенти и инфраструктура) на период од 4 месеца,
- даља спољнотрговинска и финансијска либерализација,
- приватизација,

³¹ Он је у јануару износио 15%, у фебруару и марту по 17%, априлу 20%, мају 23%, јуну 24%, јулу и августу по 27%, септембру 33%, октобру 35%, новембру 37% и децембру 45%.

- санација банака и предузећа преко посебног фонда који би се формирао уз страну финансијску подршку,
- преговори са Париским клубом кредитора око репрограмирања дуга, те Међународним монетарним фондом и Светском банком о добијању кредита за стабилизацију привреде.

Краткорочно, односно на почетку његове саме примене Програм је показао неке добре резултате: дошло је до значајног успоравања раста цена и плата, девизне резерве (чији је ниво био значајан и пре почетка примене Програма) почеле су да расту, забележени су осетни позитивни помаци у смањивању спољнотрговинског и буџетског дефицита, итд. Међутим, од самог почетка бележи се пад индустријске производње и запослености, а нешто касније изостају и почетни позитивни резултати (тако долази до поновног раста цена и плата и појаве *црног* девизног курса, девизне резерве почињу рапидно да се смањују, долази до негативних тенденција у спољнотрговинској и буџетској сфери итд.) и убрзо је постало јасно да ће *програм Анте Марковића* доживети неуспех.

Судбина овог стабилизационог програма у великој мери је била везана за заустављање раста цена. Сматрало се да је довољно замрзнути само цене главних инпута, а да, у условима рестриктивне монетарне политике и либерализованог увоза, неће доћи до раста осталих цена које се слободно формирају, па се чак очекивало да ће предузећа смањивати цене како би обезбедила ликвидна средства. Међутим, очекивања се нису остварила и цене бележе значајан раст (истина приметно мањи него пре доношења програма) што ће повући пораст плата које ће (сем на самом почетку спровођења Програма) расти брже од раста цена.

У условима када се то дешава и даље се истрајава на, једном од кључних елемената Програма – фиксном девизном курсу.³² Све то заједно доводи до слабљења конкурентске способности домаће привреде, јер извоз постаје економски неисплатив, а увоз веома уносан. Имајућу у виду да је дошло до либерализације увоза домаће тржиште бива *преплављено* увозним производима које асорбује све већа домаћа тражња, скоро искључиво за потрошном робом, генерирана брзим растом плата. Роба из увоза постаје *јевтинија* од домаће тако да долази до пада проиводње јер наши производи ценовно нису конкурентни, не само у извозу, него ни на домаћем тржишту. То надаље доводи до јаких рецесионих кретања у привреди, погоршања спољнотрговинског биланса и (после почетног повећања) и брзог смањења девизних резерви што онемогућава даље *брањење* девизног курса.

Ако се томе дода да се то све дешава у ситуацији погоршања политичких прилика у земљи изазваних оштрим конфротацијама међу републикама (блокада савезних институција и немогућност доношења реформских закона, распад јединственог тржишта и формирање самосталних привредних система у појединим републикама, губљење контроле над инструментима економске политике, *упади* у монетарни систем, одбијање уплата пореза у савезни буџет итд.) и изостанка очекиване финансијске помоћи из иностранства, јасно је да Програм доживљава неуспех.

*Програм проф. др Драгослава Аврамовића (Програм монетарне реконструкције и економског опоравка)*³³ донет

³² Фиксни девизни курс је задржан и у периоду када су цене номинално удвостручене, а плате чак учетворостручене.

³³ У изради овог програма учествовале су кључне научне београдске економске институције: Економски институт, Економски факултет и Институт економских наука. На челу тима стручњака био је проф. др Драгослав Аврамовић по коме ће овај Програм у јавности бити и назван. Проф.

је почетком 1994. године после рекордне хиперинфлације коју је Југославија претходних месеци доживљавала. Управо због огромних размера тадашње хиперинфлације, сматрам корисним да се поново подсетимо на неке њене *нелавне рекорде*.

Југославија је у периоду 1992-1994. године забележила хиперинфлацију која у светској економској историји заузима треће место како по дужини трајања од 22 месеца (март 1992. – јануар 1994.), тако и по максималном месечном нивоу од 314 милиона или тачније 313.563.558 процената (јануар 1994.).³⁴

Због куриозитета треба навести да је јануарска инфлација из 1994. године прерачуната на годишњи ниво износила 116.545.906.563.330 одсто. Дневна инфлација је износила 62 %, а инфлација у само једном часу (60 минута) од 2,03% била је већа од годишњих инфлација многих развијених земаља.

У време овако високе хиперинфлације у Југославији цене у продавницама су биле исказане у условним јединицама – бодовима, а бод је био еквивалентан немачкој марки. Промет је вршен или у немачким маркама или у динарима по тренутном *црном* курсу који се мењао, често, и по неколико пута у току дана. Тако на пример, 13. јануара ујутру улични продавци - *дилери* су марку продавали за 500.000, око поднева за 600.000, а увече за 800.000 динара. Подневни *црни* курс марке износио је 14. јануара 900.000, 15. –

др Драгослав Аврамовић ће заузети место гувернера Народне банке Југославије и у пракси дати свој огроман допринос реализацији сопственом програму.

³⁴ Дуже је трајала хиперинфлација у Никарагви (48 месецу у периоду 1987-1991) и Кини (26 месецу у периоду 1947-1949). Виши максимални месечни ниво постигнут је у Мађарској 1946. године од 420 милијарди процената и у Грчкој 1944. године од 855 милиона процената.

2.500.000, 16. – 3.500.000, 17. – 5.000.000, 18. – 5.500.00, 19. – 10 милиона, 20. – 14 милиона, 21. – 15 милиона динара.

Новац је тако брзо био обезвређиван да је долазило до апсурдних ситуација. Почетком 1994. године појавио се и метални новчић од 1 динара, те је (само после неколико дана) за један долар требало дати 700 тона тих новчића. Исплата пензија извршена је 17. јануара, а за просечни износ пензије од 4,8 милиона динара на *црном* тржишту није се могла купити ни једна немачка марка. У исто време килограм јунетине износио је 70 милиона динара, врећица за прање веша од 3 кг коштала је 67 милиона динара.

Разорна хиперинфлација је *истискивала* националну новчану јединицу – динар из привреде. Новчана маса је у јануару 1994. године износила свега 0,4% у односу на друштвени производ, док се тај проценат у нормалним приликама креће између 25 и 30%. Динар је престао да испуњава такве функције новца као мере вредности, платежног средства, залихе вредности и, добрим делом, функције новца као прометног средства, односно средства размене. Сви су настојали да се ослободе динара тако да је брзина обртаја новца, у време кулминације хиперинфлације, достигла фантастичних 3.673, односно динар је у току само једног дана 10 пута *прелазио из руке у руку*.³⁵

Тако разорна хиперинфлација имала је као последицу драстично погоршање свих битних економских показатеља. Само у 1993. години забележен је пад друштвеног производа од 30%, смањење инвестиција и индустријске производње од по 37%, а незапосленост достиже чак 24,1%.

³⁵ При тако високој хиперинфлацији, због наглог пораста трошкова инфлационог опорезивања, активност реалног сектора се убрзано смањује, а у исто време се повећава склоност ка бекству од домаћег новца што доводи до драстичног увећања брзине њеног оптицаја.

У исто време долази до стварања огромног буџетског дефицита у ситуацији када се јавни приходи рапидно смањују (опадање пореске основице због пада привредне активности, те због санкција значајан пораст *сиве економије* услед чега добар део, и онако смањеног, друштвеног производа остаје неопорезован итд.), а јавни расходи значајно расту (повећана социјална давања због погоршања економске ситуације у земљи, економска и ратна помоћ српском народу у БиХ и Хрватској где је дошло до грађанског рата, помоћ избеглицама итд.). Буџетски дефицит је био највећим делом финансиран из примарне емисије, и та монетизација буџетског дефицита³⁶ представља основни узрочник хиперинфлације.

У складу са тим и главне мере *Аврамовићевог програма* биле су, првенствено, везане за монетарну и фискалну сферу, те се може констатовати да је ово био ортодоксни стабилизациони програм.

Програмом стабилизације требало је, пре свега, остварити:

- сламање хиперинфлације и динару вратити изгубљене функције новца,
- омогућити убрзан и стабилан привредни раст,
- значајно повећање плата (драстично обезвређене у време хиперинфлације) и осигурање минималне сигурности свих грађана,

³⁶ Разорна хиперинфлација је истиснула динар из привреде и он је скоро у целости престао да испуњава своје основне функције. Динар се скоро искључиво користио за плаћање фискалних обавеза држави. Међутим, прикупљени буџетски приходи у условима хиперинфлације су се обезвређивали буквално у току једног дана. Реално су они (у разгар највеће хиперинфлације) чинили само око 1%, а осталих 99% неопходних буџетских расхода финансирано је из примарне емисије, односно кредитима Народне банке Југославије.

- суштинско реформисање привредног система, нарочито у финансијској сфери, и убрзање процеса транзиције, итд.

У исто време неопходно је (пре свега, од стране политичких чиниоца у земљи) што пре створити услова да се укину међународне санкције и изврши отворање привреде према иностранству, без чега Програм не може у целости да се реализује. Пошто је било јасно да се не може чекати укидање међународних економских санкција, како би се приступило сламању разарајуће хиперинфлације, одлучено је да се приступи изради и реализацији програма стабилизације који би требало остварити у две фазе.

Прва, краткорочна фаза предвиђала је монетарну реконструкцију и антиинфлационе мере са циљем сламања хиперинфлације. Она је требало да се реализује у првих шест месеци сопственим снагама, чак и у условима економских санкција од стране међународне заједнице.

Друга, дугорочна фаза предвиђа суштинске економске реформе које би (уз очување стабилности остварене у првој фази) довеле до економског опоравка земље, односно које би обезбеђивале дугорочан стабилан економски раст. Ова фаза, као што су и истицали аутори Програма, претпостављала је укидање економских санкција и *доток свежег капитала* потребног за његову реализацију.

Како та претпоставка није остварена ова друга фаза није имала никакве шансе на значајнији успех, за разлику од прве фазе Програма, где су постигнути изванредни резултати. Због тога ћемо се детаљније задржати само на првој фази *Аврамовићевог програма* јер до реализације друге фазе није ни дошло пошто, у међувремену, нису укинуте међународне економске санкције.

Прва фаза програма – *Програм монетарне реконструкције* – реализовала се у условима економских санкција, без стране помоћи и било каквог капиталног прилива, са почетним девизним резервама које су износиле око 300 милиона немачких марака. Условно се може рећи да су у оквиру програма монетарне реконструкције основне мере биле усмерене на монетарну политику и монетарне реформе, те фискалну политику.

Монетарна политика требало је да одигра веома важну улогу у сламању хиперинфлације и стабилизацији цена. У том циљу уведене су позитивне каматне стопе и укинута селективни кредити. Значајно је заоштрена финансијска и монетарна дисциплина, те ојачана независна улога Централне банке (што је омогућавао одговарајући, веома добар, закон усвојен средином 1993. године).

Извршена је и монетарна реформа увођењем новог динара са фиксним девизним курсом од 1:1 у односу на немачку марку³⁷ и 1:12 милиона у односу на дотадашњи (стари) динар.³⁸ Емисија старог динара престала је 17. јануара 1994. године, а кроз седам дана (24. јануара) је пуштена у оптицај нова новчана јединица – *нови динар*. Уведена је интерна конвертибилност динара и емисија новог динара била је покривена девизним резервама Народне банке Југославије.

³⁷ Фиксни девизни курс је имао за циљ не само повратак поверења у националну валуту него је представљао и номинално сидро за остале номиналне агрегате.

³⁸ На тај начин у оптицају су паралелно постојали две националне валуте: *стари* и *нови динар*. Паралелно функционисање две националне валуте постојало је и у СССР-у када је 1922. године, у циљу стабилизације брзо обезвређујућег совјетског рубља (*совзнака*), био уведен *червонец*. (*Червонац* је у време Петра Првог био златни новац који је био симбол стабилне монете). Године 1992. и у Немачкој је паралелно са брзо обезвређујућом *марком* уведена друга валута – *Rettenmark*.

Фискална политика је предвиђала значајно повећање буџетских прихода из реалних извора (проширењем пореске основице, скраћивањем времена убирања пореза, те увођењем нових пореских облика – напр. акциза)³⁹ али и задржавање буџетског дефицита у првим месецима, јер се сматрало да је ниво јавних расхода веома низак и да није прихватљиво њихово озбиљније смањење. У првих шест месеци Програмом је било предвиђено да се буџетски дефицит покрива из расположивих девизних резерви.⁴⁰ Очекивало се да ће, у новим економским условима, доћи до раста привредне активности и преласка значајног дела *сиве економије* у легалне токове што ће довести до раста буџетских прихода и стварања претпоставки за уравнотежење буџета.

Управо је задржавање дефицита буџета у првих шест месеци, и његово финансирање расположивим девизним резервама, оно што *Аврамовићев програм* концепцијски разликује од стандардног ортодоксног стабилизационог програма.

Прва етапа *Аврамовићевог програма* је дала фасцинантне резултате.⁴¹ Хиперинфлација је *преко ноћи*

³⁹ Дошло је и до смањења пореских стопа јер се сматрало да ће, са истовременим проширењем пореске основице, у новим економским условима добар део *сиве економије* да се легализује.

⁴⁰ Емисија *нових динара* за покриће буџетског дефицита била је покривена расположивим девизним резервама. Поред тога, емисија новог динара вршена је и на основу девиза које је Народна банка Југославије откупљивала од привреде и становништва. На тај начин нови динар је у првој фази спровођења Програма емитован на бази пуног девизног покрића и то није имало инфлаторне последице..

⁴¹ О томе је написан велики број изузетно афирмативних текстова у свету. Овде ћемо да цитирамо само део из једног таквог текста. *Обично када тражимо пример генија у економији ми помињемо Милтона Фридмана... Међутим, ако бих се ја питао рекао бих Драгослав Аврамовић, гувернер Централне банке Југославије и пензионер Светске банке. Главна разлика између Фридмана и Аврамовића се може резимирати речју да је Авра-*

сломљена, цене су мировале и елиминисана су инфлаторна очекивања. Динар је брзо повратио раније изгубљене функције. Каматне стопе су постале реално позитивне. Ново-успостављени девизни курс остао је стабилан, а девизне резерве су расле. Дobar део *сиве економије* враћен је у легални сектор. Дефицит буџета је смањиван из месеца у месец и на крају прве етапе спровођења програма практично елиминисан. Индустријска производња бележи релативно високе стопе раста, а значајно су повећане и реалне плате запослених.

Велика је штета што нису створене претпоставке (укидање међународних економских санкција и, везано за то, прилив *свежег* капитала) за реализацију друге фазе *Аврамовићевог програма*. Вероватно би и она била исто тако успешна као и прва фаза Програма. У прилог томе иде, пре свега, чињеница да је сам Програм био добро конципиран али и доказана (у току спровођења прве фазе Програма) опредељеност проф. др Драгослава Аврамовића да, никакве теоријске економске концепције не прихвата као догму и

*мовић стварни геније, али нема шансу да добије Нобелову награду јер је Србин. У чему је овај српски геније у економији изражен? Упркос стриктним економским санкцијама према Југославији, изобиље у Београду последњих месеци је видљиво у свакој радњи, тезге су пуне потрошине робе... Чак има саобраћајних гужви у Београду и ово се дешава у земљи која је под стриктним нафтним ембаргом већ две године... Најбриљантнији део Аврамовићеве магије је његов успех да стави тачку на хиперинфлацију која је износила 60% дневно. (Давар, Тел Авив, 3.6.1994). У то време ја сам (живећи и радећи) у Москви објавио два текста (у престижном московском листу *Независимаја газета* и часопису Руске академије наука *Мироваја економика и међународније одношенија*) о успешном сламању хиперинфлације коју је реализовао проф. др Драгослав Аврамовић. Позивајући се на те моје текстове објављено је више натписа у економским часописима других земаља, бившим републикама СССР, (Украјина, Белорусија и Казахстан).*

његово умеће да у свакодневном суочавању са новим проблемима нађе права решења прилагођавајући томе у *ходу* и сопствени Програм.

Као што се из претходног разматрања може закључити, *програм Анте Марковића као и Аврамовићев програм* нису били само стабилизациони програми у ужем смислу речи, него и више од тога. Они су били шире конципирани и у себе су, поред стабилизационог програма, укључивали и програм суштинских економских реформи.

Поред чињенице да се у првом случају радило о хетеродоксном, а у другом случају о ортодоксном програму стабилизације, оно што *Аврамовићев програм* битно разликује у односу на *програм Анте Марковића* јесте чињеница да је он као централно питање, односно као главни циљ, реформе поставио питање економског раста, и у складу са тим стварање нових радних места и пораста стандарда становништва. У том смислу питање стабилизације представља само једно, истина веома важно, средство (заједно са приватизацијом, либерализацијом и другим реформским захватима) да се тај циљ достигне. Али то је, ипак, само средство, а не циљ сам по себи. То је недостајало *програму Анте Марковића* и због тога он није ни имао шансе да успе.

У нашој стручној јавности преовлађује став да је програм Анте Марковића био један доста добро конципиран стабилизациони програм који је доживео неуспех скоро искључиво због нарастања политичких конфликта између република тадашње СФРЈ, односно због тога што овај програм није имао неопходну подршку ни једног политичког руководства тадашњих република (у првом реду оних кључних – Србије, Хрватске и Словеније).⁴² Тачна је констатација да Анте

⁴² Исто тако, и у широј јавности данас преовладава уверење (које се подстиче и од средстава јавног информисања, поготово такозваних “неза-

Марковић није могао да успешно реализује усвојени програм јер је изостао друштвени консензус неопходан за реализацију било кога програма стабилизације и суштинских економских реформи, те да у условима заостравања политичких конфликата у земљи није било могуће усвојити значајне системске законе који би подржали реформе, као ни ефикасно водити економску политику на савезном нивоу када је већина република, истрајавајући на међусобним конфронтацијама, све више суспендовала Савезни устав и није поштовала одлуке Савезне владе.

Међутим, у исто време испушта се из вида чињеница да *програм Анте Марковића* није могао да буде успешан (пре свега, у остваривању дугорочних, а не само краткорочних циљева), чак и да је у земљи постојала стабилна политичка ситуација и друштвени консензус неопходан за реализацију програма стабилизације,⁴³ јер је он био тако конципиран да су у њега биле уграђене слабости које нису омогућавале остваривање дугорочних циљева стабилиза-

висних” медија) да је то био један одличан програм који би нам брзо обезбедио европски стандард да није дошло до неповољних друштвено-политичких збивања у земљи. То за обичне грађане може да изгледа логично јер су плате у првој години спровођења програма номинално учетворустрочене (за толико су порасле када се изразе и у немачким маркама) али и реално удвостручене (у првој години спровођења програма курс динара према марци био је непромењен, а цене су удвостручене). Међутим, сигурно је да такво (благо)стање није могло економски дугорочно опстати (чак и да су друштвено-политичке прилике биле добре) јер је у истом периоду пад индустријске производње износио 13% (за првих годину и по дана програма индустријска производња је смањена за читаву 1/4), а девизне резерве пале су са 9,1 на само 2,8 милијарде долара.

⁴³ Можда би се чак могло констатовати да је између нестабилне политичке ситуације у земљи и *програма Анте Марковића* постојала узајамна узрочно-последична веза.

ције. Наиме, програм Анте Марковића заснован је на принципима *Вашиingtonског консензуса*, који се управо у то време појављивао и, који ће, нешто касније, представљати основу програма реформи скоро свих постсоцијалистичких земаља, или привреда у транзицији. У складу са *Вашиingtonским консензусом*, на којем се темељи економска стратегија коју је спроводила влада Анте Марковића,⁴⁴ довољно је извршити либерализацију привреде, приватизацију и финансијску стабилизацију да би се обезбедио дугорочан стабилан привредни раст.

О погрешности таквог приступа детаљно смо писали у прошлом броју часописа *Финансије*, те се на томе нећемо овде задржавати. Можда би због тога било интересантније да се на крају више задржимо на политици коју води гувернер Народне банке Југославије, мр Млађан Динкић, а која не показује да су из искуства других привреда у транзицији и наших искустава са покушајима реформисања привреде извучене неопходне и адекватне поуке.

ПОЛИТИКА НАРОДНЕ БАНКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Управо ће се ових дана навршити пола године од септембарских избора (2000. године) када је дошло до победе ДОС-а, а још увек се није приступило доношењу кључних системских, а ни било којих других економски релевантних,

⁴⁴ Главни економски саветник у влади Анте Марковића био је Цефри Сакс који ће се касније појављивати у тој улози у многим другим постсоцијалистичким земљама (Русија, Пољска и др). У његовом тиму експерата у свим тим земљама био је и нови српски министар финансија господин мр Божидар Ђелић.

закона.⁴⁵ У исто време, начињен је значајан пробој у отварању наше земље према иностранству (и стигла је и одређена економска помоћ из иностранства, истина далеко мања од оне обећаване у предизборној кампањи), а економска ситуација у земљи је знатно погоршана и животни стандард становништва је приметно опао.

Међутим, одмах после »српске октобарске револуције« господин мр Млађан Динкић је *преузео власт* у Народној банци Југославије и са собом довео групу својих сарадника. Нешто касније Савезна скупштина ће га, и званично, наименовати на место гувернера Народне банке Југославије. Од тада је прошао довољно дуг период да би се могле дати прве оцене рада Народне банке Југославије, институције одговорне за монетарну политику, а која је веома значајна за вођење макроекономске политике земље и спровођење економских реформи.

Гувернер Народне банке определио се одмах (после *упада* у Народну банку и пре него што је званично именован за гувернера) за вођење монетарне политике по принципима монетарног одбора (*Currency board*)⁴⁶ који, без

⁴⁵ Можда се неочекивано кашњење нове власти у доношењу кључних системских економских закона може делимично објаснити (али не и оправдати) чињеницом да су се они исувише наивно (у предизборном периоду) ослонили на уверавања лидера Г 17 (која су здушно подржавала и "независна" средства јавног информисања) да постоји већ припремљен програм економских реформи и тим "експерата", а да се убрзо по освајању власти показало да нити постоји адекватан економски програм, а ни неки нарочит избор (до тада декларисаних и од стране Г 17 нуђених), у правом смислу речи, економских експерата.

⁴⁶ Монетарни одбор (енглески: *Currency board*) је монетарна институција која, замењујући класичну централну банку, врши аутоматску емисију и повлачење домаћих новчаница и кованог новца у обиму у коме постоји еквивалентан прилив или одлив девиза резервне валуте, те је на тај начин у стању да гарантује конвертибилност домаћег новца у резервну валуту

посебних потешкоћа, обезбеђује стабилан девизни курс јер постоји 100% покриће емитованог домаћег новца (динара) резервном валутом (немачком марком).

У систему монетарног одбора монетарну политику не води домаћа већ централна банка земље резервне валуте, у конкретном случају Немачке тј. Бундесбанка.⁴⁷ Многи у томе не виде ништа лоше јер је познато да Бундесбанка спада у једну од најуспешнијих централних банака у свету. Тачно је да Бундесбанка води монетарну политику која је успешна и добра за Немачку, али то не значи да је она истовремено добра и за нашу привреду која се налази у битно другачијем стању од немачке. Сигурно је да би монетарна политика Бундесбанке данас била битно другачија да се немачка привреда налази у стању у коме се налази југословенска привреда.

На тај начин се свесно одричемо кориштења активне монетарне политике као једног од веома важног сегмента у склопу опште економске политике. **И не само то, монетарну политику у нашој земљи, у суштини, води Бундесбанка⁴⁸ и она не мора да буде, и по правилу није, конзистентна са макроекономском политиком наше**

по фиксном курсу и по виђењу. Монетарни одбор не одобрава кредите пословним банкама, нити држави за покриће буџетског дефицита.

⁴⁷ Битна разлика између монетарног одбора и класичне централне банке огледа се у томе што централна банка има дискреционо право при вођењу монетарне политике и одређивању понуде новца док тим правом монетарни одбор не располаже и он функционише по правилима пасивне монетарне политике.

⁴⁸ **Због тога и не чуди чињеница да гувернер има доста времена и за бављењем пословима који су ван делокруга рада гувернера једне озбиљне централне банке, те да његови чести јавни иступи више подсећају на јавног тужиоца него гувернера Народне банке Југославије.**

земље и није прилагођена специфичним условима у којима југословенске привреде послује.

О економским (а и другим) разлозима због чега монетарни одбор није прихватљив за нашу земљу ми смо детаљно писали у једном од претходних бројева⁴⁹ овог часописа и због тога се на том питању нећемо овом приликом више задржавати.

Међутим, сматрам да би било добро да се на кратко задржимо на нечему што је неоспорно постигнуто и што гувернер истиче као велики успех досадашњег рада Народне банке Југославије, а то је стабилан девизни курс.⁵⁰ Из претходног излагања о монетарном одбору видели смо како је то постигнуто,⁵¹ а сада би било интересантно осврнути се и на цену која је за то морала да се плати.

Одржавањем фиксног девизног курса у ситуацији када је дошло до наглог раста цена⁵² (после неконтролисане либерализације цена одмах после септембарских избора)

⁴⁹ Видети: Јован Б. Душанић, *Предности и недостаци монетарног одбора, Финансије, септембар-октобар, 2000.*

⁵⁰ Са изузетком кратког предизборног и постизборног периода када је дошло до већих осцилација тржишног девизног курса, он је дуже од шест месеци стабилан, могло би се чак рећи фиксан и износи 30 динара за једну немачку марку.

⁵¹ Сам гувернер је изјавио да је изненађен висином девизних резерви које је затекао у Народној банци (јер је пре тога тврдио да су оне много мање) које су биле довољне за одржавање стабилног девизног курса по принципу монетарног одбора.

⁵² Цене на мало су у последњем кварталу 2000. године порасле за 52%, и после краткотрајног децембарског смиривања, почетком 2001. године расту из месеца у месец, а права експлозија се може очекивати уколико у априлу дође до најављеног (од стране владе) вишеструког повећања цена електричне енергије и значајног повећења акциза на нафту и нафтине деривате. Овако високи раст цена на мало уз непромењен девизни курс и рестриктивну монетарну политику довео је и до забрињавајуће неликвидности привреде са свим последицама које из тога следе.

чини производе наших предузећа и ценовно неконкурентним, не само на иностраном, него и на домаћем тржишту (поготово када се либерализује увоз и снижавају царинске стопе, до чега долази последњих месеци). У таквој ситуацији скоро да било какав извоз постаје нерентабилан, а увоз економски веома атрактиван. Све то води брзом и забрињавајућем паду привредне активности са свим последицама које из тога следе.

Стабилан девизни курс постаје циљ сам по себи, а не само једно од средстава за динамизирање привредне активности и раста животног стандарда становништва. Тако имамо ситуацију да уз стабилан девизни курс пада привредна активност у земљи, све мањи број људи је запослен и прима плату, а они који је примају могу за њу да купе све мању количину роба. Због тога су грађани присиљени (у циљу спречавања драстичног погоршања животног стандарда) да продају (и онако скромне) уштеђевине, у чему лежи један од разлога раста девизних резерви.

И тако Народна банка Југославија и даље инсистира на стабилном девизном курсу и поред чињенице да од овако изоловане мере (без разрађеног целовитог и конзистентног економског програма) може постојати неупоредиво већа штета од користи.⁵³

За ових шест месеци од септембарских избора поред очувања стабилног девизног курса извршена је и прилично неконтролисана либерализација привреде (пре свега, цена и спољнотрговинског пословања), те стопирана приватиза-

⁵³ Тешко би се као корист могао да сматра брзи раст номиналних плата (као и плата прерачунатих у немачким маркама). Јер оваком политиком гувернер ће брзо (и то пре времена) *иступити обећање* да ће за годину дана просечна плата од 80 немачких марака (колико је износила пре избора) бити дуплирана.

ција по досадашњем закону и најављено скоро усвајање новог закона о приватизацији.⁵⁴

У склопу опште либерализације привреде Народна банка Југославије се, по мом мишљењу, брзо и недовољно

⁵⁴ У Министарству за привреду и приватизацију Владе Србије изложена је основна концепција новог Закона о приватизацији који би требало да буде усвојен у мају. Поред обавезности и временске орочености (што је могло бити решено изменом и досадашњег Закона) основна идеја новог решења јесте да се кроз приватизацију жели да дође до квалитетних стратешких партнера за већину наших предузећа, а не да се она бесплатно поделе или са попустом продају запосленим (како је то омогућавао досадашњи Закон). То треба да се оствари путем продаје, тако не само да би већина наших предузећа добила квалитетне стратешке partnere (који ће бити спремни да инвестирају у њих и учествују у трошковима транзиције) него би и држава продајом дошла до значајних финансијских средстава. Идеја више него одлична али, по мом дубоком уверењу, исто тако нереална. Желео бих само подсетити на искуство Словеније. Они су после дуготрајних расправа дошли до закључка да треба одустати од идеје продаје неприватизованих предузећа, јер, између осталог, мало ко ће инвестирати на подручју у чијем суседству постоје ратна дејства (а код нас су она у *дворишту*). Данас код њих у 89% предузећа запослени радници су већински власници, а Словенија се, са стопом раста од 4-5% годишње и дохотком по глави становника од преко 10.000 долара, налази пред *вратима* Европске уније.

С друге стране, сигурно је да за куповину неких наших предузећа постоји интерес странаца. Међутим, то је релативно мали број и углавном се ради о тзв. *породичном сребру*, односно о телекомуникацијама, електропривреди, нафтној индустрији, цементарама, пиварама и томе слично. Поред тога, поставља се и питање цене која се може постићи када дође до велике понуде наших предузећа на продају, а потражња за њима је мала. И на крају, због великих економских, а нарочито политичких, ризика мало вероватно је да уопште добијемо квалитетне стратешке partnere. (То показује и једина наша досадашња већа продаја. О (не)солидности италијанског партнера у Телеком-у, на бази његовог досадашњег деловања у Русији и неким земљама Латинске Америке, благовремено је код нас указивано. Видети: Татјана Душанић, *Мук с приватизацијом*, Економска политика, Београд, 2286/96).

припремљено определила за либерализацију уласка страних банака у земљу. То у ситуацији тешког стања у домаћем банкарству може да изгледа једноставно решење, како да се дође до здравог банкарског система, али се заборавља да то лако може довести до ситуације у коме ће се југословенски банкарски систем највећим делом или у целини састојати од страних банака, тачније домаћих банака у страном власништву. Стране банке би прикупили домаћу штедњу и акумулацију без гаранције да ће она у целини или бар делимично бити инвестирана у југословенску привреду. Искуство других земаља може да буде веома поучан. Тако на пример, у Аргентини су, после либерализације уласка страних банака, за веома кратко време оне у потпуности *угушиле* све домаће аргентинске банке. Сада се целокупан банкарски систем земље састоји од иностраних банака које (на бази прикупљених средстава) скоро да и немају кредитне пласмане у Аргентини. Евентуално, кредите могу добити само моћне иностране компаније (на пример, Соса Cola) које послују на овом тржишту, али банкарских пласмана, по правилу, нема у аргентинска предузећа.

Брза и једноставно решења, којима је гувернер очигледно склон,⁵⁵ не морају и, по правилу, нису најбоља. У најмању руку, изгледа нејасно како то да у расправи о сукцесији сви гувернери држава насталих од бивше СФРЈ имају (и инсистирају) на властитим интересима, а да једино наш гувернер прихвата решење о коме се сви остали договоре. Због тога је тешко бити оптимиста у вези са будућим преговорима око спољнег дуга са ММФ,

⁵⁵ Његов начин размишљања и иступања неодоливо подсећа на бивше скојевске политкомесаре који ни у шта не сумњају и непоколебљиво верују у идеологију коју фанатично заступају (и ако њену суштину не схватају).

Светском банком, те Париским и Лондонским клубом кредитора, у којима би гувернерова улога требало да буде веома важна, а од исхода тих преговора у великој мери зависи наша економска (и не само економска) будућност.⁵⁶

ДА ЛИ СУ ИЗВУЧЕНЕ НЕОПХОДНЕ ПОУКЕ

Досадашњи почетни потези нових власти у економској сфери, а нарочито политика Народне банке Југославије, указују да се још увек верује, као и у време Анте Марковић (а што је и у складу са *Вашиingtonским консензусом*), у аутоматизам тржишног деловања, те да је довољно извршити стабилизацију, либерализацију и приватизацију како би се елиминисала стагнација и иницирао економски раст. О погрешности таквог приступа детаљније смо писали у прошлом броју овог часописа.

Исто тако почетни резултати (као што је стабилан девизни курс, раст девизних резерви, либерализација привреде, масовна приватизација) разматрају се као показатељи успеха, а не као (потребна) претпоставка за остваривање основног циља економских реформи. Другим речима, то су

⁵⁶ О томе смо нешта више писали у прошлом броју овог часописа. Овде би желели само да наведемо део из недавног интервијуа Џозефа Стиглица, једног од најпознатијих савремених економиста (доскорашњег председавајућег Већа економских саветника председника САД Била Клинтона и потпредседника Светске банке), у коме се између осталог каже: *Постоје бројни случајеви који показују да савети ММФ нису у складу са интересима земље којој су упућени. Зато се морате дипломатски супроставити “шок-терапевтима” и “монетарним фундаменталистима” из ММФ бранећи властите интересе. Јер, улог у транзицији је много већи од економије; у питању је развој целокупног друштва.* (Видети: Џозеф Стиглиц, *Чувајте се ММФ-а!*, Економист магазин, Београд, 12.03.2001)

само средства за остваривање основног циља који се огледа у дугорочном стабилном економском расту и повећању животног стандарда. Са правом се може поставити питање: шта значи стабилан девизни курс (и финансијска стабилност у целини), високо либерализована привреда и масовна приватизација у условима даљег пада привредне активности и животног стандарда. Уколико нам нису довољно позната слична (десетогодишња богата, углавном негативна) искуства других привреда у транзицији, из искуства са *програмом Анте Марковића* ту поуку морали би да извучемо.

С друге стране, *Аврамовићев програм* за нову власт требао би да буде веома инспиративан. Пре свега због чињенице што је у њему као главни циљ економских реформи постављено питање економског раста и на основу тога стварање нових радних места и пораста животног стандарда. У складу са тим питање стабилизације је само једно (истина доста важно) средство у остваривању постављеног главног циља. Поред тога, из *Аврамовићевог програма* као и рада самог проф. др Драгослава Аврамовића на конципирању и касније реализацији самог Програма може се видети да он није никакве теоријске (поготово тренутно *модерне*) економске концепције прихватао као догму, те да се ни сопственог Програма није држао *као пијан плота*, него је знао да у свакодневном суочавању са новим проблемима налази адекватна решења прилагођавајући томе у *ходу* и сопствени Програм ако је то било неопходно.⁵⁷

⁵⁷ За успех економских реформи није безначајно и питање подршке, односно поверења грађана у те реформе и људе који их спровode. То поверење проф. др Драгослав Аврамовић је стекао, не само добро конципираним и вођеним Програмом, него и истинским патриотизмом и искреном бригом за животни стандард обичних људи. У исто време, његови свакодневни сусрети са људима на улици и пијаци (без многобројне пратње телохранитеља) и лични увид (*на лицу места*) како се

На крају треба истаћи, да досадашња искуства других земаља у транзицији, а нарочито наша новија искуства са реформисањем југословенске привреде могу бити драгоценост за суштинске економске реформе које нам предстоје. Користећи та искуства потребно је да економске реформе разради и спроводи аутентична домаћа елита са јасно артикулисаним **националним** интересима **заснованим на истинском патриотизму**. Надајмо се да ће ускоро таква елита имати одлучујућу реч у нашем друштву, те да ћемо ускоро на њеном челу имати личност за коју ће будући аналитичари са правом моћи да пишу како се то сада чини у случају проф. др Драгослава Аврамовића (уз наду да ће нам и спољно окружење бити наклоњеније него што је то био случај у време *деда Аврама*, како га је народ од миља и из поштовања звао).

(март, 2001.)

P.S.

Интересантно је прелистати штампу из времена хиперинфлације и подсети се на тај период. Верујем да ће и читаоцима ове књиге бити занимљиво да и овде евоцирамо сећања на та неславна времена прелиставајући последњих десетак бројева листа *Политика* из 1993. године.

Политика, уторак – 21.12.1993. године. (цена једног примерка овог дневног листа износила је 1,5 милијарди динара). У тексту под насловом *Наредни пензијски чек 40 пута већи од претходног*, између осталог пише: „Наредним чеком пензионерима Србије ће стићи равно 40 прет-

реформе одражавају на стандард становништва били су му најбољи индикатор успешности предузетих мера.

ходно исплаћених износа новца! То ће бити трећа рата пензијских аконтација за последњи овогодишњи месец. Исплата би требало да почне у четвртак 23. децембра.

Нова повишица износи – веровали или не – целих 340.187 процената на аконтацију исплаћену у новембру! На предстојећем чеку најнижа гарантована пензија износиће око 266 милијарди и 720 милиона динара, а највиша пензија 1.430 милијарди динара. До краја године треба да се исплати и четврта рата пензијских аконтација за децембар.“

Истога дана (21.12.1993) *Политика* у рубрици *Наши парадокси*, у тексту под насловом *Три и по хиљаде маркица за једно писмо* између осталог пише: „Јуче је један обичан коверат у београдским поштама коштао – три и по милијарде динара. Зато су Београђани, навикнути на свакојаке ценовне ударе, јуче поново дозволили да буду запањени: већина их је одустајала од куповине коверте и необављена посла напуштали су поштанске просторије.

Остали, који су у кућним фиокама са натписом *свашта за не дај Боже* пронашли по неки заостали коверат, па се враћали поштанском шалтеру само по поштанску марку, једва да су били боље руке. Велика већина није имала тако ситне новчанице којима би пазарила маркицу за свој архивски коверат. Поштанска марка, посебног папира, дизајна и израде, која још и сигура да ће писмо стићи у руке примаоца удаљеног можда и неколико стотина километара, јуче је коштала тачно – милион динара. Коверат на коју је требало да буде налепљена коштао је дакле тачно три и по хиљаде пута више.“

Политика, среда – 22.12.1993. године. Из табеле са заглављем *Цене хлеба и млека* види се да су за новембар месец и првих двадесетак дана децембра цене хлеба кори-

говане 7, а млека 13 пута. Прва корекција хлеба била је 2. новембра када је цена векне полубелог хлеба износила 12,5 хиљада динара, а 22. децембра нова цена износила је 4 милијарде динара. Литар пастеризованог млека почетком новембра коштао је 25 хиљада динара, а 21. децембра 9,5 милијарди динара.

Истога дана (22.12.1993) *Политика* (у тексту *Цигарета ни по новим ценама*) пише да и после најновијег поскупљења дувана (у просеку, зависно од класе, за пет-шест пута) влада несташица, те да најјефтинија паклица („Поинт“, „Викенд“, „Формула“) кошта 13 милијарди динара, а нешто скупље продају се по цени од 14 милијарди („Бест“, „Дрина“, „Београд“), те 15 милијарди динара („Класик“). Они који купују „Класик-лајт“ морају да изброје 25 милијарди по паклици, односно 26 милијарди ако пуше „Дрину-ексклузив“. Лиценцне цигарете сада коштају 40 милијарди динара.

Политика (у тексту *У новембру плате увећане 205 пута*) такође преноси саопштење Републичког статистичког завода по коме је просечна нето плата запослених износила 133.999.789 динара што је номинално 20.547 одсто више него у октобру. Међутим, реална вредност плата је и даље у паду.

Политика, четвртак – 23.12.1993. године. (цена 4 милијарде динара). У тексту *Званично марка 30, а на улици 45 милијарди* и са надсловом *Драма на девизном тржишту* пише да је марка јуче после 14 часова и званично поскупела са 21 на 30 милијарди динара, те да је улични курс опет измакао официјелном јер на црној берзи у Београду дилери марку откупљују за 38, а продају за 45 милијарди динара.

У тексту *Нове цене железнице у Србији* пише да је на пругама ЖТП Београд превоз од поноћи поскупео у путничком и робном саобраћају за 1.400 одсто.

Политика, петак – 24.12.1993. године. *Политика* пише (у тексту *Милијарда постаје динар*) да је Савезна влада на јучерашњој седници донела одлуку о још једној деноминацији, по којој ће се сада важеће новчанице замењивати новим без девет нула, те ће од почетка наредне године садашња милијарда динара вредети један динар.

Под насловом *Опет поскупљује млеко у Политици* можемо да прочитамо да за литар пастеризованог млека у пластичној кеси (2,8% млечне масти) треба платити 25 милијарди динара, а за литар дуготрајног млека 150 милијарди динара. Литар јогурта је 80, киселог млека 85, а павлаке 186 милијарди динара

Политика, субота – 25.12.1993. године. У тексту под насловом *Пошта враћа неисплаћене упутнице* пише се о великим проблемима око исплате пензија, где се између осталог каже „да је у протекла два дана откако се исплаћује трећи део децембарске аконтације пензије примила само једна трећина пензионера који треба да их приме преко поштанске службе. У прва два дана није било довољно готовине. Поред тога, поштанска служба је данас писмено обавестила пензијске фондове, као и друге институције надлежне за одговарајућа права социјалне природе (дечији додаци, инвалиднине, социјална давања и слично), да ће им наредних дана вратити око 10 одсто чекова (150-200.000 чекова). У току протекле седмице пошта није била у стању да изврши те исплате због несташице такозваних „ситних“ новчаних апоена у које је тада убрајана и новчаница од 5 милијарди динара. У пензијским фондовима су склони да прихвате захтев поште да се при наредној

исплати – уочи новогодишњих празника – пензијска примања заокружују на 50, уместо на пет милијарди како је то било до сада.“

Нове цене ПТТ услуга је наслов текста у коме пише да су цене ПТТ услуга у домаћем саобраћају у просеку повећане, овога пута, за 1.700 одсто. Телефонска претплата за грађане износи једну милијарду и 62 милиона динара, а импулс 21 милион динара. Тако ће минут разговора из Београда са Краљевом грађане коштати 43, а са Титоградом 108 милиона динара. Једно писмо сада кошта 20 милиона динара, колико и дописница.

Политика, недеља – 26.12.1993. године. У овом броју *Политика* пише о новим ценама хлеба и струје (електричне енергије). Нова цена белог хлеба „сава“ од 600 грама је 100, а полубелог хлеба 80 милијарди динара. Мада је струја пре само четири дана поскупила за 17 пута, јуче је поново дошло до новог „скока“ цена – сада за 15 пута, те ће сада скупљи киловат-час износити 240, а јефтинији 143 милиона динара.

Усијани Топчидер наслов је једног дужег текста објављеног у листу *Политика* у недељу 26.12.1993. године, а у њему, између осталог, пише да „у моменту када се појавила највећа новчаница од 500 милијарди динара њена вредност је била око 7 немачких марака. Међутим, само 24 сата касније њена вредност је пала испод 2 марке. На лицу ове новчанице је великан наше поезије Јован Јовановић Змај. Циници су одмах приметили да је на полеђини требало одштампати илустрацију песме *Светли гробови*. Змајеве песме биле су и остале актуелне и сада ће претходна влада моћи да рецитије потоњој: *Где ја стадох ти продужи, још смо дужни ти одужи*.

Они који ових дана добију једног „змаја“ па за њега желе да купе хлеб од само 9 милијарди динара то ће тешко успети јер продавац готово сигурно неће имати ситно. Штампарија у Топчидеру нема ни снаге да штампа ситније апоене, када сваке недеље мора да пушта у оптицај нову новчаницу, бар 10 пута вреднију од претходне.

Услед све убрзанијег рада топчидерске фабрике новца (која ради све три смене) потрошене су залихе хартије на којима се наш динар штампао. Прешло се на хартију за чекове, а нестала је и заштитна нит.

Ове године 1. октобра већ смо имали једну деноминацију када смо са новчаница уклонили шест нула. Немачка марка је 21. децембра 1992. године вредела 1.500 динара, а овог 37 милијарди динара. На ову потоњу вредност треба додати још 6 нула како би се добила права слика. Тако је марка пре само неколико дана вредела 37 трилиона недономираних динара. Следећу 1994. годину почињемо са деноминацијом и скидањем чак девет нула.

У моменту када је овај текст почео да се пише марка је вредела 170 милијарди, када је завршен 300 милијарди динара, а када га будете читали ...“

Политика, понедељак – 27.12.1993. године. (цена 8 милијарде динара). Уочи календарске Нове године *Политика* пише (у тексту *Дочек само за марке*) да се улазнице за дочек *најлуђе ноћи* продају по ценама које су исказане у немачким маркама. Тако у Дому Војске Југославије дочек кошта 35, а у ресторану Парк 80 немачких марака. У градским хотелима цене су нешто више и стају у Југославији, Метрополу и Хајату од 80 до 150 немачких марака, а у Интерконтиненталу 220 немачких марака.

Политика, уторак – 28.12.1993. године. (цена 15 милијарди динара). У текстовима *Поглед у ценовник* и *Све*

цене у билионима, Политика пише „да се са највећом нашом новчаницом од 500 милијарди динара једва може у продавницама нешто купити. За њу се јуче могло добити два литра краткотрајног млека или 200 грама сенфа. Милијарде изгледа још брже од милиона излазе из употребе.

Свакодневна поскупљења сада одређују и радно време продавница које су због пописа све чешће затворене. Трговци, како кажу, брже добијају нове ценовнике него што могу да испишу више цене. Због честих промена цена трговци су презапослени. Они су и јуче имали много посла, јер је поскупело око хиљаду производа

Килограм сендвич-мортаделе стаје 4.160 милијарди, шваргла је 3.120 милијарди, пикник кобасица кошта 12.770 милијарди, за чајну или сремску кобасицу потребно је око 11.000 милијарди, а за зимску саламу око 20.000 милијарди динара.

Поскупео је и пиринач који сада стаје 1.300 милијарди, за со је потребно 400 милијарди, док је тегла крас-тавца 2.100 милијарди, а ајвара 2.353 милијарде динара. Кутија гриза од 400 грама сада је 1.165 милијарди динара.

Ту су и зачини – литар сирћета је 1.802 милијарде, алева паприка од 100 грама стаје 1.100 милијарди, касица млевеног бибера око 700 милијарди, прашак за пециво је 240 милијарди, а ванил-шећер 120 милијарди динара. Сада је кесица ванил-шећера од само 10 грама скупља од векне белог хлеба од 600 грама.

Вино „Смедеревка“ стаје 1.534 милијарде, „Косовка девојка“ је 1.644 милијарде, а „Крстач“ чак 2.520 милијарди динара. „Рубинов“ вињак стаје око 6.100 милијарди, „Навипов“ коњак – 5.700 милијарди, а „Манастирка“ 5.400 милијарди динара.

И јуче су испред трафика били непрегледни редови људи који су настојали да дођу бар до једног бокса цигарета. Цена им изгледа није битна јер, како кажу, сутра ће бити још скупље.“

Политика, среда – 29.12.1993. године. (цена 40 милијарди динара – тачно годину дана пре тога цена једног примерка дневног листа *Политика* била је 500 динара, а у међувремену је *избрисано* и шест нула). *Политика* пише да тога дана (29. децембра) почиње исплата четврте аконтације пензије за децембар, те да ће пензионери примити 20 пута више новца него прошле недеље, када је исплаћивана трећа децембарска аконтација. Исплата пензија и у 1994. години вршиће се једном недељно.

Извештавајући о ситуацији на тржишту новца *Политика* пише да је немачка марка на црном тржишту јуче око 13 сати вредела 700 милијарди динара. Штицовани курс кретао се од 900 до 950 милијарди, мада су неки посредници тражили и билион динара за једну марку.

Политика из Подгорице (у тексту *Писмо скупље од возне карте*) извештава да је тренутно јефтиније путовати возом од Подгорице до Београда него послати писмо на истој релацији. „Препоручено писмо за Београд на подгоричким поштама данас стаје 280 милијарди динара, а возна карта од Бара до Београда, по најновијем ценовнику, свега 137 милијарди динара.“

Политика, четвртак – 30.12.1993. године. Поред информације да су цене у унутрашњем ППТ саобраћају од сада више за 5.075 одсто, *Политика* пише да „свако ко у свом поседу има једну једину немачку марку од јуче у 15 сати је динарски билионер јер је толики био продајни курс немачке марке. Званични курс немачке марке је 600 милијарди динара и улица је тако победила све званичне моне-

тарне институције. Подсетимо се да је званични курс немачке марке тачно годину дана пре тога (30.12.1992) износио 46.000 динара, а у међувремену је „избрисано“ и шест нула).

У скривеним трансакцијама међу предузећима једна немачка марка вредела је и до 1,5 билиона динара. Жиралних динара упркос очекивањима није било довољно да би курс порастао (како су неки дилери очекивали) и неколико пута. Ипак није искључено да ће се то догодити данас, а није био ни занемарљив јучерашњи раст штуцованог курса од преко 60 одсто.“

У истом броју са наднасловом *Динар више никоме није потребан*, *Политика* објављује текст *Банци боља роба него новац* у коме пише да „већ неколико месеци „Агробанка“ примењује такозвани „натурални модел враћања кредита“. Једноставније речено онај ко је узео кредит може да га врати у роби. Тако се, ето, и једна банкарска организација, дакле искључиво финансијска институција, одлучила за неку врсту трампе. Инфлација је последњих месеци таква да је обрачун у динарима готово бесмислен, а сам динар више никоме није потребан, па ни банкама.

У „Агробанци“ кажу да се капитал њихове банке само у првом полугодишту топио око 50 одсто месечно и то је водило у катастрофу. Неке банке су ишле у куповину девиза да би заштитиле свој потенцијал, а ми смо се одлучили за ову меру.“

Политика, петак – 31.12.1993. године. Поред информације да је струја (електрична енергија) поскупела за 2.351 одсто, *Политика* извештава са јучерашње конференције за штампу Савезног завода за статистику, где је „саопштено да је инфлација у децембру у односу на новембар износила 178.882 одсто. То значи да је инфлација у

децембру била око 28 одсто дневно или 1,05 одсто на сат. Годишња инфлација износи 116 билиона одсто. Због високог раста цена бројних прехранбених производа, трошкови живота у децембру су, у односу на новембар, увећани за 283.900 одсто.

Југословенски друштвени производ мањи је за 30 одсто него у претходној години и процењује се да износи око 9,5 милијарди долара. Индустијска производња мања је за 37,4 одсто у односу на претходну годину, а реална вредност зарада опала је за 61 одсто у 1993. у односу на 1992. годину.

Просечан обим производње из 1993 године приближан је нивоу производње из 1966. године, а национални доходак по становнику раван је ономе из 1963. године.“

На крају овог прегледа писања дневног листа *Политика* да наведем и три истините приче из тог времена које сам чуо од својих познаника.

Петар К. – један од директора великог производног предузећа:

Због хиперинфлације која је у земљи имала огромне размере, нарочито последњих месеци 1993. и у јануару 1994. године, на крају је било и званично обустављено кориштење чекова и плате запосленим нису могле да се исплаћују безготовински већ само у готовом новцу. У Службу друштвеног књиговодства (СДК) смо тада слали камион да би у њега могли сместити огромну количину новчаница за исплату плата наших, више од 4.000, радника. Камион је одлазио рано, пре свитања, да би заузели ред пред СДК како би у току радног дана успели да добијемо новац за плате. Када камион са новцем стигне у предузеће следи вишечасовно разврставање плата у коверте за сваког

запосленог радника. Запослени би, по правилу, коверте са платом добили у касним вечерњим часовима и онда журили у продавнице (уколико нису затворене због завршетка радног дана) да за њих нешто купе, или код уличних мењача новца (који су радили нон-стоп) да динаре промене у немачке марке. Испред улаза у моју зграду стално је био *мој* улични мењач и код њега сам редовно када добијем плату све динаре замењивао у немачке марке, а онда – када би ишао у продавницу – по потреби немачке марке мењао у динаре.

У почетку сам, док хиперинфлација није достигла чудовишне размере, највећи део плате мењао у немачке марке, а мањи део остављао у динарима како бих са њима сутрадан пре поласка на посао на киоску купио новине и цигарете. Али инфлација се убрзавала и ја сам по инерцији своју тек добијену плату, по повратку са посла код *мога* уличног мењача, заменио за 30 немачких марака (по *црном* курсу од 2,5 милиона динара за једну немачку марку), а остатак оставио у динарима. Пењући се уз степенице закључио сам да ми је остало много динара, те да бих могао купити још 2 немачке марке и да ће ми – и после тога – преостали динари бити довољни да сутра купим јутарње новине и кутију цигарета. Ушао сам у стан, оставио ствари и одмах се вратио са 5 милиона динара са намером да купим још 2 немачке марке. Али *мој* мењач ми сада за 2 немачке марке тражи 6 милиона динара. Подсетих га да сам код њега само пре пет минута куповао немачку марку по курсу од 2,5 милиона динара, а он ми одговори да су му управо пре минут-два *газде* јавиле да је курс немачке марке промењен са 2,5 на 3 милиона динара.

Од тада не само да све динаре одмах мењам у немачке марке, него када са породицом одлазим у ресторан на недељни ручак, немачке марке мењам у динаре непосредно пред полазак у ресторан и од конобара, када од мене прими поруџбину за ручак, одмах тражим рачун и плаћам га пре него што поручено јело и пиће стигне на наш сто. Цене у ресторанима су изражене у *бодовима*, а вредност бода се некада мењала и по неколико пута у току дана, тако да је велика вероватноћа да би рачун, уколико бих га плаћао после завршеног ручка, био за неколико милиона динара већи.

Винко К. – један од директора великог, тада још увек успешног, спољнотрговинског предузећа:

Неколико дана пред Нову 1994. годину моји службеници у предузећу су целу ноћ радили платне листе како би ујутру рано покушали да исплатимо плате. Моја плата је тада износила неколико билијарди динара и са супругом сам се пред полазак на посао договорио да за плату купим два прасета јер за Нову годину очекујемо доста гостију. Међутим, тог дана у Служби друштвеног књиговодства (СДК) није било довољно новчаница и моје преузеће није могло да исплати плате. Плате су, иначе у то време, исплаћиване у готовом новцу (и довожене комбијима пуним новца), јер да бих подигао плату требао сам да утрошим неколико десетина чекова, са којима су банке оскудевале и нерадо их давале становништву, а на крају их – крајем 1993. и почетком 1994. године – и званично престале да користе. Платне листе су *преноћиле* и следећег јутра сам могао рачунати само на једно прасе. Међутим, због несташице новчаница у СДК, плате су исплаћене тек предвече када сам отрчао до месаре и констатовао да је плата довољна тек

за пар килограма мяса. Изнервиран одустао сам и од тога. Када сам дошао кући предао сам супрузи гомилу новчаница, али већ је било касно за било какву куповину јер су радње биле затворене. Сутрадан је супруга за моју милијардерску плату купила пар конзерви сардина.

Ненад Д. – незапослени:

Све док је постојала могућност коришћење чекова код банака од хиперинфлације сам могао да издржам себе и своју избегличку шесточлану породицу. Та ми је било све лакше како се убрзавала хиперинфлација.

У банци нисам имао проблема да добијам чекове јер мој рачун није никада (ни једног дана) био у *минусу*. У једној самопослузи радила је моја пријатељица код које сам свакога јутра чекао да јој се у каси од продаје сакупи у готову довољно динара да се купи 10 немачких марака код уличних мењача новца. За добијене динаре предао бих јој попуњене чекове. Тако на пример, ако је тога јутра курс немачке марке био 100 милиона динара, ја сам попуњавао чекове на милијарду динара. При крају радног дана, курс немачке марке порастао би, на пример, на 160 милиона динара, а ја бих продао 7 марака и од добијених милијарду и 120 милиона динара, одмах бих на свој рачун у банци уплатио једну милијарду динара, тако да би у истом дану салдо на моме рачуну остао непромењен. Тога дана ми је остало 3 немачке марке – од којих су две остајале мени, а једну марку бих давао пријатељици из самопослуге – и 120 милиона динара – за куповину основних кућних потрештина у истој самопослузи.

ПРОГРАМ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ ИЛИ ПРОГРАМ ЕКОНОМСКОГ НЕОКОЛОНИЈАЛИЗМА

(преписка у вези неприхватања реферата)

Убрзо после „српске октобарске револуције“ некада угледни економски часописи (међу којима и *Финансије*) нашли су се у тешком финансијском стању и само су повремено излазили, те су саветовања Научног друштва економиста (НДЕ) била једна од ретких места на којима су могли да се изнесу лични ставови на актуелна дешавања у српској привреди. Сви реферати са тих саветовања касније су и објављивани у часопису Економског факултета у Београду – *Економским анализима*.

Међутим, моји текстови су (*Економски анали*, број 12/02, 12/03, 12/04, 4/05, 4/06), по правилу, били од стране уредништва, уз различите изговоре, скраћивани – цензурисани, да би на крају избором новог председника Научног друштва економиста (Љубомира Маџара заменио је Божидар Церовић) и новог председника Програмског савета и Редакцијског одбора (Милене Јовичић) завршили у *кошу за отпатке*.

Наиме, из НДЕ су ме позвали (крајем 2006. године) да пријавим реферат што сам и учинио – благовремено им га доставио (поштујући и дужину текста коју су захтевали). Два дана пред почетак Конференције бивам обавештен да *због великог броја приспелих радова* мој реферат *није прихваћен за официјелни програм Конференције*. После тога уследила је следећа преписка са председником Програмског савета.⁵⁸

* * *

Ваша одлука да прво од мене тражите да напишем реферат за традиционални децембарски скуп који организујете, а два дана пред његов почетак ме обавестите да реферат (*ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА, СТАБИЛИЗАЦИЈА, ПРИВАТИЗАЦИЈА – Програм модернизације Србије или програм економског неоколонијализма*) који сам Вам доставио у року који сте захтевали – *због великог броја приспелих радова* – нисте прихватили за официјелни програм Конференције, разлог је због чега Вам се обраћам.

Већину мојих текстова са ових наших скупова до сада сте скоро редовно цензурисали (видети у *Економским аналима*, децембар 2003, мој апел да то не чините), а сада сте направили нови искорак и мој рад у целини забранили за јавну презентацију. Сматрао сам, и сматрам, да на овим нашим скуповима, (поготово што их организују институције тако звучних имена – *Научно друштво економиста, Академија економских наука, Економски факултет*) треба да се

⁵⁸ Реферат сам, после тога, послао редакцији *Нова српска политичка мисао* и они су га (са мојом преписком са колегиницом Миленом Јовичић) одмах – у децембру 2006. године – објавили.

чују различита, па и супростављена, мишљења, а не само мишљења економиста истомишљеника – неолиберала.

Међутим, одлука коју сте донели је и најбоља потврда исправности неких од мојих ставова које сам изложио и у реферату који сте забранили. У њему сам, између осталог, написао и следеће: *Поставља се питање како то да је неолиберални програм радикалних економских реформи (и поред негативних искустава које су многе земље имале спроводећи га) толико популаран и скоро једнодушно прихваћен од наше политичке и економске квази елите.*

Пре свега, треба имати у виду да светска олигархија и крупни капитал имају своје интересе, а уз то поседују огроман новац и преко њега и све утицајније медије. Од светске олигархије и крупног капитала зависи који пројекти ће бити финансирани и ко ће на њима радити (и добро зарадити), ко ће добити разне стипендије, грантове и путовати на међународне скупове, ко ће бити уводничари или медијатори стручних скупова, учесници »стручних« емисија на њиховим »реформским и независним« средстава јавног информисања преко којих ће медијски да буду промовисани у водеће »експерте« и буду кандидовани и за кључна економска места у држави. Најревноснији међу њима имају шансу да постану добро плаћени чиновници међународних институција или саветници светске олигархије у некој од неразвијених земаља.

Истине ради треба рећи да ваш поступак није нешто што се среће само на нашим просторима. Ригидне комунистичке идеолошке комисије замењене су економско-политичким идеолошким апаратом који данас функционише на један много суптилнији начин. Тако у угледном *Le Monde diplomatique* (српско издање, јун 2003) пише:

По степену утицаја који имају на државни апарат у најразвијенијим земљама света, пре свих САД и В. Британији, неолиберали су у позицији да утичу на политичке токове и на одлуке мултилатералних институција, посебно на „несвето тројство“ које чине ММФ, Светска банка и Светска трговинска организација. Ведрећи и облачећи у медијима који су доминирали над светским јавним мњењем, неолиберали су могли да бојадису или пак потпуно да укину информације које им нису по вољи, а посебно оне које се односе на бројке везане за стопу развоја. С обзиром да стоје на позицији силе у одељењима за економију најугледнијих светских универзитета, будно мотре да ни један једини економиста-дисидент не буде примљен за професора како не би уживао у престижу које би му пружало професорско звање.

У земљама које су у процесу развоја, снажне менгеле неолиберализма су још јаче стиснуте. Многе владе су принуђене тек да преживљавају због политике ММФ-а, Светске банке и најбогатијих земаља, чија финансијска подршка им је неопходна иако таква политика доводи до бесконачно ваљања у блату економске кризе у процесу развоја... Предлози за алтернативна решења су све малобројнији јер интелектуалци немају довољно поверења у нове идеје које би изазвале и надјачале устаљену, круту праксу неолиберализма. Неки од њих су чак и пребегли у супротан табор неолиберала у чему нема ничег чудног с обзиром да једна консултација за рачун ММФ-а или Светске банке доноси онолико новца колико се у нормалним околностима заради вишегодишњим преданим радом на универзитету бројних неразвијених земаља.

Контролишући тако глобални политички и интелектуални домен, неолиберали располажу свим средствима с којима могу да претворе у безначајни, усамљени глас сваког

ко се усуди да их критикује. Наравно, уколико их кроз невиђену медијску машинерију не прогласе неспособним да схвате „шта се то, забога, заправо заиста дешава око њих“. Тако, свака озбиљна дебата бива сасечена у корену, а дисиденти се држе у строго чуваном резервату, систематски игнорисани од медија, што све заједно доприноси јачању и доминацији либералне доктрине... Упркос неоспорном неуспеху, неолиберална догма о предностима слободног тржишта и даље се намеће захваљујући економско-политичком идеолошком апарату који, по својој величини и утицају, нема пандама...

* * *

У кратком одговору, на мој допис, председник Програмског савета и Редакцијског одбора истиче да су сви *приспели дебатни радови подвргнути рецензији од стране Редакцијског одбора састављеног од седам угледних професора*, те да се *Програмски савет није руководио идеолошким ограничењима*. На то је следило моје следеће писмо:

Драго ми је да сте јучерашњи одговор Ви потписали пошто је претходни допис (у коме ме обавештавате да мој *рад није прихваћен за официјелни програм*) био потписан са *Програмски савет*, а два њена члана (Млађен Ковачевић и Бошко Живковић) – *од седам угледних професора* - како Ви пишете (остали су: Божидар Церовић, Данијел Цветићанин, Петар Ђукић, Стојан Стаменковић и Стипе Ловрета) – са којима сам, једино у међувремену, разговарао рекоше ми да нису упознати да је мој рад уопште стигао, а поготово да је одбачен. Морам одмах да Вам одам признање на ревности и суптилности са којом се (налазећи се на челу Програмског савета и Редакцијског одбора) борите, као непо-

грешиви правоверник, за чистоту економске (неолибералне) мисли, али и на ефикасности коју при томе постижете. Одлично демонстрирате шта чека оне који се усуде да посумњају у исправност владајуће неолибералне доктрине и покушају да заталасају и поремете тренутно успостављене и сада владајуће економске догме.

Убеђен да је питање транзиције највећи професионални (али и морални) изазов ове генерације економиста, те да од начина како она буде реализована пресудно зависи судбина наших потомака, сматрао сам да није поштено да се задржавам само на углађеним академским расправама него да на многе појаве треба и директније јавно да укажем, независно од тога да ли ће се неко у њима препознати. Заузевши такав став био сам свестан ризика који тиме на себе преузимам, па и тај да ме (доктора економских наука и редовног професора универзитета са објављених више од десет књига и преко стопедесет радова из економске проблематике) Ви и Ваши рецензенти прогласите *неспособним да схватим шта се то заиста дешава око нас*, те јасно покажете како ћете јавност заштитити од свих (по Вашем суду) погрешних мишљења.

Мислим да нема потребе за наставком нашег дописивања јер је јасно о чему се овде ради без обзира на Ваше уверавање *да се Програмски савет није руководио идеолошким ограничењима*. Поготово што ћу ускоро и овај рад јавно објавити (као што сам у међувремену интегрално објавио и све радове које су до сада само цензурирани – скраћивани), а време је најбољи судија и видећемо ко је од нас био у праву.

На крају овог писма написао сам и следећи *post-scriptum*:

Постоји не мали број књига којим се често враћам и ових дана осетио сам потребу да у руке поново узмем *Тврђаву* и из ње прочитам неколико страница. Меша Селимовић пише о времену од пре више векова и једном тадашњем скупу – *седам угледних људи са кадиефендијом* – сазваном како би се осудио човек који је посумњао у тада владајуће догме и још се дрзнуо да то јавно саопшти.

Ја сам пошао у библиотеку, да наставим читање Мевлијиних стихова о Сарајеву. Као да је говорио о мени и о данашњим људима, као да није прошло цело столеће. Зар време стоји? Питао сам се, не знајући да ли ми је то утеха или нова горчина. Зар се људи не мењају?

Горе, у прочељу, устао је Џемал Зафранија, и почео да говори. Рекао је да је по наређењу часног и поштованог кадиефендије замолио најугледније људе да дођу на овај скуп, на чему им он, у своје име, захваљује. У нашем граду је боравио неки пробисвет Рамиз, позната ништарија, који за себе тврди да је студент Ал Азхара, што је сигурно лаж, а ако је истина, то је срамота за њега а не за Ал Азхар. Нико нема ништа против тога што је он био у граду, наша гостољубивост и отвореност позната је свакоме. Нико није ни против тога што је он држао предавања, реч је свакоме слободна, али се тај безверник и незналица усудио да људима говори најстрашније ствари. Тај бјесомучник је нападао наше законе, веру, државу, чак и пресветлог цара. Тај зликовац је сипао отров цео месец дана, из ноћи у ноћ, пред пуном џамијом. И нико, баш нико, за пуних тридесет дана, није устао да одбије такво богохуљење. Можемо ли трпети да сваки злочинац, само кад му се то прохтије, пљује на наше светиње?

Неће више! – рекао је кадија мрко, прекинувши лепо извезен Зафранијев говор. *Ви ћете рећи шта имате, али оваквог злодела у моме кадилуку више неће бити, а ни овакве несмотрености. Надам се да ћете рећи све што мислите, без обзира шта ја мислим. А сад говорите!*

Први је устао мој несуђени добротвор Мула Исмаил. Не знам како је ухватио да је реч о непријатељу царства, али ту није погрешио. Пред нама је питање непоштовања власти, питање непоштовања закона, питање непоштовања вере. А то слуги на кугу. Целог овог месеца завијали су пси, и то слуги на кугу. Онај ко доноси кугу сигурно је опасан. То, додуше, не треба доказивати, али је потребно рећи.

Мудерис Рахман је објаснио корен и разлоге настанка хамзевејског учења, које одриче сваку власт и проповеда неред. Из многих података, година, имена, мутних израза, извукао сам за себе закључак, а богзна је ли тако, да се то учење појавило, не знам када и не знам где, као последица сиромашења и незадовољства народа, чији су услови живота били тежки. Данас је то учење бесмислено јер свако види да данашњи сељаци добро живе.

Мудерис Нуман је свој говор засновао на тврдњи да је погрешино свако учење којему вера није темељ. Он одлучно заступа слободу мишљења, без тога нема напретка ни среће, али слободу мишљења у оквиру Курана, јер мишљење изван Курана није слободно већ назадно. Тешко греши и непријатељ нам је сваки онај ко слободом сматра слободу од божијих заповести. То није слобода већ најгоре ропство. А робовање мраку и сатани смртни је грех, против кога се мора поћи у свети рат.

Илијаз – ефендија је рекао да му је жао и да га је стид што дајемо толико слободе онима који је не заслу-

жују. *Наша је дужност да бдемо, да све знамо, да се супростављамо. Неће клонити, бориће се док је даха у њему, али моли кадију да му помогне, кад неће они који су дужни.*

Хамзи – ефендија види смисао овог скупа у неопходном заштитавану борбе против непријатеља. И није Рамиз један, с њим је најлакше. Има на стотине младих Рамиза, треба то отворено рећи, који нам бацају клипове под ноге и ометају нас у напорима да извршавамо свој свети задатак, да учврстимо веру и царство.

А онда је устао белобради хафиз Абдулах Делалија кога сам увек сусретао с поштовањем, због благог осмеха и лепе речи за сваког. У почетку је говорио што и остали, и сви су слушали поспано. А онда је засвирао на своју свиралу, и снене учтивости је нестало, одједном. Рекао је да је против свега што је говорио Рамиз, а што је младић толико времена говорио свашта, криви смо ми, сви. Зато што нам је сведно, ништа нас се не тиче осим нас самих, сувише мислимо на своју корист и на добра овога света. Чудимо се што нам нико ништа није рекао, што су га људи крили. А ја се, видите, не чудим. Зашто би нам рекли? Какве ми везе с народом имамо? Мало и све мање. Границе су успостављене између нас и народа. Ово није једна држава, ми стварамо своју, народ своју. И не кривите народ. Кривица је у нама, у нашој охолости, себичности, безобзирности, у хиљаду глупих навика без којих не можемо замислити живот. Једино себи задржавамо право да мислимо, да указујемо на пут којим треба ићи, да одређујемо кривице и казне. Јесте ли кадкад помислили, по чему ће нас народ запамтити? По страху који сејемо? По безобзирности којом се бранимо? По тешком животу о којем се не бринемо? По празним речима које просипамо? Нико не помисли на наше грешке, нико не помену дубље разлоге наших невоља. А зашто? Не

мислим да сви мислите тако као што говорите, било би страшно кад би то била истина. Не верујем да то чините из користољубља, било би недостојно звања које вршите. Је ли то онда из страха да се не замерите некоме ко је изнад вас? Ако је тако дубоко вас жалим. Молим кадију и све вас, да ми не замерите што говорим овако отворено. Сувише поштујем и вас и себе да бих ћутао а мислио другачије, или говорио другачије него што мислим.

Не оставиши, кадија је завршио разговор, рекавши да је, без обзира на нека усамљена погрешна мишљења, скуп показао високу свест и оправдао његова очекивања. Разлике у мишљењима, није било, и та јединственост ће нас подстакнути на веће напоре за очување и учвршћење свега онога што нам је свето.

(децембар 2006)

P.S.

Као што сам већ написао моји текстови које сам имао на саветовањима Научног друштва економиста су, по правилу, били од стране уредништва, уз различите изговоре, *скраћивани – цензурисани*, без обзира на моје сталне апеле да то не чине. Да бих то илустровао, а више да бих указао на чињеницу да сам још 2003. године, за економску политику која се у Србији води од „српске октобарске револуције“ (2000) *ауторизовао* кованицу *бећарска економија* која је временом од многих других аутора прихваћена и често се користи у јавности. Тада сам на почетку свога излагања рекао следеће:⁵⁹

⁵⁹ Видети: Јован Б. Душанић, *Године пропуштених шанси*, Економски анали, Београд, 12/03.

Прихватам препоруку председништва да се у своме усменом излагању мање ослањамо на дебатни реферат који смо припремили за ово саветовање, а да се евентуално осврнемо на неке од уводних реферата. Надам се да ће мој реферат бити у целини објављен и да неће, као обично до сада, доживети *скраћивања*, тако да ће га заинтересовани моћи ускоро прочитати у часопису *Економски анали*.

У своме поздравном обраћању гувернер НБС, госпођа Кори Удовички, изнела је начелни став да је наш задатак *да указујемо на различита алтернативна решења као и могуће последице донетих одлука*. Управо сам у дебатном реферату желео да покажем како сам, још пре три године, указивао на последице прихватања (нео)либералног модела тржишне привреде заснованог на Вашингтонском консензусу, те предлагао алтернативно решење.

Као што сам у потпуности сагласан са њеним горе наведеним ставом, тако се не могу сложити са конкретизацијом тог начелног става од стране госпође К. Удовички. Наиме, гувернер тврди да су ванредни парламентарни избори проузроковани, пре свега, незадовољством грађана растом животног стандарда иако је ниво животног стандарда данас евидентно већи него у време Милошевићевог режима. Наводећи да се данас од 120% расположивог производа на потрошњу издваја 105% друштвеног производа (више трошимо него што стварамо) она је констатовала да у нашем народу постоје нереална очекивања, те да се нисмо *као економска дисциплина показали на нивоу задатка и успели да грађанима објаснимо да већи раст животног стандарда није реалан*.

Интересантно да се данашње стање стално приказује на фону изузетно неуспеле, више него десетогодишње,

политике претходног режима у коме је дошло до распада земље, огромних издатака везане за ратове вођене у окружењу, доласка стотине хиљада избеглица, уништене привреде хиперинфлацијом, економским санкцијама и НАТО агресијом итд. Иако смо 2000. године *стартовали* од ниске основице, а уз то је дошло до скидања економских санкција, бесплатних донација и додатног задуживања у иностранству од неколико милијарди долара, те (рас)продаје имовине кроз приватизацију и, по тој основи, прихода од преко милијарде долара, заиста је било потребно имати у власти «експерте» да бисмо после три године имали привредну стагнацију (после раста од 0,1% у 2001. и 1,7% у 2002. у овој години биће забележен пад индустријске производње од 3%, а пољопривредна производња имаће још значајнији пад), велику и растућу незапосленост (милион људи је званично без посла, а скоро исти толики број људи ради у предузећима који су у стању неликвидности или стечаја), раст спољне задужености (сада износи преко 13 милијарди долара и на овом нивоу привредне активности ми већ имамо озбиљну дужничку кризу), огроман спољнотрговински дефицит (и ако је последњих година претходне власти он био висок и кретао се нешто испод 2 милијарде долара годишње, у 2001. је износио 3, у прошлој 4, а у овој години износиће око 4,5 милијарде долара), итд.

Мислим да се проблем не налази у нереалним очекивањима, те да је народ свестан да се и не живи тако лоше када види да у земљи све *стоји*. Незадовољство је изазвано, пре свега, тиме што народ виде да се власт понаша као сеоски *бећар* који ништа озбиљно не ради и живи од тога што (рас)продаје своју очевину и задужује се код комшија и јасно му је чему то води. Да за тренутак оставимо по страни неекономске факторе незадовољства: дискредитација нај-

виших државних институција (парламента – сетимо се само избора гувернера гласањем из Бодрума, председника, судства), корупција и шпијунирање у самом врху власти, повезаности власти и криминала, унижавању националног достојанства (генерале који су под заклетвом бранили земљу испоручују Хагу, а самоиницијативно предлажу слање наших војника у Авганистан и Ирак како би тамо гинули бранећи америчке националне интересе), бахат однос према народу (*продајте станове и платите струју* – речи су садашњег гувернера, а у то време министра за енергетику), итд.

ЈОШ ЈЕДНА ИЗГУБЉЕНА ДЕЦЕНИЈА

– Учинци прве деценије српске транзиције –

*Нема тог ветра који би био наклоњен
ономе ко не зна куда плови.*

Мишел де Монтењ (1533-1592)

Ускоро се навршава десет година од „српске октобарске револуције“ (2000), па је то прилика да сумирамо шта је у протеклој деценији постигнуто у разним областима, међу којима и у економији. Тек после промене власти у Србији приступо се суштинској економској транзицији, што је кашњење од једне деценије у односу на друге постсоцијалистичке државе. Такво временско кашњење био је огроман недостатак, али је то – у исто време – била и велика шанса да се избегну грешке, заблуде и лутања кроз које су пролазиле друге привреде у транзицији.

Нисмо извукли поуке из грешака других земаља

„Српска октобарска револуција“ изненадила је и саме лидере ДОС-а (*Демократска опозиције Србије*) који нису имали јасан план како земљу извести на пут економског просперитета.⁶⁰ Управо је то била ситуација која је омогућила међународној заједници да нам понуди своје “добре услуге” (кроз већ готове програме реформи и иностране саветнике). Јасно је било да се нова власт у Србији неће одредити за програм економске модернизације земље који би се спроводио у интересу већине њених грађана, него за један универзалан, већ готов неолиберални програм економских реформи – базиране на *Вашингтонском договору*⁶¹ разрађеном од ММФ-а, Светске банке, Министарства финансија САД и USAID-а – а који се спроводи у интересу светске олигархије и крупног капитала, те једног уског компрадорског⁶² слоја који се формира у земљи.

⁶⁰ Ова прича требало би да шлуструје огромну и скоро ничим ограничену моћ коју је у једном историјском тренутку имао ДОС, односно двадесетак људи који су га персонификовали, као и безброј начина на које је могао да је употреби и злоупотреби, добро искористи или упропасти... Сећам се како је и сам Ђинђић, као алфа и омега ДОС-а, у тренутку када смо му потврдили раније договорени мандат премијера, и када се спремао да пише програм будуће Владе, питао да ли неко при руци има онај програм који је у наше име направио Г17, отворено признајући да га није ни прочитао... После свега што се догодило, и још више што се није догодило, изгледа да ни свој програм није читао. (Ово је написао *инсајдер*, један од лидера ДОС-а и потпредседник у Влади Србије – Миодраг Миле Исаков у својој књизи: *Парадос*, 2005, стр. 35-36)

⁶¹ Видети детаљније у књизи: Проф. др Јован Б. Душанић: *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, Нова Европа, Београд, 2007.

⁶² Португалска империја на Истоку почивала је на домаћим посредницима званим *comprados*. Кад су 1842. године Британци добили опијумски рат против Кинеза, исто су тако пронашли домаће *стручњаци* за

Међутим, нове власти су еуфорично нудиле визију савремене демократске Србије у којој ће у кратком периоду (за годину, две) доћи до дугорочно одрживог економског просперитета и осетног раста стандарда становништва. У том циљу организовани су каравани („Србија на добром путу“, „Поносна Србија“) – састављени од владиних економских чиновника и медијски експонираних академских економиста – који су крстарили градовима Србије, а „независна“ средства информисања свему томе давала су огромну медијску потпору. Невероватно али истинито, они су ту еуфорију заснивали на економској теорији (неокласична економска мисао), стратегији (неолиберална шок терапија) и политици (*Вашигтонски договор*) која се, у последњој деценији XX века показала изузетно неуспешном у свим државама где је примењивана. Упркос томе та политика је упорно *натурана* (од стране ММФ-а) и пропагирана (од стране иностраних саветника и домаћих медијски експонираних академских економиста) многим европским постсоцијалистичким и земљама Латинске Америке. Постојало је претерано веровање у аутоматизам тржишног саморегулисања (Смитову *невидљиву руку тржишта*) али и убеђеност у потребу хитног повлачења државе из економске сфере.⁶³

варварска питања, који су говорили *пицин-енглески*, да им воде послове на локалном нивоу. Оно по чему су се ови људи издвајали јесте презир које су гајили према своме народу, његовој култури и историји. Постајали су космополите и некритички су прихватили све што је долазило од стране колонизатора. Упорно понављајући да се у земљи ништа добро не може да уради *без спољних притисака* (у савременој варијанти су то ММФ, Европска унија...) ширили су дефетизам у сопственом народу и афирмисали поданички менталитет, те заговарали старатељство над сопственим народом, а себе нудили за посреднике – *стручњаке за варварска питања*.

⁶³ Развијене земље (у првом реду, САД) су земљама у развоју натурале неспутано деловање тржишта и повлачење државе из привредне сфере,

Економска политика заснована на принципима *Вашингтонског договора* вођена је у интересу светске олигархије и крупног капитала који имају огромну финансијску моћ, те и могућност да у сиромашним земљама обликује политички и медијски простор и усмеравају економску политику према својим интересима, те истовремено онемогуће било какву озбиљну критику. Уместо да се посвете изградњи адекватне институционалне инфраструктуре за тржишну привреду, успостављању владавина права и стварању оптималних услова за конкуренцију и дугорочно одржив динамичан привредни раст, наши реформатори су акценат ставили на стабилизацију, либерализацију и приватизацију – који чине основне елементе *Вашингтонског договора*.

Стабилизацију су, углавном, свели на стабилан курс динара,⁶⁴ тачније политику прецењеног курса динара која *покупљује* домаћу робу на иностраном тржишту и стимулише извоз, а подстиче увоз пошто страна роба постаје *јефттинија*. У таквој ситуацији скоро да било какав извоз постаје нерентабилан, а увоз економски веома атрактиван, што доводи до раста спољнотрговинског дефицита и *гушења* домаће производње. Радикалном либерализацијом која је спроведена одмах на почетку ДОС-ове власти допри-

а код себе су радили другачије. Амерички принцип *do what we say, not what we do* – *ради то што ми говоримо, а не то што ми радимо* – САД спроводи се невероватном упорношћу и лицемерјем. Изненађује како је много земаља које то прихвата, те домаћих опортунистичких академских економиста који то пропагирају.

⁶⁴ Оно чиме су се наши економски „реформатори“ и њихови неолиберални истомишљеници од 2000. године посебно поносили јесте стабилан курс динара и *здрав* банкарски систем. Невероватно али истинито доказивали су да може постојати јак новац и здраве банке у држави у којој је привредна активност замрла, а незапосленост достигла огромне раз-
мере.

нела је додатном *гушењу* домаће производње пошто је просечна увозна царинска стопа сведена на једноцифрену (у кратком року смањене су на трећину), а укинута су и готово сва ванцаринска ограничења.

Стабилизација и либерализација, како су спровођене у Србији, довели су до *гушењем* домаће производње и обарања вредност наших предузећа која, у условима масовне приватизације, прелазе у руке нових власника по изузетно ниским ценама, па су, добрим делом, у праву и они који говоре о распродаји државне имовине. Поред тога, наши реформатори су се определили за модел приватизације продајом у коме се остварени приходи, углавном, не користе за привредни развој него за текућу буџетску потрошњу.

Проблем наших реформатора састојао се и у томе што они нису схватили да се развој не може подстаћи већом потрошњом, поготово не потрошњом роба из увоза, као што је то случај у Србији. Искуство земаља које су успешно модернизовале своје привреде показује да су они радили супротно – подстицали су штедњу.⁶⁵ Један од важнијих

⁶⁵ Према најновијој листи Светског економског форума (www.weforum.org) од 133 рангиране земље Србија се налази тек на 125. месту по стопи штедње, те 124. по ефикасности правних институција, 130. по ефикасности економске политике, 131. по степену тржишне доминације. Оно што посебно забрињава јесте да се Србија налази на 132. месту по одливу мозга (иза нас је само Гвајана). Огроман одлив мозга из земље и, више него забрињавајућа, демографска ситуација у земљи су можда најбољи показатељ, не само тренутног стања, него и предвиђања српске будућности и имаће далекосежне негативне последице. Недељник *НИН* (11.02.2010) пише да је почетком фебруара у општини Црна Трава рођена прва беба после 18 месеци. Сиromaштво и бесперспективност, доприносе *белој куги*, која се надвила над Србијом, али и чињеница да су младе жене често присиљене, од стране послодаваца, да се обавезују да неколико наредних година неће рађати децу, како би добиле или задржале радно место, а власт то толерише.

елемената успешног развоја Јапана (после Другог светског рата) и земаља Југоисточне Азије (последњих деценија) јесте стратегије развоја која се ослањала на марљивост грађана, малу личну и заједничку потрошњу и високу стопу штедње. Поред тога, раст се подстицао и потцењивањем вредности домаћег новца, заштитом домаћих произвођача, добрим образовним системом и постизање консензуса кроз препознавање колективног интереса. Сличним моделом развоја Кина последње две деценије 85% инвестиција финансира из домаће штедње (15% отпада на стране инвестиције) и годинама бележи двоцифрене стопе раста.⁶⁶

Светска економска криза (2008) је напоскон ставила тачку на теоријске спорове о економском неолиберализму. Тако редакцијски уводник у једном од најутледнијих светских часописа *Фајнениш тајмс*-у (22.05.2008) – посвећен закључцима Извештаја Комисије за раст и развој – почиње рече-

⁶⁶ Али у Србији мали интерес да подстичу штедњу имају овдашњи реформатори и мисионари. Повећање штедње код сиромашног и у свему потребитог народа не може се извести без јачања националног духа, без крупне државне визије, без снажења националног самопоуздања. Дакле, без неког облика национализма, А српски национализам је кључни баук у идеологији овдашњих реформатора и мисионара, као што је борба против њега кључни разлог њиховог постојања. (Слободан Антонић: *Елита, грађанство и слаба држава*, Службени гласник, Београд, 2006) Међутим, о каквој државној визији и снажењу националног самопоуздања може да се говори када први на изборној листи «За европску Србију – Борис Тадић» (*Политика*, 23.03.2008) каже: *Никакав завет предака, никаква обавеза за потомство не могу да оправдају то што ће човек потрачати свој живот онако како траже преци или онако како он мисли да ће тражити потомци. Ми немамо право ни због чега, понављам, ни због чега, да људима угрожавамо нормалан, сигуран, бољи живот... Цела историја је саздана на неправдама, увек су јачи тлачили слабије... Ми смо суочени са тим прагматизмом великих сила или прагматизмом моћи који је у стању да наметне међународне односе.*

ницом: *Вашигтонски консензус – стабилизуј, приватизуј и либерализуј – мртав је.*

Наиме, 2006. године је формирана Комисија за раст и развој (на челу које је био нобеловац Мајкл Спенс, а у њеном раду је поред 21 сталног члана из 18 земаља, учествовало још око 300 угледних стручњака). Комисија је проучила искуство и развојне моделе 13 економски најуспешнијих држава у периоду од 1950. до 2005. године (које су у континуираном периоду од најмање 25 година оствариле просечну стопу раста изнад 7 одсто), с циљем да земаља у развоју понуди препоруке за оптималну – дугорочно одрживу – стратегију развоја.

Закључак Комисија је да нема јединственог рецепта за развој, али оно што је заједничко за анализираних 13 економски најуспешнијих држава јесте да су на челу ових држава биле веома способне, активне и прагматичне владе које су имале кључну улогу у развоју економије и биле посвећене економском расту. Мада не даје готове рецепте, Извештај се дистанцира од владајуће неолибералне економске догме, и у њему се констатује да анализиране земље, у спровођењу развојне политике, нису биле превише наклоњене слободном тржишту. Често су прибегавале потцењивању вредности домаће валуте и заштити домаће привреде од спољне конкуренције. Поред тога, из Извештаја је видљиво да су се сви успешни модели базирали на високој стопи штедње и инвестиција, те да инострано задуживање не може да буде адекватна замена за домаћу штедњу.

Не извлачимо поуке ни из сопствених грешака

Са избијањем светске економске кризе српска привреда доживљава колапс. Али светска економска криза је добро дошла владиним економским „реформаторима“ и

медијски експонираним академским економистима који су сада за све привредне проблеме окривљивали светску економску кризу – *криза није домаћа, него нам је увезена*. Тако су себе амнестирали за погрешну економску политику коју су спроводили и пропагирани од 2000. године. Штавише, пошто нису одговорни за колапс српске привреде убеђују нас да су управо они ти који се успешно *носе* са светском економском кризу, те да је – захваљујући адекватним мерама које су благовремено предузели – српска привреда забележила мањи пад БДП-а, чак и од многих развијенијих земаља.

Обе ове тврдње су исто тако тачне колико и тврдње потпредседника економског дела српске владе (мр Божидар Ђелић и мр Млађан Динкић), и председника Србије (Бориса Тадића) – које смо од њих слушали на почетку светске економске кризе – да ће нас глобална криза заобићи и да она, чак, представља нашу развојну шансу.

Ако детаљније анализирамо економску политику и погледамо резултат који су у Србији постигнути до избијање светске економске кризе (2008) године,⁶⁷ лако ћемо закључити да се у погрешној економској политици крију фундаментални узроци колапса српске привреде, а светска економска криза их је само показала у јаснијем светлу. До изби-

⁶⁷ У међувремену, од избијања светске економске кризе, стање у српској привреди се знатно погоршало. Слика српске економске реалности у 2009. години је још суморнија: уместо ранијег скромног раста апсолутни пад БДП и рапидно смањење броја запослених (1,889.085 у 2009), индустријска производња је мања за 12%, површине засејане пшеницом су најмање од Другог светског рата и два пута мање него 1990. године, бруто инвестиције су смањене за 25%, извоз робе и услуга смањен је за 22%, а увоз опреме за 40%, те репроматеријала за 16%, спољни дуг је порастао на 33 милијарде долара, рачуни 70 хиљада предузећа је у блокади, без исплата зарада ради више од 150.000 запослених, итд.

јања светске економске кризе већина државне (друштвене) имовине је распродана и најатрактивнији део (такозвано *породично сребро*) је прешао у руке странаца, а спољни дуг је вишеструко повећан. Спољни дуг, који је крајем 2000. године износио мање од 11 милијарди долара (и поред отписа 4,7 милијарди долара) већ је у 2008. години достигао 30 милијарди долара. Србија је забележила девизни прилив од преко 30 милијарди долара само по основу приватизациони прихода и нових задуживања у иностранству. Приближно исти износ прилива забележен је по основу девизних дознака грађана из иностранства. Та средства су, уместо у развој привреде, највећим делом била усмерена у текућу потрошњу. У свим годинама од 2001. потрошња је у Србији већа од БДП-а (једноставно речено више трошимо него што стварамо). Тако је у 2006. години потрошња била за невероватних 35% већа од БДП-а.⁶⁸ Држава се годинама понашала као *сеоски бећар* који ништа озбиљно није радио осим што је распродавао очевину (приватизација) и задуживао се код комшија (инокредити) и све то одмах *протраћио за бољи живот* (текућу буџетску потрошњу).⁶⁹

Спољнотрговински дефицит који је у Србија до 2000. био мањи од 2 милијарде долара годишње у првој половини 2008. години износи месечно више од једне милијарде

⁶⁸ Проф. др Млађен Ковачевић, *Реалне и виртуелне економске перформансе Србије у периоду 2000-2007. године* (Зборник: *Текућа привредна кретања, економска политика и структурне промене у Србији 2007/2008. године*), Научно друштво економиста и Економски факултет, Београд, 2008.

⁶⁹ Оваква *бећарска економија* ослоњена је на само три потпорна стуба – три ПС: *продаји својину, позајмљуј свуда и потроши све* (или једноставније три П: *продај-позајми-потроши*). Видети књигу: Проф. др Јован Б. Душанић: *Бећарска економија*, БПШ, Београд, 2008.

долара,⁷⁰ а индустријска производња у 2007. години је за 4,75% мања него 1998. године – у време економских санкција.⁷¹ Према подацима Републичког завода за статистику Србије (РЗС) годишњи раст БДП-а кретао се у периоду 2000-2007. година од 2,4 до 8,3% што је на нивоу просека других земаља у транзицији. У истом периоду, према подацима Европске банке за обнову и развој (www.ebrd.com), од 29 земаља у транзицији – 14 земаља је имало виши, а 3 земље сличан раст БДП као Србија. Овакав раст БДП-а је више него скроман, имајући у виду: изузетно ниску статистичку основу са које се стартовало после великог пада БДП-а у 90-им годинама (због распада земље, огромних издатака везаних за ратове вођене у окружењу и прихват стотина хиљада избеглица, уништавања привреде неоправданим економским санкцијама и НАТО агресијом итд), те великих девизних прилива (кроз приватизацију и нова задужења) и скидање економских санкција и нормализације односа са светом.⁷²

⁷⁰ Према подацима Републичког завода за статистику спољнотрговински дефицит износио је у 1998. години 1,75 милијарде долара, 1999 – 1,51, 2000 – 1,77, 2001 – 2,54, 2002 – 3,54, 2003 – 4,72, 2004 – 7,23, 2005 – 5,98, 2006 – 6,74, 2007 – 9,73 и 2008. години 11,90 милијарди долара.

⁷¹ Индекси индустријске производње (1990 – 100) у Републици Србији (према званичним подацима Републичког завода за статистику) износили су: 1993 – 41,3; 1994 – 42,2; 1995 – 43,8; 1996 – 46,0; 1997 – 50,6; 1998 – 52,7; 1999 – 39,0; 2000 – 43,3; 2001 – 43,3; 2002 – 44,1; 2003 – 42,8; 2004 – 45,8; 2005 – 46,2; 2006 – 48,4; 2007 – 50,2; 2008 – 50,7; 2009 – 44,6.

⁷² Поред тога, и сама структура раста БДП-а показује да са 80% у том расту учествују сектори трговине, саобраћаја и финансијског посредовања – сектори који се по својој природи на јављају моторима раста и самим тим не обезбеђују стабилан дугорочан и одржив економски раст. Циник би рекао: мада је домаћа производња добрим делом *угушена*, БДП расте из године у годину јер велике количине увозних роба треба превести (раст саобраћаја), продати (раст трговине), а становништву масовно одо-

Много бољи показатељ успешности економске политике од раста БДП-а јесте податак о броју запослених, а према званичним подацима РЗС број запослених у Србији је (годишњи просек) 2007. године (2,002.344) и у апсолутном износу мањи него 2001. године (2,101.668).

Истина да је инфлација од 40%, колико је износила у 2001. години, у наредним годинама смањивана и у 2007. години сведена је на око 10%. Међутим, тешко је сматрати и то неким успехом пошто се Србија на листи Светског економског форума, сачињеној по висини инфлације у 2007. години, налази на неславном 124. месту од укупно 131 рангиране земље.

Из свега до сада реченог јасно је да катастрофално стање у српској привреди последица, пре свега, погрешне економске политике која се годинама спроводи, а светска економска криза само је убрзала и заострила неизбежно суочавање са суровом истином да *бећарска економија* не може дуго да траје и да увек има трагичан завршетак.

Мањи пад БДП-а у Србији, на почетку светске кризе, од многих развијенијих земаља исто тако није последица адекватних мера којима је српска влада успешно *парирала* светској економској кризи, него, нажалост, слабости наше привреде – малог обима производње и лоше њене структуре, те изразито малог извоза. У опсежном истраживању које је урадила група словеначких економиста⁷³ о последицама економске кризе, констатује се да је најозбиљнија последи-

бравати кредите да би се увозна роба могла куповати (раст финансијског сектора).

⁷³ Prašnikar, J., Redek, T and Koman, M. 2009. "How are different capitalist systems coping with the current crisis?" In Prašnikar, J. (ed): *How are different capitalist systems coping with the current crisis?* Ljubljana: Časnik Finance, pp. 9 – 42.

ца глобалне кризе био изненадни колапс светске трговине, који се догодио између трећег квартала 2008. и другог квартала 2009. године. Пад светске размене био је много већи од пада БДП-а. Због тога су глобалном кризом највише биле погођене земље који су велики извозници и произвођачи роба *са могућности одгођене потрошње*– трајних потрошних и инвестиционих добара. Из података о рецесији које они наводе видимо да је пад БДП-а у другом кварталу 2009. у односу на претходну годину износио у Немачкој 7,1%, у Шведској 7,0%, а у Србији 3,5% и Македонији 1,4%. Неће бити да су српски економски чиновници били много успешнији, у ублажавању последица светске економске кризе, од економских експерата влада Немачке и Шведске, а да су веће умеће, чак и од наших, показале владе Македоније, а нарочито Албаније (пад БДП-а од само 0,7%).

Као што нису били у праву на почетку светске економске кризе (није нас заобишла и није била развојна шанса), министри наше владе греше и данас (кад тврде да је глобална криза одговорна за наше проблеме, те да се они успешно носе са њеним последицама). Нажалост, исти ти министри нам скоро пуну деценију нуде стално нова и нова обећања (*«Србија на добром путу»*, *«Поносна Србија»*, *«Стотине хиљада нових радних места»*, *«Хиљаду евра за акције»*, *«Бољи живот»*...), које се убрзо показују као једне у непрекидном низу обмана, а грађани после сваке од њих све лошије живе и страхују за своју и будућност својих потомака. Оваквом економском политиком ми смо појели, не само своју него, и будућност будућних генерација.⁷⁴

⁷⁴ Амерички Индијанци су лепо говорили да „ми не наслеђујемо земљу од наших предака него је позајмљујемо од наше деце.“

Где смо сада и куда идемо ?

Ма колико то на први поглед изгледало парадоксално, стање српске привреде је данас – десет година после „српске октобарске револуције“ – теже него 2000. године, и то не само што је, у међувремену, држава (рас)продала огромну имовину, додатно се задужила у иностранству и по тој основи огроман прилив девизних средства усмерила, пре свега, у текућу буџетску потрошњу, без значајнијег ефекта на привредни раст. Разлог томе налази се и у следећем. *Прво*, после пада једног неуспешног режима постојала је велика народна енергија која се могла каналисати ка истинској модернизацији Србије, а коју је тешко спровести уколико се за њу не може да придобије велики део сопствених грађана који ће бити убеђени да се реформе спроведе у њиховом интересу. *Друго*, крај XX и почетак XXI века био је период динамичне светске економске коњуктуре и експанзије, а сада се светска привреда налази у озбиљној економској кризи, што ће се неповољно одразити и на српску привреду. *И треће*, погрешном политиком транзиције не само да је пропуштено драгоцене време него су учињена и озбиљна погоршања у многим сегментима привреде.

Креатори (ММФ), реализатори (политичка и економска квази елита на власти)⁷⁵ и пропагатори – убеђи-

⁷⁵ Лепо то рече познати наш писац Милован Данојлић (*Стокхолмски синдром – наша подврста*, НИИ, 05.11.2009.) да је ова наша такозвана елита оболела од Стокхолмског синдрома. *Стокхолмски синдром је душевно усмерење у коме се жртва поистовећује са мучитељем, усваја његове разлоге, правда му побуде, чини све што се од њега очекује, па и оно што претпоставља да ће надређеном бити по вољи. Наша подврста болести се, без сумње, ослања на вековима стварану рајинску психологију, провинцијалну инфериорност и заслепљеност богатством и снагом „великог света“, у условима санкција, блокаде и изолованости. Уместо отпора,*

вачи (медијски експонирани опортунистички академски економисти) економске политике која се у Србији води већ десет година, напokon нам саопштавају да је *исцрпљен досадашњи модел развоја*, те да се неопходне корените промене у економској политици (*реформа реформи*) и они се сада нуде као спасиоци који ће битно другачијом економском политиком – од оне коју су креирали, спроводили и проповедали у последњој деценији – грађанима обезбедити толико обећавани *бољи живот*.

Како ће изгледати једна целовита и конзистентна нова – битно измењена – економска политика нисмо могли да сазнамо од њених креатора, реализатора и пропагатора – убеђивача, али се јасно види да наши реформатори настављају са (рас)продајом *породичног сребра* и задуживањем у иностранству. Истина обећавају да ће на тај начин прикупљена средства усмерити за развој земље, а не у текућу буџетску потрошњу, како је то чињено до сада. Поред тога, држава ће се много активније и директније укључити у привлачење иностраних инвестиција. Први конкретни примери, те нове политике, јесу продаја *Телеком*-а (где ће држава од већинског постати мањински власник) и заједничког улагања са *Фијат*-ом (где ће држава бити мањински власник).

Не улазећи у тајминг и детаље потписаног уговора са *Фијат*-ом, поставља се начелно питања конкретног опредељења српских власти: да ли је било мудро да држава улаже средства и стиче (мањинско) власништво у (не тако профитабилној) аутомобилској индустрији када се, кроз

пасивног ако је активни немогућ, духовног ако смо војно немоћни и разоружани, ми гледамо како да уђемо у вољу онима који су нас тукли по глави, док ретким пријатељима, вољним да нам помогну, гордо окрећемо леђа, проналазећи им свакојаке мане.

приватизацију, ослобађала (већинског) власништва у областима које су много профиталније (енергетика и телекомуникације)? Тешко је у томе (са становишта интереса Србије и огромне већине њених грађана) видети било какву економску рационалност и елементарну здраву логику?

Друго начелно питање везано је за обезбеђење великих повластица иностраном инвеститору.⁷⁶ Истина, оваква пракса је у духу програма реформисања привреда базираних на *Вашиingtonском договору* (који је разрађен крајем 80-их година XX века и прво примењиван у земљама Латинске Америке), а куда све то води можемо да видимо и из искуства Мексика. Мексико је, спроводећи неолиберални програм реформи, доведен у стање велике спољне задужености (дужничко ропство), а затим је био присиљен, како би добио кредите од ММФ-а и САД, да америчким компанијама гарантује изузетно повољне услове инвестирања. Иностране инвестиције усмеравају су у такозване *макила-*

⁷⁶ Председник Србије Борис Тадић је у децембру 2009. године (у пратњи министра економије М. Динкића) отворио у Прокупљу фабрику за производњу каблова за аутоиндустрију у оквиру немачке компаније *Леоне*. На тој локацији раније је постојала фабрика азбестних производа *Физ* која је овој немачкој компанији продата за 56 милиона динара (око 600 хиљада евра). Компанија *Леони* запослила је 350 радника чија зарада износи 15.300 динара (око 160 евра) месечно – што је мање од 50% просечне зараде у Србији, а Влада Републике Србије доделила је компанији *Леоне* 6,5 милиона евра на име подстицаја иностраним инвеститорима и по 5.000 евра по новоотвореном радном месту (www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=122154).

Није тешко израчунати да од средстава, на име подстицаја иностраних инвеститора, државе Србије (тачније новцем њених пореских обвезника) немачка компанија *Леони*, не само да одмах добија назад средства која је платила за фабрику, него јој преостаје још новца којим може да целу деценију (десет година) исплаћује зараде запосленима у фабрици у Прокупљу.

dope (maquiladoras), односно ланац америчких предузећа изграђених дуж границе са САД. Та предузећа су екстеријална, ослобођена су плаћања пореза у мексички буџет, радници раде у тешким условима за мизерне наднице и у овим предузећима није дозвољено оснивање синдиката. Штета коју Мексико има од *макиладора* процењује се да износи око 15 милијарди долара годишње, запослени раде у ропским условима, а огромна маса становништва живи у условима беде која није забележена у Мексику ни у време диктатуре Диаса (крајем XIX и почетком XX века).

Што се тиче одлуке српске владе о продаји (40% од укупно 53% акција које су у власништву државе) *Телеком-а* и овде постоји много спорних питања. Јавност није упозната да је било ко урадио студију оправданости продаје на основу које је донета одлука о продаји природног националног ресурса који доноси загарантоване приходе.

Телеком је најпрофитабилније српско предузећа, које је и у јавности синоним за успешно пословање, солидну бригу о запосленим, те завидну одговорност за друштвени бољитак. Успешно послује и добро се бори на тржишту и поред јаке конкуренције у мобилној (*Теленор*, *ВИП*) и фиксној (*Теленор*) телефонији. Није познато да ли су се озбиљно анализирали искуства других привреда у транзицији које су иностраним оператерима продале телекомуникације и где су, у већини случајева, нови власницима као прве мере предузели смањење броја запослених и повећање цена телекомуникационих услуга.

На читав низ других питања такође нема одговора од наших власти, као што су: зашто продавати сада у време кризе када се не може постићи адекватна цена; продајом 40% акција фаворизује се сувласник *Телеком-а* – немачки *Дојче Телеком* (у коме је Немачка држава – са 32% – убедљиво

највећи акционар и у целости контролише све одлуке које се доносе у компанији) и други потенцијални купци ће бити мање (или неће бити уопште) заинтересовани за учешће на тендеру, што ће оборити цену и Србија ће изгубити тзв. *премију за преузимање* (процењује се да би тај губитак могао да износи неколико стотина хиљада евра); потпуно се занемарује безбедносни аспект (контрола података и прислушкивање) преласка телекомуникација у руке странаца; итд.

Са највишег места у држави смо ових дана могли да чујемо (интервју за дневни лист *Пресс*, 03.04.2010) да *држава продаје део акција Телеком-а зато што држава не треба да управља привредом. Када Влада не би продавала државне компаније, Србија би била комунистичка, а не модерна земља са тржишном економијом... Економска наука је као аксиом ставила да је приватна својина ефикаснија од државне. Продаја Телеком-а у суштини значи да једно предузеће из мање ефикасног облика својине пребацујемо у ефикаснији својински облик. Ако је све то тако, како објаснити и чињеницу да су доминантни телекомуникациони оператори у државном власништву у многим европским модерним земљама са тржишном економијом (Норвешка, Италија, Шведска, Финска, Швајцарска, Словенија...).* Затим, како онда објаснити да последњих неколико деценија, као и у време актуелне економске кризе, управо *комунистичка* Кина бележи огромне економске успехе, са којима не могу да се упореде *модерне земље са тржишним економијама.*

Раније, када је приватни (по правилу, 100%) власник био и менаџер, приватна својина је била ефикаснија од државне и тада је то могао да буде *аксиом*. Данас када имамо огромну дисперзију власништва великих компанија (највећи приватни акционари располажу само са неколико

процената власништва) дошло је до раздвајања власништва и управљања.⁷⁷ Због тога приватизација не гарантује да *предузеће из мање ефикасног облика својине пребацујемо у ефикаснији својински облик*. Уосталом држава је раније продала *Мобтел* норвешкој државној компанији *Теленор*, која (мада државна) спада у ред светски најуспешних компанија у овој области. Тако смо кроз приватизацију нашу државну компанију, у једној од најпрофитабилнијих области економије, препустили у руке државне компаније друге земље. Тешко је и овде (са становишта интереса Србије и огромне већине њених грађана) видети било какву економску рационалност и елементарну здраву логику?

У истом интервију можемо да прочитамо тврдњу да ћемо после приватизације српских државних компанија добити нове власнике – велике мултинационалне компаније, а што ће *позитивно утицати на корпоративно управљање*. Међутим, и овде се поставља питање колико ће од тога користи имати Србија и њени грађани. Вероватно ће купљена фирма улазећи у састав нове велике компаније постати ефикаснија, али као карика у транснационалној компанији која и убире користи те повећане ефикасности. Робноновчаним трансакцијама унутар транснационалних компаније профит остварен у нашој земљи лако се пребацује у иностранство, и у значајном износу избегава плаћање пореза у буџет Србије. Од државних чиновника се очекује да предузимају мере

⁷⁷ У српској јавности се вешито, дуго и упорно ставља знак једнакости између државног власништва и државног управљања компанијом. Управљање је увек посао професионалних менаџера, али државно власништво обезбеђује стратешку контролу над оним компанијама чија важност превазилази пуки комерцијални интерес. Телекомуникације, енергетика или водоснабдевање, на пример, управо су такве делатности. (Небојша Катић, *Оно што и врапци знају*, Политика, 21.04.2010.

које ће *позитивно утицати* на Србију и њене грађане, а не транснационалне компаније и њихове централе у иностранству.

Међутим, чини ми се да је објашњење за продају *Телеком-а* много једноставније. Држава наставља досадашњу економску политику и даљом приватизацијом настоји да дође до средстава како би се попуниле *рупе* у државном буџету и обезбедила средства за останак на власти, мада нас уверавају да приходи од продаје *Телеком-а* неће ићи за текућу потрошњу (као до сада) него ће бити усмерен у изградњу аутопутева.⁷⁸ Вероватније је да се продајом *Телеком-а* желе обезбедити средства која би омогућила наставак *бећарског живота* још годину-две, а после ће на ред да дође *ЕПС (Електропривреда Србије)* и још понешто (*Србијашуме, Србијаводе...*) што је преостало за продају. Међутим, од креатора, реализатора и пропагатора овакве економске политике у Србији никако да добијемо одговор на тако једноставно питање: *а шта после, када све распродамо?*

Где су били академски економисти ?

Одговорност за досадашњу погрешну економску политику сноси, пре свега, српска економска и политичка квази елита на власти, али добрим делом и наши академски економисти који су – са ретким изузецима – годинама

⁷⁸ У периоду 1990-2000. година у Србији је изграђено свега 106 километара аутопутева (Фекетић-Хоргош, Фекетић-Келебија и обилазница око Београда), а у периоду од 2000-2010. године још мање – 45 километра аутопутева (Комрен-Просек, Левосоја-Македонска граница, Северни крак коридора 10 и петља Орловача) и 52 километра једне траке аутопута (Београд-Нови Сад). Градња аутопута Печењец-Грабовница (22,5 км) започела је 1977 и завршена 2005. године. Поређења ради у Хрватској је од распада СФРЈ у промет пуштено преко 1.400 километара аутопутева. (Извор: ЈП *Путеви Србије*, дневни лист *Политика*, 28.03.2010)

подржавали и пропагирани погрешан концепт економске политике. Зборници радова са претходних научних скупова Научног друштва економиста, а нарочито Савеза економиста Србије, то одлично илуструју.

Деценијама у економији влада неолиберална догма о предностима слободног тржишта, које су проглашене економским аксиомима који се не могу доводити у сумњу. Наука, па и економска, захтева и нешто више од тих догматских знања – она захтева, пре свега, способност мишљења. Међутим, неолиберали су се претворили у једну нетолерантну секту,⁷⁹ која не дозвољава било какво другачије мишљење, које би доводило у питање (у средствима масовног информисања, на саветовањима, у издавачким кућама, универзитетима...) исправност њиховог догматског учења. Због тога сви читају и слушају варијације на једно те исто, догматско учење, и имају стандардна знања, пошто знају исто као и други, а како су целокупну економску науку редуковали на неолиберализам, они данас, уместо фијаска неолиберализма (који никада није био потврђен у економској теорији,

⁷⁹ *Постојало је време када се за јавну борбу за научну истину спаљивало на ломачи, зато што је тако хтела инквизиција. Сада уместо тог средства физичког, психолошког и политичког терора – крајње бруталног, али дугорочно неефикасног, што треба имати у виду – имамо средства масовних информација. С једне стране, без њих не можеш да се пробијеш са важним истинама и лучима знања широкој јавности, али с друге стране, она су омиљено место демагога и лажова. Због тога, не преостаје ништа друго, него борити се и тако махати тим мачем, тј. речима, како би задавао тачне ударце и при томе остао читав. А то није тако једноставно. Најбоље је борити се називајући ствари правим именима. А да би при томе поступао рационално мораши схватити суштину нерационалности – њене изворе, механизам, динамику. То урадити много је теже, него подлећи интелектуалном бешчаићу и насести подвалама шарлатана или једноставно глупака. (Видети књигу: Gregorz W. Kolodko, Wędrujący Świat, Warszawa, 2008)*

а није га потврдила ни историјска пракса),⁸⁰ говоре о кризи целокупне економске науке.

Због неолибералног догматизма постоји не мали број академских економиста који једноставно верује у оно што говори јер такве ставове заступају и скоро сви које читају у западној мејнстрим литератури, који се појављују на домаћој јавној сцени, који имају уводне реферате на саветовањима, који су од „независних“ средстава информисања промовисани у експерте, који су заузели кључне ресоре у држави, те добро плаћена места у институцијама светске олигархије и великих транснационалних компанија. Много је озбиљнији случај са онима који добро знају право стање ствари али јавно подржавају и пропагирају нешто сасвим друго што је у интересу светске олигархије и домаће компрадорске елите, руководећи се, при томе, помодним док-

⁸⁰ У јулу 2008. године и нобеловац Џозеф Стиглиц је објавио веома запажен текст под називом: *Крај неолиберализма* (<http://www.project-syndicate.org>) који почиње речима: *Свет није био милосрдан према неолиберализму, том бућкуришу идеја, базираном на претпоставци фундаменталиста да тржиште, као саморегулирајући систем, ефикасно расподељује ресурсе и одлично служи интересима друштва. Управо тај тржишни фундаментализам лежи у основи такозваног „Вашиingtonског договора“ и његове оријентације на приватизацију, либерализацију и независност централне банке која концентрише своју пажњу искључиво на инфлацију. Четврт века земље у развоју су се међусобно такмичиле и неуспеси су очигледни: земље које су се придржавале политике неолиберализма изгубиле су трку, и то не само у економском развоју... Џозеф Стиглиц текст завршава речима: *Неолиберални тржишни фундаментализам је увек био политичка доктрина која је била у служби одређених интереса. Он није никада био потврђен у економској теорији. Сада је јасно да га није потврдила ни историјска пракса. Извлачење поука из тога може да буде просветљење међу згуснутим облацима који су се надвили над глобалном економијом.**

тринарством, идеолошким фанатизмом, политичким симпатијама или једноставно тиме што се то добро плаћа.⁸¹

Све до избијања светске економске кризе у Србији је постојало *хорско певање* већине наших академских економиста, како је једино исправан управо овакав реформски пут који се у Србији реализује од 2000. године. Али сада када су теоријске расправе о економском неолиберализму постале беспредметне (пошто је неолиберални модел реформисања привреде и у пракси доживео фијаско) почели су да га гласно критикују и многи наши медијски најекспониранији економисти – вишедеценијски *професионални убеђивачи или људи за свако време*⁸² – исти они који су донедавно гласно и ватрено подржавали исти тај неолибе-

⁸¹ Како то недавно рече проф. др Млађен Ковачевић не мали број наших колега – академских економиста одавно функционише по принципу: *реците ми шта треба да докажем, а ја ћу рећи колико за то треба да ми платите.*

⁸² Д. Вујадиновић пише (*Политика*, 11.06.2005): *нису они ни толико способни ни бројни колико су агресивни и добро умрежени. Њима није важно ко је на власти, ко је министар, за шта се залажу партије, шта је стварни интерес страног капитала и многих белосветских фондова који би да нам скроје будућност. Они су ту да пруже „интелектуалне“ услуге. Они тачно знају где и шта треба да кажу, колико и када треба да буду критични, а колико апологете. Западни политичари и „експерти за високе хонораре“ просто их „обожавају“ – јер они су кооперативни, увек говоре „паметно“ и никада не постављају неочекивана питања. „Скромни“ су, али увек присутни и добро плаћени. Они су врхунски експерти за пројекте у којима све изгледа баш онако како одговара наручиоцу. Они себе не сматрају одговорним за стварно стање, они само професионално (!) обављају свој део посла. Они себе сматрају интелектуалцима заборављајући да је основна обавеза интелектуалца да слободно и критички мисли и дела! Зато се они међусобно добро разумеју и помажу, а највише не воле оне који шире информације и отворено говоре што знају и мисле.*

рални тржишни фундаментализам и на њему заснованих реформи које су се спроводиле у Србији. Како је неуспеха досадашње економске политике све више и више – њених присталица је све мање и мање, пошто мало ко хоће да призна и своје учешће и том неуспеху. Досадашњи реформатори и њихови академски економисти (уз препоруку ММФ) сада не говоре о фијаску економске политике (коју су у претходној деценији креирали, спроводили и проповедали у Србији), него о једноставној потреби *реформи реформе* којом би се *са потрошачке прешло на развојну економску политику*.

Крајем марта 2010. године на председништву Савезу економиста Србије предложено је усвајање резолуције *којом би се осудили злочини власти против привреде и грађана*, те да се *наша струковна организација извини и укаже на чињеницу да није утицала, као што није могла ни да спречи, бројне монструозне мере владе*. Нажалост, академски економисти нису били без било каквог утицаја на *злочине власти против привреде и грађана* јер је већина њих на саветовањима *наше струковне организације* годинама подржавала и пропагирала погрешан концепт економске политике владе. Због тога би било много боље, од доношења било каквих резолуција, да за почетак, чланови редакцијских одбора и програмских савета Научног друштва економиста, напоскон, дозволе јавно изношење и другачијих ставова од оних које они заступају (без обзира на личне мотиве којима се, при томе, руководе). Свако од нас својим именом и презименом потписује оно за што се залаже, а време ће показати ко је био у праву.

(мај 2010)

P.S.

АУТОРИЗОВАНА ДИСКУСИЈА
СА ПЛЕНАРНЕ СЕСИЈЕ
И ЧЕТВРТЕ ПАРАЛЕЛНЕ СЕКЦИЈЕ
НАУЧНОГ ДРУШТВА ЕКОНОМИСТА
(Економски факултет, Београд, 08.05.2010)

Желео бих да нешто кажем у вези са уводним рефератом професора Љубомира Маџара, који је управо поднео на овој пленарној сесији научне конференције *Економско-социјална структура Србије – учинци прве деценије транзиције*.

Пре тога, само мали осврт на речи председника Научног друштва економиста (НДЕ) колеге Божидара Церовића, којима је отворио ову конференцију. Истакавши како смо пропустили 90-е године XX века и нисмо тада кренули у реформе, као друге постсоцијалистичке земље, колега Б. Церовић је констатовао да смо 2000. године изабрали добар реформски курс, а већ после 2003. године, *скренули са правог пута*.

Међутим, очигледно је да се од 2000. године у континуитету води економска политика од стране истих креатора (ММФ) и реализатора (високи владини економски чиновници), а коју сам управо на научној конференцији НДЕ 2003. године (што је објављено и у часопису Економски анали, бр. 12/03), назвао *бећарском економијом*, пошто се српска власт понаша као сеоски бећар – распродаје очевину, задужује се код комшије и све то троши на *лумперај* у кафани. Данас је и колега Љ. Маџар у свом излагању споменуо моју књигу *Бећарска економија*, а економску политику после 2000. године на сличан начин сликовито описао речима — *продали смо кућу и другу породичну сребренину, те потрошили то летујући на Хавајима*.

Примарни узроци колапса српске привреде налазе се у погрешно одабраном *моделу раста* — како то сада орвеловским речником називају креатори, реализатори али и пропагатори или убеђивачи (многе наше колеге, академски економисти) — економске политике у последњој деценији. Сада нам исти креатори, реализатори и убеђивачи говоре да је *исцрпљен стари, те да треба прећи на нови модел раста*.

Овде сам у потпуности сагласан са колегом Љ. Маџаром да је *нови модел раста* још једна химера (назив његовог данашњег реферата гласи: *Пустоловине умереног раста: стари и нови модел — ка још једној макроекономској химери*), те да се не може говорити ни о *новом*, нити било каквом *моделу*, а поготово *расту*. Такође сам сагласан са колегом Љ. Маџаром да су економски учинци прве деценије транзиције у Србији поражавајући.

Међутим, јавио сам се за реч да бих истакао оно у чему се са њим не слажем. Колега Љ. Маџар сматра да за поражавајуће економске резултате нису одговорни ни ММФ (креатор), нити српска економска и политичка квази елита на власти (реализатори), а ни академски економисти (пропагатори, односно убеђивачи).

Колеге Љ. Маџар сматра да српска политичка и економска квази елита на власти *не само да не ради лоше, него се не може говорити о било каквим промашајима уколико се имају у виду огромна политичка ограничења са којима се власт сусреће*. Моје мишљење је сасвим супротном и о томе сам недавно писао (видети: Јован Б. Душанић, *Деструкција економије – књига друга* или на сајту <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/puko-glavni-nosac.html>).

О одговорности академских економиста рећи ћу нешто више на секцији (последњој, као последњи учесник

— како је то организатор предвидео — уколико тада буде било кога да то саслуша), а сада бих рекао нешто о улози ММФ-а.

Колега Јб. Маџар сматра да је ММФ у Србији имао позитивну улогу, те да би без њега ситуација била још лошија или како он усхићено пише: *тешко је наћи довољно јаке и тачне речи да би се изразило све оно позитивно које је успевао да оствари ММФ*. Међутим, ММФ је у Србији (као и у другим постсоцијалистичким земљама) препоручио (да не кажем натурао, што је вероватно адекватнији израз) вођење економске политике на бази такозваног Вашингтонског договора (разрадили су га ММФ, Светска банка, Министарство финансија САД и USAID). Огољену суштину овог програма изразио сам поднасловом своје књиге: *Washington consensus — кодификовани програм економског неоколонијализма*. Вашингтонски договор је један универзалан програм који се реализује у интересу светске олигархије и крупног капитала, а они имају огромну финансијску моћ и у стању су да у многим земљама обликују политички и медијски простор, те наметну економску политику која њима одговара — слободно кретање транснационалног капитала и потчињавање својим интересима привреда што већег броја земаља у циљу стварања максималног профита. Због тога би било погрешно објашњавати деловање светске олигархије разним теоријама завере или активностима неких сатанских сила него објективним економским интересом крупног капитала. Тешко се томе одупиру мале земље, али примери неких од њих (Словеније) показују да то није немогуће.

Због погрешно одабране економске политике, не треба да кривимо ММФ (који је експонент светске олигархије и крупног капитала и натура решења која су у њиховом интересу) него нашу економску и политичку квази елиту на

власти која то ревносно спроводи (али и убеђиваче – академску и медијску елиту – који то са одушевљењем пропaгирају) и још тврди да је то у интересу Србије и њених грађана. Међутим, то не значи да не треба указивати на изразито негативне последице, по српску привреду и њене грађане, беспоговорног прихваћања *препорука* ММФ.

Колега Љ. Маџар истина признаје да су интервенције ММФ у Србији и другим земљама биле неуспешне, али сматра да се о квалитету његовог рада не може ценити по неуспесима, пошто је ММФ интервенисао у државама које имају велике проблеме. Сликовито је то упоредио са лекаром који лечи тешке болеснике, па није ништа нелогично да се његове интервенције покажу као неуспешне. Међутим, поставља се логично питање: како то да ММФ није забележио успех ни у једној земљи где је интервенисао и на бази чега, да употребим пример колеге Љ. Маџара, можемо говорити да је лекар успешан уколико није успео да излечи ни једног пацијента.

И тако за катастрофално стање српске привреде, по мишљењу колеге Љ. Маџара, нико није крив – ни креатори, а ни реализатори економске политике у Србији. Јер, како каже колега Љ. Маџар, *тешко је наћи довољно јаке и тачне речи да би се изразило све оно позитивно које је успевао да оствари ММФ*, те да је демократска власт *водила економску политику на оптималан начин, односно најбоље што је било могуће уз затечена политичка ограничења*. Тако смо уз помоћ „одличних“ реализатора и креатора економске политике (*По плодовима њиховим познаћете их* каже се у Јеванђељу) дошли у стање, које бих илустровао са само три податка. *Први*, у трећем граду по величини у Србији – Нишу од 300.000 становника, запослено је само 43.000 људи, а од тога броја чак 38.000 прима плату из буџета. *Други*, у

Црној Трави је у фебруару ове године рођена прва беба у општини за последњих 18 месеци. *Трећи*, према последњој листи Светског економског форума Србија се по одливу мозгова налази на неславном претпоследњем месту – 132. од 133 рангиране земље.

Али зашто то спомињати када експоненти светске олигархије боље од нас знају како смо на *добром путу ка бољем животу*, те званично проглашавају Србију земљом--лидером у реформама, главног економског реформатора (Млађана Динкића) најбољим министра финансија на свету, а најревноснијег пропагатора (ЦЈДС – *Центар за либерално демократске студије*) најбољим научним институтом из земаља Западног Балкана и једним од 10 најбољих у земљама централне и источне Европе.

Колега Љ. Маџар ће сигурно бити упамћен по жестоким критикама *економске збиље у Србији* деведесетих година XX века. Међутим, не сећамо се да је он тада помињао постојање било каквих ограничења (када је дошло до распада земље, огромних издатака везаних за ратове вођене у окружењу, доласка стотине хиљада избеглица, уништавања привреде неоправданим економским санкцијама и НАТО агресијом итд).

Али како ограничења из деведесетих година не могу да оправдају неуспешну политику тог режима, тако ни ограничења у првој деценији XXI века не могу бити никакав алиби за катастрофалне резултате „демократских“ власти у Србији.

* * *

Мој рад носи наслов *Још једна изгубљена деценија – учинци прве деценије српске транзиције* и нећу га преправати у нади да ће он бити објављен, са осталим рефе-

ратима са овог научног скупа, те да ће га заинтересовани моћи прочитати. Не бих се изненадио да „рецензенти“ поново цензуришу или баце у кош мој текст, као што се то већ догађало.

Прво да нешто кажем о једном значајном пропусту организатора скупова НДЕ, а на који годинама указујем. Несхватљиво је да ево сада већ говоримо о учинцима прве деценије транзиције, а да до сада ни један скуп није био посвећен питању избора адекватног концепта реформисања привреде. Уколико смо се определили за погрешан генерални концепт реформи, све расправе о парцијалним решењима имају мали смисао. Говорио сам и раније на оваквим нашим скуповима да ме већина реферата и расправа о транзицији подсећа на „стручне“ расправе о томе шта радити са кућом која, због *конструкционе грешке* пројектаната има урађен неадекватан темељ и једним делом тоне у земљу. Сви увиђају проблем – кров прокишњава, плафони су попуцали, столарија се искривила, а расправа се води о томе да ли проблем треба решавати заменом црепа – теголом, класичног – спуштеним плафоном, дрвене – алуминијском столаријом, а кућа само што се није урушила.

Не могу се отети утиску да се свесно и на скуповима економиста (као у друштву уопште – од стране „независних“ средстава информисања, невладиних организација...) намећу ирелевантне теме како би се скренула пажња са кључног проблема транзиције српске привреде – адекватност одабраног концепта реформисања српске привреде. Уколико неко и покуша да укаже на кључни проблем он бива (на више или мање леп начин) маргинализован.

Како сам наговестио на пленарној сесији овде сам мислио да говорим о одговорности нас академских економиста за неуспехе економске транзиције о чему сам писао

и у раду приложеном за овај скуп. Како бих уштедео време, остављам заинтересованим да то касније прочитају, а та моја теоријска разматрања покушаћу да илуструјем на примеру излагања председавајућег на овој нашој секцији (и члана Председништва НДЕ), колеге Петра Ђукића.

Управо је колега П. Ђукић говорећи о стању у коме се као друштво налазимо, констатовао да је *народ слућен и не постоји поверење у било што и било кога*. Лепо је то илустровао једним личним искуством. Испричао је како је недавно био на једном великом градилишту на коме радници стално штрајкују, а када их присиле да раде они врше саботаже и одводне канализационе цеви затварају бетоном, протестујући на тај начин што 17 месеци нису примили плату. Колега П. Ђукић их је упитао због чега не покушају да траже пријем код највиших државних функционера и упознају их са вишемесечним неисплатама зарада, а одговор је био да то није могуће пошто је власник њихове фирме један од највећих финансијера Демократске странке.

Прича је интересантна али је много важније питање колико ми – академски економисти – такође доприносимо да народ буде збуњен (да не користим израз *слућен*, како то рече колега П. Ђукић). Да ли ми својим објашњењем јавност на адекватан начин упознајемо са суштином и да ли им после тога ствари бивају јасније или их и ми нашим објашњењима још више збуњујемо.

Колега П. Ђукић малопре рече како је светска економска криза спречила наставак динамичног привредног раста српске привреде, пошто су пре тога стопе раста БДП биле импресивне. Међутим, ако само пажљивије анализирамо економску политику и погледамо резултат који су у Србији постигнути до избијање светске економске кризе, лако ћемо закључити да се у погрешној економској поли-

тици крију фундаментални узроци колапса српске привреде, а светска економска криза их је само показала у јаснијем светлу. Тако и академски економисти као и политичка и економска квази елита на власти за све привредне проблеме окривљују светску економску кризу – *криза није домаћа, него нам је увезена* и себе амнестирају за погрешну економску политику коју су спроводили и пропагирали од 2000. године. О томе детаљније пишем у тексту написаном за овај скуп, те то нећу детаљније образлагати пошто ће заинтересовани то касније моћи да прочитају.

Као и политичка и економска квази елита, тако и већина академских економиста, па ево мало пре и колега П. Ђукић, говори о импресивном привредном расту, до избијања светске економске кризе, када су бележене високе стопе раста БДП. Интересантно да мало ко себи постави једно тако једноставно и логично питање: како то да Србије у последњој деценији бележи висок (или импресиван – како воле да кажу високи владини функционери и многе наше колеге) раст БДП, а у исто време број запослених се стално смањује (2001. их је било у Србији – према подацима Републичког завода за статистику – више од 2,1 милион, а 2009. мање од 1,9 милиона). Одговор би могао да буде да је дошло до великог пораста продуктивности рада, али то је мало вероватно ако се има у виду да многи запослени не раде, због недостатка посла или штрајкова (блокирајући и магистралне друмске и железничке саобраћајнице). Поготово што примери слични оном који смо чули од колеге П. Ђукића – бетонирање одводних канализационих цеви – тешко да могу да доприносе томе.

Логично би било да поставимо себи једно здраво-разумско питање, ако је све горе наведено тачно – број запослених се смањује, продуктивност није значајно повећана,

а БДП има високе стопе раста – да нешто није у реду са статистиком, односно методологијом обрачуна БДП. Уколико погледамо структуру БДП видећемо да у његовом расту са 80% учествују сектори трговине, саобраћаја и финансијског посредовања – сектори који се по својој природи не јављају као мотори раста и самим тим не обезбеђују стабилан дугорочан и одржив економски раст. Давно сам написао да би циник могао да каже: мада је домаћа производња добрим делом *угушена*, БДП расте из године у годину јер велике количине увозних роба треба превести (раст саобраћаја) и продати (раст трговине), а становништву масовно одобравати кредите да би се увозна роба могла куповати (раст финансијског сектора).

У Србији где је курс динара прецењен, увоз је изузетно исплатив, а примања запослених брзо расту исказани и у еврима. Због тога је могуће да се, поготово на монополизованом и картелисаном тржишту какво је наше, зарачунавају високе трговинске марже, али и високе каматне стопе на банкарске кредите, што доводи до исказивања статистички прецењеног БДП. И што су (трговинске и банкарске) марже веће статистика бележи већи раст БДП. Тако би требали да будемо нарочито „захвални“ (домаћим и иностраним) великим трговинским ланцима који нам продају робу уз високе трговинске марже, те банкама (домаћим али у власништву иностраног капитала) који нам одобравају кредите уз лихварске каматне стопе, јер они на тај начин доприносе високом расту БДП. И што грађане више *депу* својим високим маржама Србија ће бележити већи раст БДП.

Очигледно да висина и раст БДП (али и велики број других номиналних економских показатеља – стопа инфлације, учешће страног капитала, стопа либерализације привреде, учешће приватног сектора у БДП, постојање финансијских

институција и дубина финансијског тржишта, степен економских слобода итд. – тако омиљених нашим економистима неолибералима), све мање има суштинске везе са економском стварношћу и квалитетом живота грађана. Због тога БДП тешко може да буде најпоузданији индикатор стања и напретка националне привреде, те благостања њених становника, али може добро да послужи за манипулације и збуњивање грађана.

ШТА ДА СЕ РАДИ ?

*може ли се зауставити даље урушавање
привреде Србије ?*

*Видиш, мислим добро о теби,
и желим да се понекад пробудиш усред ноћи,
и да дуго сједиш прекрштених ногу на постељи,
мучећи се кајањем и стидом ...*

*Али, нека ти је Богом просто,
ниса ти бирао своју ситну душу,
дали су ти је, не питајући,
дошао си на ред кад других,
бољих, није више било.*

*Алахеманет, човјече као и сви остали,
који чине зло али га не смишљају.
Од оних других, који зло смишљају и обређују,
нека Бог сачува и тебе и мене.*

Меша Селимовић, Тврђава

После 90-их година XX века, које су биле обележене распадом заједничке нам државе, грађанским ратовима, међународном економском блокадом, а касније и НАТО агресијом на Србију, у нови XXI век ушли смо с новом влашћу и великом надом да је најгоре иза нас, те да долази време брзог економског, али и сваког другог опоравка Србије. Нажалост, та нада изневерена је и с правом се данас може поставити питање: да ли је за Србију била фаталнија последња деценија XX или прва деценија XXI века ?

У раду ћемо се прво осврнути на економске резултате који су забележени у Србији од „*српске октобарске револуције*“ (2000), а потом потенцирати неопходне претпоставке за заустављање опасног економског (и сваког другог) урушавања Србије, те њен опоравак и модернизацију у времену које је испред нас. И на крају, последњи, централни део рада посвећен је назнакама једног осмишљеног и целовитог програма економске модернизације Србије.

*Погубност досадашње (неолибералне)
економске политике*

Подсетимо да се у Србији тек после „*српске октобарске револуције*“ приступило суштинској економској транзицији, што је кашњење од једне деценије у односу на друге постсоцијалистичке државе. Такво кашњење било је огroman недостатак, али је то – у исто време – била и велика шанса да се избегну грешке, заблуде и лутања кроз које су пролазиле друге привреде у транзицији. Нажалост, ту шансу нисмо знали да искористимо. Неопростиво је што смо економске реформе вршили на исти начин као и већина неуспешних привреда у транзицији почетком 90-их година прошлог века, а потпуно занемарили искуство успешних (на пример Словеније).

Србији је после 2000. године, као и многим другим земљама у транзицији 90-их година, натурен економски програм заснован на *Вашиingtonском договору* (или *Вашиingtonском консензусу*)⁸³. Подсетимо се да је *Вашиingtonски договор* разрађен 90-их година XX века

83 Видети: Јован Б. Душанић, *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, „Нова Европа“, Београд, 2007.

од стране Међународног монетарног фонда – ММФ-а, Светске банке и администрације САД – Министарства финансија и USAID-а. Ради се, наине, о једном неолибералном економском програму који је универзалан (важи за све земље – без обзира на њихове специфичности), а који у својој суштини представља лепо *упаковани* кодификовани програм економског неоколонијализма који се реализује у интересу светске олигархије и крупног капитала.

Програм *Вашигтонског договора* натуран је многим земљама широм света (Латинска Америка, Азија, Африка и европске постсоцијалистичке земље) и оне су примораване да воде економску политику на основу њега. Оперативно се то реализовало преко ММФ-а, а суштински су у томе кључну улогу имале САД.⁸⁴ САД су биле креатор, а ММФ је преузео улогу реализатора овог неоколонијалног модела у слабије развијеним земљама широм света. У исто време, улогу креатора економске политике у земљама којима се овај модел натура (па и у Србији) има ММФ, а у улози реализатора се појављује владајућа политичка и економска номенклатура тих земаља.

84 О томе отворено пише и нобеловац Пол Кругман – који је ширу популарност стекао захваљујући својој теорији слободне трговине, а у последње време је знатно кориговао своје погледе – као на пример: *Попрличан број људи сматра да је ММФ (као и Министарство финансија САД које, de facto, у великој мери диктира политику ММФ-а) изазвао кризу ... (стр. 119). Тако широки захтеви ММФ-а, осим што су продубили сумњу да САД користе кризу да би наметнуле своју идеологију ... (стр. 121). Влада САД зато је натерала ММФ да позајмљује новац којим би се купило време ... (стр. 137).* (Видети у књизи: Пол Кругман, *Повратак економије депресије и светска криза 2008*, Хеликс, Смедерево, 2010)

Вашигтонским договором наметнут је модел привређивања који је по својим карактеристикама атипичан – заснива се на (рас)продаји имовине, задужевању, увозу и потрошњи, што је неминовно производило дефиците (спољнотрговинске, буџетске ...) и државу водило у дужничко ропство, а њене грађане у сиромаштво и незнађе. Оваквим наметнутим моделом постсоцијалистичке земље (па и Србију) требало је колонизовати и овај простор је, пре свега, третиран као тржиште за производе и банкарске услуге западних земаља. Постсоцијалистичке земље требало је лишити власништва над ресурсима којима располажу и довести их у такву дужничку зависност (дужничко ропство) да буду беспоговорни послушници моћних и богатих.

Одмах после „српске октобарске револуције“ приступило се изради новог закона о приватизацији, који је, према тврдњама предлагача, требало да омогући да се кроз процес приватизације дође до озбиљних стратешких партнера, који ће од лоших друштвених/државних створити добра приватизована предузећа, а држава би, продајом добила знатна финансијска средства. Највиши представници извршне власти тврдили су да ће до краја 2002. године на наше просторе, кроз приватизацију, доћи најмање 10 од првих 100 највећих светских компанија, које ће да уведу светске принципе пословања, уложе знатна средства у инвестиције новокупљених предузећа и учествују у финансирању социјалних програма.

Деценију касније, очевидно је да смо кроз приватизацију – уместо најављиваних највећих светских компанија које ће да уведу светске принципе пословања, уложе значајна средства у инвестиције и финансирање социјалних програма – добили углавном домаће *контрoверзне* бизнисмене и

белосветске спекуланте, који су кроз приватизацију *опрали* новац, *очерупали* предузећа, а раднике *избацили* на улицу.⁸⁵

Многа предузећа у Србији су уништена, а огроман број грађана остао је без запослења. Индустриска производња у 2010. години је мања (за 11,4 одсто) него у 1998. години (време економских санкција), а да не говоримо о предратном периоду (она 2010. године чини мање од половине – 46,7 одсто производње из 1990).⁸⁶ Учешће индустрије у БДП износи свега 17,6 одсто (тај податак данас, на пример за Чешку, износи 39 одсто, а за Кину 48 процената). Само у Београду број индустријских радника пре две деценије достигао је четврт милиона (преко 245.000), а данас их је мање од 14.000.

Према званичним подацима Републичког завода за статистику, број запослених у Србији је сада (почетак 2011) и у апсолутном износу мањи него 2001. године (1.816.959 наспрам 2.101.668). Србија има драматично ниску стопу запослености (процент становништва између 15 и 64 године који има запослење) од свега 38 одсто (у развијеним земљама то износи око 70 процената). Док се број запослених смањује, број пензионера (сада их има око 1,7 милиона) расте, па се може очекивати (уколико се овај тренд настави и на-

85 Према последњим истраживањима јавног мњења у Србији, 44 одсто грађана мисли да је приватизација *чиста пљачка*, 27 одсто да је *неужна*, али да се *спроводи на погрешан начин*, 26 одсто не зна да је оцени, а овакву каква је подржава тек три одсто грађана.

86 Индекси индустријске производње (1990 – 100) у Републици Србији (према званичним подацима Републичког завода за статистику) износили су: 1998 – 52,7; 1999 – 39,0; 2000 – 43,3; 2001 – 43,3; 2002 – 44,1; 2003 – 42,8; 2004 – 45,8; 2005 – 46,2; 2006 – 48,4; 2007 – 50,2; 2008 – 50,7; 2009 – 44,6; 2010 – 46,7.

редних година) да број пензионера ускоро премаши број запослених у Србији.

Србија бележи брзи раст и забрињавајући ниво спољне задужености. Подсетимо се да је спољни дуг крајем 2000. године износио нешто мање од 11 милијарди долара, те да смо добили отпис од 4,7 милијарди долара. И поред тога, укупан спољни дуг вртоглаво је растао и он је већ достигао износ од 34 милијарде долара, те је Србија доведена у дужничко ропство и налази се под старатељством ММФ-а – цивилизованог утеривача дугова.⁸⁷

Спољнотрговински дефицит, који у Србији до 2000. године никада није достигао годишњи износ од две милијарде долара, за последњих десет година у просеку је износио 6,7 милијарди долара годишње (а непосредно пред светску економску кризу више од

87 Пут Србије у економски суноврат започео је убрзо после октобарских промена. То је пут који је ММФ систематски инспирисао и охрабривао, исто онако како је радио свуда где је имао приступ и где је могао да утиче на економску политику. Под утицајем ММФ-а и домаћих либералних економиста, а следећи мантру приватизација-либерализација-дерегулација, Србија је прихватила модел којим је систем доведен на руб економске пропасти... Циљ ММФ-а је увек исти – битно је очувати стабилност финансијског система и његов капацитет да враћа иностране дугове. ММФ је, суштински, представник клуба поверилаца и њихових интереса, и ту је почетак и крај његове улоге. Охрабривање распродаје државне имовине јесте мера којом се тај циљ сигурније остварује, али се њиме намеће и неолиберални економски образац. На ком нивоу плата и пензија, или на ком нивоу беде ће Србија дугове враћати, није проблем ММФ-а. Нема сумње да је то лакше урадити на нивоу ниских личних примања и ниске буџетске потрошње, па је фокусираност ММФ-а на ограничавање плата и пензија апсолутно разумљива. (Небојша Катић, Цивилизовани утеривач дугова, Wordpress, 6. март 2011)

једне милијарде месечно), што значи да је у претходних десет година Србија за 67 милијарди долара имала већи увоз од извоза.⁸⁸

У свим годинама од 2001. потрошња је у Србији већа од БДП-а (једноставно речено, више трошимо него што стварамо). Тако је у 2006. потрошња била за невероватних 35 одсто већа од БДП-а. Србија је забележила девизни прилив од преко 35 милијарди долара само по основу приватизационих прихода и нових задуживања у иностранству, а приближно исти износ прилива забележен је по основу девизних дознака грађана из иностранства. Тај огроман прилив средстава (преко 70 милијарди долара – од приватизационих прихода и нових задуживања, те девизних дознака грађана из иностранства), који је Србија имала у последњој деценији, уместо у развој привреде, највећим делом отишао је у текућу потрошњу.

Низак ниво штедње и инвестиција и велика потрошња, која је омогућена распродајом државне имовине и додатним задуживањем у иностранству, низак ниво запослености (уместо раста, стално смањење броја запослених), изостанак суштинског реструктурирања привреде (ограничено углавном на отпуштање радника) и неефикасно корпоративно управљање (партијско *кадрирање* и велика дискрециона права која су праћена корупцијом, ортаклуком, непотизмом итд) – онемогућили су очекивани дугорочно одрживи динамичан еко-

88 Према подацима Републичког завода за статистику, спољно-трговински дефицит износио је у 1998. години 1,75 милијарди долара, 1999 – 1,51, 2000 – 1,77, 2001 – 2,54, 2002 – 3,54, 2003 – 4,72, 2004 – 7,23, 2005 – 5,98, 2006 – 6,74, 2007 – 9,73, 2008. – 11,90, 2009 – 7,71 и 2010 – 6,94 милијарде долара.

номски раст и довели до катастрофалних, горенаведених резултата, те колапса српске привреде.

Претпоставке неопходне за преокрет

Основна претпоставка за заустављање даљег урушавања привреде, али и државе у целости,⁸⁹ те за истинску модернизацију јесте постојање политичке воље државне администрације на чијем челу треба да буде компетентна, ефикасна и одговорна власт, која ће обезбедити да се економске реформе реализују у интересу огромне већине грађана, а не у интересу светске олигархије и крупног капитала, те једног уског компрадорског слоја који се формира у земљи.

Светска олигархија и крупни капитал (спољни актери) располажу огромном финансијском моћи и у многим мањим земљама успевају да обликују политички и медијски простор, усмеравајући унутрашњу и спољну политику према својим интересима. На тај начин су данас спољни актери у Србији, нажалост, моделирали не само владајућу, него и добар део опозиционе политичке сцене. Добри познаваоци српске политичке сцене с правом закључују да би се мало шта променило уколико бисмо уместо актуелне владајуће коалиције на власти имали највећу опозициону странку. И тада би се

89 У овом тексту усредсређени смо превасходно на проблеме у економији, али до исто тако забрињавајућег урушавања долази и у осталим сферама друштва (наука, култура, школство, здравство, правосуђе, медији ...). Највећи део свога радног века провео сам у образовању и убеђен сам да стање у овој области није било никада горе, а последице ће бити дугорочне и далекосежне. Уместо образовних институција, школе се претварају у *играонице* и *забаваонице*, а факултети у *профитне центре*.

реализовала (мање-више) иста политика, само би дошло до персоналних кадровских промена.

Поред тога, искуства и других земаља које су успешно реформисале своје привреде показују да је неопходно разрадити и спроводити сопствени програм економских реформи који ће бити резултат *домаће памети*, а не прихватати већ готове (универзалне) програме који се нуде од разних „ауторитативних” међународних финансијских организација и „независних” саветника из иностранства, који не познају конкретне специфичности земље коју саветују.⁹⁰ Сопствени програм треба да буде теоријски разрађен и у пракси спровођен од стране стручно изузетно компетентне и аутентичне националне елите, која има одличан увид у стварно стање привреде и познаје менталитет свога народа, те зна да општеекономске принципе примењује на оригиналан начин, имајући у виду специфичности сопствене земље.

Искуства земаља које су успешно реформисале своје привреде показују, такође, да носиоци реформи морају имати широку подршку свога народа, те да саме реформе нису опредељење само једног уског слоја политичке „реформске” квази елите и од ње промовиса-

90 Следећи инструкције ММФ-а, Монголија је за прве две-три године реформи уништила више од 90 одсто индустријске производње. Тада је Џефри Сакс (аутор концепције шок терапије који је био саветник и у влади Анте Марковића, те на почетку реформи у Пољској, Украјини и Русији) јавно предложио овој земљи (са страница часописа *The Economist*) да се специјализује у производњи компјутерских програма, не знајући да сем главног града Улан Батора електричну енергију има само четири одсто домаћинства у Монголији.

них „експерата”. Никакве реформе не могу успети уколико за њих не може да се придобије велики део сопствених грађана који ће бити убеђени да се реформе спроведе у њиховом интересу. Само у том случају може се остварити постављени циљ модернизације државе.

А тај циљ није само економски (на шта се данас транзиција покушава свести) пошто постоје многе друге ствари и категорије (породица, образовање, култура, етика, религија и слично), важније од економије. Међутим, за све то је од изузетне важности економска база, без које се остале области човековог духовног живота не могу адекватно развијати. Због тога би се могло рећи да економске реформе треба да допринесу не само привредном него, пре свега, духовном препороду сопственог народа.

Програм економске модернизације требало би да чини саставни део свеобухватног и конзистентног националног програма (пошто узроци наших проблема не леже само – чак ни преваходно – у сфери економије), који би требало да заустави озбиљно урушавање привреде и друштва у целости, те земљу усмери ка обнови и просперитету. Због тога, добро разрађен и спровођен програм економске модернизације неће моћи да обезбеди жељене резултате уколико не буде праћен конзистентним и координираним реформама и у другим сферама друштвеног живота.

Као илустрацију тога, наведимо само једну од тих сфера, која има и значајне економске импликације. Раније сам већ писао да сматрам како би за заустављање и урушавање државе и привреде било неопходно темељно преиспитати и нашу садашњу спољно-политичку оријентацију, у којој се формално ослањамо

на четири спољнополитичка стуба (Вашингтон, Брисел, Москву и Пекинг), а у суштини се инсистира на без-алтернативном (једнообразном) мишљењу и пропагандном слогану *ЕУ нема алтернативу*. Тада сам, поред осталог, написао и следеће:⁹¹

Не доводећи у питање прокламована четири спољнополитичка стуба може се поставити једно чисто здраворазумско питање: зашто су нам важнија два *западна* од два *источна* стуба, када САД и ЕУ и у последње две деценије (да се не враћамо дубље у историју и не спомињемо Други светски рат када су нас бомбардовали садашњи наши западни партнери који су нам земљу окупирали, али и наши тадашњи западни ратни савезници) отворено раде против интереса Србије и њених грађана – 90-их година XX века су нашу земљу држале под економском блокадом, а потом извршиле и НАТО агресију бомбардујући нас и осиромашеним уранијумом, да би на крају – и данас – играле одлучујућу улогу у дезинтеграцији Србије и покушајима гушења Републике Српске?

Зар не би било логичније да су нам ближе Русија и Кина, које нам бар не одмажу у заштити наших виталних интереса, када у исто време, САД и ЕУ отворено раде на дробљењу и слабљењу наше земље и од њих нам стално стижу претње, уцене и казне. То постаје још невероватније данас када се, у новој конфигурацији геополитичке моћи, баланс сила померио (и даље се помера) од два *западна* у корист два *источна* стуба.

Исто тако, не доводећи у питање наше кретање ка чланству у ЕУ, може се поставити још једно чисто

91 Видети: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/jereticka-pitanja-o-inertnosti-i-servilnosti.html>

здраворазумско питање: да ли се наш основни национални интерес може свести на те три речи – *ЕУ нема алтернативу*? Оставимо сада по страни чињеницу да је безалтернативна позиција, по дефиницији, веома ризична, и да би државна мудрост налагала да се *не ставља све на једну карту*, те да се ризици умањују и на тај начин што се увек имају спремна алтернативна решења.

Озбиљне процене говоре да (уколико би се ситуација чак и повољно развијала), није реално рачунати на наше пуноправно чланство у ЕУ у наредних десет година. То је доста дуг период у коме се (како у Србији, тако и у ЕУ) много шта може битније променити. Земље ЕУ последњих година суочиле су се са озбиљном кризом и данас се оне значајно разликују од оних од пре само неколико година, те се поставља логично питање: да ли ће ЕУ уопште постојати кроз једну деценију (када би ми, по оптимистичким проценама, требало да постанемо њен пуноправан члан), а ако и опстане, колико ће се она разликовати од ЕУ којој смо тежили и којој смо се *безалтернативно* упутили?

Промењена спољнополитичка оријентација омогућила би реализацију нове стратегије економског развоја, која би подразумевала и интензивирање економских веза са Кином (Србија би могла да буде одлична логистичка, финансијска, али и производна база за додатну економску експанзију Кине у Европу) и Русијом (максимално искористити погодности бесцаринске трговине и значајно повећати наш извоз, те постати значајна база за додатну енергетску експанзију Русије у Европу). Ова сарадња била би у обостраном економском интересу Србије, с једне, те Русије и Кине, с друге стране.

У исто време, интеграција Србије у ЕУ и даље би остала један од наших циљева, али не безалтернативан. Актуелна светска економска криза показала је да пуноправно чланство у ЕУ не даје гаранције да се земља неће наћи у огромним економским проблемима (то најбоље илуструју примери многих постсоцијалистичких земаља – Бугарска, Румунија, Мађарска, балтичке државе, али и Грчка, Ирска, Португал ...), те да ће аутоматски доћи до солидарности међу земљама чланицама. Због свега реченог, мислим да би крајњи циљ Србије можда требало да буде привилеговано партнерство, а не пуноправно чланство у ЕУ.

Од атипичног ка новом моделу привређивања

Уз претпоставку да се у Србији створе услови за израду и реализацију програма економске модернизације, оно што се мора одмах учинити јесте одустајање од погубне неолибералне економске политике, односно напуштање наметнутог атипичног модела привређивања, чији су резултати више него поражавајући. Очигледно је да досадашњи атипичан модел привређивања, који се заснива на (рас)продаји имовине, задуживању, увозу и потрошњи, мора хитно да буде замењен типичним моделом привређивања, или, сликовито речено, потребно је да бећарску заменимо домаћинском економијом.

Од модела у коме се не исплати радити (него *политичарити* како би се по освајању власти учествовало у подели партијског *плена* и обезбедила добро уновчива државна синекура или позиција компрадора који ће заступати интересе крупног капитала и светске

олигархије), производи (данас су у Србији скупљи кромпир и јабуке него увозне банане и поморанце) и извозити (јер смо и ценовно неконкурентни на иностраном тржишту, добрим делом, и због прецењеног курса динара) морамо имати модел привређивања у коме се све то (радити, производити и извозити) исплати.

Одмах после „српске октобарске револуције“ писао сам⁹² о негативним искуствима других привреда у транзицији, које су се, 90-их година, определиле за атипичан модел привређивања (такозвани *Вашингтонски консензус* који се темељи на три основна елемента: финансијска стабилизација, радикална либерализација и свеобухватна приватизација), и упозорио до чега ће да нас доведе такав модел.

Тада сам истакао да се основне слабости наведеног модела огледају у радикализму економских реформи и повлачењу државе из свих сфера економског живота, те замена циља и средстава у стратегији реформи. Противљење уплитања државе у економију произлази из доктрине економског неолиберализма која чини теоријску основу овог модела привређивања, а замена циља и средстава овај модел чини атипичним.

Уместо радикализма, потребна је поступност у спровођењу економских реформи, то јест уместо *шок терапије* предност треба дати *градуализму*. Такође је неопходно да у реформисању привреде кључну улогу има ефикасна држава и њене институције. Могло би се рећи да реформе треба отпочети реафирмацијом државе. Добра влада није луксуз, већ неопходна потреба. Без ефикасне државе, није могућ ни дугорочно одрживи

92 Видети: Јован Б. Душанић, *Југословенска привреда на почетку трећег миленијума*, часопис Финансије, јануар-фебруар 2001.

економски раст ни социјални развој. Светска економска криза, у првој деценији новог миленијума, то је само потврдила.

И у високо развијеним привредама слободно тржиште и влада међусобно се допуњују и у њима држава треба да испуни неколико веома важних функција, које није у стању да испуни тржиште, а то се пре свега односи на следеће: стварање законодавне основе и владавине права, дефинисање оквирне макроекономске политике, спречавање монополског понашања, улагање у основне социјалне службе, људски капитал и инфраструктуру, гарантовање личне и имовинске сигурности и спречавање криминализације друштва, очување животне средине и слично. У Србији, која је економски недовољно развијена земља и чија се привреда налази у транзицији, још је потребнија значајна улога државе.

У економски неразвијеним земљама (каква је Србија) мора постојати веома наглашена државна политика којом би се витални национални интереси штитили од моћних удара глобализације, где крупни капитал, то јест моћне и агресивне транснационалне компаније настоје да омогуће несметано кретање робе и капитала (али не и радне снаге) у циљу стварања максималног профита. На све могуће начине спречава се мешање националних држава у економску сферу како оне не би биле у стању да, ограничавајући слободно деловање транснационалних компанија, заштите своју привреду и подстакну развој, водећи рачуна о сопственим националним интересима.

Значајнија улога државе у привредама у транзицији, где су недовољно развијени тржишни механизми, тржишна култура и стереотипи понашања, нарочито је

неопходна на самом почетку реформисања привреде. У том периоду држава треба да се јавља и у улози покретача привредног развоја (подстицање предузетништва повољним кредитирањем, пореским олакшицама и слично, подстицањем јавних радова и станоградње који имају значајне мултипликативне ефекте, поспешивањем спољнотрговинске размене коришћењем пореских, кредитних, царинских и ванцаринских мера итд.)

Држава није проблем сама по себи, како то тврде неолиберали, него је проблем када је некомпетентна, неефикасна и неодговорна, каквом су је створили наши властодршци.⁹³ Стога није решење да се због садашњег лошег рада државне администрације заговара минимизирање улоге државе и у будућности, него лошу државу треба заменити добром државом, на чијем ће челу бити компетентна, ефикасна и одговорна власт.

Замена циља и средстава води деформацији саме стратегије економског развоја и недовољном схватању њеног дејства на реалну економију и благостање грађана. Стабилна финансијска ситуација, ниска инфлација, стабилан девизни курс, приватизација и либерализација привреде – само су средства економске стратегије, а не циљеви сами по себи. Они су важни само у мери у којој доприносе остваривању главног (крајњег) циља – побољшању благостања, односно квалитета живота свих грађана. Једноставно речено, финансијска стабилизација, либерализација привреде и приватизација треба да

93 Економску политику у Србији од 2000. године карактерише чудна мешавина волунтаристичког интервенционизма с једне, и неолиберализма с друге стране. Власт се, у исто време, ослањала на волунтаристички државни интервенционизам, али и на неолибералне идеје и стручњаке из ММФ-а (и њихове домаће пропагаторе).

буду средства за остварење циљева економских реформи. Међутим, они су разматрани као показатељи успеха реформи, а не као средство за остварење главног (крајњег) циља.

Не треба губити из вида да је економија друштвена наука, те да се реформе не спроводе да би се постигли неки номинални показатељи, толико драги економистима неолибералима (као што су: стопа инфлације, стабилан курс националне валуте, стопа либерализације привреде, учешће приватног сектора у друштвеном производу, степен економских слобода и слично), него да би се реформама обезбедило побољшање благостања свих грађана.

Дефинисање новог модела привређивања

За разлику од атипичног, типични модел привређивања има другачије постављене циљеве и у складу с тим другачију економску политику, те мере и инструменте за њено остварење. Државна администрација мора бити организована (и што је још важније, мора радити) у складу с дефинисаним циљевима, политиком, мерама и инструментима

Главни (основни) циљ економске политике мора да буде побољшање благостања, односно квалитета живота свих грађана, а дугорочно одрживи динамичан привредни раст уз пуну запосленост и равномерна и праведна расподела националног дохотка јесу подциљеви и претпоставка остваривања главног циља – побољшање благостања, односно квалитета живота свих грађана.

Упоредо с питањем економске ефикасности, мора се истрајавати и на питању праведности, а то је нарочито значајно у периодима великих промена, што је случај и с постсоцијалистичким земљама у транзицији, када долази до великих економских и социјалних прерасподела. Питање економске ефикасности није могуће у целости одвојити од питања праведности и моралних питања, пошто су она међусобно условљена. Без праведности није могуће на дуги рок обезбедити ни економску ефикасност.

Нажалост, процес економске транзиције већине постсоцијалистичких земаља обележен је инструментализацијом државе за партикуларне сврхе, великом корупцијом те егоистичким понашањем и невероватном похлепом нове економске и политичке номенклатуре (предузетника и политичара). У таквим условима, суштинске економске реформе тешко да могу успети, јер немају широку подршку грађана.

У складу с правилно постављеним циљевима потребно је, затим, дефинисати економску политику, те мере и инструменте за њено остварење. При том је потребно полазити од властитог искуства погрешне политике, те потврђених успешних искустава других земаља. Наше искуство из последње деценије показује да смо следећи „добре услуге“ међународне заједнице водили економску политику која је била у интересу светске олигархије и крупног капитала, а не сопствених грађана. Уместо да се посвете изградњи адекватне институционалне инфраструктуре за тржишну привреду, успостављању владавина права и стварању оптималних услова за конкуренцију и дугорочно одржив динамичан привредни раст, наши „реформатори“ ставили су акцен-

нат на (рас)продају имовине, задуживање, увоз и велику потрошњу (стварајући илузију *бољег живота*).

Проблем наших реформатора састоји се и у томе што нису схватили да се развој не може подстаћи већом потрошњом, поготово не потрошњом робе из увоза. Искуство земаља које су успешно модернизовале своје привреде показује да су они радили супротно – подстицали су штедњу. Један од важнијих елемената успешног развоја Јапана (после Другог светског рата) и земаља југоисточне Азије (последњих деценија) јесте стратегије развоја која се ослањала на марљивост грађана, малу личну и заједничку потрошњу и високу стопу штедње. Поред тога, раст се подстицао и потцењивањем вредности домаћег новца, заштитом домаћих произвођача, добрим образовним системом и постизањем консензуса путем препознавања колективног интереса. *Видљива* (држава) и *невидљива* (тржиште) *рука*, државно и приватно власништво, те државни сектор и приватно предузетништво делују заједно и усклађено, а државна и предузетничка политика нису оријентисане само на кратки, него на средњи и дуги рок. Како се констатује у Извештају о развоју Светске банке (*Држава у промењеном свету*)⁹⁴ завршен је развој под доминацијом државе, али је завршен и развој без државе.

Конкретно дефинисање економске политике, те мера и инструмената за њено остварење захтеваће ангажовање компетентних специјалиста из свих сегмената појединачних политика (индустријске, пољопривредне, монетарне, фискалне, спољнотрговинске, али и полити-

94 The State in a Changing World, World Development Report, IBRD / Washington DC, 1997.

ке регионалног развоја, инвестиција, расподеле и других) које чине општу економску политику. При томе је неопходно да се ослободимо раширених заблуда које постоје у скоро сваком од ових сегмената опште економске политике. Оне постоје због некритичког (било несвесног – због незнања, било свесног – због интереса) прихватања неолибералног приступа од стране досадашњих креатора економске политике у Србији. Као илустрацију, навешћу три велике заблуде у монетарној, фискалној политици, те политици инвестиција, о томе како се подстиче економски раст који надаље подразумева већу запосленост и побољшање благостања, односно квалитет живота грађана.

Већ целу деценију влада (вешто пласирана и агресивно натурана) заблуда како је монетарна политика најуспешнији и најсветлији сегмент српске економске политике. Оно чиме су се наши економски „реформатори“ и њихови неолиберални истомишљеници од 2000. године посебно поносили јесте стабилна (прецењена) вредност динара. Невероватно али истинито, доказивали су да може постојати јак новац у држави у којој је привредна активност замрла, а незапосленост достигла огромне размере, заборављајући да вредност новца произилази из снаге домаће привреде, то јест да је вредност новца само слика или огледало моћи домаће привреде. Управо је прецењени курс динара уништио домаћу привреду и платни биланс, те омогућио огроман прилив спекулативног капитала којим се домаћа привреда додатно уништава. Годинама већ тврдим да монетарна политика каква се води у Србији не само да није најуспешнија и најсветлија страна економске политике, него обратно – управо је оваква монетар-

на политика, у великој мери, допринела колапсу српске привреде.

Следећа велика заблуда која се проглашава аксиомом неолибералне економије јесте да снижавање пореза и ублажавање прогресивности опорезивања мотивише привреду и грађане да више раде, што доводи до убирања веће масе пореза и на крају одговара свим грађанима (боље школство, здравство, социјална заштита и слично). Ова илузија се веома вешто одржава, мада пракса показује супротно – убире се мања маса пореза (те уместо бољег имамо све горе школство, здравство, социјалну заштиту...). Очигледно да политика снижавања пореза и ублажавања прогресивног опорезивања одговара само богатој мањини (за њих и није важно у каквом је стању државно школство или здравство – пошто могу приватно да плате те услуге) и води све већем раслојавању у друштву.

И треће, велика је заблуда да ће иностране инвестиције развити домаћу привреду. Практика земаља у транзицији, као и темељна емпиријска истраживања (на искуству великог броја земаља у транзицији у дужем временском распону)⁹⁵ показују не само да иностране инвестиције нису никаква панацеја – чаробни лек – за привредни раст, него да међу њима постоји чак негативна веза (веће иностране инвестиције – мањи раст и обратно). Циљ иностраних инвестиција није развој неке земље, него што већи профит на уложена средства који се извлачи из земље где се инвестирало. Практика многих земаља у транзицији показује да инострани инвеститори за само неколико година поврате

95 J. Mencinger, *Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?* KYKLOS, Vol. 56 – 2003 – Fasc. 4, 493–510

своја уложена средства и из земље изнесу више капитала него што су унели.

Србија је мала земља, на коју отпада само један хиљадити део укупног светског производа и, као таква, не може бити да утиче на постојећи (неправедан) светски економски поредак, али то не значи да и у тако задатом светском економском поретку Србија не може да оптимизира своју позицију. Да би се то остварило, потребно је придржавати се једног једноставног принципа, који доследно следе све успешне земље: у вођењу државне политике треба искључиво полазити од сопствених националних интереса. Србија, као и друге земље, има на располагању различите инструменте који јој омогућавају да на унутрашњем тржишту коригује правила глобалне конкуренције у сопственом националном интересу (заштитом унутрашњег тржишта и домаћих произвођача, активном политиком стимулисања развоја и извоза и стварањем услова за повећање конкурентности домаће привреде и економског раста, задржавањем националне контроле над природним ресурсима и кључним гранама економије итд).

Поред тога, свака земља располаже одређеним компаративним предностима, а оне би за Србију могле да буду: природни услови за развој пољопривредне производње (ратарска, сточарска и воћарска производња, те производња лековитог биља и печурака) и на бази ње прерађивачке индустрије, која би могла да обезбеђују значајне тржишне вишкове за извоз, где би нагласак требало ставити на здраву храну (али и изворску и минералну воду); географски положај погодан за развој инфраструктурног сектора (саобраћај, телекомуникације, енергетика) који би могао (са пратећим објек-

тима – угоститељство, трговина, бензинске пумпе, сервиси и слично) да обезбеђује значајне девизне приливе, али и да подстакне инвестиције; релативно јефтина образована радна снага способна да допринесе, поред осталог, и брзом развоју такозваног аутсорсинга (нарочито у области информационих технологија – стручњаци који су завршили београдски Електротехнички факултет изузетно су цењени у целом свету); многобројна дијаспора чије могућности (пре свега кривицом наших власти) нису ни приближно коришћене итд.

Компаративне предности којима располажемо (због повољног географског положаја и поднебља погодног за развој саобраћаја, пољопривреде и енергетике) могу, а не морају да буду искоришћене, зависно и од способности и опредељености управљачке елите у држави. Надајмо се да ће будуће управљачке елите у Србији те предности моћи и да искористе, поготово што је евидентан тренд дугорочног знатног раста цена хране и енергената у целом свету. Међутим, не треба заборавити да се у савременом свету компаративне предности, пре свега, стварају и стичу добрим образовањем, модерним технологијама и иновационим индустријама, ефикасно организованом државом и слично, а на томе се у Србији скоро ништа не ради.

* * *

И на крају нагласимо да се економска политика не може третирати као потпуно аполитична, то јест економија се не може у целости одвојити од политике, јер су оне међусобно испреплетане. Треба стално имати у виду да је сама модернизација и реформисање привреде истовремено

како економски тако и политички процес, те да у пракси често политички интереси надвладају економске. Искуство великог броја земаља у транзицији показује да основни проблеми произлазе не из недостатка економских знања, него првенствено из недовољне одлучности (па и жеље и интереса) политике да се неопходне реформе изврше у интересу сопственог народа.

На почетку овог текста писао сам да су спољни актери (светска олигархија и крупни капитал), најжалост, у Србији моделирали на само владајућу него и алтернативну опозициону политичку сцену, те да би се данас мало шта променило уколико бисмо уместо актуелне владајуће коалиције имали на власти највећу опозициону странку. Али то не сме да буде разлог да се с таквим стањем помиримо.

Сврха и овог текста, као и многих текстова које годинама пишем, јесте да што већем броју људи (објављујући књиге и чланке, учествујући на научним скуповима, округлим столовима и јавним трибина, пишући у стручним часописима и недељницима и дневним новинама) објасним како ја видим суштину неоколонијалног економског модела који је у Србији на делу дуже од једне деценије, а који је довео до забрињавајућег урушавања наше привреде и друштва у целости. Тек када велики број грађана буде свестан у какву смо се провалију сурвали и схвати због чега смо се ту нашли, може се очекивати и делотворна акција која ће нам омогућити да се полако и мукотрпно извлачимо из провалије.⁹⁶

⁹⁶ Како је рекао први председник Републике Кине, Сун Јат Сен (1866-1925), *тешко је разумети, лако је делати*.

До тада, свако од нас треба на своме пољу да уради све што може како би се зауставило даље урушавање привреде и друштва, те створиле претпоставке за обнову и просперитет Србије. То је најмање што дугујемо прецима и што с правом од нас очекују наши потомци.

(септембар 2011)

ПРИЛОГ 1

ТИМ МАРШАЛ

На српском језику је 2002. године објављена књига *Игра сенки - петооктобарска смена власти у Србији* чији аутор је Тим Маршал, уредник за међународне односе *Sky Newsa*, а издавач *Самоиздат Free B92*, која баца јасније светло на период који претходи садашњим реформама у Србији. И аутор и издавач не могу се ни на који начин сврстати у симпатизере *милошевићевог режима* нити петооктобарске контрареволуционаре. Чак, напротив.

На последњој страници корица књиге издавач пише: *Тим Маршал био је очевидац бројних догађаја који су суштински обележили историју држава насталих након распада Југославије у последњој деценији XX века. Имао је прилику и да разговара са особама које су јавно или иза сцене одлучивале о судбинама људи у овом региону. Све то омогућило му је да напише изузетно узбудљиву књигу о свргавању Слободана Милошевића с власти 5. октобра 2000. године... То што се Маршалова прича о стварним догађајима чита без даха не сведочи само о ауторској вештини да узбудљиво исприча шта се заиста догодило него и о карактеру збивања о којима говори.*

А о карактеру тих збивања у књизи можемо да прочитамо и следеће: *Те 1999. године размишљали смо овако: Пред нама је противник и ми морамо употребити политички рат да бисмо га победили... Политички рат има многобројне облике. Сваки понаособ не значи много, али сви заједно чине стратегију која је моћно оружје... У Форин офису, Министарству одбране и М 16 прелазак на политички рат био је јавна тајна. Један британски амбасадор у том региону посматрао је како се процес одвија. Били смо свесни да наше службе врбују "таленте"... Врбовање се одвијало на три начина: давање помоћи одређеним медијима, давање подршке одређеним опозиционим политичарима и тражењем инсајдера који желе да сарађују. Кад су странци тражили људе, тражили су оне који су могли бити уцењени, плаћени или оне којима је најпросто здрав разум говорио да време истиче.*

Лондон и Вашингтон су сели и разрадили ствар... Договорено је и да ће хуманитарни приступ и идеолошки аргументи у вези са демократијом и грађанским правима бити убедљивији ако буду праћени, уколико то буде потребно, врећама пуним пара. Вреће новца су годинама уношене у земљу. Хтели су још више да их напуне. Тако је било и са испорукама опреме за електронске медије, компјутера, па чак и малих штампарија. Организовани су семинари у Будимпешти и тајни састанци у Црној Гори, Бугарској, Босни и Аустрији. Америка, Британија и Немачка потрошили су више од шездесет милиона долара за финансирање опозиције.

Кад толико новца улази у земљу, вероватно је да ће један његов део нестати... Али западне земље нису смеле да дозволе да се због ситне корупције ствари одлажу. Напротив, улагали су још веће напоре... Опрема је и даље

пристижала. Најмање двадесет сателитских апарата стигло је различитим путевима, између осталог и дипломатским пошљкама за амбасаду једне скандинавске државе. Сателитски телефони имају ту предност што их је тешко прислушкивати, па се могу користити за осетљиве разговоре.

На крају се показало да је, захваљујући вишемесечном планирању, пола посла било завршено и пре напада на скупштину. Насиље, паљевине, багер и дим били су неизбежни део позоришта. Да би преврат успео, биле су потребне две врсте критичне масе који су зависиле једна од друге. Прво, требало је да буде довољно људи из власти који су били спремни да промене страну; друго, требало је да буде довољно народа на улицама како би се промена стране оправдала. Брзо смо открили да у новој влади нису сви били задовољни нашим извештајем... Велики део Србије је још увек мислио да је то била спонтана побуна и ДОС је хтео да тако и остане; желели су да се о томе мисли као о народној револуцији.

У књизи Тим Маршал све наведено детаљно описује наводећи конкретна имена главних актера ових збивања. Његова пажња усмерена је, пре свега, на тадашње опозиционе лидере, невладине организације и “независне” медије. У вези са српским бизнисменима постоји само мањи део у коме се описује како су странци са њима поступали: *Кад би једном наишли на некога и били сигурни да су на правом трагу, говорили су му: Слушај, са Слобом можеш да зарадиш X, и то је сигурно много пара. Али без њега можеш да зарадиш X, Y и Z. Многи су схватили поруку, али се банкар Богољуб Карић није примио, и ево где је сада – нигде. А они који су загризли ? И даље су успешни бизнисмени.*

Наша “реформска” политичка (али и академска) економска елита није предмет посебног интересовања Тима

Маршала у овој књизи, а било би веома занимљиво да сазнамо да ли је и ту било семинара и тајних састанака по Мађарској, Аустрији или Црној Гори, и *осталог* што је уз то ишло.

СЛОБОДАН МИЛОШЕВИЋ

02. октобар 2000.

Поштовани грађани, пред други круг избора желим да вас на овај начин упознам са својим виђењем изборних и политичких прилика у нашој земљи, посебно у Србији. Као што и сами знате, пуну деценију трају напори да се Балканско полуострво стави под контролу неких западних сила. Велики део тог посла је обављен успостављањем марионетских влада у неким земљама, претварањем тих земаља у земље ограниченог суверенитета, или земље лишене сваког суверенитета. Због нашег отпора таквој судбини за нашу земљу, ми смо били изложени свим притисцима којима у савременом свету људи могу бити изложени. Број и интензитет тих притисака умножавао се како је време пролазило.

Своје искуство у другој половини двадесетог века које велике силе имају у рушењу влада, изазивању немира, подстицању грађанских ратова, компромитовању и ликвидирању бораца за националну слободу, довођења држава и народа на руб сиромаштва – све је то примењено на нашу земљу и народ. Догађаји који су организовани за наше изборе су, такође, део организоване хајке на земљу и народ, зато што су наша земља и народ баријера успостављању потпуне западне доминације на Балканском полуострву...

Све земље које су се нашле у статусу ограниченог суверенитета, са владама под утицајем страних сила, вртоглавом брзином су постојале сиромашне. И то на начин који искључује наду у праведније и хуманије социјалне односе. Велика подела на већину сиромашних и мањину богатих – то је слика Источне Европе већ неколико година, и њу сви можемо да видимо. Та слика не би мимоишла ни нас. И ми бисмо, под командом и контролом власника наше земље, брзо стекли огромну већину веома сиромашних, чија је перспектива да из тог сиромаштва изађу веома неизвесна и далека. Мањина богатих била би састављена од шверцерске мањине, којој би било допуштено да буде богата само под условом да буде у сваком погледу лојална команди која одлучује о судбини њихове земље. Јавна и друштвена својина брзо би се трансформисале у приватну, али власници те својине, из досадашњег искуства наших суседа, по правилу били би странци. Мали изузеци били би искључиво они, који би право на власништво куповали лојалношћу и покорношћу измештену из сфере елементарног, и националног и људског достојанства. Највећа национална добра у тим приликама постају власништво странаца...

Сматрао сам као своју дужност да упозорим грађане наше земље, на последице активности које финансирају и подржавају владе НАТО алијансе. Грађани могу да ми верују, а и не морају да ми верују. Моја је жеља да се у моја упозорења не увере касно, да се не увере тек онда када буде тешко да се исправе грешке које су грађани у својој наивности, површности или заблуди сами учинили. Па ће се те грешке тешко отклањати, а неке можда неће моћи никада да се отклоне...

Ваљда би сваком после ових десет година требало да буде јасно да они не нападају Србију због Милошевића, него нападају Милошевића због Србије. Моја савест у том погледу је савршено мирна. Моја савест, међутим, не би била ни најмање мирна ако свом народу не бих, после свих ових година на његовом челу, рекао шта мислим о његовој судбини, ако би му ту судбину наметнуо неко други, макар и тако што би народу објашњавао како је такву судбину изабрао сам. Та заблуда да бира сам оно што за њега бира неко други, најопаснија је заблуда и главни је разлог моје одлуке да се обратим грађанима Југославије.

Хвала.

БОРКА ВУЧИЋ

На масовну појаву формирања *кризних штабова* и начине *преузимања* предузећа и банака од стране *петооктобарских револуционара* освртао сам се у овој књизи, а овде ћу да наведем један илустративан начин „демократског“ преузимања *Београдске банке* који је обављен (истина уз извесне потешкоће) непосредно после октобарских догађаја 2000. године (према писању тадашњег председника Београдске банке госпође Борке Вучић: *Банкарство – избор или судбина*, ЦЕР, Београд, 2002).

Почело је упадом Кризног штаба од неколико чланова у моју канцеларију на челу са Славком Вукајловићем. Били су веома неуредно обучени, у патикама и тренеркама. Тако неуредни и лоше се понашајући, разговор су започели стојећи, уручивиши ми папир са откуцаном оставком на место председника Банке. Позвали

су се на одлуку Кризног штаба и Народне банке Југославије (НБЈ). Не желећи да на такав начин водим разговор упутила сам их да се најпре пристојно обуку...

Сутрадан је дошла иста екипа, пристојног изгледа и са фалсификованим папирима НБЈ у којима је писало да се за председника Банке именује саветник Београдске банке Јован Видојевић. Поново сам их вратила са образложењем да ћу донете папире проверити у НБЈ. Тада су ми представници ове екипе саопштили да су плаћени да тај задатак изврше. Више пута су, што је било карактеристично, поновили да ме као мајку моле да се повинујем налогу иначе ће од стране Кризног штаба бити оцењени као неспособни и да неће примити хонорар... Била сам чврста у одлуци да ће се о томе решавати на ванредној Скупштини акционара.

За налажење сале за одржавање Скупштине било је много компликација. То је мене зачудило с обзиром да је Београдска банка своје Скупштине редовно одржавала у “Сава” центру, “Интерконтиненталу” или “Хајату”. Овога пута су нас одбили наводећи да су сви термини заузети иако смо им понудили више термина. Посебно нас је изненадио генерал – директор Дома армије, који је првобитно прихватио издавање сале за Скупштину 17.10.2000. године, а уочи Скупштине отказао. Мене је лично обавестио да му забрањује Демократска странка издавање сале за Скупштину Београдске банке и уколико то учини демолираће Дом армије исто као Савезну скупштину...

Неколико дана пре Скупштине... на Првом програму РТС-а видела сам да је Јован Видојевић преузео Банку и одржао тзв. колегијум директора од једног броја чланова које је успео накнадно да прикупи. Про-

верила сам преко обезбеђења ко их је и како пустио. Добила сам обавештење да је Кризни штаб ушао у Банку и довео своје обезбеђење.

У ноћи између 13. и 14. октобра, око један сат по поноћи, отишла сам у Банку у намери да од представника Кризног штаба добијем потребну документацију о упаду и преузимању банке... Како ново обезбеђење није хтело да отвори врата, успела сам брзо да добијем дежурну полицију која је са мном заједно, уз врло мало разговора и позивања на законски пропис, успела да отвори улаз. Тада је све постало јасно. Поред новог обезбеђења са великом количином наоружања у углу портирнице, била је присутна екипа Кризног штаба. Наравно, и овај пут неуредно обучена. На захтев полиције да им предају документацију органа који их је послао одговорили су да је немају и да могу да доведу некога из Кризног штаба, односно координатора, да он објасни целу ситуацију. У међувремену, екипа која је заузела Банку била је легитимисана. Нису имали дозволу за ношење оружја, већина чак ни личне карте, тако да их је полиција одмах упозорила да се удаље. Они који се нису могли идентификовати морали су да пођу у полицију где би се накнадно утврдило о каквим је особама реч...

Скупштина је одржана у просторијама Агробанке јер других могућности није било. Очигледно да је тадашње руководство Агробанке омогућило да седници Скупштине присуствују не само акционари, већ и сви они које је организовао Кризни штаб... Гласање је било пуно фалсификата. Скуп је лично на све друго осим на ванредну Скупштину акционара Београдске банке.

У име Кризног штаба и гувернера НБЈ Душана Влатковића, Скупштини су присуствовали Млађан Динкић, извршни директор Г 17 плус, Радован Јелашић, до тада запослен у иностранству и Живко Нешић из Завода за обрачун и плаћање. Динкић ми је лично предао овлашћење гувернера НБЈ о мојој смени. Одмах сам приметила да је писмо фалсификат и предала сам га председавајућем Скупштине... Касније, по извршеној провери, гувернер НБЈ Влатковић је изјавио да такво писмо није потписао.

БРАНКО ХОРВАТ

Оцене о реформама у Хрватској изнете у књизи *(Какву државу имамо и какву државу требамо*, Прометеј, Загреб, 2002) проф. др Бранка Хорвата – једног од најбољих економиста друге половине XX века (и јединог кандидата за Нобелову награду за економију, предложеног од стране западних економиста, са простора бивше СФРЈ) – у целисти би се могле односити и на Србију, што не треба да нас чуди јер су се реформе у обе земље реализовале у складу са *Вашиingtonским договором* и базирале на три основна (носећа) реформска стуба: стабилизација – либерализација – приватизација.

Стабилизација. *Треба рећи да за 60% прецењени курс валуте доводи до неконкурентног извоза и јефтине увоза услед чега се разара домаћа производња и повећава спољнотрговински дефицит. Тај степен прецењености валуте значи да смо за толико мање конкурентни на светском тржишту. Зато извоз стагнира, увоз буја, а спољнотрговински дефицит је неиздржив.*

Либерализација. *Међународни капитал – и стога ММФ, Светска банка и Светска трговинска организација – тражи пуну слободу кретања капитала без икакве контроле... Наводе се “теоријска” образложења како потпуно слободна трговина максимизира економско благостање. Но још је пре два века Фридрих Лист знао да то вреди само за партнере једнаке економске моћи. Остали, међу њима и Хрватска, биће експлоатисани.) Земље су по свом привредном, политичком и културном развоју веома различите, а исто тако и по економској моћи. Због тога прокламација о слободној трговини и слободном кретању капитала представљају реакционарну пропаганду политички и економски јаким који желе експлоатисати слабије. То се види одмах по противречним захтевима кад нека богата земља захтева слободу кретања капитала (“свога”), а у исто време забрањује слободу кретања људи (“других”).*

Експоненти капитала лако проналазе опортунистичке научне раднике који објашњавају – од својих бруцоша па до других држава као што је наша – да је слободно кретање робе и капитала корисно за све. То је тачно кад су услови привређивања подједнаки. То је лаж кад се они екстремно разликују. Данас неких 200-тићак транснационалних компанија контролише трећину светске производње, 70% међународне трговине и 80% међународних инвестиција. Свака од тих компанија производи неколико пута више него цела Хрватска и то производи у неколико десетина различитих земаља. Кад се таква компанија и неко хрватско предузеће сретну на међународном тржишту, прилично је јасно како ће испасти та “слободна” трговина. Оно мало

великих предузећа које смо имали и која су се могла донекле равноправно носити на светском тржишту – суцесивне су владе разбиле. Данас се говори само о “малим и средњим предузећима” – како и доликује једној полуколонијалној земљи.

Приватизација. Приватизација би требала бити лек за све невоље. Кад нешто зашне, влада најављује да ће то поправити приватизацијом. А то преведено на обичан језик значи да ће се опет део народне имовине јефтино продати страном капиталу. То је постао еуфемизмом за продају највереднијих предузећа страном капиталу. Већ је преко 4/5 банака – а оне представљају једну од основних полуга економске политике неке земље – у страним рукама. Сад су на реду хотели, тј. продаја јадранске обале, понајлепше – уз егејску – у Европи. Управо је најављено да ће идуће године бити “приватизовани”, тј. продани страном капиталу телекомуникације, електропривреда и ИНА, што су у свакој привреди најакумулативније гране. Осим тога, објављено је да су за то ангажовани страни консултанти. Страни консултанти седе у нашим државним установама – као што су 1945. године седели советски “стручњаци”. И у то име одлева се десетина милиона долара у иностранство. Некада смо стварали производне капацитете, а сад тобоже не знамо њима управљати. Очигледно се ради о срозавању земље на колонијални ниво.

Приходи од приватизације до сада су се употребљавали за покривање расипничког државног буџета неодговорних и неспособних влада. Но и упркос томе влада се непрестано задужује у иностранству. А шта ће се догодити када се “приватизује”, тј. када се

прода и последња вредна народна имовина? Зна се: даље повећање пореза и још веће задуживање у иностранству (ако нам још уопште буду хтели посуђивати). У односу на “неефикасну” самоуправну Хрватску, иностранци дуг је у “ефикасној” капиталистичкој Хрватској порастао четири пута... А то међународном капиталу – као и неком домаћем лихвару – сасвим одговара: да се из дуга не можемо ископати па да светски кредитори бесконачно извлаче ренте за себе. И тако ништа не преостаје за привредни раст Хрватске. Према томе, перспектива Хрватске је све веће задуживање у иностранству, где ће се стари дугови отплаћивати новим задужењима, а сав пораст производње одлазиће на отплату дуга, животни стандард се неће повећавати, сиромаштво се неће смањити, двоцифрена незапосленост ће остати, безкућници неће добити станове јер ће се и даље градити упола мање него 1989. године. Број болница и животни век грађана остаће смањени, а бројност полиције повећана. Конфликтност фрустрираног друштва повећаваће се, а са њима и непрестани штрајкови и јавни протести. Дрогирање и самоубиства наставиће се, криминал ће цветати, а способни и образовани млади људи и даље ће у десетинама хиљада напуштати Хрватску.

И на крају, још само неколико констатација из наведене књиге које говоре о стању економске науке.

Тек пишући овај Предговор увидео сам какав се надак догодио у Хрватској. озбиљне књиге о привреди не могу се објављивати, нити се студенти могу о томе поучавати... На факултетима наставници марљиво преписују или превode стране уџбенике из савршене неокласичне економије. Слично се догађа и у

свету где је још увек последњи хит тешко математизирани теорије рационалних очекивања, према којој влада економском политиком не може ништа учинити јер ће је тржиште увек надмудрити. Зато *laisser-faire* за тржиште... Радећи с маргиналним величинама, неокласичари су увели више математике у економију и тако је учинили егзактном. Тај се процес и данас наставља и економија је постала најматематизиранија наука после физике. Уместо да се математика прилагођава за решавање економских проблема, много је једноставније економске претпоставке већтачки формулисати тако да омогућавају математичко решење. Три најпопуларније такве претпоставке су: *homo oeconomicus*, рационално понашање и потпуна информисаност. На тим и таквим претпоставкама изграђена је велика суперструктура која се знатно разликује од економске стварности...

Научници имају моралну обавезу да грађанима прикажу како ствари реално стоје, без обзира на своје политичко уверење. Било би ми веома драго када би се влада и Сабор пренули и тако ме чињеницама и успесима демантовали. Но како ово стање разарања хрватске привреде и друштва траје 11 година, таква очекивања не чини ми се вероватним... На тај начин патриотски орјентисаном научнику преостаје само критика. Свестан да ће, као и до сада, ова влада то игнорисати...

Закључак се своди на нужност да се радикално промени привреда, а са њом и друштвена политика. Дакако, уз услов да је остало макар и трунка патриотизма који ће то омогућити...

Други део

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

– Казино економија –

ДОЛАРСКА АЛХЕМИЈА И КАЗИНО ЕКОНОМИЈА

– светска економска криза –

Нико се не може надати да ће разумети економске појаве неке епохе, укључујући и садашњу, ко адекватно не влада историјским чињеницама и адекватном дозом историјског смисла или онога што можемо назвати историјским искуством.

Ј. А. Шумпетер: *Историја економске анализе*

Да би се нашли адекватни одговори на изазове са којима се свет суочио на почетку ХХИ столећа, а који су везани са актуелну глобалну економску кризу неопходно је разумевање суштине и основних узрока који су до тога довели, како би се могле предузети адекватне мере за њено елиминисање. У супротном, криза ће се поново вратити, вероватно са још разорнијим последицама. Актуелну глобалну економску кризу многи пореде са кризом из 30-их година прошлог века, тврдећи да је садашња криза само савремена верзија кризе од пре скоро једног столећа.¹

¹ И пре 80-ак година, као и сада, криза је скоро све изненадила, а и суштински узроци криза имају сличан корен. Познати амерички

Последице кризе из 30-их година прошлог века биле су катастрофалне. Дошло је до огромног пада БДП, незапосленост је достигла невероватне размере, депресија је трајала све до Другог светског рата, берзански индекси су се веома споро опорављали и максимални ниво из 1929. године био је достигнут после више од четврт столећа – на самом крају 1954. године. Криза је распршила илузију

економиста Џон Кенет Галбрајт 1955. године је написао књигу *The Great Crash 1929* која се од тада непрекидно објављује у великим тиражима и сматра класичним економским бестселером.

На почетку књиге Џ. К. Галбрајт цитира део из последњег обраћања нацији 30-ог председника САД (1923-1929) Калвина Кулица пред Конгресом у децембру 1928. године, у коме између осталог каже: *Ни један Конгрес у историји САД, анализирајући стање нације, није се суочио са тако изванредним перспективама, као што је то случај сада. Ми се налазимо у периоду најдужег процвата земље.* Председник је уверавао законодавце да они као и цела нација могу са задовољством оцијенити садашњост и са оптимизмом гледати у будућност. Насупрот једној од најдревнијих америчких традиција, он је решио да све заслуге не припише само својој администрацији, истичући да *главни извор таквог огромног благостања јесте радиност и карактер америчког народа.*

У наставку Џ. К. Галбрајт пише: *Једну чињеницу у двадесетим годинама морао је да примети чак и Кулиц. Она је у директној вези са америчким народом, о карактеру кога говори са хвалоспевима. Упоредо са позитивним карактеристикама америчком народу је такође својствена неумерена тежња брзом богаћењу уз улагање минималних напора. Прво снажно сведочанство те црте карактера демонстрирано је у Флориди средином 1920-их година када је дошло до правог бума некретнина. Флоридска грозница имала је све елементе класичног спекулативног балона.*

Џ. К. Галбрајт је предвидео да до кризе сличне оној из 1929-33 године може да дође пишући да *шансе на понављање спекулативних орија су прилично велике. Нико не сумња да је амерички народ као и раније подложен спекулативним активностима.* У књизи Џ. К. Галбрајт, између осталог, констатује: *Друштво, које је преокупирано искључиво питањима богаћења, има прилично мрачне перспективе.*

либералног капитализма о функционисању *невидљиве руке* тржишта.

Доларска алхемија

Нажалост, велика већина аутора како у Србији тако и у свету актуелну кризу третирају као последицу законитих колебања привредних циклуса (такозвани *Кондратјевљеви циклуси*)² који су својствени капитализму *као што су земљотреси својствени геологији Земље* односно *као прехлада или грип у организму*, а да се основни узроци мењају од једне до друге кризе. Тако се и актуелна светска криза третира као последица слома тржишта стамбених кредита у САД који је изазван дерегулацијом финансијских тржишта и банкарског система.

Сматрам да се овде не ради о коњунктурној него системској кризи, односно не присуствујемо само једном у низу законитих привредних циклуса који ће проћи без неких већих последица *као прехлада или грип у организму* него да се овде ради о много озбиљнијој системској кризи, која означава почетак завршнице једног историјски значајног хегемонистичког циклуса САД који је свој успон започео у другој половини XIX века, а врхунац достигао са завршетком два светска рата у XX столећу – који нису вођени на територији САД и у којима су њени конкуренти доживели огромна ратна разарања. САД су постале кредитор читавом

2 Пре скоро једног столећа Рус Николај Д. Кондратјев је дошао до закључка да је привреда подложна пословним циклусима, односно успнима и падовима. Привреда једно време расте, достиже врхунац (полет) после кога стопа раста почиње да пада (криза) и када се достигне најнижа тачка (депресија) долази до опоравка и поновног раста (оживљавање). (N.D. Kondratieff, *The long waves in economic life*, Review of Economics and Statistics, 1925).

свету,³ који јој је своје дугове отплаћивао златом, те се у поседу САД нашло 70% светских резерви злата. Из Другог светског рата САД су изашле као хегемонистичка сила на војном, политичком и економском пољу и биле у стању да одлучујуће утичу на креирање светског устројства према сопственим интересима.

Такву хегемонистичку позицију САД су одмах употребиле за изградњу послератне архитектуре новог економског поретка (који ће одговарати њеним хегемонистичким интересима), а у чије темеље је уграђена *конструкциона* грешка чије последице су данас очигледне. Други светски рат је још трајао, а под доминантним утицајем САД створени су темељи послератног уређења међународних економских односа. На конференцији у америчком месту Бретон Вудсу (*Bretton Woods*) 1944. године, донета је одлука о оснивању Међународног монетарног фонда (ММФ) и Међународне банке за обнову и развој (садашње Светске банке). Америчка национална новчана јединица – долар постао је светски но-

³ Председник САД Ф. Рузвелт потписао је 1941. године *Закон о зајму и најму* (Lend-Lease) по коме су САД противхитлеровској коалицији продавала (и давала у најам) војну технику, која је највише израђивана у фабрици аутомобила *Ценерал Моторс*. До 1945. године по овом закону дат је зајам у укупном износу од ондашњих 50,1 милијарду долара (700 милијарди у ценама из 2007), а од те суме највећи део (31,4 милијарде) добила је Велика Британија која је последњу рату по овом зајму отплатила крајем 2006. године. Али у исто време, како пише Ха Џун Чанг (*23 Things They Don't Tell You About Capitalism*) оно што је омогућило рани успех нацистичке Немачке у рату била је способност њене војске да се веома брзо креће – то је чувени блицкриг. А тако изванредну покретљивост војске омогућио је висок степен њене моторизованости, за коју је највећи део технолошких средстава испоручивала управо фабрика *Ценерал Моторс* ...који је тако наоружавао обе стране у рату и остваривао зараду на томе.

вац, а Америчка централна банка, односно Систем федералних резерви (*Federal Reserve System*),⁴ гарантовала је конвертибилност долара у злато (35 долара за једну унцу – око 31 грама – злата). Квоте земаља чланица ММФ-а исказиване су у доларима и уплаћиване у доларима или злату. У исто време паритети националних валута исказивани су у злату или доларима.⁵

Проблем се не би појавио да су САД емитовале долар у обиму за које су имали покриће у злату. Али они нису могли да одоле искушењу да (зло)употребе могућност која им се пружила, те да увоз реалних ресурса (материјалних добара) из других земаља покривају доларима емитованим без адекватног покрића. Када француски председник Де Гол покушава, средином 60-их година⁶ прошлог века, да француске државне резерве из долара конвертује у злато испоставља се да је само мањи део емитованих долара покривено златним резервама. Убрзо после тога САД (1971. године) једнострано укидају конвертибилност долара за злато. Папир је заменио злато, односно долар одштампан на папиру (без реалног покрића) и даље је опстао као светски новац, јер су то САД, због своје економске, политичке и војне моћи, могле да наметну осталима.

4 Америчка централна банка је институција у приватном власништву десетак најбогатијих породица (Рокфелер, Ротшилд, Кенеди ...).

5 *Наметнут је долар а са њим и хегемонија САД. Амерички руководиоци могли су да чине шта су хтели, јер су то други плаћали. Када ситуација постане тешка, они једноставно унилатерално промене правила игре. Ово стање одлично илуструје славна изјава Дона Конелија, америчког министра финансија – Долар је наша монета а ваши проблем. (Le Mond diplomatique, 37/08)*

⁶ Случајно или не убрзо после тога (мај 1968) долази до великих студентских демонстрација у Француској, а убрзо после тога (април 1969) и одласка Де Гола са места председника Француске.

Тако смо дошли у ситуацију у којој се чинило да су САД напoкoн успели да пронађу чарoбну формулу за више-вековне безуспешне покушаје алхемичара да створе богатство ни из чега. Американци су сада могли једноставним *штампањем* долара да долазе до огромних реалних материјалних добара из целога света.

Непосредно после Другог светског рата САД су ову могућност користили у мањој мери, али како *апетит долази у току јела* нису могли одолети искушењу да се остварују огромни профити *ни из чега*. Да би повећавани апетити могли бити задовољени САД су (користећи своју политичку, војну и економску силу) предузимале активне мере како би шириле зону коришћења америчког долара, било преко нових територије или нових актива трговања.

Када се (крајем прошлог века) урушио и блок социјалистичких земаља, долар се проширио и на ове територије, те након тога нових територија за даље ширење скоро да више и не постоји, а како је укупна количина материјалних актива ограничена, наступа период интензивног стварања нових актива на финансијским тржиштима.

Ширење доларске империје на нове активе трговања

Обим финансијских актива у односу на материјалне активе стално расте и достиже забрињавајуће размере.⁷ У

⁷ На спекулативним операцијама (практично из ваздуха) временом је надуван велики *балон*, односно створена је огромна маса финансијских актива која вишеструко премашује текућу вредност реалног сектора економије. Уколико би се сва та финансијска актива претворила у готов новац по текућој тржишној вредности онда би се видело да постоји *тотални дефицит* материјалних актива, који би изазвао огромну хиперинфлацију која ће за собом повући значајно осиромашење грађана.

последњој четврти прошлог столећа појављују се нове финансијске активе – такозвани финансијски деривати или изведене хартије од вредности (као што су фјучерси, опције, своп), чија се вредност изводи (деривира) не само из вредности материјалних (на пример, сировина – нафта, метали, житарице и слично) него и финансијских актива. Ако финансијске активе на тржишту капитала (акције, обвезнице) и имају неку везу са реалним капиталом, активе са тржишта финансијских деривата представљају чисту виртуалну надградњу над реалном базом.

За традиционалне хартије од вредности (акције, обвезнице) често се каже да представљају папирни или фиктивни капиталом, а финансијски деривати фиктивни капитал другог степена⁸ који са своје стране озбиљно деформише формирање цена материјалних ресурса. То одлично илуструје огромно колебање цена на тржишту сировина. Њихове цене не одређује понуда и тражња на промтном тржишту сировина, него цене на тржишту деривата где се тргује количинама које неколико пута премашују укупну количину тих ресурса у целом свету. Стално се повећава тражња за ресурсима који физички и не постоје у том обиму, а нити за њима у тим количинама

Алтернатива је да се финансијске активе претворе у готов новац (не по текућој тржишној вредности него) по реалној вредности (која одговара текућој вредности реалног сектора економије) цене на финансијском тржишту би вишеструко пале које би за собом такође повукла значајно осиромашење грађана. Али све док грађани верују да је финансијски *балон* напуњен било чиме сем ваздухом, он представља економску реалност, пошто се економија заснива и на поверењу.

8 На финансијском тржишту последњих година долази до веома софистицираних финансијских иновација и на тржишту се појављује велика количина не само двостепених (деривати) него и тростепених (деривати деривата), четворостепених и вишестепених финансијских актива.

постоје потребе у материјалној сфери. Све више се губи веза између реалних материјалних актива и виртуелне трговине на финансијском тржишту која спекулантима доноси огромне профите (и то профите реално *ни из чега*).⁹ Финансијски деривати су постали идеалан инструмент утицаја на кретање тржишних цена којима се повећавала профитабилност спекулативних операција на финансијском тржишту. Спекуланти свој растући капитал поново улажу на финансијска тржишта (где је профитабилност знатно већа него у реалном сектору економије). На спекулативним операцијама, практично из ваздуха, створена је маса финансијских актива, која је по вредности неколико пута већа од укупне вредности реалног сектора економије. Та разлика се стално повећавала и све више надувала *ваздушни балона*.¹⁰

Висока профитабилност спекулација на финансијском тржишту довела је до тога да је постало нерентабилно инвестирати у реални сектор економије, поготово у САД где су и највеће могућности улагања на финансијском тржишту, а инвестиције у реални сектор неатрактивне како због скупе радне снаге тако и огромних улагања како би се испоштовали високи еколошки стандарди. Огромне количине новца одли-

9 Због тога савремену економију САД и називамо *казино економијом* у којој се спекулативност временом претворила од периферне у основну карактеристику финансијског тржишта. Улагање у финансијске спекулације може да створи профит, али оно не ствара нову вредност и таква улагања представљају извлачење вредности створене у реалном сектору.

10 Са растом финансијског тржишта расла је и његова профитабилност која је у САД за 2006. годину износила фантастичних 40%. Запослени у финансијском сектору примају велике плате (поготово топ менаџери са исплатама невероватних бонуса) и многе од њих су у кратком року постали изузетно богати људи. (Видети: <http://www.project-syndicate.org/commentary/davies1>)

вају се из производње и капитал се преусмерава из реалног у финансијски сектор привреде или се сели у друге земље са јефтином радном снагом (малих или без било каквих социјалних права) и где се не мора улагати у заштиту радне и животне средине.

Због тога је у САД последњих деценија веома изражен процес деиндустријализације и производња се пребацује у друге државе, пре свега, на Далеки исток (земље источне и југоисточне Азије) где је цена радне снаге и сада чак 35 пута мања него у САД. Временом су Американци овај регион претворили у своју фабрику, а себе у чудовишног потрошача.¹¹ Увозећи огромну количине роба САД ствара и велики спољнотрговински дефицит¹² који покривају емисијом долара и доларских хартија од вредности, које са своје стране добрим делом апсорбују исте те земље које због великог извоза роба у САД, остварују суфицит спољнотрговинског биланса, повећавајући сопствене девизне резерве које опет држе,

11 *Нуриел Рубини*, професор Штернове пословне школе у Њујорку, један од ретких економиста који је предвидео садашњу светску кризу, на Азијском економском форуму у Хонг Конгу изнео је податак (видети: <http://www.roubini.com/roubini-monitor/258312>) да 2,2 милијарде Кинеза и Индијаца заједно конзумирају само шестину потрошње 300 милиона Американаца. Другим речима, потрошња једног Американаца је 44 пута већа од потрошње једног Индуса или Кинеза.

Садашња ситуација веома је слична ситуацији која је постојала при крају британске империје, када је Махатма Ганди рекао: *када би ми трошили као Велика Британија онда би Индија, са својим огромним становништвом, брзо - као скакавци - појела цео свет.*

12 Величина спољнотрговинског дефицита показује да се управо тај део унутрашње потрошње САД, у суштини, дотира од стране других држава. Од 1982 године (са изузетком 1991) САД имају стални дефицит спољнотрговинског биланса, а само у петогодишњем периоду 2002-2007. година он је износио 3.700 милијарди долара. Поред тога, САД имају и огроман буџетски дефицит.

добрим делом, у доларима или их пласирају у доларске хартије од вредности.¹³

Али постоји и друга страна деиндустријализације САД. Са овим деиндустријализацијом радна места су се такође селила из САД и код Американаца више не долази до значајнијег раста плата.¹⁴ Просечне плате у САД већ дуги низ година стагнирају (тако су у периоду 2000-2007. година плате расле по годишњој стопи од само 0,01%) па су људи присиљени да се задужују поготово што су многи издаци осетно порасли (на пример трошкови здравствених услуга у истом периоду порасли су за 68%).

Економија САД је и постројена на великој и брзо растућој потрошњи и без велике потрошње она не би могла да функционише на начин како је то чинила деценијама пре тога, те је било тешко претпоставити да би се Американци

13 Тако је међу САД и осталим делом света створена својеврсна *подела рада*. Поједностављено би се могло рећи да Америка троши робу која је произведена у другим државама, а те исте државе својом штедњом финансирају америчку потрошњу. САД остаје једино да штампају новац и на бази њега емитују све софистицираније хартије од вредности.

14 Последњих деценија све је очигледније огромно раслојавање, не само између развијених и неразвијених земаља и региона, него и међу појединим слојевима становништва и код најразвијенијих земаља света. Просечне плате у САД су годинама стагнирале, а примања топ менаџера брзо су расли из године у годину и достигли су астрономске износе. Иста правила транснационалне компаније примењују на своје запослене и у осталом делу света на који се шире. Штавише, у многим земљама се на тај начин *инсталирају* и одржавају марионетски режими који су у служби светске олигархије и транснационалног капитала. Довољно је добро платити само неколико хиљада *комтрадора* (коју чини домаћа политичка, пословна, медијска, па и интелектуална квази елита мондијалистичке провијенције која по свом менталном склопу има лукративни поглед на свет и у складу са њим формиран систем вредности) да би се из неразвијених земаља извлачили огромни профити, а остала милионска већина домаћег становништво држала у беди и сиромаштву.

једноставно помирили са ограничавањем своје велике и стално растуће потрошње.

*Подстицање потрошње и
оптимизма као масовне ишизофреније*

Због тога је било неопходно додатно стимулисати потрошњу што је чињено на разне начине, а пре свега преко јефтених и лако доступних кредита који су се нудили грађанима САД. Четврт столећа је постојала тенденције сталног снижавања каматне стопе од стране централне банке САД. Каматна стопа централне банке САД показује сталну тенденцију смањења од почетка 80-их година прошлог века (када је износила скоро 20%) да би у јуну 2003. године постепено дошла до 1% и на том нивоу се задржала више од годину дана). Осим јефтиним кредитима велика потрошња становништва је у великој мери подстицана и веома *либералним* условима под којима су се кредити одобравали, а што се лепо може видети на примеру хипотекарних кредита који су и били један од катализатора актуелне кризе.

У САД је 1977. године донет CRA закон (*Community Reinvestment Act*) који је имао за циљ свеобухватније обезбеђење кредитних потреба грађана. Овај закон је доживео многе промене и амандмане (1989, 1992, 1994) којима су банке биле охрабриване да одобравају кредите грађанима са ниским и средњим приходима како би и ови слојеви становништва обезбедили себи *кров над главом*. Била је то својеврсна *политика својинске демократије*. Године 1995. донет је можда и најзначајнији амандман на овај закон којим је омогућена такозвана секјуритизација стамбених кредита и продаја хартија од вредности створених по том основу.

Поред CRA закона (поготово после амандманима на њега донетим средином 90-их година прошлог столећа) хипотекарној кризи у САД допринело је и одлука из 1999. година којом је укинут GSA закон (*Glass-Steagall Act*) из 1933. године чиме је избрисана разлика између комерцијалних и инвестиционих банака и уведена потпуна либерализација која је комерцијалним банкама дозволила да се баве берзанским операцијама чиме су омогућене додатне неконтролисане спекулације. Тиме је створена клима за настанак софистицираних финансијских инструмената, који нису ништа друго него опклада, односно коцкање у казину.¹⁵

Измењеном финансијском регулативом у САД омогућено је банкама да грађанима све више одобравају такозване сабпрајм (*subprime*) или другоразредне кредите.¹⁶ Ови кредити се одобравају клијентима са лошим кредитним рејтингом, односно онима који имају ниска и нередовна примања и лошу кредитну историју (кашњење у отплати ранији узетих кредита). Другоразредни кредити се, по правилу, одобравају уз варијабилне (променљиве) каматне стопе. Ови кредити се популарно називају Нинџа¹⁷ (*NINJA – No Income, No Job, No Assets*) кредитима, чиме се сугерише да се ови кредити одобравају лицима, односно породицама без дохотка,

15 *Вредност трансакција над финансијским дериватима, како се дискретно назива модерна спекулација, повећана је са мање од хиљаду милијарди долара почетком 80-их на милион и четиристотине хиљада милијарди долара, двадесет и пет година касније, што је пораст у односу 1 према 1.400.* (Боне – Радовић, *Жртвени јазац са Алпа*, НИИ, 07.05.2009)

16 Учешће другоразредних у укупним хипотекарним кредитима се повећало са 5% у 2001. години на 20% у 2006. години. (K. Gerardi, A. H. Shapiro, P. S. Willen, *Subprime Outcomes: Risky Mortgages, Homeownership Experiences and Foreclosures*, Federal Reserve Bank of Boston Working Papers No 07-15, 2007.)

17 Аналогија са древним јапанским ратницима без примања и без кућа.

посла и имовине. Другоразредни кредити су често одобравани и без било каквог учешћа зајмопримца (при узимању кредита) и са значајним грејс периодима враћања (одложени почетак отплате кредита).

Маса хипотекарних кредита се убрзано повећавала, а такође и учешће другоразредних у укупној маси хипотекарних кредита. Поред тога, и константно смањење каматних стопа (са 20% почетком 80-их година XX века до 1% средином нултих година XXI) доведи до брзог раста хипотекарних кредита који у периоду после 2000. године бележе просечан годишњи раст од 10%. Број власника некретнина у САД константно је растао и 2005. године достигао скоро 70% укупне популације.

Велика тражња на тржишту некретнина довела је до брзог раста цена кућа и станова. Све до средине 90-их година прошлог века цене некретнина су расле само у висини стопе инфлације, да би оне у периоду 1998-2006. година порасле за око 150%.¹⁸ У условима брзо растућих цена на овом сегменту тржишта појављује се велики број спекуланата који куће купују у *инвестиционе сврхе* – да би их касније продавали по знатно вишим ценама.¹⁹ Тако се такозвани *балон некретнина (housing bubble)* све више надувава и било је само питање времена када ће доћи до његовог *пуцања*.

Као што смо већ писали каматна стопа централне банке САД од средине 2003. године до средине 2004. године износила је свега око 1%, да би после тога почела постепено да расте. Раст каматних стопа централне банке САД био је сигнал раста и осталих тржишних каматних

18 Thomas Wood, *Meltdown*, Regnery Publishing, 2009.

19 То је било подстакнуто и пореском регулативом којом је у овој области укинут порез на капиталну добит.

стопа, па су многи потенцијални зајмотражиоци хипотекарних кредита постали опрезнији, а постојећи дужници по хипотекарним кредитима све теже могу да сервисирају своје кредите и све чешће престају да их отплаћују. После периода бурног раста тражње и цена некретнина наступа период смањења тражње и пада њених цена.

Већ у 2007. години се појављују озбиљнији проблеми невраћања дуга по хипотекарним кредитима. После дугог периода смањења каматних стопа средином нултих година XXI века на тржишту долази до значајног раста каматних стопа²⁰ и оне су на хипотекарне кредите са 4% у 2005. години нарасле на 20% крајем 2007. године.²¹ Повећање каматних стопа у условима стагнације плата у САД, те значајног пораста цена на храну и нафту 2007. године, доводи до озбиљних потешкоћа при отплати изузетно великог броја хипотекарних кредита. Због немогућности отплате кредита хипотекарни дужници се иселјавају из кућа и станова који се нуде на продају, те на тржишту долази до пада цена некретнина. У исто време, спекуланти масовно напуштају ово тржиште што додатно обара цену некретнина. Само за неколико месеци крајем 2007. године цене некретнина у САД су пале за 17,5%, а у неким савезним државама (Флорида) чак 50%.

Али ово је само један (може се рећи, мањи) део проблема. Много већи проблем лежи у чињеници да је

²⁰ У литератури постоје мишљења да се механизам актуелне, као и претходних финансијских криза, састојао у изненадној промени политике дугорочног снижења каматних стопа на политику брзог и значајног раста истих, како би се изазвала масовна банкарства од којих би профитирали они који овакву политику планирају и проводе. (Стариков, *Кризис – Как это делается*, Питер, 2009)

²¹ Rene Ricol, *Rapport Sur la Crise financiere au president de la republique*, septembre 2008.

вршена такозвана секјуритизација тих стамбених кредита и продаја хартија од вредности створених по том основу. Кроз веома сложен процес секјуритизације (у који је укључен велики број комерцијалних и инвестиционих банака, консалтинг кућа, маркетиншко-рекламних агенција, брокерско-дилерских фирми, рејтинг агенција, осигуравајућих кућа итд) проблематични стамбени кредити (одобравани грађанима који нису кредитно способни) су конвертовани, односно *препаковани*²² у хартије од вредности које су биле пласиране на финансијском тржишту. Поред тога, врши се и такозвано побољшање квалитета (*оплемењавање*)²³ кредита у односу на квалитет базичне активе на којој се он заснива.

У процесу секјуритизације кредита велику улогу је имало пет инвестиционих банака (*Goldman Sachs, Morgan Stanley, Lehman Brothers, Merrill Lynch, Bear*

²² Откупљена потраживања по хипотекарним кредитима су *препакивана* са другим откупљеним потраживањима по кредитима (за куповину аутомобила, за студирање...) да би се створили нови финансијски деривати – *CDO* такозване (*collateralized debt obligations*, односно колатералне дужничке облигације или дужничке облигације са колатералом). Због катастрофалних последица које су ове облигације изазвале скраћеницу *CDO* данас многи читају као *Chernobyl Death Obligations*, односно *чернобилске смртоносне облигације*.

²³ Кроз процес *оплемењавања* рејтинг агенције врше процену сигурности (односно ризичности) *CDO* и оне, по правилу, добијају најбољи рејтинг (AAA), а *CDO* се и осигуравају (углавном је то вршило највеће осигуравајуће друштво *AIG*) кроз кредитне свопове за случај неизвршавања обавеза (*credit default swaps – CDS*). *CDS* је билатерални финансијски аранжман на основу кога страна која жели да се обезбеди од ризика, страни која преузима ризик плаћа договорену премију. На тај начин *CDS* су слични полисама осигурања.

Stearns), два финансијска конгломерата (*Citigroup*, *JP Morgan Chase*), три фирме које су се бавиле осигурањем (*AIG*, *MBIA*, *AMBAC*), три рејтинг агенције за процену ризика (*Moody's*, *Standard & Poor's*, *Fitch*) и две квазидржавне хипотекарне корпорације (*Fannie Mae*, *Fredie Mac*).²⁴

Кључну улогу у овом процесу имале су две федерална (савезне) квазидржавне хипотекарне корпорације Фани Меј (*Fannie Mae – Federal National Mortgage Association*) и Фреди Мек (*Fredie Mac – Federal Home Loan Mortgage Corporation*)²⁵ које су куповале кредите од банака и вршили њихово *препакивање* у хартије од вредности које се пласиралу на финансијска тржишта. У исто време продајући те кредите, банке (уместо да чекају прилив средстава по основу отплате хипотекарних кредита у складу са дугорочним роковима доспећа) одмах добијају новац за одобрене кредите и на бази тог прилива могу одмах да одобравају нове кредите. То је отварало спиралу све нових и нових кредита и довело до велике кредитне мултипликације,²⁶ а са друге стране откуп и *препакивање* тих нових кредита

²⁴ Све ове велике финансијске фирме *преживеле* су кризу 2008. године јер им је влада САД дала *инфузију* од више хиљада милијарди долара. Изузетак је била једино банка *Lehman Brothers*. Интересантно да је она и два дана пред банкротство код све три рејтинг агенције имала максималну оцену (AAA) сигурности, а што речито говори о објективности и професионалности рејтинг агенција.

²⁵ Мада су приватизоване 1970. године остале су у блиској вези са администрацијом САД и, бивајући од државе издашно спонзорисане, реализовале су њену политику *својинске демократије*.

²⁶ Овде се налази и одговор на често постављано питање: *Од куда америчким банкама толики новац за масовно одобравање јефтиних стамбених кредита ?*

брзо су увећавали масу хартија од вредности емитованих на бази хипотекарних кредита.

Поред тога, продајом хипотекарних кредита банке се ослобађају кредитног ризика (ризика наплате кредита), те и не морају да воде рачуна коме одобравају хипотекарне кредите пошто ће ризик наплате пренети на купца тих кредита,²⁷ а то су углавном били *Фани Меј* и *Фреди Мек* који су чинили преко 70% секундарног тржишта некретнина у САД. *Фани Меј* и *Фреди Мек* су тај ризик (*препакивајући* кредите у хартије од вредности) са себе брзо преносили и дисперзовали на купце хартија од вредности емитованим на бази хипотекарних кредита, поготову што ове хартије кроз процес *оплемењавања* од највећих рејтинг агенција (најчешће су то били *Moody's* и *Standard & Poor's*) бивају високо оцењене (најчешће ААА)²⁸ и још од највећих осигуравајућих кућа (обично је то била највећа међу њима *AIG – American International Group, Inc.*) осигуране од ризика. Продајом хартија од вредности *Фани Меј* и *Фреди Мек* долазе до средстава којима купују од банака нове кредите,

27 А овде налазимо одговор и на следеће логично питање: *Како су америчким банкама могле да неселективно одобравале стамбене кредите и грађанима који не испуњавају стандардне банкарске критеријуме кредитне способности?* Поред тога, ризик није постојао све док је постојао брз раст цена некретнина који је омогућавао да се из хипотеке наплати стамбени кредит уколико дужник (из било којих разлога) уредно не отплаћује кредит.

28 У време кредитног бума приближно 60% ових хартија од вредности имају рејтинг ААА, а исти тај рејтинг обично има мање од 1% свих корпоративних обвезница. Прве хартије од вредности изгледале су много атрактивније за инвеститоре јер су предлагале знатно већу доходност него корпоративне хартије од вредности истог рејтинга. (Видети: Raghuram G. Rajan, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, Princeton University Press, New Jersey, 2011)

препакивају их у хартије од вредности и *оплемењене* их продају по целом свету и тако се спирала наставља²⁹ и огромни хипотекарни *балон* се све више *надувава*, а ризик лоших (*токсичних*) кредита дисперзује се широм света (на све власнике хартија од вредности емитованих на бази ових кредита).

Пошто су цене некретнина константно расле у дужем временском периоду, а сам процес *препакивања* и *оплемењавања* одобрених банкарских кредита је био веома компликован за разумевање и пошто су (како оригиналне, тако и препаковане) хартије од вредности од стране рејтинг агенција високо оцењивани, а од осигуравајућих кућа и осигуравани од ризика, створено је уверење да се ради о квалитетним хартијама од вредности које су носиле високе приносе. Високи приноси уз константан раст њихове тржишне вредности имали су за последицу да сви имаоци ових хартија у својим билансима стања евидентирали раст активе, а у билансима успеха велике профите.³⁰

Књижење високих нереализованих профита (крах хипотекарног тржишта показао је да је раст актива био, у великој мери *надуван*, те да исказивани – и подељени –

29 Изгледало је да је пронађен фантастичан *perpetuum mobile*.

30 То омогућава англосаксонска рачуноводствена регулатива која врши билансирање по концепту такозване фер вредности и по коме се у условима нереалних (*надувених*) цена исказују високи (нереализовани) профити, који представљају основу за исплату дивиденди и енормни раст бонуса менаџера. Поред тога, ревизорске куће клијентима (који их добро плаћају) често према њиховим жељама *креирају* ревизорске извештаје (сетимо се само *Андерсена* – бивши *Артур Андерсена* – који је за своје услуге само у 2000. години од *Енрон*-а добио више од 50 милиона долара, или – нама ближих – разних извештаја светски познатих ревизорских и консултантских компанија око вредности имовине и пословног резултата *НИС*-а). Због тога се у литератури већ одомаћила духовита синтагма *креативно рачуноводство*.

профити нису ни постојали), са своје стране представљали су годинама раније (све до краха хипотекарног тржишта) основу за даљи раст цена акција али и исплату великих менаџерских бонуса, те повећаних дивиденди.³¹ У исто време и великој већини грађана (који су традиционално улагали у разне врсте финансијских актива) такође се номинално увећавало богатство и оно је било све више склоно ка повећаној потрошњи. На крају и држава је имала веће приходе од опорезивања због сталног повећања имовине, прихода и потрошње. Тако је све захватио оптимизам као масовна шизофренија, који је у потпуности замаглио слику успешности пословања свих субјеката у овом кругу, где је огромни *балон* напумпан реално *ни из чега* давао привидну слику привредног раста.³²

31 Сталној трка берзанских индекса и капитализације доминирала је над повећањем реалне ефикасности пословања и оријентисала је менаџере на спекулативне активности и остваривање што већих прихода у кратком року (уместо да се оријентишу на спровођење дугорочне развојне политике).

32 И званична статистика САД, приказујући инфлацију мањом од реалне, номинално повећава стопу раста БДП, подстиче оптимизам. Као главни индикатор инфлације, који се узима и као дефлатор БДП, користи се индекс потрошачких цена (*Consumer Price Index – CPI*). *Копна производа* на бази кога се он обрачунава није се практично мењала већ неколико деценија, а структура америчке привреде се коренито променила. У сфери услуга данас ради око 80% запослених и скоро са тим процентом учествује у БДП. У структури потрошње услуге заузимају, из године у годину, све већи проценат и њихове цене расту брже од цена на другу потрошну робу, а индекс потрошачких цена још увек се израчунава првенствено на бази цена роба, а не услуга. Поред тога, последњих година као дефлатор БДП користи се базни индекс потрошачких цена (*core CPI*), односно индекс из кога је искључен раст цена на енергију и храну, а који су последњих година имали изузетно висок раст. Оваква *креативна статистика* је, потцењујући реалну стопу инфлације, номинално надувала БДП САД.

У условима јефтиних кредита и великог раста вредности финансијских актива дошло је до брзог пада штедње и повећања задуживања становништва, односно становништво је више трошило него што су била његова укупна примања. Створен је такозвани *ефекат богатства* због сталног раста вредности финансијске aktive са којом су располагала домаћинства што је код њих стварало лажан осећај благостања и *тупио* стимулансе ка штедњи. Већ почетком овог stoleћа више од 50% породица у САД имало је свој финансијски портфел. Уколико цене хартија од вредности брзо расту на финансијском тржишту онда се ви осећате материјално боље обезбеђеним, лако трошите своја лична примања и не осећате потребу да штедите (оставља-те за *црне дане*) и, са друге стране, лакше се задужујете (поготово када су вам лако доступни јефтине кредити).³³

Поред тога, у условима јефтиних кредита и брзо растуће вредности финансијске aktive подстицана је масовна спекулација на финансијском тржишту, што је све више *прегрејавали* ово тржиште и додатно *надувавале* балон. Узимајући јефтине кредитне и улажући та средства у хартије од вредности на финансијском тржишту било је могуће остварити значајну зараду. Често је принос са финансијских тржишта био неколико пута већи од цене узетих кредита.

Брз раст вредности финансијске aktive и високи приноси на улагања на финансијском тржишту довели су до тога да традиционални инструменти штедње (штедни улози у банкама, конзервативни пензиони фондови и слично) брзо губе на популарности и на финансијском тржишту долази до масовног прилива средстава малих инвеститора.

33 До 90-их година прошлог stoleћа задуженост становништва била је нижа од 50%, да би већ почетком овог stoleћа она знатно премашила величину БДП САД.

Историја ранијих берзанских криза показује да управо масовна појава на финансијском тржишту малих и неквалификованих инвеститора означава последњу фазу у расту тржишта, те да се велики и квалификовани инвеститори са тог тржишта тада повлаче.³⁴ Када прегрејаност финансијског тржишта постане очигледна сви покушавају да продају своје финансијске активе што доводи до брзог и великог пада њихове вредности. До тога момента, по правилу, прави инвеститори су углавном успели да распродају своје финансијске активе и средства су преbacили у безбедности пласмане.

Где је излаз из економске кризе ?

У тражењу излаза из велике економске кризе са којом смо се данас суочили треба да пођемо од основних узрочника који су до кризе и довели и које је потребно

34 На ову тему у литератури се често наводи један поучан пример из 1929. године. Те године је тада знаменити милијардер Џон П. Морган распродао сву своје акције које је поседовао, непосредно пре пада њихових цена на берзи. Због тога је позван на саслушање пред комисију Конгреса САД. Чланове комисије је интересовало да ли је Џон П. Морган располагао неким инсајдерским информацијама које је могао да искористи, те да све своје акције прода непосредно пред велики пад њихових цена на берзи. Џон П. Морган је члановима комисије објаснио да се он на тај корак одлучио после једног успутног разговора са уличним чистачем обуће чије услуге он годинама користи. Једнога јутра док му је чисто обућу улични чистач га је упитао за мишљење како ће се кретати цена акција неке компаније, признавши му да је он недавно купио нешто њених акција. Одлазећи у офис Џон П. Морган је одлучио да истога дана распрода све своје акције, јер је убеђен да *када на берзу долази улични чистач обуће, професионалац нема ту шта да тражи и са тога тржиште треба одмах одлазити.*

елиминисати. То значи, пре свега, да је неопходно напустити долар као светску резервну валуту и онемогућити емитовање светског новца без реалног покрића. Поред тога, неопходно је да дође до *издувавања* балона, те да се онемогући његово поновно *надувавање* како би уместо виртуелне имали економију реалних вредности. Због дубине ове економске кризе, али и због отпора моћних (у првом реду, САД), који су до сада имали привилеговану позицију и које се не желе одрећи, нереално је очекивати да ће то бити урађено у кратком временском року и без већих отпора.

Већ неколико година присутна је тенденција да многе земље које имају значајније резерве у доларима покушавају да га се *реше*. То чине доста опрезно и поступно јер уколико би покушале да се у кратком року *отарасе* долара његов курс би вртоглаво пао и резерве тих земаља би се у том односу реално обезвредиле. Кина (која има огромне девизне резерве од око 2.000 милијарди долара) се већ годинама постепено ослобађа долара купујући за њега све што се купити може. Последњих година она у многим земљама по свету (нарочито у Африци) купује велика налазишта нафте и других природних богатстава. Поред тога, од развијених земаља све више закупује модерне технологије и набавља савремену технику. Тако на пример, недавно је Кина купила велики број авиона у Европи, при чему је користила веома интересантну схему. Авионе је купила на кредит, а као средство обезбеђења плаћања у залог је дала доларске хартије од вредности које је имала у свом портфељу. На тај начин Кина је успела за неколико година да своје резерве (које су биле скоро 100% у доларима) диверзификује тако да сада скоро половину својих резеви држе у злату или другој валути.

Шта ће доћи на смену долару, остаје да се види. Неки предлажу повратак златном стандарду, неки стварању сасвим нове међународне наднационалне валуте (како је то предлагао Кејнс још у Бретон Вудсу 1944, указујући на опасност прихватања националне валуте САД за светску резервну валуту), а неки истовремено постојање неколико јаких регионалних валута (евро, рубља, јуан и слично).

Будућа економија мора да буде економија реалних вредности. До ње се мора доћи *издувавањем* огромног балона *виртуене економије*, при чему ће добар део финансијских актива да *испари*. Потребно је отписати све *лоше* активе и избацити из биланса *вредности* које у суштини то и нису. Али то у исто време значи да ће многи остати са много мањим вредностима актива од оних са којима су рачунали да располажу. Колика је вредност њихових кућа којима су цене стрмоглаво пале, колика је вредност њихових финансијских портфеља када су се берзански индекси *обрушили*, колики су њихови пензиони рачуни када су средства пензионих фондова пласирана на финансијска тржишта – само су нека од болних питања која себи многи постављају и покушавају да израчунају своје нагло осиромашење. Уз то многи су остали и без посла, а осталим запосленим се смањују плате. Све то ће имати велике дугорочне импликације (и то не само економске).

*Прве економске антикризне мере
– гашење пожара бензином*

Изложили смо, по нашем мишљењу, основне узроке актуелне економске кризе и дали назнаке могућих мера којима би се они елиминисали. Будући да се ради о глобалној кризи и предузете мере би такође требало да буду глобалне,

односно на глобалном нивоу би се морале предузети мере које би довеле до превазилажења кризе. Међутим, на недавном одржаном Самиту Г – 8, те Самиту Г – 20 (посвећеним глобалној кризи) није било могуће усагласити јединствени став о томе како савладати кризу, те су мере борбе са кризом препуштене појединачним националним државама. То нису успеле да учине ни државе које су регионално интегрисане, као што је то случај са ЕУ. О појединачним антикризним мерама водећих европских држава (В. Британија, Француска и Немачка) писао сам раније,³⁵ а сада бих се кратко осврнуо на антикризне мере у САД која је и генератор глобалне економске кризе.

Још у току предизборне кампање Барак Обама је истицао да је основни узрок кризе велика дерегулација финансијске сфере и потпуно ослањање на тржиште, те је наговестио веће ангажовање државе како би се криза превазишла. Мере које се предузимају свде се на огромно (до сада више од 1.000 милијарди долара) *утупавањем* свежег новца, како би се спасиле велике америчке компаније³⁶ из (већим делом) финансијског и (мањим делом) реалног сектора, те смањење каматних стопа, како би се додатно подстакла потрошња. Пошто је актуелна криза проузрокована управо вишком новца, ниским каматним стопама, и великом потрошњом тешко да решење може да

35 www.nspm.rs/ekonomska-politika/paketi-antikriznih-mera-najznacajnijih-drzava-eu.html

36 Ове компаније су годинама исказивале огромне профите на бази којих су исплаћивани огромни бонуси и велике дивиденде, а сада када ове компаније имају велике губитке држава их покрива парама пореских обвезника (али не само америчких, него због доларске доминације парама свих нас). На тај начин губици се социјализују (на пореске обвезнике целог света), а профити су раније приватизовани (од стране богате економске елите – пре свега, вештих спекуланата).

буде оно што је био извор проблема. Због тога ове мере, посматране са глобалног нивоа, изгледају нелогичне јер ће имати учинак сличан ономе који се постиже гашењем пожара бензином.

Међутим, са становишта интереса САД (бар што се тиче краткорочних, а видећемо како ће то изгледати у дугорочној перспективи) ове мере су логичне и имају за циљ да се (додатним *утупавањима*) не дозволи значајније *издувавања* балона, јер би то имало огромне последице, пре свега, по САД и њене грађане, мада нас светска олигархија и њени *компрадори* широм света убеђују да је то у интересу свих јер је привреда САД *локомотива* светске економије, која се мора спашавати по сваку цену, те да ће она потом (брзо опорављена) цео свет повући путем просперитета.³⁷ Као што сам раније већ нагласио, *издувавањем* огромног балона највећи део *виртуени економије* ће да испари. Услуге (пре свих, финансијске) ће прве да страдају у време *издувавања* балона, а у САД је око 80% запослених управо у овом сектору. Сматра се да ће око 50% сектора услуга да *испари*, како због смањења обима

37 Ова аргументација ме подсећа на једну анегдоту коју сам слушао 70-их година прошлог века. Учитељица, сликовито на примеру железничке композиције, деци објашњавао авангардну улогу Савеза комуниста. Локомотива је Савез комуниста, путнички вагони су радни народ, сем последњег вагона у коме су непријатељи народа (дисиденти, критичари, остаци поражених снага – једном речју кочничари друштва) који стално постављају *клитове у точкове*. На следећем часу мали Перица, све лепо понови, наглашавајући да Савез комуниста – авангарда радничке класе, свом снагом (као локомотива) вуче цело друштво у просперитет и светлу будућност, лепо рече и ко се налази у последњем вагону, али на учитељичино подпитање (*шта би било да не постоје кочничари?*) он, уместо да каже да би много брже стигли у светлу будућност, рече: *Како нас они из локомотиви безглаво возе, да нема оних из задњег вагона који коче сви би брзо отишли у п(ровалију) м(рачну).*

посла тако и значајног пада цене које су биле, у великој мери, *надуване*. У условима велике економске кризе коме би у доскорашњем обиму могле да буду доступне фантастично скупе медицинске, адвокатске, маркетиншке, консалтинг, спортске и многе друге услуге, а да не говоримо о огромној суперструктури услуга изграђеној на финансијским спекулацијама.

Ове антикризне мере имају задатак да што пре *закрпе балон* и да се, уз неке козметичке корекције, поново ради по старом, док се не пронађе неко ново – алтернативно решење за економску хегемонију САД, пошто је доларској алхемији дошао крај.³⁸ Уколико се у томе привремено успе (што није искључено, а на то упућују и назнаке да је криза заустављена – балон је успео да буде *закрпљен* пре него што је до краја *издуван*) онда ће *закрпљени балон* поново почети да се надувава и ускоро ћемо се суочити са новим (другим) таласом кризе, док не дође до таквог *пуцања* који ће имати несагледиве последице по цео свет.

На крају бих рекао да је актуелна светска криза много озбиљнија него што се на први поглед чини, те да она није само велика економска него и дубока криза духовности, па се и излаз из ње не налази само (можда чак и не превасходно) на страни економије. О томе нешта више у неком од следећих текстова.³⁹

(јул 2009)

38 Шта би то ново могло бити тешко је рећи. Можда рецимо, САД ипак успеју да натуре целом свету генетски модификованих житарица, када би само неколико америчких компанија имале монопол на производњу семена (пошто плод генетско модификоване житарице није могуће користити као семе, односно он не даје нови плод).

³⁹ Видети: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/da-li-je-globalna-kriza-prevashodno-ekonomska.html>

УКЛОНИМО ЗИД (WALL) НЕПРАВДЕ ДА БИ ШИРА БИЛА УЛИЦА (STREET) НАДЕ

*Један проценат Американаца са врха
има најбоље куће, најбоље образовање,
најбоље лекаре и најбољи животни стил,
али постоји једна ствар коју новац, није купио:
схватање да је њихова судбина везана за то како
осталих 99 одсто Американаца живи. Историја
је показала да је то нешто што један одсто
на крају и научи – када буде сувише касно.*

Џозеф Стиглиц, нобеловац

Недавно, 17.06.2011, у организацији Академије економских наука (АЕН), на Економском факултету у Београду одржали смо први округли сто посвећен неолиберализму. На том округлом столу су можда најупечатљивија излагања имали сарадници ЦЛДС-а – *Центра за либерално-демократске студије*. На моју констатацију да је *време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ста-*

вова, те с обзиром на чињеницу да је данас историјска пракса (пре свега, светска економска криза из 2008) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, њихов одговор био је да нема говора о било каквој, а поготово не великој светској економској кризи, него се ту ради о једној уобичајеној рецесији, те да је то безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати. Ма како то парадоксално изгледало, то се од неолиберала могло и очекивати јер они познају само цикличну и не могу спознати системску кризу која је сада на делу. Уосталом, системску кризу није ни могуће објаснити језиком неолиберала.

Поред тога, сарадници ЦЛДС-а нагласили су како су економија и социјална одговорност неспојиви, те да економија не познаје категорије правичности и морала. Неолиберали не могу да схвате да је актуелна криза системска, где долази до озбиљних тектонских геополитичких промена изазваних урушавањем америчке империје. Закони историје показују да империје падају не због успона нових снажнијих сила, него због пораста декаденције изнутра, па се оне урушавају саме од себе.⁴⁰ Томе, у великој мери, доприноси релативиза-

⁴⁰ О тенденцији и најкреативнијих цивилизација ка самоуништењу писао је Берtrand Расел у уводу своје књиге *Историја западне филозофије*. Оно што се догодило у златно доба Грчке, десило се поново у Италији у време ренесансе. Традиционална морална ограничења су нестала јер су у њима видела веза са сујеверјем. То је у људима ослободило енергију и стваралаштво, што је изњедрило велики број генија, али је анархија и издајство, до које неизбежно долази услед пада морала, ослабило италијанску нацију и они су, слично Грцима, потпали под власт народа који су много мање цивилизовани од њих, али са много јачом социјалном кохезијом.

ција и игнорисање принципа правичности и моралности, те непостојање било какве социјалне кохезије у друштву.⁴¹

Occupy Wall Street

Три године после 2008. године (и само неколико месеци који су прошли од дискусија за округлим столом у АЕН), свет је захватила паника од налета *другог таласа кризе*. Многи постављају питање: да ли се кризи – када и с каквим дефинитивним последицама – назире крај? Сведоци смо и озбиљног напада спекуланата на неке од земаља ЕУ, које чине трећину привреде еврозоне, те се под знак питања ставља и опстанак заједничке валуте евра, али и саме ЕУ. У исто време, америчким градовима шире се демонстрације које су покренуте средином септембра 2011. акцијом *Occupy Wall Street*, као протестом против све веће неједнакости у економском систему САД, те против америчке политичке елите, за коју грађани верују како је корумпирана од стране богатих и моћних, пре свих од великих финансијских фирми. Волстрит је симбол похлепног капитализма у коме највеће финансијске фирме и њихови менаџери одлично профитирају и у овој актуелној кризи, а велики број грађана истовремено остаје без кућа и радних места. Грађани су све више убеђени како

⁴¹ САД са постмодерним капитализмом данас неодољиво подсећа на раније империје у време њиховог урушавања: морални релативизам и презир према било којој врсти моралног самоограничења; огроман порив ка неумереној и раскаљеној потрошњи; агресивни секуларизам и пренаглашени индивидуализам; губљење социјалне кохезије где појединци више не размишљају у оквиру заједничке добробити и нису спремни да се жртвују један за другог, и слично.

се безобзирно жртвује благостање огромне већине обичних људи због интереса уског круга најбогатијих.

Управо су највеће финансијске фирме и њихови менаџери, у својој незајажљивој похлепи за великим профитима, у доброј мери кумовали првом таласу кризе из 2008. године, а онда су власти САД у њих *упумпале* више од десет хиљада милијарди долара како би их спасле од банкротства. И после тога, финансијске фирме и њихови менаџери настављају да раде *по старом систему*, улазећи и даље у све ризичније махинације и још безочније повећавајући своје профите, а свет ових месеци захвата *други талас кризе*. Богати и моћни изградиле су систем где је ризик учињен заједничким, а профит само њиховим, где се остварују огромни приватни добици по основу јавног губитка, то јест добит се приватизује од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацују на масе слабих и сиромашних.

Првих недеља информације о овим демонстрацијама биле су *прећуткиване* у средствима јавног информисања, која се налазе у директној економској зависности или су у власништву оних против којих су протести и усмерени. Међутим, информације су се брзо шириле посредством интернет мрежа (*Јутјуба, Твитера, Фејсбука...*), тако да о томе сада пишу и мејнстрим медији у САД, али уз примену својих традиционалних метода манипулације, на пример, стварни број учесника протеста у њиховим извештајима вишеструко се умањује, тврди се да демонстранти ни сами не знају шта хоће, кадрирају се лица демонстраната с *несимпатичним изгледом*, емитују се изјаве *случајних* пролазника

који осуђују *шачицу анархиста и маргиналаца* која ремети јавни ред и мир и томе слично.

Из Њујорка, с Волстрита, демонстрације су се прошириле и на Вашингтон, у парк поред Беле куће, пошто је протест уперен и против америчке власти и политичара који су излобирани (у орвеловском новоговору лобирање је еуфемизам за корумпирање) од стране богатих и моћних, те законе *подешавају* према њиховим интересима. Располажући огромним богатством, финансијски моћници су демократију, чак и у овој *најдемократичнијој* земљи света, свели на узалудно гласање без правог избора. Последњих недеља демонстрацијама су обухваћени и други градови САД – Чикаго, Лос Анђелес, Бостон, Сан Франциско...

Вратите нам амерички сан

Почетком 80-их година прошлог столећа, када за председника САД долази Роналд Реган, наступа ера неолиберализма, коју САД, милом или силом, намећу целом свету. Управо у то време успостављају се нови равнотежни односи између рада и капитала, који треба, тако су бар тврдили неолиберали, да повећа ефикасност привређивања, те да подстакне привредни раст и запошљавање. Преведено са орвеловског новоговора, то значи смањење права из радних односа која иду на штету запослених (рада), а у корист послодаваца (капитала).

Од Другог светског рата па све до краја 70-их година, власти у САД стварале су услове да и запослени, а не само послодавци, учествују у резултатима економског раста. Плате су се стално повећавале и пратиле

раст продуктивности. Запосленима је законом гарантована четрдесетчасовна радна недеља, а прековремени рад плаћао се више од редовног. Због тога су се послодавци радије одлучивали на нова запошљавања него на плаћање прековременог рада. Такође су биле прописане минималне плате, а у случају губитка посла исплаћивана је накнада за незапослене. Накнаде су исплаћиване и у случају радне неспособности, губитка храниоца породице и немогућности да се довољно акумулира за старост. Уведен је и систем осигурања за старе и сиромашне слојеве становништва (*Medicare and Medicaid*), што је за кратко време преполовило број сиромашних старијих лица. Власт је предузела значајне мере како би високо образовање постало доступно великом броју грађана. Школарина на државним универзитетима износила је само четири одсто од годишњег дохотка просечног домаћинства.

После 80-их година плате запослених стагнирају, скоро да је уништен систем социјалне заштите, а знатно су повећане и школарине на државним универзитетима. Према званичној статистици, запослени у САД је 2007. године (пре кризе) кући доносио просечну годишњу плату која је била незнатно већа од 45.000 долара, што је реално мање (ако се узме у обзир инфлација) од износа коју је пре три деценије имао, мада је америчка привреда у истом периоду бележила раст, а резултати тог раста прелили су се ка уском слоју најбогатијих Американаца.

У последње три деценије плате се реално не повећавају и све више и више заостају за растом продуктивности (видети графикон бр. 1 – графиконе, као и већину података наводим према књизи *Aftershok*, 2010,

коју је написао Роберт Рајх, професор на Универзитету Беркли). Уместо да се због сталног раста продуктивности скраћује радна недеља, запослени су присиљени да раде све дуже и дуже.

Графикон бр. 1

РАСТ ПРОДУКТИВНОСТИ И ПРОСЕЧНЕ ПЛАТЕ ПО ЧАСУ РАДА У САД (1947=100)

Све већим неједнакостима у економском систему Америке, поред осталог, допринео је и систем опорезивања, који је глорификован у време владавине неолибералне идеологије. Једна од неолибералних догми каже да снижавање пореза и одустајање од прогресивног опорезивања, те пружање пореских повластица за богате инвеститоре мотивише привреду и грађане да

више раде, што подстиче раст економије и доводи до убирања веће масе пореза, те на крају одговара свим грађанима (боље школство, здравство, безбедност и слично). Међутим, пракса показује супротно – не долази до убрзања раста економије, те се убире мања маса пореза, па уместо бољег имамо све горе државне службе, што много не погађа богату мањину, него остале грађане.

Недавно је Ворен Бафет (2008. године био је најбогатији човек на свету са имовином која се процењивала на 62 милијарде долара), у *Њујорк тајмсу* написао како је у 2010. години платио порез по стопи која је двоструко нижа од стопе по којој су порез плаћали његови запослени (он 17,4 одсто, а запослени 33-44 одсто на пореску основицу). Иронично је додао како је пријатно имати пријатеље у Конгресу који воде рачуна о благостању богатих. Поред тога, у наведеној колумни Бафет пише да његов шездесетогодишњи рад са инвеститорима оповргава и тврдње да ниски порези за богате подстичу активније инвестирање и отварање нових радних места.

Од 80-их година прошлог века, када наступа време доминације неолиберализма, пореске стопе за најраспрострањеније дохотке грађана у САД су преполовљене – снижене са око 80 одсто на око 40 одсто), а скала прогресивног опорезивања знатно је ублажена. У исто време, просечна стопа раста америчке привреде није бележила раст, него обратно. Од 50-их до 80-их година тај раст износио је просечно годишње 3,7 процената, а од почетка 80-их година до сада мање од три одсто. Поред тога, најбогатијим слојевима законски је дозвољено да своје дохотке искажу као профит на уло-

жени капитал, а не као обичан доходак, и тако плаћају порез од само 15 одсто. Знатно је снижен порез на наследство и повећан порез на промет, што, опет, погодује најбогатијима, а погађа најсиромашније.

Графикон 2.

*УЧЕШЋЕ У УКУПНОМ ДОХОТКУ САД
1% НАЈБОГАТИЈИХ АМЕРИКАНАЦА*

Друштво се убрзано раслојава на све мањи број изузетно богатих и огроман број сиромашних, уз брзо тањење средње класе. Док је крајем 70-их година један проценат најбогатијих присвајао мање од девет одсто укупног доходак, 2007. године тај проценат износио је 23,5 одсто (видети графикон бр. 2). Није случајно да је скоро идентична ситуација била и пре светске еко-

номске кризе из 30-их година прошлог века. На сајту покрета *Окупација Волстрита*, поред осталог, пише: *Оно што нам је свима заједничко јесте да смо ми 99 одсто оних који неће више да толеришу похлепу и корупцију осталих један одсто.*

Као што смо већ истакли, плате у САД више од једне деценије реално се не повећавају, па су запослени присиљени да све више времена дневно проводе на послу и да се све више задужују, поготово што су многи издаци, нарочито за здравство и образовање, осетно порасли. Просечна кућа се 1980. године могла купити за 64.600, а 2006. године за њу је требало платити 246.500 долара. За типичну америчку свадбу трошкови су за исте године порасли са 11.213 на 28.082 долара. Амерички радник ради у просеку 50 часова недељно, а дуг просечног домаћинства се, са око 50 одсто до 80-их година прошлог века знатно повећао и у 2007. години износио је 138 одсто њиховог годишњег дохотка.

У исто време, стопа незапослености се повећава и према званичним подацима износи 9,6 одсто, а ако се рачунају и они што раде повремено, те људи који се изгубили сваку наду да ће наћи запослење и не региструју се у званичној евиденцији, онда је тај проценат већи од 20 (преко 30 милиона). Још већи број или око 50 милиона људи нема никакво осигурање, а приближно исти број становника (46 милиона) живи испод границе сиромаштва и од државе добија *бонове за храну*.

Богати се ограђују од остатка друштва – они живе у елитним деловима које уместо обичне полиције обезбеђују приватни чувари и телохранитељи; уместо јавних паркова, базена и других спортских објеката, имају сопствене или посећују луксузне приватне клу-

бове с тим садржајима; децу не шаљу у државне, него у приватне елитне школе и на универзитете; не лече се у државним болницама, него у приватним клиникама; не путују јавним транспортом у пренатрпанним аутобусима и метроима итд. Једном речју, бити богат значи имати довољно новца да се не мешаш са онима који нису богати.

Социјална покретљивост изостаје и данас је много теже него што је то било пре више од три деценије остварити *амерички сан*, како је то дефинисао аутор ове идеје Џ. Т. Адамс. *Сан је то о земљи у којој би живот требало да буде бољи, богатији и срећнији за све; сан о друштвеном поретку у коме ће свако постићи највише за шта природно има дара и бити признат од других за оно што јесте, без обзира на случајне околности рођења или положаја.*

Због тога не треба да изненађује што на једном од транспарената америчких демонстраната пише: *Вратите нам амерички сан.*

Економске последице неједнакости

Међутим, овако велико раслојавање и неједнакост, против чега се сада демонстрира у САД, неприхватљиви су не само с моралног становишта, те са становишта прокламованог америчког идеала једнаких могућности, него и стога што велико раслојавање и неједнакост у себи крију велике економске и политичке опасности.

Економска опасност постоји због тога што је при већој неједнакости у расподели и концентрацији богат-

ства у уском кругу људи мања тражња за робом и услугама него што би био случај да постоји праведнија расподела и мање раслојавање у богатству. То неминовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања. Када неједнакости достигну критичне тачке, долази и до озбиљних економских криза. То лепо илуструју и подаци из графикона бр. 2 и није случајно да је у годинама пред избијање великих криза (1928. и 2007) једна четвртина укупног дохотка САД одлазила у руке само једног процента најбогатијих Американаца.

Изузетно богати људи, по правилу, не троше сав добијени новац јер им то – ма како парадоксално звучало – није лако да чине зато што немају довољно времена, а и жеља да то чине постепено се смањује. За нове инвестиције у реалну економију они немају времена, те троше мањи део својих примања, а остатак тренутно не користе или улажу у виртуалну економију (спекулације на финансијском тржишту). Међутим, улагања у спекулације на финансијском тржишту нису и не могу да буду мотори раста и не обезбеђују стабилан и дугорочно одржив економски раст. Управо финансијским спекулацијама изузетно богати успевају да за себе приграбе све већи део националног колача, иако се тим спекулацијама истовремено не увећава тај колач.

На пример, за годину која је претходила банкротству банке *Lehman Brothers*, Ричард Фулд – први човек ове банке, зарадио је 500 милиона долара. Оставићемо сада по страни питање колико су овако велика примања уопште заслужена и оправдана, те да ли постоји директна веза између плата топ менаџера и резултата њиховог рада, то јест да ли би Ричард Фулд више

или мање (не)успешно руководио банком *Lehman Brothers* да је имао много веће или много мања примања.

Да би потрошио тај огроман новац, Ричард Фулд требало је свакодневно у просеку да троши 1,37 милиона долара, а он за то није имао ни довољно времена а ни силних мотива. Када постоји могућност да се купи било који производ који се пожели, с временом се радост од куповине смањује, јер када се има све, било каква додатна куповина постаје све мање интересантна. Тешко да би се Ричард Фулд – који има пенхауз на Парк авенији (21 милион долара) и имање у Гринвичу (25 милиона долара) – радовао куповини неке нове некретнине, као што је то био случај при куповини своје прве куће. Увек је прво парче торте слађе од наредних.

Уколико претпоставимо да се 500 милиона долара, које је за 2007. годину добио Ричард Фулд, равномерно распореди на 10.000 људи, сваки од њих добија по 50.000 долара (нешто више од просечне плате у САД) и током године би у целости, или скоро у целости, ова средства потрошио на куповину реалне робе и услуга.⁴² Тако би се свих 500 милиона долара, или незнатно мање, улило у америчку економију (истина,

⁴² Још је у XIX веку енглески филозоф Цереми Бентам сматра да се и законима треба да обезбеде максималну срећу, при чему срећа једног човека не може да буде важнија од среће другог. По његовом мишљењу ако се од богатог узме хиљаду долара и да сиромашном, богати ће бити незнатно мање срећан, а срећа сиромашног ће бити много већа. Због тога је Цереми Бентам сматрао да богате треба више опорезовати и на тај начин олакшати положај сиромашних што ће за резултат имати повећање општег нивоа среће у друштву као целини. (Jeremy Bentham: *Critique of the Doctrine of Inalienable, Natural Right*)

један део би отишао на куповину робе из увоза), што би допринело очувању радних места и реалном расту привреде.

*Политичке последице
неједнакости*

Политичка опасност брзог раста неједнакости крије се у томе што при концентрацији богатства у уском кругу људи становништво све више мисли да постоји договор између политичке и пословне (бизнис) елите у земљи. Већина грађана постаје све више убеђена да је власт корумпирана и да политичка елита ништа не предузима да ограничи похлепу богатих, него одлуке доноси у интересу најбогатијег уског слоја становништва, а на штету велике масе обичних грађана. Због тога они постају све више свесни да се демократија свела на узалудно гласање без правог избора, те да се треба борити против *једнопартијске владавине бизнис странке*, како то каже професор Н. Чомски.

И садашње демонстрације у САД добрим су делом уперене против америчке власти и политичара који су корумпирани од стране богатих и моћних, пре свих од великих финансијских фирми. Када се говори о крупним финансијским фирмама, онда се, пре свега, мисли на оне које су симболи секјуритизације кредита (једне од финансијских иновација којом су својеврсном алхемијом *брабоњци претварани у бисере*), која је довела до слома тржишта стамбених кредита у САД, што је надаље био окидач за светску економску кризу 2008. године.⁴³

⁴³ У процесу секјуритизације кредита кључну улогу имало је пет инвестиционих банака (*Goldman Sachs, Morgan Stanley, Lehman*

Све ове велике финансијске фирме *преживеле* су кризу 2008. године јер им је влада САД дала „инфузију“ од више хиљада милијарди долара. Изузетак је била једино банка *Lehman Brothers*. Интересантно да је она и два дана пред банкротство код све три рејтинг агенције имала максималну оцену сигурности (AAA), што речито говори о објективности и професионалности рејтинг агенција. Али не само да су велике финансијске фирме преживеле кризу него су добијену *инфузију* искористили да знатно повећају профите, плате и бонусе својим менаџерима. Тако је, само после годину и нешто дана од кризе из 2008. године, *Goldman Sachs* већ почетком 2010. остварио рекордан профит за сву своју историју (основан 1869. године) и менаџерима исплатио огромне бонусе. Задржаћемо се на овој теми мало детаљније да бисмо видели у чему је тајна *живљивости* ових крупних финансијских фирми.

После банкротства банке *Lehman Brothers* (јесен 2008) тадашњи министар финансија у влади Џ. Буша – Хенри Полсон, гувернер централне банке – Бен Бернанка и први човек Федералне резервне банке Њујорка – Тимоти Гајтнер упозорили су да САД прети економска катастрофа ако се крупним финансијским фирмама одмах не пружи финансијска помоћ од 700 милијарди долара. С тим су се одмах сагласили тадашњи председник Џ. Буш и тек изабрани (још не ступивши на

Brothers, Merrill Lynch, Bear Stearns), два финансијска конгломерата (*Citigroup, JP Morgan Chase*), три фирме које су се бавиле осигурањем (*AIG, MBIA, AMBAC*), три рејтинг агенције за процену ризика (*Moody's, Standard & Poor's, Fitch*) и две квазидржавне корпорације које су куповале кредите од банака и *препакивале* их у хартије од вредности (*Fannie Mae, Freddie Mac*).

дужност) нови председник Б. Обама, а после тога и Конгрес. Конкретан план (такозвани *План Полсон*) помоћи крупним финансијским фирмама (ко ће добити средства, у ком износу и под којим условима) направили су Х. Полсон и Т. Гајтнер. Касније ће се сазнати да им је главни консултант био Лојд Бланкфајн – први човек банке *Goldman Sachs*.

Х. Полсон је пре доласка на место министра финансија био на челу банке *Goldman Sachs* (1999 – 2006), а Т. Гајтнер је на место првог човека Федералне резервне банке Њујорка дошао захваљујући Роберту Рубину, који је био министар финансија у администрацији Б. Клинтона, где му је Т. Гајтнер био заменик. Р. Рубин је раније, 70-их година, био на челу банке *Goldman Sachs*, а 2008. године један од првих људи *Citigroup*. Због тога не треба да нас чуди што су управо *Goldman Sachs* и *Citigroup* добили највећи део средстава, а значајна средства одобрена су и осигуравајућој кући *AIG*, која је, поред осталог, била дужна милијарде долара банци *Goldman Sachs*. *AIG* је одмах по добијању помоћи у стопроцентном износу измирио дуговање према банци *Goldman Sachs* (у случају банкротства *AIG-a Goldman Sachs* је могао да рачуна да ће добити само мањи део својих потраживања). Руководство Федералне резервне банке Њујорка послало је топ менаџерима електронско писмо са захтевом да јавно не износи податке о том плаћању.

Шта је администрација Б. Обама преузела после свега што се десило у вези са економском кризом? Ниједно службено лице у земљи није окривљено за злоупотребу положаја којима су омогућене велике финансијске махинације, и нико од челних људи великих

финансијских фирми није позван на одговорност за очигледне злоупотребе на финансијском тржишту. Администрација Б. Обаме није ни покушала да врати огромне бонусе који су менаџерима финансијских фирми исплаћени за период када су се они свесно бавили махинацијама, улазећи у огромне ризике.

Штавише, Барак Обама је за гувернера централне банке поново поставио Бен Бернанку, а за министра финансија Тимоти Гајтнера, кога је на месту првог човека Федералне резервне банке Њујорка наследио Вилијем Дадли, који је пре тога био главни економиста и извршни директор у банци *Goldman Sachs*). За руководиоца свога кабинета Барак Обама је поставио Емануела Рема, једног од првих људи *Freddie Mac*, а Тимоти Гајтнер је за свога шефа кабинета поставио Марка Патерсона, бившег лобисту банке *Goldman Sachs*.

И тако се наставља стално кружење људи из волстритовских кабинета у кабинете државне администрације и обратно,⁴⁴ а лица која су, у великој мери, од-

⁴⁴ Збивања у Европи последњих дана указују да се владавина *бизнис странке* прелила и на другу страну Атлантика. Случајно или не, на чело Европске централне банке је постављен Марио Драги (у периоду 2002-2005. био је заменик председника и извршни директор европског одељења *Goldman Sachs*), док су за премијере Италије и Грчке постављени Марио Монти (до сада међународни саветник *Goldman Sachs-a*) и Лукас Пападимос, који је у периоду 1994-2002 био гувернер Централне банке Грчке, када је дошло до брзог раста државног дуга и када је ова земља ушла у еврозону. Како би Грчка формално испунила критеријуме за улазак у еврозону *Goldman Sachs* јој је помагао (и то добро наплаћивао) да *сакрије* део свога сувереног дуга понудивши јој такозвану свој операцију којом су кредити у доларима и јенима конвертовани у евре, а онда назад у доларе и јене, по фиктивном курсу, а разлика

говорна за кризу, не само да не одговарају за то, него остају на високим положајима (често и напредују), те настављају да раде *по старом систему* и још безочније повећавају профите моћних финансијских фирми.

Група лобиста с Волстрита једна је од најактивнијих и најагресивнијих, али и финансијски најиздашних спонзора како демократа тако и републиканаца. Они годишње издвајају стотине милиона долара само за сенаторе и конгресмене, поготово оне који предлажу законе и чланови су економских и финансијских комитета. Због тога не треба да нас изненађује што су протести уперени и против америчке власти и политичара, који су корумпирани од стране богатих и моћних, пре свих од великих финансијских фирми, па демонстранти на једном од транспарената иронично нуде *Белу кућу на продају – онеме ко највише понуди новца*.

Да ли нас историја нечему учи?

О кључним узроцима актуелне светске кризе, погрешним мерама које се у САД предузимају за њено превладавање и о могућим начинима изласка из ње раније сам детаљно писао.⁴⁵ Због тога, о економским ме-

је представљала додатни кредит који (уз помоћ *креативног књиговодства*) није приказиван у билансу грчког дуга. Поред тога, *Goldman Sachs* је продавао грчке *токсичне* папире (убеђујући инвеститоре у њихов висок квалитет) и у исто време се *кладио* на банкрот Грчке.

Интересантно да је и париски *Le Monde* новопостављене премијере Грчке и Италије, те првог човека Европске централне банке назвао *члановима европске владе Goldman Sachs-a*.

⁴⁵ Видети књигу: Јован Б. Душанић, *Доларска алхемија и казино економија*, Београд, 2009.

рама које би водиле ка изласку из кризе нећу говорити, него ћу скренути пажњу на чињеницу да се корени актуелне кризе и оне из 30-их година прошлог столећа налазе у тријумфу (нео)либералног капитализма, то јест економског дарвинизма као права јачег, моћнијег, егоистичнијег и похлепнијег на бази приватне својине.

Либерални капитализам заговара неспутано деловање тржишта и потпуно повлачење државе из економске сфере. Тврди се како *невидљива рука* тржишта све поставља на своје место и доводи до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, у исто време доприноси благостања свих. Неолиберализам је савремена формула капитализма који се заснива на вредностима класичног либералног капитализма (на слободном тржишту, индивидуализму и приватној својини) и игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, те морал и етичке принципе. Богатство мањег броја јаких и моћних (и све егоистичнијих и похлепнијих) расте на рачун сиромаштва већине у свету, где огромна маса људи остаје ван процеса рада. Свим се државама нуде условљени кредити, лажна илузија слободе и демократије, униформно образовање и информисање, те примитивна забава. Социјални мир се купује комбинацијом омамљујуће забаве – *tittytainment*⁴⁶ и минималне прехране – путем социјалне помоћи.

На првом округлом столу који је био посвећен неолиберализму истакао сам да многи аутори сматрају да је фашизам директан и нужан производ либералног капитализма. Поред тога, и класична социолошка истражи-

⁴⁶ Од англ. *tits* – женске груди и *entertainment* – забаве.

вања показала су да људи код којих у дужем периоду пада животни стандард, који се осећају економски незаштићени и понижени и где неједнакост у друштву добија огромне размере почињу да траже *вођу* који ће улили веру да им може обезбедити сигурнији статус и већу праведност у друштву. Подсетимо се да је Хитлер дошао на власт (изабран је само неколико недеља пре Рузвелта) под максимом: *Главна мисија нашег покрета састоји се у томе да пружи изгубљеним и узнемиреним масама нову тврду веру; веру која их неће напуштати и у те дане хаоса; веру коју ће они пригрлити и која ће омогућити да њихова уморна срца нађу мир.*

Нама остаје само нада да се слична историја неће поновити и после актуелне светске економске кризе.

(новембар 2011)

МОЖЕ ЛИ ИСЛАНДСКО СУНЦЕ ОГРЕЈАТИ ГРКЕ ?

*Али је новца нестало,
и стока коју имасмо у нашега је господара;
и није остало ништа да донесемо господару
својему осим тјелеса наших и њива наших.
Зашто да мremo на твоје очи ?
ево и нас и наших њива;
купи нас и њиве наше за хљеб,
да с њивама својим будемо робови Фараону.
И земља постаде Фараонова.
А они рекоше: ти си нам живот сачувао,
нека нађемо милост пред господарем својим
да будемо робови Фараону.
Прва књига Мојсијева 18-20; 25.*

У Грчкој су ових дана вођени даноноћни преговори са представницима иностраних кредитора – тројком међународних посредника (ММФ, Европска коми-

сија и Европска централна банка – ЕЦБ) о мерама штедње неопходним како би се обезбедио *спасилачки кредит помоћи* и избегао банкрот земље. Мерама штедње захтева се смањење плата и пензија за 15% и спуштање минималне зараде за 20%, укидање 13. и 14. плате које се традиционално добијају за Божић и Васкрс (постоје и у другим земљама ЕУ – на пример, Аустрији), отпуштање 15.000 запослених у јавном сектору и укупно 150.000 у наредне три године (стопа незапосленост је крајем прошле године премашила 20%), итд. Међународни кредитори захтевају, не само од владе, него и од лидера три највеће партије да се писмено обавежу да ће спроводити програм смањивања плата и пензија и након предстојећих (мајских) избора.

У минут до 12 пре ултимативног рока председник ЕЦБ Марио Драги је са олакшањем изјавио: *Пре неколико минута имао сам позив од грчког премијера (Лукас Пападимос) који ми је рекао да је споразум постигнут и да га подржавају лидери главних странака.* Уследило је олакшање. Кредитори су задовољни, а канцеларка Немачке Ангела Меркел и председник Француске Никола Саркози, са заједничког састанка, послали су Атини *невосмослену* поруку: *Грци су нам дали обећање које треба да стриктно поштују. Нема другог избора, време истиче.*

Грчким грађанима се покушава да наметне уверење како нација сада може да одахне и да је најгоре избегнуто, те да они треба да буду задовољни. Министар финансија *Евангелос Ванизелос* нагласио је да *финансијски опстанак земље у наредним годинама зависи од новог програма и време је да сви буду одговорни.* Признајући да договор предвиђа оштре мере штедње у

грчим новинама се подвлачи да *другог избора није било* и да је то *једино могуће решење*. Тако финансијски дневник *Имерисија* пише да споразум *изгледа, а у суштини јесте, тешко и неиздржљиво бреме за већину Грка, али, нажалост, то је једини избор како земља не би пала у амбис*.

Међутим, већина грчких грађана не мисли тако (уз њих су синдикати и Црква – видети *postscript*). Земља се месецима суочава са штрајковима и све масовнијим демонстрацијама. За време преговора са представницима међународних кредитора демонстранти су узвикивали *Одлазите, узмите буџет и губите се одавде*. Дописнику *Политике* један од демонстраната је рекао: *шта очекују када именују премијера који није демократски биран, а при томе је банкар? Наравно да смо бесни. Требало би да оду*. Интересантно да се на демонстрацијама све чешће чују узвици: *Угледајмо се на Исланд и Исланд је наш циљ*.

Како то да Исланд, мала острвска земља са само око 320.000 становника, може бити пример за углед када *нема другог избора* (алтернативе) и када постоји само *једно могуће решење*, јер све друго може *изазвати међународну реакцију* која ће земљу довести у *међународну изолацију*, а њене грађане гурнути у још већу беду? Под међународном заједницом се, дакако, подразумевају САД и ЕУ, па мали, слаби и сиромашни морају да се беспоговорно повинују вољи великих, моћних и богатих. То је такозвана *реал(на) политика* која се још проповеда и као политика здравог смисла.

Пре него што одговоримо на питање везано за Исланд да видимо како изгледа то *једно могуће решење*, и како смо дошли до политике која нема алтернативе. Размотримо то на примеру најновијих збивања у Европи, где се у главној улози налази Грчка, а као *спасилац* институције и бирократија ЕУ (уз помоћ ММФ – *цивилизованог утеривача дугова*, како то лепо каже колега Небојша Катић).

У време владавине неолибералне идеологије која проповеда апсолутну ефикасност *невидљиве руке* тржишта и потребу максималног ограничавања улоге државе, а уз то је индиферентна на категорије правичности и социјалне одговорности, богаство све мањег (а све егостичнијих и похлепнијих) броја јаких и моћних (такозване, светске олигархије) расте на рачун сиромашења све већег броја људи у свету. У похлепи за што већим богатством створен је систем јефтиних и лако доступних кредита, па временом долази до брзог раста задуживања приватног сектора (становништва и привреде, а нарочито финансијских и банкарских компанија).

Пошто такав систем не може дуго да траје, свет се 2008. године суочио са великом економском кризом која је прво довела до колапса приватног банкарског система, а онда се заборавило на ефикасност *невидљиве руке* тржишта и од државе је захтевано да спасава банке јер су оне тобоже *тако велике и значајне да се не може дозволити њихов банкрот*. Од државе је тражено да се задужује и огромна финансијска средства уложи у санирање приватних банака. Тако је држава (парама пореских обвезника) покривала губитке приватних банака које су годинама, пре тога, исказивали

огромне профите и на бази којих су исплаћивани огромни бонуси и велике дивиденде.

Тиме су губици приватног сектора, добрим делом, пребачени на плећа државе и проблем се преместио из једног дела економије у други. Када је проблем премештен са приватних на државне дугове, неолиберали су поново постали гласни и поново агресивно проповедају своје познате догме. Тврде да је проблем увек и једино у држави и јавној потрошњи, а никада у приватном сектору и приватној потрошњи. Због тога, потрошњу приватног сектора не треба контролисати и ограничавати, јер се приватни сектор увек рационално понаша – разумно се задужује, инвестира и троши, а контрола јавне (државна) потрошње, односно јавног дуга претпоставка је успешне економске политике која земљу штити од кризе.

Државе постају презадужене, захваљујући и санирању приватних банака, и онда на сцену ступају кредитори који се нуде као спаситељи. Интересантно да се и тада од презадуженим државама тражи да наставе са програмима подршке банкама (грчке државне гаранције банкама у време кризе премашиле су износ од 100 милијарди евра), повећавају војне расходе у корист НАТО (Грчка је 2010. године од Француске купила војне фрегате у износу од 2,5 милијарди, а од Немачке подморнице за 5 милијарди евра) итд.

У исто време, од презадужених држава се захтева да својим грађанима наметну ригорозне мере штедње, да под хитно распродају преосталу државну имовину, те да добровољно пристане на одређени вид протектората, односно да многе државне ингеренције преда у руке светске олигархије (претходни грчки пре-

мијер који је само наговестио да би можда на референдуму грчки народ требао да се изјасни о својој судбини, изазвао је бес светске олигархије и био је, по кратком поступку, замењен чланом европске владе *Goldman Sachs-a*, како је то написао париски *Le Monde*.

Од грађана се тражи да све више *стежу каиш*, а и поред тога и *издашне помоћи* из иностранства дуг се не смањује него се из године у годину повећава. Тако је, према подацима Европске комисије, спољни дуг Грчке са 142,8% у 2010, порастао на 157,7% у прошлој, а процена је да ће он наставити да расте и у овој (2012) години износиће 166,1% БДП.

* * *

Вратимо се сада на пример Исланда, који није прихватио *једно могуће решење* и који је, бар за сада, понудио неку алтернативу. Подсетимо се да је Исланд 2008. године био ударна вест у свим светским новостима јер је његов банкарски систем доживео колапс који је (имајући у виду величину економије) био, до сада, највећи банкарски слом у историји. Банкарски систем ове земље, углавном су чиниле, три банке – *Landsbanki*, *Kaupthing* и *Glitnir*. О томе шта се после тога десило мало се пише, јер то може бити опасан вирус који би могао да масовније *инфицира* мале, слабе и сиромашне, а од чега их велики, моћни и богати настоје по сваку цену да *заштите*.

Исланд је најбољи пример до чега може да доведе само пет година примене чисте неолиберална економска политика, чак и у земљи која је пре тога била за пример. Деведесетих година прошлог и првих година

овог века Исланд је био богата и стабилна земља, у самом врху европских земаља по високим стопама раста (4% годишње) и малој незапослености (1%), а по индексу хуманог развоја УН је делио (са Норвешком) челну позицију у свету.

У складу са неолибералном доктрином у 2003. години су приватизоване исландске банке и извршена је либерализација у овој области што је омогућило несметану и неограничену похлепу приватних банкара, а што ће на крају довести до колапса банака. Исландске банке су масовно привлачили депозите из иностранства преко својих филијала – интернет банака – нудећи релативно високе (око 6%) каматне стопе. Тако је *Landsbanki* имала у Великој Британији више од 300.000 клијената, са депозитима у износу од 5 милијарди евра, а у Холандији 125.000 клијената и 1,7 милијарди евра.

Убрзо по избијању светске кризе исландске банке су доживеле колапс (у другој половини 2008. године), па је тржишна капитализација исландске берзе (на којој су акције банака чиниле 60% активе) пале за више од 90%, а вредност исландске круне изгубила је 85% своје вредности у односу на евро. Социјалдемократска владајућа коалиција почела је преговоре о вишемилијардском (евра) задуживању у иностранству, како би спасила исландске приватне банке. Економска ситуација у земљи се убрзано погоршавала и људи су масовно излазили на демонстрације протестујући против халапљивих банкара који су земљу довели у такво стање али и против неодговорних политичара који су им то дозволили, а сада их још хоће да спасавају. На крају је (јануар 2009) влада била присиљена да поднесе оставку.

Нова лева коалициона влада осудила је дотадашњу неолибералну економску политику, али је подлегла притиску иностраних кредитора да преговара о узимању нових кредита како би покрила губитке приватних банака, што је изазвало поновно незадовољство грађана. Незадовољство је кулминирало у моменту када је (јануар 2010) парламент усвојио закон према коме држава преузима обавезу да намири обавезе пропалих исландских банака према клијентима из В. Британије и Холандије, а што је у суштини значило да би сваки Исланђанин на себе преузео обавезу да плати 18.000 евра због похлепе и неодговорности приватних исландских банака и њених иностраних кредитора.

Под јаким притиском грађана председник државе је искористио своје уставно право и није потписао тај закон, те је препустио грађанима да се на референдуму изјасне да ли хоће на себе да преузму обавезе приватних банака. Уследио је огроман притисак из иностранства. ММФ је запретио да ће земљу лишити било какве своје помоћи. Британски министар лорд Мајнерс је упозорио да ће одбацивање закона усвојеног у парламенту имати дугорочне последице, додавши да ће у том случају *Исланд јавно показати да не жели да буде део међународног финансијског система, да има приступ међународним и националним фондовима других земаља, те да није сигуран бизнис партнер.* Те и многе друге претње које су упућиване Исланду на крају је прокоментаришао и њен председник: *Нама говоре да уколико не прихватимо услове међународне заједнице да ћемо постати Куба. Но уколико се ми на то сагласимо – постаћемо Хаити.* После свега, на рефе-

рендуму (март 2010) огромна већина (преко 90%) изјаснила се против закона који је усвојен у парламенту.

У јуну 2010. године Врховни суд је одлучио да су кредити са валутним клаузулама незаконити, а пошто је у време кризе дошло до енормног раста курса евра, грађанима је на овај начин у великој мери смањено кредитно оптерећење. Поред тога, најзадуженијим слојевима грађана вршен је и отпис дуга по кредитима, тако да су интереси (поготово најугроженијих) грађана стављени испред интереса банкара.

* * *

Исланд је успешно (у пракси) демонстрирао да не постоји само *једно могуће решење* према коме се мора беспоговорно повинovati диктату моћних и богатих, те да увек постоји алтернатива. Он је урадио управо оно што је у потпуној супротности са владајућим неолибералним догмама. Када су друге државе спашавали приватне банке пребацујући на грађане (пореске обвезнике) терет њених огромних губитака насталих због њихове похлепе и неодговорности, Исланд је извршио национализацију и из здравог дела њених актива формирао нове банке, а остатак актива оставио у *старим* банкама и пустио их да банкротирају. Када су друге земље, због кризе, скраћивале јавне издатке за социјалну сферу Исланд је раширио мрежу социјалне заштите како би у тешко време ублажила проблеме најугроженијих слојева становништва. У условима озбиљне кризе са којом се Исланд суочио уведена су привремена рестрикције у кретању капитала са

иностранством, док су друге земље нудиле огромне субвенције како би привукле иностране инвеститоре.

Поред тога, Исланд је покренуо судске поступке (а за одбеглим расписао међународне потернице) не само против кључне личности из приватног сектора који су одговорни за крах банака, него и против политичара (укључујући и бившег премијера) који су дозволили неодговорно понашање банкара. И можда најважнија лекција коју пружа пример Исланда јесте да је могуће и малим државама да одбаце неолибералну *лудачку кошурљу* уз помоћ које се обезбеђује да локални политичари служе интересима светске олигархије и крупног капитала, а не интересима сопственог народа.

Исланд је на тај начин избегао катастрофу коју су му сви предвиђали и није се помирио са догмом како *другог избора нема* осим да се удовољи захтевима светске олигархије и да држава социјализује губитке приватних банака и њихове дугове према међународним кредиторима (инвеститорима – како се то на неолибералним језику каже) пребаци на плећа грађане (пореске обвезнике). За разлику од Грчке (и других европских држава захваћених дужничком кризом – Ирска, Португал, Шпанија, Италија ...) где постоји привредна стагнација или пад, Исланд бележи економски раст, незапосленост се после *кризног шока* смањује и сада је испод 5% (у другим земљама које су у дужничкој кризи она је двоцифрена), а у овој години се очекује суфицит државног буџета за разлику од других држава које предузимају радикалне мере штедње (пре свега, отпуштајући запослене и смањујући плате и пензије) како би смањиле буџетске дефиците.

На крају, што је можда и најважније, Исланд је у време светске економске кризе успео да заштити најугроженије слојеве становништва побољшавајући систем социјалне заштите, за разлику од већине других земаља у којима је терет кризе (са моћних и богатих који су кризу и изазвали) највећим делом пребачен на обичне грађане.

Очигледно је да се светска олигархија и крупни капитал плаше да се *исландски вирус* не прошири и на друге земље и то је један од разлога због чега се о искуству Исланда не пише у средствима јавног информисања – која су, скоро у целости, под њиховом контролом или директно у њиховим рукама.

(фебруар 2012)

P.S.

Свети Синод Грчке Православне Цркве народу

Архијереји Грчке Православне Цркве, који су се окупили на редовном заседању од 5. до 8. октобра 2010. године, сматрају за своју дужност да се обрате својој пастви, народу Божијем, као и свим људима који нису равнодушни према језику истине и љубави.

Живимо у тешком и драматичном времену. Као земља смо се суочили са најтежом економском кризом која код већине људи изазива осећај несигурности и страха. Не знамо шта ће нам донети следећи дан. Очигледно је да је наша отаџбина већ поробљена, њоме фактички управљају кредитори. Знамо да многи од вас чекају да Црква каже своју реч и заузме позицију у вези са догађајима које заједно гледамо.

То што преживљава сада наша отаџбина нема преседана и веома је потресно. Раме уз раме са духовном, социјалном и економском кризом иде рушење свих наших темеља. Говоримо о покушају искорењивања и уништавања наше традиције, онога што се одувек сматрало за темељ живота наше Отаџбине. У социјалној сфери покушавају да уклоне наше темеље и права. Притом, држава то чини дајући невероватно објашњење: *"Ми смо принуђени на такве мере од стране наших кредитора"*. На тај начин ми, као земља, фактички признајемо да се налазимо под окупацијом и испуњавамо вољу наших нових (иностраних) владара. У вези са тим јавља се следеће питање – да ли се њихови захтеви тичу само финансијске и социјалне области или се шире и на духовни и културни идентитет, као и на самосталност наше Отаџбине?

С обзиром на ову ситуацију у којој смо се нашли, сваки разуман човек ће поставити питање: Зашто раније нисмо предузели тако драстичне мере о којима се данас прича да су одавно биле потребне? Зашто сва та патологија нашег друштвеног живота коју сада са таквим напором покушавамо да савладамо, није била на време лечена? Зашто је било неопходно чекати док нисмо дошли у садашње критично стање? Ето, већ неколико деценија нашом државом управљају једни те исти људи. Којим политичким циљевима су се руководили знајући да воде земљу у катастрофу, а данас се осећају безбедно, доживљавајући себе само као извршиоце туђе воље? Данас се дешавају такве радикалне реформе које би раније подигле целу Грчку. Данас, међутим, скоро да нема отпора томе.

Наша економска криза повезана је са неравнотежом између производње и потрошње. Између спорог темпа производње који смо успели да постигнемо, и високог нивоа живота на који смо навикли. Када потрошња значајно превазилази производњу економски баланс неизбежно претеже на страну расхода. Да би се изборила са тим, наша земља је принуђена да прибегава спољашњим зајмовима. Када кредитори почну да траже враћање дугова настаје криза, а за њом и банкрот. Међутим, економска криза која гњечи и притиска нашу Отаџбину је само врх леденог брега. То је последица и плод једне друге – духовне кризе.

Диспропорција између потрошње и производње није само економска категорија, већ пре свега показатељ духовног слома. Знак моралне кризе која је дотакла како власт, тако и народ. Власт која није могла да се понаша одговорно пред народом, није могла или није хтела да говори са њим језиком истине, пропагирала је лажне идеале, помагала корупцију. Једини њен циљ је био долазак на власт. Она је фактички деловала против правих интереса народа и наше земље.

Са друге стране, ми смо се као народ понашали неодговорно. Обоготворили смо богатство, тражили сит и спокојан живот, нисмо презирали обману и лаку зарладу. Више нас није било брига шта се догађа у свету и у нашој земљи. Професионална удружења и социјалне групе су самовољно захтевале очување својих права, бивајући потпуно равнодушни према томе како ће се ти захтеви одразити на наше друштво у целини и у великој мери су помогли да се нађемо у садашњем положају.

Суштина духовне кризе састоји се у одсуству смисла живота и затварању човека у једнодимензио-

налну садашњост – свођењем на његов егоцентрични самољубиви инстинкт. То је садашњост без будућности, без идеала и визије. Садашњост осуђена на монотонију и досаду. То је претварање живота у привремено растојање између два догађаја: рођења и смрти, са једином неизвесношћу колико ће времена проћи између. У таквој перспективи бесциљност се такмичи са бесмислом, што на крају доводи до трагичних последица. Тада на питање: *"Зашто, сине, узимаш наркотике?"*, чујеш као одговор: *"Реците ми, зашто је не бих узимао? Не надам се више ничему и ништа не очекујем. Једина моја радост је дрога."* А ми, уместо да пронађемо смисао живота стремимо богатству, комфору, благостању. Међутим, када осим потрошње не постоји други циљ живота, када материјална самосталност и њено показивање постане једино средство да се домогнеш друштвеног признања, онда разврат постаје једини могући начин живота. У противном, ако се ниси развратио, глуп си. Многи су тако размишљали и чинили, те смо тако достигли да су се развратиле не само наше власти, већ и велики део нашег народа. Вечно питање – дилему Достојевског *"слобода или срећа"* проживљавамо у свом њеном трагичном размаху. Изабрали смо умишљено благостање, а изгубили слободу и то не само нашу личну, већ и слободу наше Отаџбине. Данас човек (можда и оправдано) стрепи од помисли о смањењу своје зараде, али га скоро уопште не брину дефицити новца који држава даје за образовање. Не брине ни за сопствену децу која се гасе у својим многобројним зависностима, не брине ни за обезвређивање људске личности и живота. То је истин-

ски смисао садашње кризе и извор економских тешкоћа, којима се без милости користе "светски владари".

На заседању Светог Синода, ми, ваши духовни оци, критично смо оценили своја дела. Пожелели смо да преузмемо одговорност на себе и нађемо своју кривицу у кризи коју преживљавамо. Знамо да смо изазвали код вас огорченост, а можда и довели у искушење. Нисмо реаговали брзо и стварно на понашање клира које вас је повредило. Људи који желе да раскину везу народа са Мајком Црквом, који се користе истинитим али и измишљеним скандалима, потрудили су се да смање ваше поверење у Цркву.

Желимо да вам кажемо да Црква поседује противотров култу потрошње. то је аскеза (подвижништво). Док је потрошња ћорсокак (јер живот нема смисла), аскеза је пут (јер води правом животу). Циљ аскезе није одбацивање задовољства, већ испуњење живота дубином и садржајем. Она је налик тренингу спортисте који га доводи до освајања медаље. Та медаља није ништа друго до живот, који побеђује смрт, живот обогаћен љубављу. Аскеза је пут слободе од ропства сувишним стварима, ропства које нас је данас направило предметом подсмеха.

Забрињава нас стање нашег образовања, јер савремени образовни систем гледа на ученика не као на личност, већ као на компјутер. Једина функција тог система је "убацивање" информација у њега. Индивидуалност ученика се не узима у обзир и не прихвата. Наша деца с правом одбацују такво образовање. Зато нас брине следећа реформа средњег образовања која се припрема. Признајемо да састављање уџбеника спада у област одговорности државе. Њихов садржај се, међу-

тим, тиче сваког грађанина. Многи од њих очекују од Цркве да подигне свој смирени глас по том питању.

Желимо да сви наши храмови отворе своја врата нашој омладини. У парохије које су то урадиле прилази много наше деце која траже смисао и наду. Знамо да од нас, ваших пастира, тражите херојску, живу Цркву, са пророчком речју, актуелном проповеди за младе, која није посветовњачена, већ бескомпромисна, слободна и снажна. Цркву која се не боји да се одупре лукавом систему овога света, чак и ако то доведе до прогона и мучеништва.

Црква је једина институција која може стати уз човека и подржати га. Међутим, Црква – то смо сви ми, и у томе се и састоји Њена и наша сила. Јединство између пастира и пастве желе, пре свега, да униште "светски владари". Они знају да ако поразе пастира, лако ће растерати и заробити стадо. Сећате се историје – свуда где су се борили са Богом, коначни циљ удара био је човек и његово потпуно свођење на ниво животиње. Насупрот томе, очовечење Бога је највеће узвишење човека. Црква иступа не против државе, већ против оних који стоје иза ње, који покушавају да вас лише наде и идеала. Сећате се да је, сагласно са оценом многих економиста, ова криза створена вештачки да би била инструмент за остварење глобалне државе од стране сила којима тешко да се може приписати љубав према човеку.

Црква има свој став у вези са садашњим критичним положајем, јер није престала да буде део историје и људског рода. Црква не може да затвара очи на било какву неправду, већ мора бити спремна на сведочење и мучеништво. Знамо да људи поред нас гладу-

ју и да имају потребе, а да им душу често испуњава очајање. Знамо то, јер је прво место где долазе у потрази за надом и смислом њихов парохијски храм. Наш циљ и задатак је да свака парохија постане центар кроз који би пастирски рад дотакао и обгрлио цело друштво.

Одлучили смо да створимо центар за анализу социјалних проблема који не би само пратио, већ се и успешно борио са проблемима изазваним данашњом кризом. Наш задатак је развој добротворне делатности сваке парохије, тако да не остане ни један човек који би могао остати без obroка. Знате да Црква у вези са тим спроводи колосални напор. Знате, јер многи од вас подржавају напоре ваших парохија својим трудом или економском помоћи. Позивамо вас да постанете ближи својој парохији, да бисмо заједно могли да се подржимо у овим тешким временима.

Наш народ се и раније суочавао са сиромаштвом и гладовањем, али је издржао и победио јер је имао идеале и вредности. Сви заједно можемо помоћи једном човеку, а један подржати све. Бог нас није створио плашљивим, већ нам је даровао дух силе и љубави. Тим духом, збијени око наше велике породице, наше Цркве, бивајући свесни наших грешака, у потрази за смислом живота и љубави, изаћи ћемо из ових сложених искушења.

ПРИЛОГ 2

Многе наше колеге, који су после “*српске октобарске револуције*” били високи владини функционери или њени саветници спремни су (за сада, само у приватним разговорима) да говоре о стварној улози, те моралним и професионалним квалитетима иностраних саветника и представника разних међународних институција који су радили (и даље раде) у Србији. Неки од њих су синови високих функционера (односно функционерки) ЕУ задужених за ове просторе и који се не истичу нарочито благонаклоним ставом према Србији. Управо такви инострани саветници односе лавовски део иностраних донација којима се финансира израда предлога законских решења и других студија на бази којих се реализују реформе у Србији.

Мањи део средстава намењен је домаћим економским «експертима» (*стручњака за свако време* – увек их медији цитирају, политичари похваљују, а Запад обасипа новцем) који се потписују испод тих предлога. У ретким тренуцима искрености наши економски „експерти“ признају да су ти предлози уствари само превод на српски језик већ готових, унапред припремљених универзалних, материјала, те да они ту нису могли да промене чак *ни запету*, како ми сликовито рече један од њих.

Посебно питање јесу страни и домаћи «експерти» које плаћају странци и који раде у многим државним институцијама. На саветовању Научног друштва економиста (*Економски анали*, 4/2003) покушао сам да иницирам ту расправу и тада сам, између осталог, истакао: *И поред прокламоване транспарентности масовно присуство у кључним владиним министарствима и њеним агенцијама (на пример, Агенцији за приватизацију) страних саветника и/или наших грађана који су плаћени средствима из иностранства још увек је табу тема. Није познато да ли страни саветници имају само саветодавна улога или је она знатно већа. С друге стране, нејасно је коме су лојални и чије интересе заступају наши грађани које плаћају странци, да ли су то интереси државе (чији су држављани и за коју формално раде) или странаца (који их плаћају). Њихов положај је нарочито незавидан јер се ангажују уговорима на одређено време и било каква њихова непослушност за последицу може да има да њихов уговор неће бити продужен. А њихове плате су знатно веће од плата осталих запослених у истим тим министарствима и агенцијама које исплаћује држава.*

Нажалост, ова питања су у Србији још увек табу тема. Ипак се искрено надам да ће се и код нас ускоро појавити *инсајдери* или *дувачи пиштаљки* (*whistleblower* - амерички жаргон за појединце који одлуче да, уз ризик за сопствену каријеру и добро плаћени посао, јавно проговоре о незаконитом и неморалном понашању надређених им појединаца и организација) као што је то случај, истина не тако чест, у другим земљама.

О правој улози светске олигархије и њених институција које су у служби крупног капитала (о чему сам у више наврата писао) много више се може сазнати из писања појединаца *инсајдера* него из хиљада књига и *лепо упакованих*

пропагандних материјала које служе да замагле праву суштину њиховог деловања.

ЏОН ПЕРКИНС

У *Ел паус*-у (НИН, 03.03.2005) Хорхе Волпи је објавио приказ бестселера – аутобиографске књиге Џона Перкинса *Confessions of an Economic Hit Man (Исповест економског убице)*, наводно независног економског експерта у земљама трећег света, а у ствари тајног агента крупног капитала. Прво издање књиге *Исповест економског убице* објављено је крајем 2004. године и после тога је доживело многа издања у великом броју земаља света.

Године 1976. Џон Перкинс је завршио студије за руководиоце компанија на Универзитету у Бостону и оженио се девојком са којом се забављао читав живот. На инсистирање њеног рођака, Перкинс је позван на пробни тест у Националну агенцију за безбедност (НСА), једно од мање познатих обавештајних тела која су тада постојала у САД. Иако је имао добре оцене на тесту и испунио постављене услове, Перкинсу се ипак више допало да се на две године прикључи Корпусу за мир, и заједно са женом проведе три године у амазонској џунгли. По повратку НСА га није заборавила, и кроз замршену мрежу веза помогла му је да нађе посао у мистериозној фирми за консултације званој *Chas. T. Main Inc. (MAIN)*, чија је основна делатност била саветовање Светске банке око инвестирања у земље “трећег света”. У почетку, Перкинсу нису били јасни ни циљеви фирме ни његова функција у њој, све док му прелепа директорка Клодин, у коју се убрзо и заљубио, није показала каква ће даље бити његова судбина.

“Мој задатак је да те претворим у economic hit man (ЕНМ)”, рекла му је на првом тајном састанку (увек су се и после одржавали без сведока и у њеној кући). “Ми смо ретка врста у прљавом послу. И нико не сме за то да сазна, чак ни твоја жена. И запамти, ако одлучиш да уђеш у то, онда је то за цео живот.”

Онда му је до детаља изнела шта су његови циљеви и задаци од тог дана. А његов посао се састојао у томе да препоручује да огромни међународни кредити за планирање и остваривање пројеката у земљама у развоју теку кроз MAIN и друге америчке компаније, као Bechtel или Halliburton. На другом месту је да се ради на банкроту тих земаља, тако да никада не могу да плате своје кредите и да постану послушни партнери САД, они који неће моћи да одбију да се на њиховим територијама изграде војне базе, да своја природна добра ставе на располагање инвеститорима, као и да своје гласове у УН и другим међународним организацијама дају САД. За обавештајна тела САД овај план је био перфектан, посебно у доба као што су биле шездесете, најгори тренуци рата у Вијетнаму. Уместо да се за овакве послове ангажују агенти ЦИА или армије, саме приватне фирме су плаћале ЕНМ, уз додатну сигурност: уколико буду откривени, никада се неће моћи доказати њихова веза са владом САД.

Иако прича изгледа као да је извађена из неког романа Џона Ле Кареа, ради се о истинитом догађају. У књизи Confessions of an Economic Hit Man, једном од највећих бестселера последњих недеља, Џон Перкинс тврди да се све оно што у њој пише заиста и догодило. Као и десетине америчких наводно пословних људи по “трећем свету”, Перкинс је, у ствари, био економски револвераши, нека врста тајног агента ex officio чији се посао састојао у повећању моћи САД и њене доминације над задуженим земљама.

У својој првој мисији Перкинс је путовао у Индонезију (тада политички циљ првог реда, посебно када је изгледало да ће комунизам да превлада у земљама југоистока Азије), са циљем да увери генерала Сухарта да MAIN буде посредник у финансирању електрификације острва Јаве. Перкинсов мање јавни задатак био је да Индонезију задужи са циљем да постане талац политике САД. Када је у овом успео, Перкинс је наименован за шефа за економију у MAIN и потом упућен у Панаму са сличним задужењам. Тамо се састао са Омаром Торихосом, једним од малобројних јужноамеричких лидера спремних да се отму контроли Вашингтона, а да се не потчине диктатима комунизма (што га је, према Перкинсу, коштало живота, исто као и другог хероја, председника Еквадора Хосеа Ролдоса).

Следећи задатак Перкинса био је још уноснији и значајнији за интересе његове земље. После оснивања ОПЕК-а (Организација земаља произвођача и извозника нафте) и ембарга које су арапске земље увеле против Америке због њене помоћи Израелу 1974. године, влада САД је одлучила да учини све да се тако нешто више никада не понови. Било је потребно да се са Саудијском Арабијом, највећим произвођачем нафте на свету, оствари велики договор, употребљавајући исту стратегију као и у случају Индонезије и Панаме, и на још широј скали. Глобални пакт између ове две земље временом је постао највећи у историји; изградња читаве инфраструктуре нације која је још увек живела у средњем веку, припала је америчким фирмама. После неколико година, захваљујући сваковрсним тактикама, укључујући и подвођење жена члановима краљевске породице, Саудијска Арабија је постала највећи савезник Вашингтона на Блиском истоку. Последице тог савеза сежу и до наших дана; довољно

је подсетити на тесне везе које још постоје између краљевске куће и породице Буи.

Иако све мање задовољан својим послом и још мање сигуран у његову моралност, Перкинс је обавио нове мисије у Панами, све до мистериозног убиства Торихоса и касније до инвазије маринаца на Иран, где је живео у време пада шаха и пораза политике САД, и на крају у Колумбији, где га је сусрет са другом женом, Паулом, навео да се одлучи да промени живот. Године 1982. Перкинс напушта MAIN и живот економског револверашиа и оснива сопствену енергетску компанију, *Independet Power System*. Од тада па до атентата 11. септембра држао је у тајности своју каријеру ЕНМ. Уз помоћ ћерке, схватио је да не може више да ћути и почео је да пише *Confessions of an Economic Hit Man* да би спрао кривицу и упозорио свет на нови амерички империјализам. Од тада се ангажује на остварењу пројеката за развој који заиста доносе корист најсиромашнијима, а не служе само политичким циљевима корпоратократије. На крају, поука Перкинсове књиге је јасна: док сиромашне земље не буду спремне да бране своја природна богатства, да се боре против унутрашње корупције и стране манипулације, успон ЕНМ и ширење америчке империје чине се осигураним.

У новој књизи Џона Перкинса *Тајна историја америчке империје – економске убице и истина о глобалној корупцији*, објављеној 2007. године, он пише: У предговору књизи *Исповест економског убице већ сам писао да сам у неколико наврата покушавао да напишем ту књигу. Обратио сам се другим економским убицама и „шакалима“ (који су на платним списковима ЦИА) који у потребно време излазе из сенке како би завршили посао започет од стране економских убица – користећи притиске и уцене, похвале и поткупљивања, те физичке ликвидације непожељних. Хтео*

сам да и њихове историје укључим у моју књигу. Убрзо се то прочуло и ја сам постао предмет претњи и уцена. Морао сам да одустанем од своје замисли.

Наступио је 11. септембар (2001), и пред лицом те трагедије заклео сам се да ме овога пута неће ништа зауставити у томе да свету испричам све о чему сам тако дуго био присиљен да ћутим. Да бих избегао притиске, одлучио сам да у тајности држим припрему књиге све до момента њеног издавања. Објављивање моје књиге за многе – од оних који су вукли тајне конце догађања о којима сам говорио – то је био импулс да изађу из сенке. Економске убице, „шакали“, новинари, волонтери невладиних организација, руководиоци крупних корпорација, Светске банке и ММФ-а, државни чиновници – сви они долазили су код мене са својим сопственим признањима. Њихова историја, коју објављујем у овој књизи, разоткрива тајну позадину догађаја који су формирали овакав свет, који ми остављамо у наслеђе нашој деци, и води ка неизбежном закључку: ми смо обавезни да делујемо, обавезни смо да се мењамо. Свако од нас се сам одлучује за сопствени план деловања.

У овој књизи Џон Перкинс је изложио потресна сведочанства многих од оних (економске убице, шакали, новинари, волонтери невладиних организација, руководиоци крупних корпорација, Светске банке и ММФ-а, државни чиновници) који су му поверили своја признања.

Исте (2007) године објављен је и бестселер *Њујорк тајмс*-а (редактор: Стив Хајат) *Игре економских убица* у којој многе економске убице, новинари и истраживачи наводе велики број безобзирних примера грамзивости и међународне корупције. До најситнијих детаља они описују начине којима се користе транснационалне компаније, међународне институције, утицајни појединци, владе најмоћнијих држава

и њихове квазидржавне агенције, како би се обогатили, прикривајући се маскама *иностране помоћи* и *међународног развоја*.

Нажалост, ни једна од ових књига – светских бестселера – није код нас преведена.

СТИВ КОЕН

У Русији је (2002) објављена веома интересантна књига *Неуспех красташког похода – САД и трагедија посткомунистичке Русије* једног од најбољих зналаца прилика у Русији – Стива Коена, професора руских истраживања са Универзитета у Њујорку. У овој књизи Стив Коен, између осталог, пише:

Активност свих, са малим изузецима, америчких специјалиста по питању Русије у 90-им годинама може се оценити као злочиначка. Када је у 1991. години СССР престао да постоји, четири професије Американаца истакли су своја права на звање експерата по питању посткомунистичке Русије: политичари, економски саветници, новинари и научници. Ослањајући се на „Вашиingtonски консензус“ сви они су истицали да знају терапију за болест свога пацијента, те су непрекидно тврдили да лечење одлично напредује и да, без обзира на случајне рецедиве, сигурно долази до потпуног оздрављења. У пракси њихови рецепти, извештаји и прогнозе показале су се у потпуности погрешним...

Пут којим је Русија требало да прође био је једноставан, али суров. Економске реформе престављале су „шиок терапију“ и оштри монетаризам, режим строгих буџетских ограничења, укидање субвенција и дотација, потпуну приватизацију, отварање тржишта за иностране произвођаче

и минималну улогу државе. Политичке реформе сводиле су се на апсолутну подршку председнику Јелцину који, према речима саветника Била Клинтона, „представља кретање Русије у правцу који је нама потребан“. Поред бесплатних савета који су у суштини представљали диктат у области економске политике, америчка администрација је обећала да ће финансирати реформе преко кредита ММФ-а, под условом да се Русија строго придржава свих америчких савета.

Тако је гомила америчких мисионара, које су обично звали „саветницима“ преправила Русију у првој половини 90-их година. Спонзорисани америчком администрацијом, идеолошким организацијама, разним фондовима и институтима, они су проникли свуда – од политичких партија, синдиката, средстава масовног информисања, школа, те до саме руске владе. Између осталог мисионарска делатност Американаца била је у финансирању „потребних“ руских политичара, инструктора министара, састављање закона и указа председника, писање нових уџбеника и избор председника Јелцина 1996. године...

САД су говориле руском руководству на челу са Борисом Јелцином: уколико се будете придржавали наших рецепата у спровођењу економских реформи и наших савета у међународним односима, добићете од нас значајну финансијску помоћ, наше саветнике и место поред нас (или у нашој сени) на светској арени...

Руски политичари и новинари су се у почетку трпељиво односили према мисионарској реторици американаца јер је иза ње стојало обећање о великој америчкој помоћи и инвестицијама. Међутим, обећања су остала само обећања. Резултат – све веће убеђење да се код Американаца речи не поклапају са делима, те да су они једино заинтере-

совани у експлоатацији руских природних ресурса, а руске економске реформе их у суштини не интересују.

Према америчкој штампи, на страни добра били су председник Јелцин и његови следбеници крстосници – „млади реформатори“ Језор Гајдар, Анатолиј Чубајс, Борис Немцов, Сергеј Киријенко... Тврђено је да у огромној Русији не постоји достојна политичка фигура, осим Јелцина и његове екипе. И ако је већина Руса сматрало „ишок терапију“ и друге мере те екипе екстремизмом, за америчку штампу Јелцин је био једина брана од „екстремиста како са левице тако и са деснице“. За реформаторе ван те екипе није било места. Када је један од њих, Григориј Јавлински, за време председничке кампање (1996) покушао да се кандидује против Јелцина, америчка штампа га је приковала на стуб срама: „Историја ће запамтити ко је кривац уколико демократија буде угрожена“....

После финансијског краха (август 1998) Јелцин је прво покушао да уместо Киријенка за премијера врати Виктора Черномирдина – још једног дискредитованог политичара, кога је америчка администрација прижељкивала за будућег руског председника – али је наишао на јак отпор у парламенту. Схватајући да тадашња криза представља и опасност његовом сопственом положају, Јелцин се обратио Јевгенију Примакову који није био повезан са неуспешним економским реформама и финансијским олигарсима.

Поставиши премијер, у септембру 1998. године, Примаков је све снаге усмерио на то како би се помогло људима ублажујући негативне последице кризе, зауставио негативни одлив капитала (24 милијарде долара годишње) у иностранство, обновила домаћа производња и стабилизовало стање у земљи. Центриста по природи, он је формирао коалициони кабинет у чији састав су ушли како комунисти тако и

антикомунисти. После више година политике конфронтације и конфликта, Примаков се определио да тражи консензус за излазак из националне кризе. Као резултат тога, почетком 1999. године, Примаков је постао најпопуларнија политичка фигура у земљи. Америчка администрација односила се према Примакову веома хладно и предузимала је све како би он био смењен – што је Јелцин и учинио у мају 1999. године. Вашингтон је био спреман да пружа финансијску подршку руској влади при Јелцину, али је Примакову она била ускраћена. Званичан разлог био је „одустајање од реформи“. Кабинет Примакова одустао је од такозваног „слободног тржишта“ и монетаристичке политике не због тога што је био против реформи или против тржишта, већ зато што су управо те мере, у великој мери, довеле до руског економског колапса. У тражењу пута изласка из кризе и спасавања свога народа влада Примакова се определила за политику – државног регулисања и смањења расхода – сличну антикризним реформама Франклина Рузвелта.

За нас су интересантни и делови ове књиге који говоре о агресији НАТО пакта на нашу земљу и како је то доживљавано у Русији.

Никада антизападна расположења нису била тако јака као крајем XX века. Лидери који су оличавали америчке вредности – пре свега Јелцин и његови „млади реформатори“ – били су презрени у сопственој земљи. 96% анкетираних грађана, укључујући и проамерички настројену омладину, сматрало је натовско бомбардовање Југославије – у коме су Американци свирали прву виолину – „злочином против човечанства“.

Јелцин је за свога личног представника у зони конфликта, уместо Примакова, именовао америчког љубимца Черномирдина, а после месец дана сменио је Примакова и

са места премијера. Смена Примакова извршена у време натовског бомбардовања Србије још више је покварило америчку репутацију у Русији јер је огромна већина у Русији – и скоро сва политичка елита – била максимално озлојеђена бомбардовањем.

Што се тиче Черномирдина, његово посредништво шокирало је многе Русе јер је омогућило Американцима да остваре свој главни циљ – капитулацију југословенског председника Слободана Милошевића и окупацију Косова снагама НАТО, без губитака и значајнијих уступака. То је још више појачало подозрење у злокобну улогу Вашингтона у пословима Кремља и несрећних земаља...

Бомбардовање, које је извршено противно међународном праву и које је нанело огромну штету моралној репутацији Америке, оставило је привреду Србије у рушевинама, Косово у беди, озаконоило право јачега, а 6.000 америчких војника у глибу етничких чистки и непрестаног насиља. Ни један проблем није решен, чак ни после пада Милошевића, а излаз из ситуације се и не назире...

Бомбардовање Југославије 1999. године нанело је веома „дубоку психолошку трауму“ руском политичком животу. Седамдесетосмодневни ваздушни рат, против Русији пријатељског словенског народа, имао је пресудну улогу у томе што су се војне и безбедносне снаге поново нашле у центру политичког живота. То је смањило жељу и спремност Русије за сарадњу са НАТО и САД по стратегијским питањима. Шта више, то је изазвало страх да Русија може бити следећа жртва НАТО: Југославија јуче – Русија сутра.

ВЛАДИМИР ПУТИН

Председник Русије Владимир Путин имао је запажено и веома искрено и отворено излагање на 43. Минхенској конференцији о безбедности, која је одржана 2007. године. Овде преносимо само један део тога интересантног излагања Владимира Путина.

Форма конференције дозвољава ми да избегнем „претерану љубазност“ и околишавање, пријатну, али празну дипломатску терминологију. Форма ове конференције ће ми такође омогућити да кажем шта заиста мислим о међународним проблемима безбедности. И ако се моји коментари учине мојим колегама превише полемични, оштри или нетачни, онда ћу вас замолити да се не љутите на мене. На крају крајева, ово је само конференција.

Шта је у ствари једнополарни свет? Ако га не бисмо украшавали он суштински означава само једно: то је један центар власти, један центар снаге, један центар доношења одлука. И то наравно нема ништа заједничко са демократијом. Зато што демократија, као што је познато, представља власт већине, узимајући у обзир и интересе и мишљења мањине.

Узгред, Русију, нас – стално уче демократији. Али они, који нас уче, из неког разлога неће сами да уче.

Сматрам да је једнополарни модел у савременом свету не само неприхватљив, већ и немогућ. И не само због тога што би у савременом свету – управо у савременом свету – при индивидуалном вођству недостајало и војних и политичких и економских ресурса. Оно што је још важније – сам модел је нефункциона-

лан, пошто у његовој основи нема и не може бити моралних начела савремене цивилизације.

Поред тога, све што се данас догађа у свету, а ми смо тек почели да дискутујемо о томе, последица је покушаја продирања управо ове концепције у светску политику – концепције једнополарног света.

А какав је резултат?

Једностране, често и нелегитимне акције нису решиле ниједан проблем. Што је још горе, постале су покретач нових људских трагедија и жарите тензије. Сами процените: број ратова, локалних и регионалних конфликта – није се смањило. И у тим конфликтима не гине ништа мање људи него раније, чак и више.

Ми смо данас сведоци претеране и незаустављиве примене силе у међународним односима, војне силе – силе која баца свет у амбис непрестаних сукоба. На крају немамо више снаге да нађемо конструктивно решење ни за један од тих сукоба. Проналажење политичког решења такође постаје немогуће.

Ми видимо да се све више занемарују основни принципи међународног права. Још више од тога – поједине норме, ако не и цео правни систем једне државе, пре свега, наравно Сједињених Држава прелази своје националне границе у свим сферама. И у економији, и у политици, и у културним и образовним сферама намеће се другим државама. Дакле, коме се то свиђа? Ко је срећан због тога?

У међународним односима све се чешиће појављује тежња да се неки проблем реши полазећи од такозване политичке оправданости, која се заснива на текућој политичкој коњукури. И наравно, ово је

крајње опасно. Резултира чињеницом да се нико не осећа безбедно. Желим да нагласим – нико се не осећа безбедно! Зато што нико не доживљава међународни закон као чврсти зид који му пружа заштиту. Таква политика је, наравно, катализатор ”трке у наоружању“.

И још једна важна тема, која директно утиче на глобалну безбедност. Данас се много говори о борби са сиромаштвом. О чему се овде заправо ради? Са једне стране на програме помоћи најсиромашнијим земљама дају се финансијска средства – понекад огромна финансијска средства. Али искрено речено и то такође овде многи знају, то је често повезано са “освајањем” од стране компанија истих тих земаља-давалаца. Али у исто време, са друге стране, у развијеним земљама чувају се субвенције за сеоска домаћинства, за друге се ограничава приступ високим технологијама.

И дајте да ствари зовемо својим именима: испада, да се једном руком даје хуманитарна помоћ, а другом – не само да се конзервира привредна заосталост, већ се скупља и профит. Социјалне тензије које настају у тако депресивним регионима неизбежно проузрокују пораст радикализма, екстремизма, потхрањују тероризам и локалне конфликте. А ако се све то дешава, рецимо, на Блиском Истоку, у условима оштрог прихватања спољног света као неправедног, онда долази до ризика од глобалне дестабилизације.

Очигледно је да водеће земље света морају да виде ту претњу. И у складу са тим да граде демократичнији, праведнији систем економских односа у свету – систем који свима даје шансу и могућност да се развијају.

Драге даме и господо, говорећи на Конференцији о безбедности, не могу а да не споменем активности Организације за безбедност и сарадњу у Европи (ОЕБС). Као што је познато, ова организација је створена да би разматрала све – нагласићу ово – све аспекте безбедности: војне, политичке, економске, хуманитарне и посебно – релације између ових сфера.

Шта се данас догађа? Видимо да је тај баланс очигледно нарушен. Људи покушавају да трансформишу ОЕБС у вулгарни инструмент обезбеђивања спољнополитичких интереса једне или више група земаља у односу на друге земље. И за тај задатак “скројили” су бирократски апарат, који ни на који начин није везан за државе – осниваче. “Скројили” су га са задатком да процедурално доноси одлуке и користи такозване “невладине организације”. Да, формално независне, али финансиране са одређеним циљем, а то значи – под контролом.

У складу са темељним документима, у хуманитарној сфери, ОЕБС је позван да пружи земљама – чланицама, на њихов захтев, подршку у поштовању међународних норми у области људских права. Ово је важан задатак. Ми га подржавамо. Али то никако не значи мешање у унутрашње ствари других земаља, још више, наметати тим земљама како треба да живе и да се развијају.

Очигледно је да овакво мешање никако не доприноси развоју државне демократије. Напротив, чини је зависном и као резултат тога политички и економски нестабилном. Ми очекујемо да ће се ОЕБС руководити својим непосредним задацима и градити односе са су-

вереним државама засноване на поштовању, поверењу и транспарентности.

У закључку желео бих да истакнем следеће. Ми веома често – и ја лично веома често – чујем позиве упућене Русији од стране наших партнера, међу њима и наших партнера из Европе, да игра већу улогу у светским пословима. У вези са овим дозволио бих себи да направим једну малу примедбу. Не треба нас подстрекивати на то. Русија је земља са више од хиљаду година историје и практично је увек користила привилегију да спроводи независну спољну политику.

Нећемо данас мењати ову традицију. У исто време, веома смо свесни колико се свет променио и реално процењујемо своје могућности. И наравно, желимо да сарађујемо са одговорним и независним партнерима са којима можемо заједно да радимо на стварању демократског светског поретка који би обезбедио сигурност и просперитет не само неколицини одабраних, већ свима.

Хвала вам на пажњи.

ХОДОРКОВСКИ И БЕРЕЗОВСКИ

Председник Русије Владимир Путин је на Западу нарочито критикован због промењеног односа према руским олигарсима који су за време владавине Бориса Јелцина, и његових реформатора-либерала, створили огромно богатство и фактички владали Русијом. Када је, последњих година, нова власт почела да и послове олигарха уводи у законски оквир откривене су многе њихове незаконите радње. Бежећи од закона неки су нашли уточишта у иностранству (Гусински у Израелу, Березовски у Великој Британији, итд). У то време

најбогатији руски олигарх (и један од најбогатијих људи у свету) – Михаил Ходорковски, нашао се иза решетака. После дебакла либерала на децембарским (2003.) парламентарним изборима када нису успели да пређу 5% цензус и уђу у парламент, те – више него – убедљиве победе Владимира Путина на председничким изборима у марту 2004. године, Ходорковски је у затвору написао писмо које је објављено (29.03.2004.) у руској штампи и изазвало велики интерес јавности.

Делове из тог *покајничког* писма, кога је Михаил Ходорковски послао из затвора, преносимо у наставку јер оно и за многе у нашој земљи може да буде веома поучно.

Фактички ми данас јасно видимо капитулацију либерала... Руски либерализам претрпιο је пораз зато што је покушао да игнорише: неке битне национално-историјске специфичности развоја Русије, и животни важне интересе огромне већине руског народа.

Либерали су се много бојали да говоре истину из страха пред хиљадугодишњом прошлошћу, те због укорењеним, у 90-им годинама, навикама ка великом конформизму. Били су спремни на све због следеће «порције» кавијара. Такви су били и остали руски либерали...

Нећу да кажем да су Чубајс, Гајдар и њихови истомишљеници имали за циљ да свесно обмањују Русију, али они су мислили само о условима живота и рада за 10% становништва, који су били спремни на одлучне животне промене у условима напуштања државног патернализма. Трагичне последице своје политике либерали су прикривали, пре свега, обманом.

Либерали нису говорили истину када су тврдили да народ у Русији живи све боље и боље, пошто нису ни знали и схватали (подвлачим – често нису хтели да схвате) како

стварно живи огромна већина грађана. Они су себе одделили од народа провалијом.

Средином 90-их они су се сувише «оптеретили» мерцедесима, дворцима, ноћним клубовима, златним кредитним картицама. Либерал, који је био спреман да погине за своје идеје, одједном се претворио у бахату особу који није желео ни да прикрива своју равнодушност према руском народу... Они су увек говорили да са руским народом може да се поступа како год се пожели, да «у овој земљи» све решава елита, те о простом народу не треба ни мислити.

Чак и у односу на декларисане вредности либерализма њихова реакција није била доследна. На пример, либерали су говорили о слободи изражавања али су чинили све како би успоставили финансијску и административну контролу над медијима користећи их за сопствене циљеве. То су оправдавали «опасношћу од повратка комунизма». А о томе да је «црно-црвена коалиција» јака онолико колико је либерална власт заборавила на свој народ и његове суштинске проблеме, либерали су ћутали.

На изборима 2003. године народ је либералима одлучно рекао «збогом».

А где је у то време био крупни бизнис ? Раме уз раме са либералном владом. Ми смо им помагали да греше и да лажу. Предузетницима је било много лакше договарати се са шачицом похлепних чиновника, него своје акције ускладити са разгранатом и ефикасном мрежом друштвених института.

Ми смо имали ресурсе да оспоримо игру по тим правилима, или тачније игру без правила. Но својом податљивошћу и покорношћу, својом понизношћу давати и када траже и чак када не траже, ми смо створили чиновнички хаос и корумпирано судство. Крупни бизнис је отишао са

арене не због изненадног ширења корупције, већ због тога што су стандардни лобистички механизми постали неефикасни јер су рачунали са слабим председником.

Поред тога, бизнис је увек космополитичан пошто новац нема отаџбину. И за многе наше предузетнике Русија није отаџбина него само територија слободног лова. Њихови основни интереси и животна стратегија везани су са Западом.

Шта ми можемо и треба данас да радимо? Навеићу седам тачака које ми се чине данас приоритетним.

1. Осмислити нову стратегију односа са државом. Држава и бирократија нису синоними.

2. Научити тражити истину у Русији, а не на Западу. Имици у САД и Европи је важан али он не може да замени уважавање од стране суграђана. Ми морамо да докажемо да ми нисмо привремени, него стални људи на нашој руској земљи. Не треба игнорисати – поготово не демонстративно – интересе земље и народа. Ти интереси су и наши интереси.

3. Одрећи се бесмислених покушаја да се стави под сумњу легитимност председника. Независно од тога да ли нам се свиђа Путин или не, треба знати да он није само физичко лице. Председник је институт који гарантује целовитост и стабилност земље.

4. Треба престати лагати себе и друштво. Ми смо довољно одрасли и ојачали да морамо говорити истину.

5. Треба напустити космополитско схватање света и бити свестан да је либерални пројект у Русији могућ само у контексту националних интереса.

6. Морамо признати да 90% руског народа не сматра приватизацију праведном, а садашње «газде» законским власницима. Ако је то тако онда ће увек постојати снаге – политичке и бирократске, па и терористичке – које ће атаковати на приватну својину. Да би се приватизација

«оправдала» пред друштвом потребно је да крупни бизнис добровољно врати део имовине стечене приватизацијом. Боље је да тај процес почнемо сами – како би могли утицати и управљати њиме – него да будемо жртве глупог супротстављања неизбежном. Легитимација приватизације није потребна власти већ пре свега нама и нашој деци која ће живети у Русији – и треба да се крећу по улицама руских градова без многобројног обезбеђења.

7. Уложити новац и памет у стварање нових друштвених института. Отворити врата за нова покољења. Привући к себи савесне и талентоване људе, који ће чинити основу нове елите Русије.

За мене је Русија отаџбина. Ја хоћу да живим, радим и умрем овде. Хоћу да се моји потомци поносе Русијом – и са мном као делићем те земље – те уникатне цивилизације. Можда сам ја то схватио касно. Боље и касно, него никада.

* * *

Неколико дана пред своју мистериозну смрт у Лондону Борис Березовски је упутио В.В. Путину писмо следеће садржине:

Владимире Владимировичу!

Господине Председниче!

Обојица знамо цену речи, цену памћења, посебно кад се то тиче политике.

Спреман сам да отворено признам своје грешке, и више од тога – признајем их већ сада, у овом писму.

Много шта од онога што сам радио и говорио – нема оправдања и заслужује сурову осуду.

Али, Владимире Владимировичу, мени је већ 68 година, већ сам старац. Пуних 12 година сам провео у

изгнанству. Зар моја седа коса, моја принудна одвојеност од Отаџбине нису испутиле моју кривицу?

Владимире Владимировичу, говорим Вам поште-но, а молим Вас да ми верујете. Чезнуо сам за Русијом од првог дана, а моја чежња се појачавала са сваким новим даном проведеним у туђини.

Да, ја јесам Јевреј, али сам рођен у Русији. Ја сам Рус, Владимире Владимировичу. Био бих рад да сам друкчији – тада не бих осећао ове муке, али ја сам – Рус. Убија ме одвојеност од Отаџбине.

Молим Вас, Владимире Владимировичу, да ми опростите грешке и речи, све оно што сам урадио заслепљен зломом. Бог види да сам данас све схватио и да никада – никада – не бих више поступио тако.

Веома бих хтео да се вратим у Русију, у своју Отаџбину.

Хоћу да умрем у својој земљи. Ово нису празне речи, верујте, Владимире Владимировичу.

Ја, као Вечни Жид, уморан сам од скитања по планети.

Дозволите ми да се вратим, господине Председ-ниче.

Молим Вас.

Из срца Вас молим.

Са искреним уважавањем према Вама,

Борис Березовски

ГЖЕГОЖ КОЛОТКО

Један од најбољих познавалаца транзиције европских постсоцијалистичких земаља, пољски економиста, професор

Гжегож Колодко објавио је 2008. године књигу *Свет у покрету* (*Wędrujący Świat*), која је у Пољској за мање од годину продата у тиражу од преко 50.000 примерака. Професор Колодко је *архитекта* пољске транзиције који је као научник – економиста, са својим тимом разрадио оригиналан програм економских реформи, а потом га, као државник – министар финансија и вицепремијер Пољске 1994-1997 и 2002-2003. године практично спроводио у живот. У наведеној књизи професор Г. Колодко, између осталог, пише:

Совјетски Савез се распао и зато што је то био јединствени и ефективни начин преузимања власти у Русији. Јелцину је, пре свега, било важно да влада, а како владати било је другоразредно питање...

Русија има посебно искуство са неолиберализмом. Ужасно да је, не толико због наследства совјетског времена, колико због погрешне политике, производња 90-их година XX века пала за око 60%. Ништа незабележено у мирнодопско време. И поражавајуће је то да се то хвали адвокатима неолиберализма, како на Истоку тако и на Западу, и третира као достигнуће. Психолошки, то није тешко схватити, због тога што многи економисти – научници, аналитичари, саветници – и политичари на тај начин покушавају да изађу из тешког положаја и сачувају своје лице. На то треба погледати из једног ширег контекста и то из најмање два разлога.

Први, неолиберализам је идеологија и економски програм који има свој конкретни план дејства. У суштини, под плаштом прекрасних лозинки – од слободе преко демократију до предузетништва – он се претворио у инструмент који служи прерасподели доходака у корист елите, а на штету већине.

Други, неолиберализам се користи као начин пљачке гигантских размера, због тога што се прерасподела националног богатства каква је извршена у Русији ретко среће у историји. Подразумева се да нико не тврди да је неолиберализам по својој природи инструмент пљачке и отимачине. Суштина је у томе што у условима слабости економских института он то омогућава. Управо тако је било у Русији.

Збигњев Бжезински, утицајни политолог, је – стављајући одговарајуће речи под наводнике – приметио да су се ројеви (огроман број) западних, пре свега америчких, „консултаната“ – који су били у договору са руским „реформаторима“ – брзо обогатио у току „приватизације“ руске индустрије, посебно енергетских актива. Фриц Ермат (Fritz M. Ermath) високоранжирани сарадник ЦИА у пензији писао ми је 1999. године „Богатство, које се може награбити и извести из Русије, је тако огромно, што привлачи – слично као сила гравитације велика тела – велике западне играче. Може бити да се Пољака нашла у много бољем положају, не толико због бољих стартних позиција него због тога што није толико богата ресурсима, који се могу разграбити... Сви главни ешалони наше администрације (САД) одлично су знали праву ситуацију у Русији. Морали су да знају да се тржиште државних облигација користило руским званичним лицима и осталим спекулантима као инструмент разграбљења руског буџета и новца ММФ-а. Шта ти мислиш, о чему су разговарали Талбот, Самерс, Липтон, Чубајс и Березовски када су се састали у јулу 1998. године... Интересантно, шта је власт у САД-у и руководство ММФ знало и шта је мислило о томе шта се дешава када је Чубајс стигао у Вашингтон у јулу да би организовао последњи износ кредита са Самерсом, Липтоном и Талботом. Постоје

само две могућности: или они нису знали о тим дешавањима, у која су биле укључене десетине познатих личности и стотине спекуланата, а онда је то био огроман фијаско обавештајних служби и политике, или су они свесно инвестирали у аферу због похлепе или под притиском. Убеђен сам да је ово друго у питању.“ *И ја такође.*

Када сам после осам година, у јесен 2007. године, радио над овом књигом, и замолио га да искористим фрагменте наше преписке, Ермак се сагласио без колебања; наравно да – пошто се у међувремену још више убедио у правилност својих процена. Додао је: „Амерички политички и бизнис интереси су били од почетка уплетенини у руску корупцију. И то се продужава до данашњих дана.“ Без обзира на то, Русија после напуштања погубне линије наивног посткомунистичког неолиберализма, који се спроводио 90-их година, има из себе „седам родних“ (2001-2007) година.

У неолибералним круговима Русија је била добра за време председника Јелцина, а постала лоша за време председника Путина... Под плаштом забринутости за демократију у неолибералним публикацијама – чак и таквог нивоа као што су Financial Times или The Economist – чују се позиви за санкционисање због нарушавања закона. Додуше, признаје се да неки олигарси нису свеци, те да је у Русији за време приватизације 90-их било и нарушавања закона, али се предлаже власнички статус кво уз једнократно плаћање пореза... Порези служе не за свођење рачуна са преступницима и њима треба да се баве тужиоци и судије, а не порезници. За нелегалне послове неких руских олигарха, у чију заштиту је, између осталих, стао и The Economist, у САД би дали не девет него деведесет година затвора. И нико не би смео да окриви суд у политичку ангажованост.

Трећи део

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ

– Идеологија економског неоколонијализма –

ПОКУШАЈ РЕАНИМАЦИЈЕ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

*Не може дрво добро плодове зле рађати,
ни дрво зло плодове добре рађати.
Свако дрво које не рађа добра плода,
сече се и у огањ баца.
И тако, дакле,
по плодовима њиховим познаћете их.
Јеванђеље по Матеју, 7:18-20*

У јануару ове године, само неколико сати пошто сам завршио текст *Сеулски уместо Вашингтонског консензуса*, од председника Академије економских наука колеге (АЕН) Љубомира Маџара добио сам електронску пошту којом ме обавештава да се у Академији економских наука припрема расправа о неолиберализму, за коју би његов приложени текст под насловом *Авет неолиберализма* могао послужити као иницијални и предлаже да припремим свој прилог. Тада сам се кратко осврнуо, у пост скриптуму текста *Сеулски уместо Вашингтонског консензуса*, на неке ставове изнете у

прилогу колеге Љубомира Маџара, и то послао као свој одговор за позив на расправу.¹

После скоро пола године, уследио је исти позив, са назначеним тачним датумом расправе за округлим столом (17. јун 2011) о неолиберализму, на Економском факултету у Београду (Професорска сала). Сада је позив стигао поштом и у прилогу је поново, као предлог за расправу, достављен текст колеге Љубомира Маџара *Авет неолиберализма*. У сажетку овог рада у првој реченици истиче се да *сврха овог текста јесте одлучно супротстављање антилибералној мисли која у Србији постаје све маркантнија и утицајнија*.

У самом тексту колега Љубомир Маџар истиче: *Себе видим, као што ме усталом види већина припадника струке, као економисту који спада у либерално оријентисани табор. Но, ја нисам на самом његовом екстрему*.

И заиста, и овај веома опширан текст, као и његов досадашњи вишедеценијски, такође обимни, опус, потврђује његову посвећеност неолиберализму, а неки од изнетих ставова упућују на закључак да они нису далеко ни од *самог неолибералног екстрема*. То би се, првенствено, могло рећи за његово схватање улоге државе (у тексту он државу квалификује *као деструктивну силу, као механизам који из привреде и од становништва безобзирно исисава животне сокове* – у вези са којом колега Љубомир Маџар пише *да би највиши друштвени приоритет морао да буде изградња што*

¹ Видети: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/seulski-umestovasingtonskog-konsenzusa-i-pokusaj-reanimacije-neoliberalnih-dogmi.html>

ефикаснијих механизма контроле над државом, јер тај молох лако може да подивља, а то у стварности тако и често чини; треба предузети напор да се држава скреше и сасече, да јој се одузму широка подручја интервенције. Овакав став је скоро идентичан са мишљењем Гровера Норквиста, председника удружења *Американци за пореску реформу* (у литератури се оно често наводи као пример екстремног неолиберализма), који је сматрао да државу треба смањити до те мере (*скресати и сасећи* – како би рекао колега Љубомир Маџар) како би се могла угурати у купатило, а потом је у кади задавити.²

Надаље, у наведеном тексту колега Љубомир Маџар пише: *Друга тешко разумљива ставка јесте жестока осуда, са много јада и горчине, коју антилиберали упућују тзв. Вашингтонском консензусу, који није ништа друго до списак рецепата за уредно и дисциплиновано вођење економске политике. Ко при здравјој памети може да буде против тога?*³

С наведеним и сличним ставовима убеђеног и страсног неолиберала, какав је колега Љубомир Маџар, можда је раније и имало неког смисла полемисати, али је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашингтонског консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму. Штавише, многи од нај-

² www.npr.org/templates/story.php?storyId=1123439

³ Могу само да претпоставим реакцију колеге Љубомира Маџара на наслове (и поднасловe) неких од мојих књига, као на пример: *Washington consensus – кодификовани програм економског неоконлијализма* (2007) или *Монетарни и тржишни фундаментализам – као алиби за некомпетентност* (2004).

истакнутијих идеолога неолиберализма су се, последњих година, јавно одрекли својих погледа и признали да је све то што су раније проповедали и за шта су се својски залагали била велика грешка. Због тога мислим да је предложена тема за расправу (у Академији економских наука) била актуелна, али и насушно потребна, пре десет година, када смо се опредељивали за транзициони пут економских реформи,⁴ а сада ми се чини да је мање значајна.

Непоколебљиви заступници неолиберализма у Србији – а колега Љубомир Маџар сигурно је један од најмаркантнијих међу њима – своје теоријске економске закључке изводе из метафизике, а не из емпиријских чињеница, занемарујући при том да је економска наука друштвена, а не нека чисто академска,

⁴ Неколико година после „српске октобарске револуције“ колега Љубомир Маџар ће на саветовању Научног друштва економиста (НДЕ) покушати да објасни и оправда одсуство критике наше академске економске јавности (видети: *Економски анали*, 12/03): *У последњих пар година, од октобарског преврата 2000. наовамо, критика је некако замрла. То је добрим делом и разумљиво. Читавих десет година смо прижељкивали радикалне политичке и друштвене промене и зазивали демократске снаге у којима је и шира јавност видела чиниоце цивилизацијске еманципације. Најзад се догодио и тај дуго и жељно чекани политички преокрет; последња ствар која се у таквом сплету околности могла јавити као идеја и порив јесте некаква критика оних у које смо годинама полагали све наде. У исто време моји критички текстови (па и реферати на саветовањима НДЕ) од стране програмских савета и/или редакцијских одбора били су цензурисани (више или мање скраћивани), па чак и бацани у кош за отпатке и поред мојих апела да то не треба чинити, јер свако од нас – академских економиста, своје текстове потписује именом и презименом, а време је најбољи судија и видећемо ко је био у праву. (Видети: *Економски анали*, Економски факултет, Београд 12/03).*

апстрактна, метафизичка, езотерична или ларпурлар-тистичка дисциплина. Економска наука, пре свега, треба да помогне носиоцима економске политике у настојањима да обезбеде дугорочно одржив динамичан привредни раст уз пуну запосленост, те социјално одговорну и праведну расподелу националног дохотка.

Због тога ме наши неолиберали неодољиво подсећају на реакцију Хегела⁵ када му је указивано да су неке његове апстрактне теорије у стварности демантоване. Конкретно, Хегелова теорија (о броју планета који је он „доказао“ својом филозофском теоријом) била је у раскораку са стварношћу и на примедбу да чињенице неумољиво доказују како његове тврдње нису тачне, знаменити филозоф је одговорио: *Тим горе по чињенице.*

Не видим зашто је потребно *мерити реп убијеном вуку*, односно у чему би сада био изазов за истинске критичаре неолиберализма, који су о томе писали деценију уназад – а међу српским академским економистима било их је свега два-три – или у чему је храброст ранијих заговорника неолиберализма, а сада његових жестоких критичара (*људи за свако време*) – да расправљају о овој теми. Још мање ми је јасно зашто је то потребно заступницима неолиберализма. Могу да разумем да истинским заговорницима неолиберализма није лако да прихвате (поготово да јавно признају) како је све оно што су годинама и деценијама заговарали и у шта су веровали била велика заблуда, али ми је нејасна

⁵ На Хегела се колега Љубомир Маџар позива и у свом раду, па после једне своје тврдње, пише: *Но, и Хегел би се са овим ентузијастично сагласио.*

њихова упорност да доказују нешто што се, очигледно, доказати не може.

Уместо полемике која би се свела на *јалову* интелектуалну акробатику, неолиберале бих подсетио на текст нобеловца Џозефа Стиглица, једног од најпознатијих савремених економиста, професора на најпрестижнијим светским универзитетима, а раније председавајућег Већу економских саветника председника САД Била Клинтона, те потпредседника Светске банке. У тексту *Крај неолиберализма* он пише: *Свет није био милосрдан према неолиберализму, том бућкуруишу идеја, базираном на претпоставци фундаменталиста да тржиште, као саморегулирајући систем, ефикасно расподељује ресурсе и одлично служи интересима друштва. Управо тај тржишни фундаментализам лежи у основи такозваног 'Вашингтонског договора'... Неолиберални тржишни фундаментализам увек је био политичка доктрина која је била у служби одређених интереса. Он није никада био потврђен у економској теорији. Сада је јасно да га није потврдила ни историјска пракса.*⁶

Почетком ове године (14. јануар 2011) професор Жоже Менцингер, један од најпознатијих савремених економиста са наших простора и *архитекта* успешне словеначке транзиције, дао је интервју за подгорички недељник *Монитор*. Интервју је насловљен са *Неолиберализам је произвео кризу*, што јасно указује на корене светске економске кризе (2008), а управо је ова криза напokon ставила тачку на спорове о економском

6 <http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz101/English>

неолиберализму, који се сада код нас, и то од стране Академије економских наука, покушава реанимирати.

Познато је да неолибералима и тако велики ауторитети савремене економске мисли – какви су нобеловац Џ. Стиглиц и професор Ј. Менцингер – нису *по вољи* (пошто не деле њихова идеолошка уверења), па ћу да их подсетим да је неолиберално оријентисани, веома утицајни и, нарочито од стране неолиберала, цењени *The Financial Times*, пишући о Извештају Спенсове комисије за раст и развој, свој уводник од 22. маја 2008. године започео је реченицом: *Вашиingtonски консензус – стабилизуј, приватизуј, либерализуј – јесте мртав.*

Наиме, као што сам раније већ писао, нобеловац Мајкл Спенс био је на челу Комисије за раст и развој и она је проучила искуство и развојне моделе 13 економски најуспешнијих држава у периоду од 1950. до 2005. године, с циљем да земљама у развоју понуди препоруке за оптималну – дугорочно одрживу – стратегију развоја.

Закључак Комисије, није згорег поновити, јесте да нема јединственог рецепта за развој, али оно што је заједничко за анализираних 13 економски најуспешнијих држава јесте да су на њиховом челу биле веома способне, активне и прагматичне владе које су имале кључну улогу у развоју економије и биле посвећене економском расту. Мада не даје готове рецепте, Извештај се дистанцира од владајуће неолибералне економске догме, и у њему се констатује да анализиране земље, у спровођењу развојне политике, нису биле превише наклоњене слободном тржишту, те да кључну улогу у развоју привреде има држава, на чијем је челу активна и прагматична влада.

Многи од закључака из Извештаја Комисије за раст и развој нашли су своје место у Сеулском консензусу, најзначајнијем документу који је 11. и 12. новембра 2010. усвојен у Сеулу, на петом по реду самиту лидера земаља чланица Г 20. Сеулски консензус одбацује неолибералну глорификацију слободног тржишта и универзалан програм развоја за све земље без обзира на њихове специфичности. Овим документом, како то пише *The Financial Times*, забијен је још један ексер у ковчег мртвога Вашингтонског консензуса и њиме се отклањају кључне слабости овог неолибералног кодификованог програма економског неоколонијализма.

На последњем годишњем заседању ММФ-а и Светске банке, које је одржано у априлу 2011. године, први човек ММФ-а Доминик Строс-Кан (и сам доскора убеђени неолиберал), у свом деведесетоминутном запаженом излагању, подвргао је оштрој критици постојећи међународни поредак и заложиио се за његово одбацивање и изградњу новог, праведнијег света. ММФ је пуне две деценије био бастион идеологије *Вашингтонског консензуса* и кључни инструмент за наметање те неолибералне идеологије⁷ целом свету, да би сада први човек ММФ-а признао да *Вашингтонски консензус* води у економску катастрофу, те да се он *са својим поједностављеним економским идејама и рецептима урушио током светске економске кризе и постао део прошлости*.⁸

⁷ *Вашингтонски консензус је практично постао синоним неолиберализма и тржишног фундаментализма.* (Видети: Eric S. Reinert, *How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor*, Constable, London, 2007.)

⁸ Човек тако високог ранга дрзнуо се да јавно саопшти (и још на годишњем заседању ММФ-а и Светске банке) истину о систему у

И на крају, да наведем и пример донедавно најсветије *иконе* неолиберала – Алена Гринспена. Он је две деценије (1987-2006) био један од најмоћнијих људи света, налазивши се на челу Централне банке САД (Систем федералних резерви), и добро се сећамо његове знамените фразе: *Let market do it's magic – Не смејте тржишту да ради*). Британски *The Guardian* објавио је списак светских личности које су најодговорније за светску економску кризу и на њему Ален Гринспен заузима прво место са 31,9 одсто гласова, а следе га Џорџ Буш Млађи – 16,7 одсто и Гордон Браун – 14,1 одсто).⁹

На саслушању пред Конгресом САД Ален Гринспен је изјавио да је *имао велику веру у моћ тржишта, те да је накнадно увидео грешку у неолибералној идеологији слободног тржишта*. На том саслушању председавајући прво цитира ранију изјаву Алена Гринспена (*Ја имам идеологију. Мислим да слободно тржиште представља најбољи начин организовања економије*), па каже Гринспену: *Ви сте били убеђени у*

коме живимо и заложил се за праведнији свет, те тако (само вербално) угрози интересе светске олигархије и крупног капитала. Поред тога, имао је симпатије за идеје о одузимању америчком долару улоге резервне светске валуте. То је морало бити санкционисано – као наука и јасна порука свима другима.

Већ следећег месеца (14. мај 2011) Д. С. Кан је ухапшен у САД, под оптужбом да је сексуално злостављао собарицу у познатом хотелу *Софител* на Менхетну. Два дана после (експресног) устоличења француске министарке финансија Кристин Лагард на место првог човека ММФ-а, светски медији јавили су да је тужба против њеног претходника Д. С. Кана на ивици колапса и он је убрзо ослобођен свих оптужби.

⁹ Видети: <http://www.guardian.co.uk/business/poll/2009/jan/26/road-to-ruin-recession>

то да тржишите само себе регулише... моје питање је једноставно – да ли сте грешили? Ален Гринспен одговара: Да, открио сам да је то била грешка. На опаску да је нашао грешку, Ален Гринспен још једном понавља: Да, увидео сам грешку у моделу. Председавајући даље говори: Другим речима, ви сте увидели да је ваш поглед на свет, ваша идеологија била погрешна, а одговор гласи: У праву сте. Био сам очајан због те чињенице... све у шта сам веровао 40 година била је грешка.

У документарном филму *The Warning* (*Упозорење*) могли смо да видимо ове инсерте са горенаведеног саслушања. На екрану видимо како се некада моћан човек, самоуверени и ватрени поборник неолиберализма, претворио у једног слабашног, несигурног и угученог дедицу. Није било пријатно гледати како личност која је цео радни век провела верујући и борећи се за своја убеђења, на крају живота долази до закључка да је све оно што је радила, у шта је веровала и за што се борила, заправо била само једна велика грешка. Можемо само да претпоставимо како се осећа човек који то спозна. Међутим, треба одати признање онима који смогну снаге да то и јавно саопште.

Разумем да то није лако, али је неопходно и за све изузетно корисно, а пре свега, за њих саме.

(јун 2011)

НЕПРОЛАЗНА ВРЕМЕНА САМО ЈЕДНЕ КЊИГЕ

*Не дајте се завести оним што се препричава,
ни што је постало традиција; ни тврдњама,
ни зато што је у складу са светим књигама...
Тек онда када сами увидите да су одређене ствари
исправне, тек тада их прихватите и следите.*
Буда

У допису којим смо позвани на округли сто о неолиберализму, председник Академије економских наука колега Љубомир Маџар нагласио је како је пожељно да наши прилози буду достављени пет дана пре одржавања расправе, у ком случају би они били електронски достављени свим позваним учесницима. Пошто сам то урадио у складу с препоруком, претпостављам да су сви заинтересовани учесници овог округлог стола упознати с мојим прилогом (*Покушај реанимације неолиберализма*), па ћу сада да се осврнем на неке од ставова које је управо изложио колега Љубомир Маџар у своје уводном излагању, као и на ставове неких других дискусаната. Потенцирао бих три ствари.

Прво, колега Љубомир Маџар с пуним правом истиче да смо дуго живели у социјализму где су постојале обавезујуће доктрине и учење, те смо били сате-

рани у *идеолошки тор* где је постојало *време само једне књиге* у којој су *проповедане комунистичке догме*, од којих се није могло много одступати. Међутим, не бих се сложио с његовом констатацијом да се урушавањем социјализма ситуација у том погледу радикално променила.

Последњих деценија уместо једног (комунистичког) *идеолошког тора* сатеривани смо у други (неолиберални), у коме такође постоји *време само једне књиге*, само што су комунистичке замењене *неолибералним догмама*, од којих се такође не може много одступати. Правоверни *чувари истина* (и раније, као и сада) будно су мотрили да онемогуће оне што би се дрзнули да доведу у сумњу владајуће идеолошке догме, само што су раније то биле ригидне комунистичке идеолошке комисије, а сада је то неолиберални економско-политички идеолошки апарат који функционише на много суптилнији и ефикаснији начин.

Са онима који се не *придржавају* владајућих идеолошких догми комунисти су се немилосрдно обрачунавали (избацивање с посла и *смеиштање* у затворе), а неолиберали то раде много *нежније*, па контролишући научни и медијски простор, будно мотре да ниједно *погрешно учење* не добије шири јавни одјек, па чак (у екстремнијим случајевима) да и не угледа светлост дана. Они који нису *исповедали* неолибералне догме, и овде на саветовањима нас економиста, ако су уопште добијали реч, било је то на некој од секција, а не на њеном пленарном делу, и то на самом крају, када би се слушаоци *проредили*. Њихови текстови, уколико нису завршавали у *корпи за отпад*, били су (више или мање) скраћивани – цензурисани у зборницима радова и

стручним часописима. Најпожељнији су били и остали они који су се увек придржавали *исправног учења*: некада су то биле *кумровачке*, а сада *сегединске курсације* – како то примети колега Данијел Цвјетићанин.

Друго, на крају уводног излагања колега Љубомир Маџар изразио је наду да ће дискусија за округлим столом бити релаксирана, те да мисли да ће се нарочито опуштено осећати (нео)либерали. Међутим, колико сам ја могао да приметим, било је сасвим супротно, те су највећи степен напетости, нервозе и агресивности показали управо представници *широко афирмисаног истраживачког центра* (како то рече колега Љубомир Маџар) ЦЛДС-а (*Центар за либералнодемократске студије*) – колегиница Даница Поповић, те колеге Бошко Мијатовић и Борис Беговић. Али можда је то био само мој субјективни утисак, а то (уосталом) и није толико важно. Много важније јесте оно што су нам саопштили.

Заједничко за сва три сарадника ЦЛДС-а јесте то да су веома јасно демонстрирали оно што сам већ написао у прилогу – подсећали су на знаменитог филозофа, који је на примедбу да чињенице неумољиво доказују како његове тврдње нису тачне, то јест да је његова теорија у раскораку с чињеницама, одговорио: *Тим горе по чињенице*.

На констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашиingtonског консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, одговор је био *да су неке од постсоцијалистичких зе-*

маља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају (колега Борис Беговић), да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији (колега Бошко Мијатовић), те да је то безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати (као фијаска који смо имали с набавком вакцина за свињски грип – како је то лепо илустровала колегиница Даница Поповић).

Поред тога, колегиница Даница Поповић нагласила је како су економија и социјална одговорност неспојиви, те да економија не познаје категорије правичности и морала. Ова тврдња одлично демонстрира разлику између класичног либерализма и савременог неолиберализма – данас је неколико дискутаната поставило питање у чему се огледа та разлика.

Поред много тога заједничког, разлика између класичног либерализма и неолиберализма огледа се у томе што је либерализам био идеологија националне буржоазије која је инсистирала на принципима индивидуалних слобода и владавине права на нивоу националне државе и била донекле укоренења у сопственом народу, те није могла да остане потпуно индиферентна на социјалну заштиту сопственог народа. С друге стране, носилац неолибералне идеје јесте транснационална буржоазија, која није укоренења у социјалним структурама националних друштава и формира посебно наднационално друштво – *светску олигархију*, која инсистира само на економској ефикасности и индиферентна је на категорије као што су морал, праведност, достојанство, социјална одговорност, заштита природе и слично.

У прилогу који сам доставио за овај округли сто истакао сам да је економија друштвена наука, а не нека чисто академска, апстрактна, метафизичка, езотерична или ларпурларистичка дисциплина. Економска наука, пре свега, треба да помогне носиоцима економске политике у настојањима да обезбеде дугорочно одржив динамичан привредни раст уз пуну запосленост, те социјално одговорну и правичну расподелу националног дохотка. Због тога је неопходно да се, упоредо с питањем економске ефикасности, инсистира на социјалној одговорности и на правичности, а то је нарочито значајно у периодима великих промена, што је случај и код постсоцијалистичких земаља у транзицији, када долази до великих економских и социјалних прерасподела, које су резултат и велике корупције, те егоистичког понашања и невероватне похлепе нове економске и политичке номенклатуре (предузетника и политичара).

Тврдња колегинице Данице Поповић да су економија и социјална одговорност неспојиви, те да економија не познаје категорије правичности и морала могла би да буде тачна уколико се економија сведе на неолибералну школу мишљења, а што данас – у *времену само једне књиге* – често и чине мејнстрим економисти. Међутим, да су економија и социјална одговорност спојиви, те да економска наука познаје и категорије морала и правичности, показује озбиљна литература (*многе друге књиге*) од Аристотела али и новија историја економске мисли, од најстаријих дана до данас.

Подсетимо се да је један од родоначелника и најзначајнијих економских мислилаца Адам Смит у своме делу *Теорије моралних осећања* (*The Theory of*

Moral Sentiments) из давне 1759. године наглашавао да *трговачко друштво* не би могло опстати уколико његови актери своје егоистичке страсти не би контролисали – ублажавали, преусмеравали и каналисали – и на тај начин омогућили складнији живот међу људима. Због тога питање економске ефикасности није могуће у целости одвојити од социјалне одговорности, те од правичности и моралних питања, пошто су она међусобно условљена. Без правичности није могуће на дуги рок обезбедити ни економску ефикасност. Од наших савременика, подсетимо се рада нобеловца Џозефа Стиглица *Запосленост, социјална правда и друштвено благостање*.¹⁰

Управо од односа економије и етике добрим делом зависи како ће функционисати економски систем. Развој капитализма до Првог светског рата везује се, добрим делом, и за стару аскетску буржоазију, коју одликује изузетна марљивост, лична моралност и социјална одговорност. Аскетска буржоазија, одричући се многих сопствених животних радости како би што више штедела и улагала у пословање, могла је да очекује штедљивост и од других, те је имала шансу да буде схваћена и уважавана од целога друштва.

С временом је стару аскетску буржоазију постепено замењивала нова буржоазија финансијских спекуланата. Похлепна нова буржоазија финансијских спекуланата не ограничава своје хедонистичке прохтеве, не одлаже испуњење својих жеља и живи у своме самоизолирајућем виртуелном пространству, где не делују правила нормалног живота. Она је изгубила сваку легитим-

¹⁰ Видети: *Employment, social justice and societal well-being*, *Internacional Labour Review*, vol. 141. no. 1-2/2002.

ност и нема никакву основу да рачуна како ће бити схваћена и уважавана од целог друштва. Због тога се нова буржо-азија (*људи од струке – без духа, и људи од уживања – без срца*, како то каже М. Вебер) све више одстрањује од друштва у коме живи и затвара (умрежава) у посеб-ну међународну групу светске олигархије, која више и не рачуна на широку грађанску подршку, него на по-дршку глобалних, наднационалних сила.

Истргнути из заједнице у којој живе, они прихва-тају концепт индивидуалних постигнућа где одсуствује вера и било какав вредносни систем осим новца, и где постоји осећање да изнад индивидуе и њеног уживања у материј-алним добрима нема ничег смисленог. Људски односи по-кушавају да се редукују на тржишне, а људима се намеће материјализам, хедонизам и егоизам како би били претво-рени у робу.

Ерозија моралне димензије капиталистичког система довела је до тога да су *похлепа* (да се има више – да се свака прилика зграби како је не би украдио неко други) и *страх* (да све може брзо да се изгуби – да нико више није сигуран) главни покретачи система. *Похлепа* и *страх* заменили су одмереност и сигурност. Уместо на морал, веру и савест, нови капитализам ослања се на законе, интерес и профит. Формално поштовање законских норми, које често нису у складу с моралом, и логика себичних лич-них интереса и профита превладали су над моралом, вером и савешћу, које покушавају да протерају у својеврсни црквени резерват. Сетимо се само чувене крилатице *коме је до морала, нека иде у цркву* коју је пре неколико година изговорио први премијер „демократске“ Србије.

Треће, интересантно је било слушати и објашње-ње колеге Љубомира Маџара (о чему подробно пише и

у тексту који нам је достављен као предложак за расправу) о узроцима колапса српске привреде, до кога је дошло, и поред чињенице да су економску политику од 2000. године реализовали економисти неолиберали из Г 17 плус и њихови истомишљеници (уз несебичну помоћ неолибералних идеја и стручњака ММФ-а).

Да су учинци економске политике у Србији у последњој деценији катастрофални, не спори ни колега Љубомир Маџар, који у тексту пише: *За ових десет година, откако је на власт дошла политичка опција, која себе, уз нашу већинску сагласност, назива демократском, кроз приватизацију, задуживање и изједање факторских доходака дословно је истопљен велики део друштвеног богатства (упореди: Јован Б. Душанић, Бећарска економија, посебно стране 36-55) – а привреда је оштећена у мери која ће изискивати деценије да би се та оштећења не надокнадила – јер то није могуће – него тек санирала.*

Међутим, колега Љубомир Маџар сматра да за колапс српске привреде нису криви ни креатори (светска олигархија на челу са ММФ-ом), ни реализатори (економска номенклатура – предвођена неолибералима из Г 17 плус), те да је Србија осуђена – а и остаће тако у дугој, више него догледној будућности (због велике етничке, верске, културне, историјске, економске, социјалне хетерогености друштвеног бића) – на гломазне, споре, неучинковите, а по свој прилици и корумпирани владе.

Оваквим фаталистичким ставом владајућа гарнитурa амнестира се за катастрофалне резултате свога рада, пошто је *Србија осуђена на гломазне, споре, неучинковите и корумпирани владе*, те је немогуће има-

ти успешну државу са аутентичном домаћом, ефикасном и часном владом на челу, јер она – по мишљењу колеге Љубомира Маџара – *постоји само у маини утопијски занесених (и изгубљених) антилиберала.*

Полазећи од овако проблематичне тезе, колега Љубомир Маџар изводи исте такве закључке, па тврди како је демократска власт *водила економску политику на оптималан начин, односно најбоље што је било могуће и она не само да не ради лоше, него се не може говорити о било каквим промашајима уколико се имају у виду огромна политичка ограничења са којима се власт сусреће, те да Србија нема боље персоналне поставе тимова који би водили економску политику, и да је то што се нашло на државном врху углавном најбоље са чим земља данас располаже... чланови наше професије, и то они понајбољи међу нама.*¹¹

¹¹ У исто време о истој персоналној постави проф. др Млађена Ковачевића (у тексту *Пословно окружење у Србији и светска економска криза*) пише: *Као и код сваке револуције, и након важног друштвеног преврата у Србији са почетка октобра 2000. године, на врху политичке пирамиде нашли су се врло проблематичне личности, како у погледу знања, способности, ширине видика тако и у погледу морала. У тим турбулентним временима, проблематика економских реформи и мера економске политике препуштена је групи економиста врло скромних знања и њима су додељени ресори које они у свој дотадашњој професионалној каријери нису изучавали.*

Тако, правник по основном образовању, професор предмета „Политичка економија“ (касније преименован у „Основи економије“), проф. др Миролjub Лабуш, како за себе рече „визионар“ економских реформи, постаје у Савезној влади министар за економске односе са иностранством. Доцент др Горан Питић који је предавао „Економску историју света“ постаје министар за економске односе са иностранством у Влади Србије. Магистар Млађан Динкић, који је био асистент на предмету „Привредни развој“, постаје гувернер Народне банке Југославије. Магистар Божидар Ђелић који се „прославио“ као део тима Џефри Сакса у конципирању привред-

Амнестирајући реализаторе за катастрофалне учинке економске политике и говорећи похвално о њиховом раду, колега Љубомир Маџар се креаторима економске политике, која је довела до колапса српске привреде, истински диви, па каже да је *тешко наћи довољно јаке и тачне речи да би се изразило све оно позитивно што је успевао да оствари ММФ*. И то упркос чињеници да се економска политика у Србији више од једне деценије води под диригентском палицом ММФ-а.

Све ове године Србија је без сопствене дугорочне стратегије развоја, која би била научно верификована и политички усвојена у Скупштини. Улогу стратегије имају меморандуми о буџету и економској и фискалној политици који се пишу у сарадњи са (тачније, по диктату) ММФ. Усвајање меморандума и остваривање њихових циљева ММФ је наметнуо као услов за доделу кредита Србији и за њен приступ међународном тржишту капитала.

Оно што више забрињава јесте да се оваквим поданичким дискурсом (Французи имају изреку која каже: *Не постоје диктатори, нити постоје диктатуре*,

них реформи у Русији и Пољској, постаје министар за финансије у Влади Србије. Александар Влаховић, до тада непознат у стручној јавности, асистент у Економском институту, постаје министар за привреду и приватизацију, а такође до тада непознат стручној јавности др Мирко Цветковић постаје директор Агенције за приватизацију.

Самозвани „визионари“ економских реформи и политички врх Србије су потпуно игнорисали упозорења нобеловца Џозефа Штиглица, проф. др Јозеа Менцингера, проф. др Светозара Пејовића, проф. др Бранка Милановића, проф. др Јована Б. Душанића који су крајем 2000. и почетком 2001. године упозоравали и апеловали да СР Југославија, односно Србија не прихвати модел екстремног неолиберализма који је тада наметао ММФ свакој земљи чланици која је рачунала на кредите те институције.

постоје само робови) шири дефетизам у сопственом народу, јер смо тобоже, из разноразних разлога, као држава и народ инфериорни у односу на друга цивилизована друштва и осуђени на неуспехе, те да у земљи ништа добро не може да се уради без спољних притисака и старатељства богатих и моћних – колонизатора. Мада колонизатор, који себе сматра успешним, цивилизованим и моралним, своје старатељство оправдава жељом да колонизованог (кога третира као заосталог, нецивилизованог и морално проблематичног) уздигне и приближи нивоу на коме се он налази – стварност показује да колонизовани, упркос свестраној „*помоћи*“ старатеља, све више заостаје за колонизатором, а напредак колонизованих могућ је тек када се ослободе колонијалних окова.

Поред тога, оваквим и сличним тврдњама грађанима у Србији намеће се слика да су неспособни, лоши, зли и заостали, а њу деценијама шире наши евроатлантски „*пријатељи*“. У томе су они добрано успели када се ради о њиховим грађанима, али то још не успева да постигну код већине грађана Србије. Нажалост, знатан број јавних личности, које су медијски доста експониране у Србији, у томе им, свесно или несвесно, својски помаже.

И на крају, историјска искуства других земаља показују да то није ни тачно. Као пример, навешћу Сингапур (једног од *азијских тигрића* које је спомињао и колега Борис Беговић), који је упркос лошим предиспозицијама (мала земља без било каквих ресурса, окружена непријатељски настројеним суседима, растрзана међунационалним сукобима унутар земље...) за релативно кратко време постигао изузетне резултате у еко-

номији и у другим сферама друштвеног живота, и то пре свега захваљујући компетентној, ефикасној и одговорној влади. Подсетимо се да је Сингапур, у коме већину становника чине Кинези, а остатак углавном Малајци и Индуси, за време Другог светског рата био под окупацијом Јапана, а после тога британска колонија, до 1959. године. После крвавих етничких сукоба између Малајаца и Кинеза, Сингапур је 1964. године изашао из састава Малезије.

Ли Куан Ју, који је био први премијер Сингапура и на том месту остао дуже од три деценије, на почетку своје књиге *Из трећег света у први – Сингапурска историја: 1965-2000* (Lee Kuan Yew, *From Third World to First, The Singapore Story: 1965-2000*; Singapore Press Holdings, 2000) пише: *Написао сам ову књигу за младе становнике Сингапура, који прихватају друштвену стабилност, економски раст и процват као нешто што се само од себе подразумева. Желео бих да они знају како друштвени мир, лична безбедност, економски и социјални прогрес и процват не долазе сами од себе, него су резултат непрекидних напора и сталног интересовања ефикасне и часне владе, коју је народ изабрао.*

Предговор за ову књигу написао је Хенри Кисинџер који, поред осталог, пише: *Изгледало је да је Сингапур, лишен било каквих природних ресурса, осуђен да зависи од јачих суседа, уколико уопште успе да сачува своју независност. Ли Куан Ју је мислио другачије. Свако веће достигнуће, пре него што се оствари – јесте маишта. А он је маиштао о држави која неће само опстати, него ће и престићи друге. Недостатак ресурса мора бити компензиран преимућством интелекта,*

дисциплине и креативности. Ли Куан Ју је позвао грађане да учине оно што они пре тога нису сматрали својом обавезом: прво учинити свој град чистим, а затим превладати исконску нетрпељивост према суседима и међусобне етничке несугласице и свима показати преимућство рада.

Данашњи Сингапур је остварење те маште. Годишњи доходак по становнику од нешто мање од 1.000 (у моменту стицања независности) достигао је данас скоро 30.000 америчких долара. Сингапур је, у области високих технологија, лидер у југоисточној Азији – његова комерцијална врата и научни центар.

Усудих се да на крају цитирам и ових неколико реченица Хенрија Кисинџера, мада колеги Љубомиру Мацару, како каже, није много узбудљива нити занимљива аргументација оних који апелују за ефикасном државом која постоји само у машти утопијски занесених (и изгубљених) антилиберала.

(јун 2011)

P. S.

*Округли сто одржан априла 2013. године
на Економском факултету у Београду
у организацији Академије економских наука*

*Уз позив да припремим текст и учествујем у расправи (коју организује Академија економских наука – АЕН) на тему *Изгледи и алтернативе изласка из рецесије – актери, донети и теоријски концепти* добио сам и веома интересантан рад (под називом: *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи превладава-**

ња)¹² председника АЕН, колеге Љубомира Маџара, а који је (како је то написано у позиву) *конципиран са сврхом да подстакне нашу дискусију*. Као и увек текстови колеге Љ. Маџара су веома занимљиви и инспиративна, те доприносе да се на нашим скуповима развије динамична и плодна расправа.

Сагласан сам са колегом Љ. Маџаром да је у *нашим расправама однос према држави извор многих неспоразума и разлог сукобљавања*. Међутим, то није ништа чудно пошто још од времена Адама Смита и *невидљиве руке* тржишта не престају оштре дискусије о улози тржишта и државе у економији. За разлику од колеге Љ. Маџара који у држави види главног кривца за све економске проблеме, ја је посматрам као инструмент за решавање тих проблема.

Колега Љ. Маџар и ја смо сагласни да своје место у економсији имају како тржиште тако и држава, али разлике настају када се реч поведе о питању где (у којим областима) и у ком обиму држава треба да регулише и усмерава привредна кретања и развој. На једној од претходних расправа у АЕН (јун 2011) покушао сам да оспорим став колеге Љ. Маџара да је *Србија осуђена на гломазне, споре, неучинковите и корумпиране владе*, те да је немогуће, у принципу, имати успешну државу на чијем би челу била аутентична ефикасна и часна влада,

¹² Као што се може видети и из назива расправе у АЕН (као и текста колеге Љ. Маџара, који смо добили уз позив) за стање у свету које траје већ годинама и не назире му се крај, уместо кризе наши неолиберали користе израз рецесија. Очигледно да језиком неолиберала кризу није могуће објаснити, они већ пет година упорно негирају да криза и постоји, називајући је (у почетку *благом* или сада *дужом*) рецесијом.

јер она – по мишљењу колеге Љубомира Маџара – *постоји само у маини утопијски занесених (и изгубљених) антилиберала.*

Сада бих желео да образложим зашто сматрам да је залагање за што мању улогу државе у привреди (у мери коју прихвата колега Љ. Маџар) није добро са становишта основних задатака које треба да решава економија. То се односи на ефикасност где се улога државе сувише редукује, а нарочито на праведност пошто колега Љ. Маџар сматра да *разни редистрибутивни захвати, непрестане расподеле и прерасподеле, спадају у активности које су по економски просперитет и привредни напредак дословно убитачне.*

Међу нама постоји потпуна сагласност да тржиште само по себи не обезбеђује ефикасност економије, те да је оно незамисливо без државе и тешко да би без ње могло да функционише, па и опстане. Разлике се појављују по питању баланса који треба да постоји између тржишта и државе,¹³ односно функција које би држава имала како би се обезбедио успешан привредни развој.¹⁴ По мишљењу колеге Љ. Маџара треба се бо-

¹³ Немачки социјалдемократи су 1959. године прихватили мото: *Тржишта онолико колико може, а државе онолико колико мора.*

¹⁴ Када говорио о оптималном балансу између тржишта и државе у регулисању и усмеравању привредних кретања и развоја треба имати у виду да он није непромењен и није исти у свим временима, а у истом времену различит је за поједине земље. По правилу, како привредни живот постаје сложенији улога државе постаје значајнија. У данашњим условима то условљава веома брзи процеси глобализације, забрињавајући еколошки проблеми, економија која је све више заснована на научним истраживањима, али и глобална економска криза. Исто тако, улога државе данас мора да буде наглашенја у економски неразвијенијим државама како би оне могле да заштите виталне националне интересе од јаких удара

рити за што мању државу, ону оријентисану на обављање послова које нико други на може да обави: изградња институција, усавршавање законског поретка, учвршћивање владавине права и обезбеђивање стабилног пословног амбијента, те наравно здравство и школство; судство, тужилаштво и полиција.¹⁵ Када изађе ван оквира ових функција, сматра колега Љ. Мацар, држава за друштвено постаје егзистенцијални hazard, права напаст због које ваља очекивати само назадак, трагичне ломове и пропаст.

Углавном и други неолиберали наводе само ове функције државе, превиђајући да је за обезбеђење општедруштвене добробити коју тржиште само по себи не може да обезбеди или не обезбеђује у потребном обиму (као например: инфраструктура, научна истраживања, ефикасна регулација – екстерналије, асиметричност информација, агенцијски проблем итд), неопходно ангажовање државе, да би се обезбедила ефикасност економије.

О исправности различитих економских теоријских погледа најубедљивије говоре резултати који се остварују у пракси на бази политика које су се заснивале на њима. Раскорак између неолибералне теорије којом се обећава благостање за све и резултата који се у пракси остварују је очигледан.

глобализације, где крупни капитал, односно моћне и агресивне транснационалне компаније настоје омогућити слободно кретање робе и капитала (али не и радне снаге) ради стварања максималног профита.

¹⁵ Колега Љ. Мацар даље пише: *Неки сматрају да је ту још и војска, а ја одавно предлажем да се војска постепено, цивилизовано и хумано демонтира и уклони. Народна мудрост каже да они који нису спремни да хране своји, храниће туђу војску.*

Рецепти неолиберала који су требали да преломе негативан тренд у привреди САД, не само да то нису успели – ситуацију су само погоршали. Према званичним статистичким показатељима привреда САД бележи нижи просечан годишњи раст БДП који је у *време економског просперитета* (1955-1970) износио 3,6%, у *време стагфлације* (1971-1980) 3,2%, а у *време неолиберализма* (1981-2010) 2,8%, смањење стопе раста запослености (1,7%, 2,7% и 1,1%), те стагнацију плата (2,7%, 0,4% и 0,1%). У исто време, и на нивоу светске привреде уместо да је дошло до динамизирања, како су обећавали теоретичари неолиберализма, после 80-их година XX века у пракси се десило потпуно супротно. Годишња стопа раста светске привреде у 70-им годинама износила је 2,4%, у 80-им 1,4%, у 90-им 1,1%, а у првој деценији овог века наступила је глобална економска криза која је довела до великог пада привредне активности, а и незапосленост је достигла забрињавајуће размере.

Тако се неолиберализам показао као економски неефикасан, а уз то је и неправедан – социјално неодговоран и морално неосетљив¹⁶

Упоредо са питањем економске ефикасности (која треба да доведе до просперитета друштва), мора се истрајавати и на питању економске праведности¹⁷

¹⁶ На једној од претходних расправа у АЕН (јун 2011) од сарадника *широко афирмисаног истраживачког центра* (како то тврди колега Љ. Маџар) ЦЛДС-а (Центар за либерално-демократске студије) смо могли да чујемо категоричну тврдњу да су *економија и социјална одговорност неспојиви*, те да *економија не познаје категорије правичности и морала*.

¹⁷ Праведност подразумева не само расподелу у садашњости, него праведност у расподели међу генерацијама. Не можемо мислити само на себе, него и на генерације које долазе после нас – разумно управљање у интересу и будућих поколења.

(која треба да омогући једнаке могућности за све), а у томе држава има и те како важну улогу. Истина и тржиште обезбеђује неке елементе фундаменталне праведности (вредноћа се награђује, а лењост кажњава), али су они недовољни и не треба их преувеличавати.

Економска праведност је важна сама по себи али и због чињенице да она са своје стране омогућава и пораст економске ефикасности. Тако на пример, помоћ сиромашним, поред решавања њихових краткорочних проблема, може да представља инвестирање у људски капитал (на пример, помоћ у квалитетнијој исхрани мајки и мале деце, а касније разне врсте помоћи младима за боравак у обдаништима и образовање у школама и универзитетима) и омогући сиромашним породицама да у дугорочној перспективи повећају своје економске могућности.¹⁸ На тај начин се истовремено обезбеђује и већа праведност али и боља ефикасност.

Многи људи нису лично заслужни за огромно богатство којима располажу (наследили га од богатих родитеља), као што многи нису криви због тога што су сиромашни (рођени у бедним породицама које им нису могле омогућити добро образовање, оболели или постали инвалиди не својом кривицом, настрадали од елементарних непогода – земљотреси, поплаве, суше итд).

Међутим, како признаје и Џефри Сакс (у књизи: *The Price of Civilization*, 2011),¹⁹ као последице неолибе-

¹⁸ Велико је питање колико би нас који учествујемо на овој расправи у АЕН (укључујући и колегу Љ. Мацара и мене) било данас овде да смо одрастали у условима слободног тржишта по мери неолиберала.

¹⁹ Џефри Сакс пише да је тужан што мора овако да говори али је веома забринут стањем у својој земљи. На само неколико првих страна, ове веома обимне књиге, можемо да прочитамо и следеће:

ралне „револуције Регана“ постојала је јака антипатија према улози државе, нови однос пун презрења према сиромашинима, те позив богатима да се одрекну моралних обавеза према осталом делу друштва, а што је подстакло огромну скривену похлепу богатих и ослободило их социјалне одговорности.

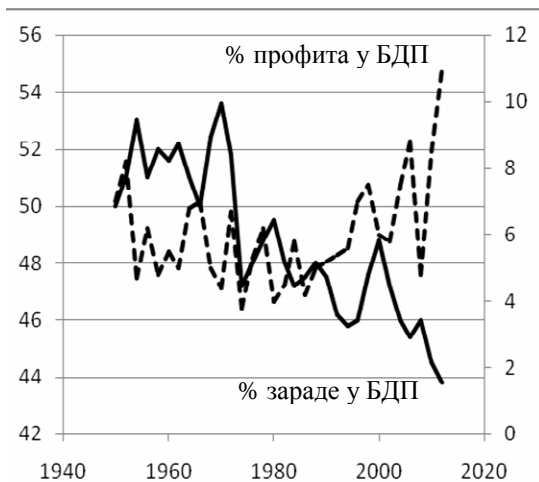
Чак и у време глобалне кризе похлепа богатих расте. Држава упушта огромна средства за спасавање приватни компанија социјализујући њихове губитке, а оне та средства користе да, пре свега, кроз спекулативне операције повећавају профите, које приватизацију кроз огромне бонусе менаџерима и дивиденде.

Из наредног графика (Кретање профита и зарада као % БДП у САД у периоду 1950 – 2012. година) јасно се види дугорочна тенденција пада прихода домаћинства, односно пада зарада, уз истовремени раст корпоративних профита. Интензитет пада зарада и рас-

У основи економске кризе, коју сада преживљава Америка, лежи морална криза. САД се не суочавају са краткорочним циклчним колебањима економске активности него са дугорочним социјалним, политичким и економским трендовима... Нема сумње да је у америчкој економији, политици и друштву у целини дошло до великих деформација. Америчко друштво је постало сурово и агресивно, а елита и водећи политичари показују максималну неодговорност и егоизам. Американци су раздражени, песимистички расположени и цинични. Уколико богати и моћни нису способни да се понашају достојно, морално и да показују искрено саосећање према осталом делу друштва и свету, показаће се да тржиште, закони и избори нису довољни. Без обнове духа социјалне одговорности није могуће осмислити и обновити стабилну економију... Велика национална илузија Америке је убеђење да се здраво друштво може организовати на усредсређености ка тржишту за богатством. Окрутна трка за згртањем богатства захватила је цело друштво и изнурила Американце, лишила их користи коју пружа поверење, честитост и саосећање.

та профита нарочито је повећан од 80-их година XX века (почетак неолибералне доминације), а управо у време актуелне кризе достижу своје историјске минимуме (зараде), односно максимуме (профити).

*Кретање профита и зарада као % БДП у САД
у периоду 1950 – 2012. година*

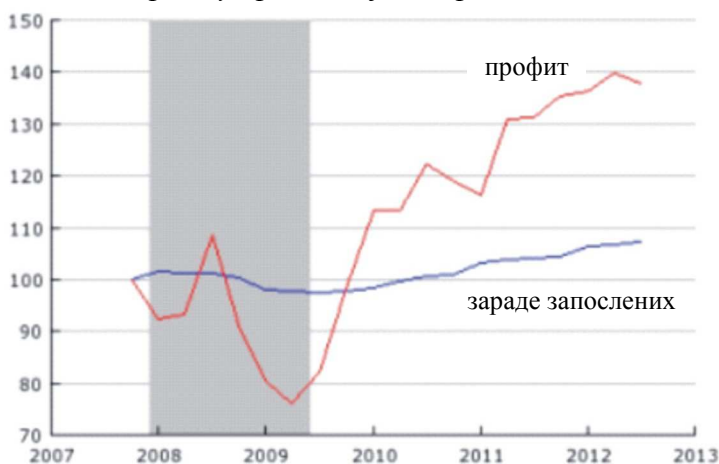
Извор: *businessinsider.com*

Тако је убрзо после избијања актуелне глобалне кризе дошло до краткотрајног пада и изненађујуће брзог опоравка корпоративних профита после 2009. године. То лепо илуструје следећи графикон²⁰ – *Индекси раста профита и зарада у САД* (где је у кварталу пред избијање кризе, индекс = 100).

²⁰ Видети: <http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/03/30/no-trickle/>

Због вишедеценијске неравноправности у расподели сада су се примања менаџера скоро изједначила са укупним примањима осталих запослених и њихова учешћа у БДП износе око 20%, док су средином 1970-их година примања менаџера учествовала са 10%, а плате осталих запослених са 30% у БДП.²¹

*Индекси раста профита и зарада у САД
(кварталу пред избијање кризе, индекс = 100)*

Као последица тога дохоци и богатство се концентрише у рукама једног малобројног слоја најбогатијих. Док је крајем 70-их година 1% најбогатијих присвајало мање од 9% укупних доходака, тај проценат је 2007. године износио 23,5%. При већој неједнакости у расподели и концентрацији доходака и богатства у уском кругу људи, постоји мања тражња за робама и услугама него што би то био случај да имамо правед-

²¹ Видети: <http://monthlyreview.org/2013/03/01/class-war-and-labors-declining-share>

нију расподелу, а што неминовно води успоравању стопе привредног раста и запошљавања. Када неједнакости достигну критичне тачке долази и до озбиљних економских криза. Због тога није случајно да је у годинама пред избијање великих криза (1928. и 2007) једна четвртина укупног дохотка САД одлазила у руке само једног процента најбогатијих Американаца.

О овоме сам раније већ писао (видети на стр.219-222) и тада нагласио да изузетно богати људи, по правилу, не троше сав добијени новац за свакодневну потрошњу и улагање у реалну економију јер им то – ма како то парадоксално звучало – није једноставно јер немају ни довољно времена, а и жеље да то чине се постепено смањује. Највећи део новца одлази на финансијске спекулације које могу да обезбеде огромне профите, али не стварају нову вредност него представљају *исисавање* вредности из реалног сектора.

У исто време, колега Љ. Маџар истиче да он није *присталица теорије о претераној похлепи и моралној изопачености пословних људи, чак и кад су њихова примања баснословно велика... Добру банку не чине сви запослени него њено најуже управљачко језгро, често један једини човек. Пословни успех, па и сам опстанак банке (важи и за друге финансијске институције као што су фондови, осигуравајуће компаније, ревизорске куће...) зависи дословно од тога да ли ће моћи да се дочепа и задржи такве врхунске кадрове, те чаробњаке финансијских операција... Огромне плате су неминовна и готово очигледна последица такве констелације.*

Актуелна глобална криза јасно показује до чега су нас довели управо ти *чаробњаџи финансијских операција*, како их назива колега Љ. Маџар.

* * *

Једна пословица, која каже да успех има много родитеља, а пораз је увек сироче, пала ми је на памет када сам прочитао узгредну опаску колеге Љубомира Маџара у тексту *Глобална рецесија: системске алтернативе и изгледи превладавања* (који сам добио уз позив за расправу коју организује Академија економских наука – АЕН), а која гласи: *Крајње је време да се схвати да САД нису парадигма либералног модела него његова негација, земља која се крупним корацима социјализује, уз познате хазарде колективистичких, недавно урушених система... а као истинско оваплоћење либералних идеја, као (бар у изгледима) аутентична капиталистичка земља, указује се у све већем степену брзо растућа Кина. Земља која је отворила широке просторе за предузетничку иницијативу, која је народу дала досад (тамо!) невиђене могућности да ради и заради, а у којој је држава успела да успешно управља са оних неколико кључних параметара (курс, тржишно формирање надница без уобичајеног државног „уређивања“ и режим страног директног инвестирања). Кина је можда једна од ретких земаља које су добро разумеле да је држава једна гломазна, инертна и трапава творевина која са много више од пара – али кључних – параметара нити није у стању да барата.*

Неколико месеци после тога добио сам обавештење о померању термина расправе у АЕН (за седам да-

на) и нови текст колеге Љ. Маџара под називом: *Случај Кине у светлу либералне мисли*. У овом доста опширном тексту (на више од 30 страна) детаљно се разрађује узгредна опаска из претходног текста²² и констатује да

²² И у новом тексту колега Љ. Маџар има такође једну узгредну опаску, која много говори, а која гласи: *Овадашњи знаковит пример је Аустроугарска монархија за коју неки од нас верују да је најбоља држава коју је, илустрације ради, српски народ икада имао у својој историји*. У вези са тим, а нарочито са улогом државе у привреди, колега Благоје Бабић (*Економско стање и перспективе Србије*, округли сто у организацији Центра за геостратешка истраживања, одржан 14.04.2008. године у Међународном прес центру) пише: *Економска историја учи да су се развили само народи који су имали своју државу*. Управо данас је постало актуелно пророчко упозорење Николаја Ј. Даниљевског: *Народи који изгубе независност, осуђени су да своје трајање наставе - уколико физички преживе - као "етнички материјал" за друге народе*. У највећој опасности од такве судбине је управо наш народ. Зато је питање органске заштите нашег друштва и привреде од судбоносне важности.

Иначе, од када постоји држава, неспорно је да је њен главни посао економски. У погледу улоге државе економска историја оставља нам следеће поруке:

а) Ни једно друштво се није економски развило пре него што је добило суверену државу.

б) Увођењем заштите домаћег тржишта од спољне конкуренције Александар Хамилтон је постао праотац индустријализације САД. То је у Немачкој постао његов најпознатији следбеник, Фридрих Лист, који се сматра утемељивачем протекционизма.

в) Сем Велике Британије, која је колевка индустријализације, ни у једној другој земљи индустрија није заснована без интервенције државе. У Француској за то је заслужна Коблорова управа. У Немачкој и Јапану индустријализацију је још непосредније засновала држава. И у другим "успешним причама", као што су Јужна Кореја и Кина, су нове потврде те поуке економске историје. У овим земљама држава је «наклоњена тржишту» (market friendly). Другим речима, интервенција државе је «тржишно усмерена».

је Кина тумачена као упадљиво и само по себи очигледно оповргавање огромног теоријског корпуса који је окренут тржишту и само у његовим импулсима и дејствима види пут ка успешном и дугорочно одрживом развоју. Кина је истицана и славодобитно тумачена као пораз читавог мноштва доктринарних и економскополитичких система и опредељења као што су (нео)либерализам, неокласична синтеза, „тржишни фундаментализам“, Вашингтонски консензус... Носећа порука овога рада, а и разлог због кога се пише, управо је супротна нетом поменутом славодобитном хватању за Кину као тобожњи доказ пораза доктринарних творевина које су у односу на непосредни државни интервенционизам испољавале велике резерве и директно критичко супротстављање.

Истичући да је тумачење кинеског успеха које ће овде бити понуђено веома једноставно, колега Љ. Маџар на крају закључује: У вези са кинеским економским узлетом кључна реч није државна интервенција него управо слобода. Допринос политике кинеском успешном привредном развоју није, дакле, пре свега у некаквом „конструктивном“ или било каквом другом чињењу него, опет супротнo у односу на лако склопљену хипотезу, у нечињењу. Може се рећи да се епохални потез, па тако и допринос високе политике, а потом и економске политике која је њоме условљена, састоји у томе што је она и привреду и друштво у целини ослободила од себе саме, преставивши са одржавањем огра-

г) Ни облик владавине ни природа политичког режима нису одлучујући у погледу успешности интервенције државе у привреди.

ничавајућих системских решења и са вођењем одговарајућих економских политика.

У наставку ћу покушати да изнесем нешто другачије виђење привредног успеха Кине (али и других источноазијских земаља), имајући у виду упозорење нашег најбољег познаваоца привреда азијских земаља, колеге Благоја Бабића (у књизи *Економија Азије*) да многи *понављају исту грешку покушавајући да једну сложenu појаву објасне само једним чиниоцем*, те да су такве интерплетације, *иако корисне, силом прилика једностране па стога недовољне*. Поред тога, такође ћу покушати да имам у виду упозорења озбиљних *синолога* да се логиком западног света не може објаснити успех ни једне азијске земље, а поготово древне цивилизације као што је Кина.

Пре свега, треба истаћи да економија Кине већ дуже од три деценије бележи импресивне резултате са просечним годишњим растом БДП од 9,9%. Међутим, Кина је само најсвежији пример успешних источноазијских земаља које су бележиле, у дугим периодима од неколико деценија, исто тако високе просечне стопе раста БДП, почевши са Јапаном од 50-их година XX века, те касније Јужном Корејом и другим нешто мањим источноазијским земљама. Заједничко за ове земље јесте и чињеница да су оне отпочеле са динамичним привредним растом у условима који нису то обећавали. Јапан је из рата изашао као поражена држава, у Кореји је после Другог светског рата избио и грађански рат, а Кини је после *Великог скока* (1959-61) имала и *Културну револуцију* (1966-77). Биле су то неразвијене земље које су оскудевале у капиталу, са веома сиромашним

становништвом чији стандард се поредио са афричким.²³

Све ове земље при модернизацији својих привреда примењивале су такозвани *азијски модел*, а кога карактеришу, пре свега, следећи фактори: стратегија развоја заснована на извозно оријентисаној индустријској политици, изузетно висок ниво штедње и инвестирања, те поетапност и прагматичност у реформисању привреде. Поред тога, све ове земље карактерише сличан традиционални систем вредности и одсуство демократије.

Извозно оријентисана индустријска политика.

У складу са класичном теоријом о размештају индустрије (*location theory*) није се очекивало да Јапан (па касније и Јужна Кореја и Кина) крене путем индустријализације пошто не испуњава основни предуслов за то – велика оскудица у природним богатствима (угаљ, нафта, руде метала). Међутим, све три ове земље

²³ Професор Универзитета у Кембрицу, Ха-Цун Чанг (у књизи: *Лоши Самарићани: Мит о слободној трговини и тајна историја капитализма*) подсећа на ситуацију у Јужној Кореји пре почетка импресивног привредног раста: *1961. године, осам година по завршетку братоубилачког рата са Северном Корејом, годишњи приход Јужне Кореје био је 82 долара по становнику. Просечни Корејац зарађивао је упола мање од просечног становника Гане (179 долара). Половина јужнокорејске индустрије и преко 75 одсто њене железничке мреже били су уништени у рату. Интерни извештај USAID-а из 50-их година прогласио је Кореју за 'рупу без дана'... Кореја, једно од најсиромашнијих места на свету, била је жалосна земља у којој сам се родио 7. октобра 1963. године. Током мог живота per capita приход у Кореји порастао је око 14 пута, мерено куповном моћи становника. Великој Британији требало је више од два века (између касног XVIII века и данас) а Сједињеним Државама око век и по (између 1860-их и данас) да постигну исти резултат.*

ослониле су се на стратегију развоја засновану на коришћењу најобилнијег и најјефтинијег чиниоца производње – радне снаге, те индустријализацију отпочињали са радно интензивном производњом у лакој индустрији, пре свега у производњи одеће и обуће. Регрутујући огромну нову радну снагу са села, која је уз то и јефтина, остваривани су значајни профити који су улагани у проширење и модернизацију производње.

Све ове земље не само да су свој развој заснивали на индустријализацији него су предузимале активне мере да она буде извозно оријентисана. То се реализовало уз помоћ коришћења протекционистичких баријера и постепене, веома дозиране либерализације спољно-економске и девизне сфере. Упоредо са царинским и другим мерама заштите домаћих произвођача (ограничавање увоза помоћу квота, увозних дозвола) држава је разним инструментима подстицала извоз (пореским олакшицама, кредитним субвенцијама) где се као изузетно ефикасан показао вештачки одржаван подцењен курс домаће валуте.²⁴ Управо извозна оријентација

²⁴ Ха-Цун Чанг истиче како неолиберални естаблишмент жели да поверујемо да је Кореја, током својих чудесних година између 60-их и 80-их, спроводила неолибералну развојну стратегију. Стварност је, међутим, сасвим другачија. Кореја је, заправо, током ових деценија гајила неколико нових индустрија које је влада одабрала у консултацији с приватним сектором, кроз царинску заштиту, субвенције и друге облике владине подршке, све док те индустрије нису *порасле* довољно да издрже међународну конкуренцију. Влада је била власник свих банака, тако да је могла да управља животном течношћу бизниса – кредитима. Корејско економско чудо било је резултат паметне и прагматичне мешавине тржишних подстрека и државног управљања. Иако је тржиште схватила озбиљно, корејска стратегија препознала је да закони тржишта често морају да буду исправљани државним интервенцијама.

омогућила је динамичан развој индустрије и временом измену њене структуре.

Како се земља економски развија индустријска радна снага постаје све квалификованија²⁵ али и скупља, па се постепено прелази са радом интензивних на капиталом интензивне гране са све већим нивоом технологије. Тако се сада Кина све више оријентише на електронику (па и на високу), а производња обуће и одеће сели се у друге земље (Вијетнам, Камбоџу...) које су тек недавно кренуле *азијским моделом* убрзаног развоја. Поред тога, како се земље развијају оне већу пажњу поклањају и екологији, па се постепено ослобађају прљавијих индустрија.

Висок ниво штедње и инвестирања. За све земље које следе *азијски модел* развоја карактеристичан је изразито висок ниво штедње, високе стопе инвестирања и високе стопе привредног раста. У периоду интензивног развоја стопа штедње у Јапану и Јужној Кореји износила је око 35%, а у Кини чак 45% БДП. (Примера ради, у САД она износи мање од 10% БДП). Висок ниво штедње и инвестирања (и низак ниво пот-

²⁵ Кина је 1986. године законски обавезно образовање продужила са пет на девет година. Наводећи податке из истраживања која су вршена у САД, Дембиса Мојо (у књизи: *How the West Was Lost*, 2011) пише да школска година у САД износи 180 дана, а у Кини и другим брзоразвијајућим азијским земљама преко 200 дана. Поред тога, просечан број школских часова током дана је много мањи у САД, а америчка деца у просеку изради домаћих задатака посвећују три пута мање времена од њихових вршњака у Кини. У исто време (како пише Американка кинеског порекла, професор Универзитета у Јелу – Еми Чуа, у књизи: *Battle Hymn of the Tiger Mother*, 2011), родитељи у Кини десет пута више времена проводе у раду са децом на школском програму, него што је то случај са родитељима у САД.

рошње) ових азијских земаља објашњава се њиховим традиционалним системом вредности (о чему ће бити више речи касније) али и чисто економским разлозима. Ради се наиме о својеврсном *зачараном кругу* у коме сви желе да што више штеде и инвестирају јер привреда брзо расте и омогућава велике профите, а брз раст привреде и високи профити обезбеђује висок ниво штедње и инвестиција.

Виши ниво штедње Кине у односу на Јапан и Јужну Кореју Џонатан Андерсон (магистрирао и докторирао на Универзитету Харвард, те у Кини годинама радио као представник ММФ-а) објашњава (у књизи: *The Five Great Myths About China and the World*, 2003) чињеницом да је Кини сачувала високо учешће државног сектора економије који такође послују по тржишним принципима као и приватна али има и једну специфичност – остварени профит аутоматски реинвестирају пошто не исплаћују дивиденде јер су власнику (држави) обавезна само да плаћају порезе као и остала приватна предузећа (која приватним власницима, поред тога, исплаћују и дивиденде). Како он наводи ниво штедње становништва у Кини не разликује се од истих показатеља у Јапану и Јужној Кореји, па разлика потиче од штедње привреде, а у Кини, за разлику Јапана и Јужне Кореје, државно власништво у привреди је још увек високо.

Будући да је Кини сада једна од највећих привреда у свету која уз то има највећи ниво штедње и инвестиција, па је логично да су и стране инвестиције у апсолутном износу огромне. Међутим, учешће страних у укупним инвестицијама у Кини је релативно мало. Сарадници два института из Вашингтона (Центар стра-

тегијских међународних истраживања и Институт међународне привреде) (у књизи: *China: The Balance Sheet – What the World Needs to Know Now about the Emerging Superpower*, 2007) наводе податак да стране инвестиције, последњих година, износе само 5% од укупних инвестиција у кинеску привреду.²⁶ Томе треба додати и податак да 80% укупних страних инвестиција потиче од кинеске дијаспоре.

Постепеност и прагматичност. Азијски модел такође карактерише постепеност у реформисању привреде и прагматизам који најбоље оцртава изреке цитирана на почетку овог дела текста, а која се приписује Денг Сјаопингу.

Кина је реформисање своје привреде отпочињала у одређеним сегментима економије и на одабраним мањим територијама. Кренуло се са пилот пројектима (основано је неколико посебних економских зона) и зависно од добијених резултата експеримент се даље ширио (ако су ефекти били добри) или су се вршиле одређене корекције (ако су уочени недостаци) или се дефинитивно одустајало (ако се нису могли добити очекивани резултати). У земљи постоји посебан Државни комитет који се управо бави разрадом реформи, а та разрада се врши на бази озбиљне научног приступа о

²⁶ Професор на Универзитету у Чикагу, Рагхурам Раџан (у књизи: *Fault Lines*, 2010) пише како је његово доста опсежно истраживање, на примеру великог броја земаља у развоју, показало да економије ових земаља бележе високе стопе раста када своје инвестиције финансира сопственом штедњом. И обратно, што се инвестиције више финансирају из страних извора све је спорји њихов економски раст. Професор Р. Раџан закључује да су брзи и одрживи раст имале само оне земље у развоју које нису имале значајније стране инвестиције.

чему сведочи и постојање веома угледног научно истраживачког института који се налази под његовим окриљем.

Приватизација је такође вршена постепено. Предузећа из државног сектора нису приватизована него су остала у истом својинском статусу, а упоредо са њима су оснивана нова предузећа инвестирањем приватног капитала. Касније је приватним инвеститорима омогућено да могу куповати и акције државних предузећа али је у њима већински пакет акција држава задржала у својим рукама.

Тако се временом државни сектор смањивао али он и данас у Кини има значајно учешће од око 25%. Енергетика, телекомуникације, железнички и авио саобраћај и многи сектори тешке индустрије налазе се у целини или у већинском власништву државе. Оно што је важно државна предузећа се у Кини мало разликују од приватних – препуштена су тржишној конкуренцији. Она морају равноправно да се носе са приватним предузећима, а у областима где не постоје приватна предузећа (или их има мало) постоји јака конкуренција између самих државних предузећа којих има на десетине у енергетици и авио саобраћају, а на стотине и хиљаде у телекомуникацијама и тешкој индустрији. Тако у Кини постоји 20-ак авио компанија и све оне су државне, али међу њима се одвија веома оштра тржишна конкуренција. Кинези су одлично схватили да кључ успеху не лежи у приватизацији него у конкуренцији.²⁷

²⁷ Средином 1996. године председнику Борису Јелцину познати амерички (нобеловци *Кенет Ероу*, *Василиј Леонтијев*, *Лоренц Клајн*, *Роберт Солоу* и *Џејмс Тобин*, те светски познати економисти – професори *Мајкл Интрилигејтор* и *Маршал Поумер*) и руски (академици *Леонид*

Држава је задржала улогу организатора социјалног и економског развоја, бизнис инкубатора, спречавање монопола и подстицање конкуренције, заштите унутрашњег тржишта и подршке домаћих произвођача,²⁸ регулатора између домаћег и иностраног капитала, градитеља инфраструктуре и других активности које држава мора да обавља у свакој земљи. У кризним временима држава је одлучно реаговала и помагала предузећима свих форми сопствености. За време финансијске кризе 1998. године држава је стимулисала инвестиције и додатно повећала кредитирање предузећа у износу од 4.000 милијарди долара, а по избијању глобалне кризе 2008. године држава је на себе преузела главну улогу инвеститора, те омогућила предузећима (без обзира на форму власништва) репрограмирање кредита код државних банака. На тај начин држава је допринела да предузећа успешно преовладају тешка времена, а земља одржи релативно динамичан привредни раст и у условима кризе.

Традиционални систем вредности. Поред тога што су све источноазијске имале сличну стратегију економског развоја, брзом привредном успону погодовао

Абалкин, Олег Богомолов, Станислав Шаталин, Валериј Макаров, Јуриј Јеременко и Дмитриј Лавов) економисти су упутили заједнички документ у коме предлажу измену курса дотадашње економске политике, а у коме између осталог пише да *уколико и постоји тајна тржишне привреде, она се не налази у приватној својини него у конкуренцији.* (Интегрални текст објављен је и у књизи: О.Т. Богомолов, *Моя летопись переходного времени*, 2000)

²⁸ При томе Кина не прави разлику да ли се ради о државним или приватним предузећима. Тако субвенције из државног буџета добија енергетика (у државном власништву) али и пољопривреда (у приватном власништву).

је и њихов традиционални систем вредности чији се корени налазе у конфучијанству, а кога карактерише трудољубивост, штедљивост, правичност, спремност на жртвовање, а нарочито изражен колективизам и хијерархијска структура друштва где постоји приоритет општих над индивидуалним интересима.

Колективна свест о националном интересу и колективна спремност на жртвовање за његово остварење²⁹ супротстављени су западном (протестантском)³⁰ систему вредности у основу кога је премиса о неприкосновеним правима човека која не могу бити отуђена од појединца ни под којим условима, чак ни за остваривање било каквих виших општих интереса, на пример дугорочно одрживог високог привредног раста и животног стандарда, те социјалне стабилности.

Из приоритета општих над индивидуалним интересима проистиче и принцип компромиса (неопходан како би се достигли виши општи циљеви), толерантност према разним облицима друштвеног уређења,³¹

²⁹ Колега Благоје Бабић пише (у тексту: *Економско стање и перспективе Србије*) да је становништво Кине показало високу спремност да подноси жртве која је била праћена обавезом државе да обезбеди правично учешће свих у плодовима обнове. Управо је праведност у расподели обезбеђивало пристајање становништва на жртве и отуда политички и социјални мир погодан за економски развој.

³⁰ *Азијски систем* вредности у коме постоји приоритет општих над индивидуалним интересима био је универзални принцип целог човечанства све до појаве протестантизма у XVI века. Сетимо се само Библије: колико је народа Мојсије жртвовао у име општег циља – довести свој народ у *обећану земљу* и од њих створити моћан и многобројан народ.

³¹ Управо та толерантност изазива симпатије многих земаља и често се противпоставља америчкој искључивости и агресивности

уважавање алтернатива, потреба за експерименталисањем, схватање да за опстанак и општи напредак (нације, цивилизације) не треба робовати било којим идеолошким *измима*.

Само неколико деценија уназад сматрало се да смо дошли до *краја историје* и да је Запад, са својим системом вредности (у центру кога су индивидуалне слободе и права човека) извојевао дефинитивну победу над другим цивилизацијама и сви треба само да копирају западно искуство да би постигли успех.³² Међутим, збивања последњих деценија показују да је још прерано за доношење дефинитивних закључака, те да су многи прерано отписали најстарију међу древним цивилизацијама која складно повезује дубоку древност са актуелном реалношћу и на будућност гледа кроз призмину прошлости.³³ Вероватно се управо у традицио-

која свет дели на *наше* и *туђе*. Кина се, за разлику од САД, не меша у послове других држава, не намеће им свој систем вредности и не учи их како треба (морају) да живе. Кина не уводи санкције и ембарга против других земаља, сматрајући их неумесним у принципу.

³² Пренебрегавала се чињеница да је Кина стара цивилизација која је углавном (сем последњих пар столећа) била и најмоћнија држава света, те једна од малобројних старих цивилизација која није прекинула везу са својим древним коренима. Поштовање према прецима обезбедило је непрекидност традиције и сачувало огромно писмено наследство. Древни писани документи бележе историју земље за последњих пет хиљада година. Кинези су сачували своје писмо (са скоро 50.000 знакова) јер нису желели да обесцене своје огромно писмено наслеђе.

³³ Они који су дуже боравили у Кини видели су како и њихова телевизија (уместо разних ријалити програма и филмова препуних патологија разних врста) углавном има образовне и васпитне садржаје где се становништво стално подсећа на древну и славну историју; приказују се савремена достигнућа у различитим облас-

налном систему вредности и крије тајна древности и стабилности кинеске цивилизације и државности.

Одсуство демократије. Све источноазијске државе су у периоду дугорочног успешног економског раста, скоро без изузетка, имали једнопартијски систем и било је приметно одсуство демократије, како се она схвата на Западу. Међутим, то није била препрека да ове земље деценијама остварују веома динамичан привредни раст. Џонатан Андерсон истиче да Кинези пажљиво прате бучну и бездарну демократију у Индонезији и Филипинима која онемогућава стабилан раст и плаше се да би демократија по западном обрасцу изазвала хаос и у њиховој земљи и спречила привредни просперитет.

Колега Љ. Маџар истиче да је *почетком 1990-их година дошло до регресивног обрата (policy reversal) у кинеској развојној политици*, те да је он *условљен познатим догађајем на Тјенанмену из јуна 1989. године,*³⁴

тима науке, културе, економије; величају се рад и традиционалне моралне вредности и људима објашњава да се само тако може допринети просперитету свога народа и обезбедити сопствено благостање. Кинези већ деценијама могу да виде како сваке године живе много боље него претходне и уверени су да ће следеће живети боље него ове и да је само питање дана када ће њихова земља постати најмоћнија држава у свету, како је то и била у релативно дугом периоду људске историје.

³⁴ О догађајима на *Тргу небеског мира* 1989. године (такозваном *масакру на Тјенанмену*) деценијама је створена пропагандна слика како су бездушни кинески војници на *Тргу хладнокрвно масакрирали* мирне продемократски настројене демонстранте. Недавно смо могли да прочитамо да *дипломатске депеше из Амбасаде САД у Кини показују да током протеста на Тргу Тјенанмен 1989. кинески војници нису пуцали на демонстранте, што делимично потврђује верзију догађаја кинеских власти* (према писању *Дејли Телеграфа* – <http://www.naslovi.net/tema/278157>).

који је довео до јачања конзервативних снага, оних на линији ортодоксног марксизма и правоверног социјализма. На два, неоспорно велика историјска догађаја из 1989. године (масакр на Тјенанмену и рушење Берлинског зида) искључиво се гледа кроз црно-беле наочаре, мада они нису тако једнозначни. Велико је питање да ли би данас уопште говорили о изванредним развојним резултатима Кине да су се догађају на *Тргу небеског мира* одиграли на начин како су то прижељкивале присталице западне демократије.

Све што је колега Љ. Маџар писао о Кини чини ми се да би се пре могло односити на Русију из времена Бориса Јелцина³⁵ у којој кључна реч није била државна интервенција, *односно где се није радило о некаквом „конструктивном“ или било каквом другом чињењу него, опет супротно у односу на лако склопљену хипотезу, у нечињењу*. Управо су се у Русији реформе заснивале на економској теорији (неокласична економска мисао), стратегији (шок терапија) и политици (Вашингтонски договор) и резултати су били катастрофални, да би у августу 1998. године Русија доживела финансијски крах.

БДП је у 1998. години износио 52% истог из 1989. године.³⁶ Тако стрмоглав пад БДП земље није забележен

³⁵ Русију из тог времена Запад је хвалио како брзо успешно напредује ка тржишној економији и дивио се њеном брзом прихватању демократије (чак и када су тенкови уведени у центар Москве и из њих пуцано по Парламенту), а за време Владимира Путина (који је земљу одвео са ивице амбиса, повратио национално достојанство руском народу и поштовање и уважавање у огромном делу света, те Русију учинио економски и политички стабилном и јаком) Запад има само замерке.

³⁶ Док је тада у (демократској) Русији БДП преполовљен у исто време (недемократска) Кина је удвостручила БДП.

ни у време Првог светског рата (1914-1917, смањење од 25%), Грађанског рата који је после тога уследио (1918-1922, пад од 23%), а нити за време Другог светског рата (1941-1945, смањење од 21%) када је велики део земље био физички окупиран од стране фашиста. Нарочито драстичан пад бележи индустријска производња, а инвестиције у привреду Русије смањују се из године у годину и у 1998. години чинили су само 20% оних из 1991. године. У исто време дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и њиховог огромног раслојавања.

Економске тешкоће прати и демографска катастрофа. У Русији долази до веома забрињавајућег процеса депопулације (процент смртности становништва расте и већи је од процента рођених који се смањује) што је у XX веку у Русији било забележено једино у ратним временима. Смртност у Русији је већа него било у којој земљи Европе, Америке, Аустралије и Азије (са изузетком Авганистана и Камбоџе), те већине земаља Африке. Просечни животни век је знатно скраћен и данас трећина умрлих не доживи пензиони узраст. Код мушкараца просечни животни век износи само 57 година и за више од 7 година је краћи него пре једне деценије. Смртност *јачег пола* у узрасту од 16-59 година већа је него што је била крајем XIX века. Стручна истраживања показују да преко 70% одраслих живи у стању дуготрајног психоемоционалног и социјалног стреса који изазива забрињавајући раст депресије, психозе, алкохолизма и наркоманије.

За разлику од Кине чије реформе карактерише постепеност (*градуализам*), Русија се определила за *шок терапију*. У складу са политиком *Вашигтонског договора* (који инсистира на либерализацији, приватизацији и стабилизацији) Русија је извршила свеобухватну и

радикалну либерализацију, масовну и брзу приватизацију државне имовине и финансијску стабилност, која се свела на политику прецењеног курса националне валуте. Насупрот Русији Кина је царинским и нецаринским мерама штитила домаће произвођаче, државна предузећа нису приватизована, а води се политика потцењеног курса националне валуте да би се обезбедила ценовна конкурентност домаћих предузећа.

На крају рецимо да је колега Љ. Маџар цео свој текст засновао на ставовима Американаца кинеског порекла Хуанга Јашенга и његовој књизи *Capitalism With Chinese Characteristics* (2010).³⁷ Озбиљни синолози упозоравају да су у САД, као стручњаци за Кину, медијски најекспониранији управо амерички Кинези који тамошње догађања објашњавају логиком западне цивилизације и на начин како би Американци волели да виде Кину. Дуго времена у САД је то био Гордон Ченг (који је чак и *доказивао* како ће Кина 2005. године доживети привредни слом), а сада га је заменио Хуанг Јашенг.

Очигледно да није добро некритички прихватати ни оно што учитељи препоручују и проповедају, а нарочито оно што ученици дотурају или, свесно или несвесно, потурају.

³⁷ У своме тексту посвећеном Кини, колега Љ. Маџар на почетку пише: *Користим ову прилику да изразим своју велику захвалност свом пријатељу и ученику – толико давнашњем да ми из ове перспективе тај детерминатив изгледа помало смешан – др Бошку Мијатовићу који ми је, добро знајући шта ме инспирише, електронском поштом послао Хуангову изванредну књигу. Он и професор Борис Беговић, дотурајући ми велике количине литературе, заслужни су (и одговорни!) за много тога што сам научио, па и онога што сам објавио.*

СЈАЈ И БЕДА ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

*Не безусловним прихватањем оцена великих људи,
који су утемељили наш садашњи систем,
него доносећи суд о чињеницама наше генерације,
ми доказујемо да смо њихови достојни следбеници.*

Алфред Маршал

Од колеге Љубомира Маџара, председника Академије економских наука (АЕН), 4. јула 2011. добио сам писмо у коме подсећа да је АЕН недавно, 17. јуна 2011, организовала расправу у форми округлог стола на тему неолиберализма, те да се у међувремену појавила замисао да тој теми АЕН посвети још једну, такође ширу расправу. Колега Љ. Маџар у писму, поред осталог, пише да би било посебно пожељно да у међувремену припремимо свој писани прилог и да га по могућству доставимо до краја октобра 2011. године. Овај писани прилог доставио сам у року који је назначен, а у њему ћу говорити о потреби озбиљног преиспитивања стања

у економској науци,³⁸ којом последњих деценија доминира неолиберална идеологија.

* * *

Подсетимо се да је назив *економија* у научну употребу увео Ксенофонт (430-354 године пре нове ере), а који у преводу с грчког (*oikos* – кућа, *nomos* – закон) значи управљање домаћинством. Аристотел (384-322 године пре нове ере) направио је јасну поделу између економије и хрематистике (*chrema* – имање, ствар, новац, *nomos* – закон) која у преводу с грчког значи управљање новцем, односно вештина стицања богатства. Економија представља делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга), оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана. С друге стране, хрематистика је повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађане и она се у древним временима називала лихварство, то јест зеленаштво.

Аристотел је у свом познатом делу *Политика* писао да се хрематистика често *прихвата као еконо-*

³⁸ Можда се најјезгровитија дефиниција науке крије у геслу једног од најпрестижнијих светских универзитета у области друштвених наука *The London School of Economics and Political Science* (LSE), а који гласи: *Rerum cognoscere causas* (разумети узроке ствари). Управо је и професор са LSE, Л. Робинс (*Lionel Charles Robbins*, 1898-1984) дао и најпрецизнију дефинисао предмета изучавања економске науке (*рационална алокација ограничених ресурса*), када је у једном свом раду, 1932. године, написао: *Economics is a science which studies human behavior as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses.*

мија али она то није јер је хрематистика усмерена на експлоатацију и за њу ради лихварство које је, из познатих разлога, одвратно. За економију је веома важан морал који влада у друштву, јер какав је морал таква ће бити и култура, па и правна култура из које произлазе закони који регулишу и економску сферу. Нема дугорочно одрживог стабилног развоја друштва у коме превлађују закони који нису засновани на моралу. То се односи и на економске законе који, на пример, омогућавају енормно богаћење уског круга најбогатијих и, у исто време, беду огромне масе људи који живе у условима недостојним човека. Тако данас, у складу са законским прописима (али и теоријском неолибералном догмом), најбогатији човек на свету на пореску основу плаћа порез по стопи која је двоструко нижа него она по којој то чини његова секретарица.

Још од Старе Грчке, назив економија све се више и више употребљавао за хрематистику мада она има мало што заједничког са економијом у њеном изворном виду. У садашње време владавине неолибералне идеологије, под економијом се подразумева само хрематистика, а заступници изворне економије (истина ретки – како у свету тако и у Србији) на све могуће начине маргинализују се и ућуткују. Данас на јавној сцени имамо скоро искључиво присуство хрематиста који себе називају економистима, па тако у суштини постоје две врсте економиста који заступају два потпуно различита и супротстављена система знања, те због тога, у сваком конкретном проблему, извлаче различите закључке и предлажу другачија решења. Једни су оријентисани на општедруштвено корисна решења, на задовољавање природних потреба већине грађана, а други на разраду

метода корпоративно-личног богаћења, који се свODE на вештину мањине да извлачи новац из џепова већине,³⁹ а која треба да има теоријски утемељену *економску оправданост*, те законски нормирано *покриће*.⁴⁰

* * *

Глобална економска криза јасно је показала да је неопходно извршити и озбиљно преиспитивање стања у економској науци, и то би могао да буде један од њених ретких позитивних ефеката. Светском економијом, бар у теоријском смислу, последњих тридесетак година суверено влада идеологија неолиберализма, па се вешто стварао привид како је економска неолиберална мејн-стрим теорија једина исправна наука, а другачији погледи су се проглашавали историјски превазиђеним или утопијама малобројних економских дисидената маргиналаца.

Савремени неолиберализам је настојао, и у томе у великој мери успео, да идеологију уведе у категорију науке. То је идеологија и филозофија која се заснива на вредностима класичног либералног капитализма (на

³⁹ Један афоризам за савремену економију каже да је то *вештина извлачења новца из туђих џепова, а да се при томе не прибегава насиљу и да се не крше важећи закони*.

⁴⁰ Ми данас живимо у времену тријумфа (нео)либералног капитализма, то јест економског дарвинизма као права јачег, моћнијег, егоистичнијег и похлепнијег на бази приватне својине. Роберт Френк (у књизи: Robert H. Frank, *The Darwin Economy*, 2011) тврди да ће економисти кроз сто година у одговору на питање ко је био интелектуалним оцем њихове дисциплине тврдити да је то Ч. Дарвин.

слободном тржишту, индивидуализму и приватној својини), а која игнорише било какву националну особеност, социјалну одговорност, те морал и етичке принципе.⁴¹ Она се реализује у интересу моћних и богатих, који свим државама намећу неолиберални концепт отвореног тржишта (слободне трговине) и потпуног повлачења државе из економске сфере. Убеђују нас да ће *невидљива рука* тржишта све поставити на своје место и довести до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, у исто време доприноси благостању свих, односно убеђују нас *како се алхемијом слободне трговине ђубре личног егоизма претвара у злато социјалне сигурности* (Џемс Тобин).⁴²

Деценијама смо слушали како је дошло до *краја историје* и да живимо у најбољем од свих могућих светова пошто је с либералном демократијом дефини-

⁴¹ Интересантно да се епоха неолиберализма показала адекватном средином за процват постмодернизма, који је прогласио крај (смрт) такозваним *метанарацијама* (велике приче) које објашњавају порекло универзума, живота и смисла. Постмодернисти сматрају да све велике приче модерног доба, које претпостављају могућност општег тумачења реалности, представљају терорисање појединаца у служби општости и угрожавање основних идеја савремене цивилизације која почива на индивидуалним слободама. Постмодерна одбацује традицију и институције, а морал третира као социјалну условљеност и као такав он је релативан – не постоји апсолутна истина, него само различите интерпретације истине, а каква ће истина бити зависи искључиво од перспективе из које се сама ствар посматра. При томе неолиберали фаворизују истину из перспективе најмоћнијих и најбогатијих.

⁴² Убеђују нас да Смитова *невидљива рука* тржишта на волшебан начин похлепу појединаца претвара у друштвену корист јер, како пише Адам Смит, ми хлеб добијамо не захваљујући доброты пекара, него захваљујући његовој жељи за зарадом, а наша ситост само је узгредан производ пекарове похлепе.

тивно пронађена оптимална економска организација друштва, а тржиште постаје свемоћно и преузима улогу великих сила (Ф. Фукујама)⁴³, те су нас убеђивали како у економској науци нема шта ново да се тражи и да неолибералну мејнстрим економску науку и неолибералне економисте треба само репродуковати. Тако је стари раскол у економској теорији између европско-континенталне традиције, оријентисане ка активној државној политици, и англосаксонске традиције, оријентисане ка слободној трговини), бар за сада, решен у корист последње.

* * *

⁴³ За разлику од наших неолиберала који и даље по аутоматизму понављају познате неолибералне манте, без обзира на драматичне промене које се одигравају пред нашим очима, Франсис Фукојама (који је пре нешто више од две деценије пожурио да прогласи *крај историје* – како се звао његов знаменити рад) исправио самог себе објавивши есеј *Будућност историје* (часопис: *Foreign Affairs*) где формулише идеологују будућности. Што се тиче економских односа, према Ф. Фукојама *реч мора бити о корекцији капитализма и то у томе, до којег степена држава мора помагати друштву да би се оспособило за промене... Нова идеологија не треба да сматра тржиште као циљ сам за себе, оно више мора оцењивати светску трговину и инвестиције не само из угла акумулације националног богатства, но и улагања у напредак средње класе. Међутим, овај циљ је немогуће остварити без озбиљне и доследне критике основне савремене неокласичне економије... Њена порука почеће критиком елита, које су дозволиле да се жртвује добробит великог броја људи зарад просперитета једне мале групе, као и осуде монетарне политике (посебно у Вашингтону), која доноси користи само богатим људима... Међутим, до мобилизације неће доћи све док средња класа у развијеним земљама остане посвећена идејама претходне генерације, односно све док буде сматрала да њихове интересе боље штите више слободна тржишта и мали по обиму државни системи.*

Управо у тријумфу тржишне индивидуалистичке идеологије – једног агресивног и нетолерантног тржишног фундаментализма – лежи основни узрок проблема економске науке, али и кулминације глобалне економске кризе. О овоме сам до сада доста писао,⁴⁴ те нема потребе да овде о томе детаљније расправљам.

Подсећам да Џ. Гилдберг у књизи *Либерални фашизам (Liberal Fascism: The Secret History of the American Left, From Mussolini to the Politics of Meaning)* тврди да је (нео)либерализам једна тоталитарна политичка идеологија која има сва обележја фашизма. Међутим, у односу на претходне облике тоталитаризма (фашизам, нацизам, стаљинизам), неолиберални тоталитаризам има планетарни домет (обухвата целу планету), а његови кључни чиниоци су: неолиберални капитализам, екстремодерне технологије и планетарно насиље, како војно (*манумилитаризам* – оружане интервенције САД и НАТО широм планете уз злоупотребу институције УН и кршење међународног права)⁴⁵ тако и цивилно (*манумонетаризам* – економско

⁴⁴ Видети, на пример, моју књигу: *Монетарни и тржишни фундаментализам – као алиби за некомпетентност*, Геополитика, Београд, 2004.

⁴⁵ Страуб Телбот, заменик државног секретара САД (1994-2001) у предговору мемоарске књиге Џона Нориса (директора заједничког обавештајног Комитета Пентагона и Стејт Департамента) пише: *Ако заиста желите да схватите какво је било расположење у врху Клинтонове администрације, треба прочитати Норисову књигу у којој он каже: стварни циљ тог бомбардовања није имао никакве везе са бригом за косовске Албанце, стварни узрок био је тај што Србија није спроводила тржишне, социјалне и економске реформе и што је она била последњи угао Европе који се није повиновао*

потчињавање од стране крупног капитала и светске олигархије, односно освајање постојећих влада или формирање *влда за себе* довођењем на власт компрадорске касте – квазиелите).⁴⁶

У исто време, неолиберали доминирају у свим значајнијим светским «демократским» медијима и њихова позиција се суштински не разликују од оне коју су марксисти имали у медијима реалсоцијализма или нацисти и фашисти у својим медијима. Било какво супростављање владајућој идеологији онемогућавано је и алтернативне идеје и њени аутори осуђивани су на анонимност. Истина, за разлику од претходника (који су своје идејне противнике често лишавали слободе, па и физички уништавали), неолиберали то раде на много суптилнији начин, ефикасно контролишући и обликујући глобални политички, интелектуални и медијски простор.

Поред тријумфа тржишног фундаментализма, проблем савремене економске науке лежи у упорним

неолибералним реформама под управом САД, па је то морало бити уклоњено. (Наведено према Н. Чомски, *Политика*, 07.05.2006).

⁴⁶ Тако проф. др Славко Кулић, знанствени (научни) саветник у Економском институту у Загребу (2002. године изабран и за председника Знанственог друштва економиста Хрватске) у једном интервијуу (*Освијетлите невидљиву руку* који је дао поводом објављивања књиге *Дијалог о нацизму и глобализацији* коју је написао у коауторству са Едуардом Чалићем – издавач Адамић, Ријека, 1998) каже: *Ако је нацизам покушао у Другом светском рату освојити свијет оружјем, а у томе није успио, то не значи да свијет није освојив на други начин и другим средствима. Када су Хитлера питали ко ће бити други који ће освојити свијет, ако то њему не успије оружјем, он је глатко одговорио да ће то уместо њега учинити Американци. Вријеме сваким даном потврђује ту сатанску мисао.*

настојањима да она од друштвене постане чиста наука, то јест да буде постављена на истим принципима као и природне науке. Од економије се жели створити универзална наука без било каквих географских и историјских специфичности, као што је то случај с математиком и физиком, на пример. Тврди се да како су математичке или физичке законитости једнако применљиве у свакој земљи, на било коме делу Земљине кугле и у свим временима (независно од институционалног и историјског контекста), те би исто то требало да важи и за економију. Због тога се тако различитим земљама света натура један универзалан модел који оне треба да следе у вођењу економске политике.⁴⁷

Отуда долази и до претеране употребе математике, то јест тежње ка математичкој формализацији економске науке. Примена математике и у економији је до одређене мере не само могућа него и пожељна, али је математизација савремене економске науке прешла све разумне границе. Данас када отворимо најпопуларније економске научне часописе, као на пример *American Economic Review*, имамо осећај да је то часопис из математичких, а не економских наука. Чланци су препуни грчких слова, математичких формула и теорема, јер су аутори више закупањени математичком егзактношћу него економском суштином. Како тврди проф. Бранко Хорват, *економија је постала најматематизиранија наука после физике. Уместо да се математика прилагођава за решавање економских пробле-*

⁴⁷ О Вашингтонском договору сам раније детаљно писао, те се на њему нећу овде задржавати. (Видети у књизи: Јован Б. Душанић, *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*, Нова Европа, Београд, 2007)

ма, много је једноставније економске претпоставке вештачки формулисати тако да омогућавају математичко решење.⁴⁸

Тако је економска наука, у великој мери, претворена у техничку науку која се бави надградњом и оптимизацијом одговарајућих техничких параметара, где се у обзир узимају само ствари које се могу измерити, а оне које се не могу квантификовати (иако су можда још и важније) одбацују се.⁴⁹ Уместо реалне, имамо виртуелну економију у којој циркулише виртуелна роба (које нема) и у којој постоји измишљени рационални човек, са апстрактним принципима и шематизованим понашањима, а она су сувише сложена да би се могла уклопити у било какве апстрактне математичке моделе. Човек се покушава да редуцира на *homo oeconomicus*, односно рационалног субјекта код кога се апстрахују било какви морални мотиви или суптилнија емоционална преживљавања.

* * *

⁴⁸ Три најпопуларније такве претпоставке су: *homo oeconomicus*, рационално понашање и потпуна информисаност. На тим и таквим претпоставкама изграђена је велика суперструктура која се знатно разликује од економске стварности. (Бранко Хорват: *Какву државу имамо и какву државу требамо*, Прометеј, Загреб, 2002).

⁴⁹ Због тога је постало могуће да се доктор физичких наука званично постави на место главног економисте Народне банке Србије. У његовој биографији пише да је дипломирао на смеру за теоријску физику (интересовао се за теме везане за природу настанка свемира и теорију елементарних честица) и докторирао физику, а последње године докторских студија почео је да се интересује за економију. (Видети: <http://www.ekapija.com/website/sr/page/166457>)

У време доминације неолиберализма дошло је до велике промене у самој природи универзитетског економског образовања, али и положаја универзитетских наставника. *Економикс* замењује политичку економију како се она вековима звала – од момента када ју је тако назвао Адам Смит – како би се што дубље сакрила чињеница да су и основни економски механизма временски ограничени. *Економикс* постаје парадигма, односно образац или модел економских истраживања и економског образовања. И на нашим просторима, од 90-их година на високошколским институцијама генерације студената економије образују се скоро искључиво на неолибералном концепту *економикс-а* (тај фундаментални економски предмет студентима се најчешће предаје под називом *Основи економије* или *Увод у економију*).

О осталим правцима економске мисли, сем неолибералне, студенти ретко могу детаљније да се упознају,⁵⁰ а често им се, као демонстрација богатства и плурализма економске мисли, објашњавају разне варијанте владајуће неолибералне школе.⁵¹

⁵⁰ Не само да им то професори не предају на студијама, него то тешко могу прочитати и у књигама које се налазе у библиотекама. *Теорије које су помогле успешним земљама да се обогате нестале су из уџбеника и практичне економске политике, а истовремено са тим, текстови који су у прошлости изнедрили успешне економске стратегије ишчезли су из библиотека. Библиотеке великих универзитета у САД придржавају се правила да је обавезно сачувати један примерак сваке књиге, али ни та стратегија није лишена ризика; познат је случај када Библиотека Конгреса „губи“ свој примерак.“ (Видети: Eric S. Reinert, *How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor*, Constable, London, 2007)*

⁵¹ Главни токови економске мисли у новијој економској историји (од 16. до почетка 21. века) јесу: меркантилизам, физиократизам;

Али код образовања генерација и генерација нових економиста није проблем само са изучавањем историје економске мисли (или *Економских доктрина*, како се тај предмет често назива), него проблем настаје и код изучавања стварне економске историје јер и ту долази до фалсификовања историјских чињеница.⁵² А управо би се из историје могле извући важне економске

класична либерална школа; утопијски социјализам; марксистичка економска школа; неокласична (неолиберална) школа; немачка историјска школа; кејнзијанска школа; срафијанска (неорикардијанска) економија; институционализам. Ова класификација се разликује од сличних класификација углавном по томе што неке *струје економске мисли* – које су познате под називима монетаризам, економија понуде, економија рационалних очекивања, неокласична синтеза и конституционална политичка економија – не третира као посебне школе, већ као делове, односно гране обнове и развоја најширег и тренутно доминантног тока теоријске економије, познатог под називом неокласична (неолиберална) школа. (Видети: проф. др Ђуро Медић, *Увод у студиј економије и преглед школа економског мишљења*, у књизи: *Политичка економија посттранзицијских земаља*, Економски факултет, Загреб, 2010)

⁵² До тога долази не само у економској историји, него у историји уопште, и на основу фалсификованих чињеница стасале су индоктриниране генерације и генерације. Забавну епизоду у вези с тим недавно смо могли прочитати и код нашег прослављеног филмског редитеља Емира Кустурице (у књизи: *Смрт је непровјерена гласина*). *Када је Цонатан* (филмски агент који је 90-их харао Холивудом), *за време 'Кустендорф филм фестивала'*, укључио телевизор и гледао руски програм на енглеском језику, збунио се добрано тај човек. *Видео је, на тој телевизији, документарни филм који је пуштен поводом годишњице борбе против нацизма. Прилично узбуђен, дошао је у моју кућу и рекао: Ја сам мислио да смо ми Американци ослободили Европу од нацизма, а по овоме што приказује руска телевизија, то ослобађање није могло да се деси без њих?*

поуке и за решавање савремених економских проблема, под условом да се не искривљују историјски факти.

Историјске чињенице говоре да су успешне и богате земље прво прошле етапу развоја без слободне трговине (уз политику државног интервенционизма, протекционизма и планског стратешког инвестирања), а тек када су се развиле, проповедале су концепт отвореног тржишта јер им је то тек тада погодвало. То се најбоље може видети на примеру две англосаксонске државе – В. Британије и САД – које су у новије доба највећи поборници слободне трговине. О томе детаљно и аргументовано пише професор са Универзитета у Кембрицу – Ха Џун Чанг (у књизи: *Лоши Самарићани*),⁵³ један од најбољих стручњака у свету из области економије развоја.

Професор Ха Џун Чанг подсећа нас да је знаменити енглески писац (аутор чувеног романа *Робинзон Крусо*) Данијел Дефо (1659-1730) написао и једно значајно дело из економије – *План енглеске трговине*. У овом делу он је описао како су владари из енглеске породице Тјудор (владали од 1485. до 1603. године), нарочито *Хенри VII и Елизабета I*, користили протекционизам, субвенције, монополе, индустријску ипијунажу и друге видове владине интервенције да би развили енглеску индустрију вуне – европску *high-tech* индустрију свог доба, а без чега би било веома тешко, ако не и немогуће, да се Британија од извозника сировина претвори у европски центар те високо технолошке индустрије. Како наводи Ха Џун Чанг, таква политика је настављена и после Тјудора, односно ова земља је све до средине XIX века остала високо протек-

⁵³ Ha-Joon Chang: *Bad Samaritans: Rich Nations, Poor Policies, and the Threat to the Developing World*, Random House, London, 2007

ционистичка земља – просечне царинске стопе у Британији биле су 45-55 одсто, наспрам 6-8 у Холандији, 8-12 у Немачкој и Швајцарској и око 20 одсто у Француској. Такође, Британија је забранила својим колонијама да извозе робу која би могла да буде конкурентна роби произведеној у матици.

Када је британска индустрија (уз помоћ јаке државне заштите) постала међународно конкурентна, тек тада је напуштена политика протекционизма, и проповедана политика слободне трговине.

У исто време Америци, све док је била британска колонија, није била дозвољена заштита домаће индустрије, али одмах после стицања независности, први министар финансија САД Александар Хамилтон Конгресу подноси (1791) Извештај о производњи у коме, поред осталог, пише да је основна идеја да заостала земља као што су САД треба да заштити своје 'индустрије у раном детињству' од стране конкуренције и гаји их док не постану способне да стоје на сопственим ногама. Та заштита је вршена, пре свега, преко високих (40-50 одсто) увозних царина (чак и забранама увоза неких производа), те субвенција домаћој индустрији. Ха Џун Чанг истиче да *упркос томе што су биле највећа протекционистичка држава на свету у том периоду, САД су истовремено биле и најбрже растућа економија, те да су тек после Другог светског рата – сада с индустријском премоћи без премца – либерализовале своју трговину и почеле да заступају политику слободне трговине.*

Не само искуство В. Британије и САД, него и других богатих земаља, како показује опсежно истраживање професора Ха Џун Чанга, говори да су те земље користиле националистичке методе (царине, субвенције, рестрикције у трговини с иностранством) да би посне-

ишле домаћу индустрију у раном детињству, а тек када су се развиле, почеле су да заговарају отворено тржиште, односно слободну трговину, те да то натурају свим другим државама.

Поред свега горенаведеног, још већи проблем код образовања економиста у последњим деценијама јесте чињеница да се на високошколским институцијама све више напушта широко темељно образовање, које је код студената подстицало критичко мишљење и трагање за истином, а доминантно постаје уско и схематизовано практично специјалистичко образовање. Уз то, уместо истинских интелектуалаца којима је својствено критичко мишљење и стално трагање за истином, све више имамо сервилних интелектуалаца који нису у стању или немају храбрости да мисле сопственом главом. Раније смо с високошколских институција добијали *аутентичне субјекте* код којих је нарочиту вредност имало критично мишљење, а данас се траже *укалупљени објекти*, који *не таласају*, али ефикасно обављају рутинске послове.⁵⁴

Нажалост, данас и код економиста који су се определили за академску каријеру, по правилу, долази

⁵⁴ *Америчка економска асоцијација је 1988. године установила Комисију која је проценила стање високог образовања у области економије у САД. У свом извештају, комисија је изразила бојазан да би наставни програми на економским факултетима могли да избаце генерације економиста са много „идиотских учењака“, који владају аналитичким техникама а ништа не знају о реалним економским проблемима. (А.О. Krueger, Report on the Commission on Graduate Education in Economics, Journal of Economic Literature, 3/91. Наведено према: Наташа Голубовић, Економска теорија у огледалу глобалне финансијске и економске кризе; зборник Економска наука и привредна криза, АЕН и Економски факултет, Београд, 2010).*

веома рано до уске специјализације и свако у својој уској области тражи решење, а целину нико не сагледава и суштина мало кога интересује.⁵⁵ Многи се оправдавају мотом *то није моја област* и остају *укопани у своје ровове*. На саветовањима Научног друштва економиста неколико пута сам предлагао да се један скуп посвети начелном питању избора адекватног концепта реформисања српске привреде, јер уколико смо се определили за погрешан генерални концепт реформи, све расправе о парцијалним решењима имају мали смисао.

Тада сам говорио како ме већина реферата и расправа о транзицији, на многобројним саветовањима Научног друштва економиста, подсећа на „стручне” расправе о томе шта радити с кућом која, због *конструкционе грешке* пројектаната, има урађен неадекватан темељ и једним делом тоне у земљу. Сви увиђају проблем: кров прокишњава, плафони су попуцали, столарија се искривила, а расправа међу *специјалистима* води се о томе да ли проблем треба решавати заменом црепа – теголом, класичног – спуштеним плафоном, дрвене – алуминијском столаријом. Сваки специјалиста предлага решење које је из домена *његове области* и никога од њих не интересује што је проблем у *конструкционој грешци* пројектаната, те не схватају да њихова „специјалистичка” решења не могу отклонити проблем и да ће се на крају кућа урушити.

⁵⁵ На претходном округлом столу (јун, 2011) колега Борис Беговић напоменуо је да на истом месту (професорска сала Економског факултета) наступа први пут после нешто више од 20 година, те да му је драго што је тада био, као што је и сада, најмлађи учесник у расправи. И заиста, сви учесници на мајском округлом столу АЕН били су старији од 55 година. Наших млађих колега, нажалост, није било.

И тако последњих деценија у академским круговима, нажалост, све више и више замиру озбиљне научне дебате. Сви пишу и говоре једно те исто, тачније слушамо само једне те исте неолибералне догме које се ничим не морају доказивати. Чак ни чињеница да их стварност на сваком кораку оповргава (успешност азијских тигрова или скандинавских социјалдемократских земаља, те глобална економска криза) још увек није довољан разлог да дође до озбиљног преиспитивања неолибералних догми на којима је образовано неколико поколења економиста, који су сада на врхунцу професионалне каријере.

* * *

Некада је академска каријера (на институтима, а нарочито на универзитетима) била не само престижна него је обезбеђивала доста добру егзистенцијалну сигурност.⁵⁶ То је академским радницима омогућавало да се у целости посвете озбиљним научним истраживањима и подстицало их је на критичка истраживања.

Критичко мишљење раније је имало нарочиту вредност и научни часописи су подстицали и радо

⁵⁶ Најталентованији свршени студенти најпрестижнијих универзитета не опредељују се за научну каријеру него одлазе у бизнис, првенствено у финансијску сферу и то у области спекулативних делатности, где су примања запослених неупоредиво већа. Тако се дошло у апсурдну ситуацију да су најсветлији умови најмање продуктивни јер раде послове који су економски и социјално бескорисни, па чак и штетни. Према једном истраживању 2006. године 24% свршених студената са Јела, 25% са Харварда и чак 46% са Универзитета у Принстону почело је своју каријеру у сфери финансијских услуга. (<http://www.project-syndicate.org/commentary/the-rent-seeking-problem-in-contemporary-finance-by-robert-j--shiller>)

објављивали различите научне погледе. У време доминације неолиберализма ситуација се битно променила. Младе колеге, који су на почетку своје академске каријере, морају да воде рачуна о напредовању, а за то је неопходно објавити одређени број радова у референтним научним часописима. Они добро знају да ће њихови радови бити објављени једино под условом да буду написани у складу с владајућом неолибералном идеологијом, и то они морају да имају у виду и да о томе воде рачуна како би се њихови радови *уклопили* у задате оквире. Међутим, и већ афирмисани научни радници имају проблеме да објаве своје текстове, у престижнијим светским часописима, уколико они нису *прожети* владајућом неолибералном идеологијом или, што је још опасније, уколико доводе у сумњу владајуће неолибералне догме.⁵⁷

Поред тога, у време владавине неолиберализма, створен је систем који је академским економистима одузео егзистенцијалну сигурност.⁵⁸ Некада су њихова

⁵⁷ Тако професор Јоже Менцингер пише: *Не треба заборавити догму о директним страним инвестицијама (ДСИ) које су креирале међународне финансијске институције у то време и које су још увек преовлађујуће. Борим се против ових догми већ годинама (видети мој чланак објављен у Kyklosu, 2003. године), али не много успешно. Прилажем Вам још један рад о дугорочним последицама ДСИ који безуспешно покушавам да објавим у неком угледном часопису већ више од годину дана.* (Видети: Арсеније Ј. Душанић, *Власничка структура банака*, Београдска банкарска академија, Београд, 2011)

⁵⁸ За разлику од ранијег периода, када су се најбољи и најталентованији свршени студенти опредељивали за академску каријеру, сада они углавном одлазе на добро плаћена места у бизнису, и уместо научним истраживањима баве се финансијским спекулацијама.

примања на универзитетима и институтима била на завидном нивоу, што им је пружало осећај слободе и независности, те су се могли у целости посветити озбиљним научним истраживањима. Данас су плате на универзитетима и научним институтима више него скромне и академски радници присиљени су да на слободном тржишту обезбеђују додатна средства за егзистенцију. На тржишту знамо ко је наручилац посла и која врста *истраживања* ће бити плаћена, па онда тешко да може бити речи о објективном истраживању. Многи академски економисти зарађују огромна богатства помажући крупном капиталу у формирању јавног мњења и политике владе. Тако се жеља да се што боље реализује научни талент брзо мења у стремљење да се што боље живи.⁵⁹ Све чешће се, с правом, говори о интелектуалној корупцији (проституцији), којој су подложне и највеће *звезде* неолибералне економске мисли.

Тако на пример, професор са Колумбије Фредерик Мишкин, који је до краја августа 2008. године био и у борду директора централне банке САД, (и чији су

⁵⁹ Савремену мејнстрим економска науку све мање интересује научна истина она све више постаје веома уносним бизнисом. На такозваним научним скуповима углавном се понављају унапред познате неолибералне мантре и строго се води рачуна о политичкој коректности (која је заменила комунистичку морално-политичку подобност) како би се одрадили добијени грантови и други наручени послови или (у случају недовољно проверених) како би се јавно манифестовала и доказала неолиберална правоверност, те стекао статус етаблиране повлашћене касте. Нажалост, ми данас живимо у времену науке без истине (не само у случају економске, већ већине друштвених наука), уметности без лепог (где се форсира такозвана естетика ружног) и политике без морала (*каме је до морала нека иде у цркву – чувене су речи првог премијера после „српске октобарске револуције“ – иконе либералне Србије.*

уџбеници преведени на српски језик те из њих уче и студенти на нашим високошколским институцијама), добио је велики хонорар од Исландске трговачке коморе да уради студију о исландском финансијском систему. У студији под насловом *Финансијска стабилност Исланда*,⁶⁰ поред осталог, пише: *Исланд је напредна земља са одличним институцијама, малом стопом корупције и владавином права. Економија се већ прилагодила финансијској либерализацији, а опрезна регулација и надгледање генерално је доста јако.*

Студија је рађена у моменту када је Исланд (320.000 становника и БДП од око 13 милијарди долара), у склопу широке финансијске дерегулације, извршио приватизацију и трију највећих домаћих банака. Пре тога, исландске банке су обављале класичне банкарске послове, а после су све више улазиле у спекулативно инвестиционо банкарство – високим каматним стопама привлачили су средства штедиша и из других земаља, а средства пласирале у хартије од вредности које су у великој мери (како се касније показало) биле *токсичне*. Убрзо после тога, средином 2008. године, због великих губитака долази до колапса исландског банкарског система и стечаја неких банака; губици исландских банака били су неколико пута већи од годишњег БДП земље.⁶¹

⁶⁰ О интелектуалном поштењу аутора говори и чињеница да је у званичном CV професора Фредерика Мишкина наслов ове студије промењен из *Финансијска стабилност Исланда* у *Финансијска нестабилност Исланда*, односно уместо *Financial Stability in Iceland* сада у CV пише *Financial Instability in Iceland*.

⁶¹ Исландска банка *Icesave*, која је отишла у стечај, само штедишама из Велике Британије и Холандије – било их је више него што

Све овде наведено у вези с професором Фредериком Мишкином преузето је из његовог интервјуа који је дао за документарни филм *Интерна пљачка*.⁶² У том документарцу има много сличних података и о другим професорима с најпрестижнијих универзитета као што су Харвард,⁶³ Беркли,⁶⁴ Колумбија и други.⁶⁵

Ситуација није ништа боља ни у случају економиста који су добитници најпрестижније награде – Нобелове премије за економију, која се додељује од 1969.

цели Исланд има становника – остала је дужна око четири милијарде евра – скоро трећину годишњег БДП Исланда.

⁶² Видети: www.insidejobfilm.com

⁶³ Мартин Фелдштајн, професор на Харварду, био је главни економски саветник председника Регана и најважнији архитекта дерегулације. Од 1988. до 2009. био је у борду директора АИГ-а, што му је доносило милионе долара. На питање: *Жалите ли због неких одлука АИГ-а?* у наведеном документарном филму одговара: *Не могу ништа више да кажем о АИГ-у*. Подсетимо се да је 2008. године за спасавање АИГ-а од банкротства било издвојено на десетине милијарди долара. И поред тога, Барак Обама је професора Мартина Фелдштајна укључио у свој саветодавни Одбор за економски опоравак.

⁶⁴ Барак Обама је у свој саветодавни Одбор за економски опоравак укључио и Лауру Тајсон, професора с Берклија, која је била председник одбора економских саветника, потом директор националног економског већа у Клинтоновој администрацији. Одмах након напуштања владе ушла је у борд *Morgan Stanley*, где добија накнаду од 350.000 долара годишње.

⁶⁵ Тако је, нажалост, и међу академским радницима остало веома мало истинских интелектуалаца. Ти малобројни интелектуалци, како то пише француски мислилац Жилијен Бенда, не могу спречити зло, али га могу делегитимизовати, могу на њега указивати, могу га назвати злом. Снага интелектуалца је у непристајању и немирењу, у разобличавању нехуманог. А тај нејаки чин побуне све је ређи, новац и овде, за сада, односи победу. (Наведено према: <http://nkatic.wordpress.com/2011/03/30/izdaja-intelektualaca/>)

године.⁶⁶ У почетку су носиоци ове премије били научници у правом смислу речи који су *прекопавали* основе економске науке и њихова истраживања су доводила и до значајних помака у економској науци, док су радови носилаца нобелове премије у последњих 30-ак година ретко проузроковали битније продоре у економској мисли.

Поред тога, у том периоду премије из економије додељују се за радове који имају мало заједничког с реалном економијом и темељним економским истраживањима, то јест приметно је удаљавање економске науке од реалне праксе и активно улажење (најчешће неоправдано) других области, пре свега, математике и физике у економију.⁶⁷ Тако 1983. године премију добија Џерард Дебре за математичке радове посвећене разradi теорије опште равнотеже у условима неке апстрактне економије. Комбинујући економију и физику, Морис Але 1988. године добија ову престижну награду за теорију тржишта и ефикасног искоришћавања ресурса. Слична је ситуација и са многим каснијим добитницима, као што су: Тригве Хавелмо (1989 – за разјашњење теорије вероватноће као основе економетрије и за анализу симултаних економских структура), Џон Неш, Рајнхард Зелтен, Џон Харшани (сва тројица 1994 – за

⁶⁶ То није изворна Нобелова награда, већ је то награда коју додељује Централна банка Шведске у *спомен на Алфреда Нобела*. Пре неколико година породица Нобел је чак запретила да ће забранити да се за ту награду уопште користи име њиховог претка, јер се награда, по правилу, додељивана заговорницима слободног тржишта чије учење А. Нобел тешко да би одобрио.

⁶⁷ Ворен Бафет је 2008. године изговорио чувену фразу, која је постала крилатица и често се понавља: *Beware of geeks carrying formulae* – *Чувајте се паметљакковића са формулама*.

пионирску анализу равнотеже у теорији некооперативних игара), Роберт Лукас (1995 – за развој и примену хипотезе о рационалним очекивањима) итд, да би 1997. године награду за економију добили Роберт Мертон и Мајрон Шоулс за радове о формирању цена деривата.

Нобелова награда за економију која је додељена 1997. године Р. Мертон и М. Шоулсу често се наводи као класичан пример практичне неживотворности савремених научних радова из економије, те како су и највеће звезде неолибералне економије беспомоћне да решавају конкретне економске проблеме. Наиме, већ следеће, 1998. године фонд *Long-Term Capital Management LP* (у чијем су борду директора били Р. Мертон и М. Шоулс и чија се стратегија рада заснивала управо на радовима за које су они награђени овом престижном премијом из економије) је за само четири месеца на берзи изгубио 4,6 милијарди долара, те убрзо после тога и банкротирао.⁶⁸

* * *

О томе како се владавина неолиберализма одразила на стање економске науке у Србији и како су се академски економисти понашали у тим условима, до сада сам доста писао. За разлику од већине наших академских економиста, који су велики заговорници неолиберализма и који су били гласни пропагатори економске политике која је уништила српску привреду, често сам као контрапример наводио словеначке ака-

⁶⁸ Поред тога, Р. Мертон је основао *Групу Тринсум*, а М. Шоулс *Групу Платинум* које су у своме раду користиле њихов модел утврђивања цена деривата, али су и оне убрзо банкротирале.

демске економисте који су се, у већини, одлучно супротставили неолиберализму и успели да убеди политичку елиту у исправност својих ставова. Поред тога, најпознатији словеначки економисти (Јоже Менцингер, Иван Рибникар, Велимир Боле, Марко Крањец...) заузели су и кључне економске ресурсе у влади и централној банци земље, те имали одлучујући утицај на реализовање економске политике која је допринела да Словенија буде економски најуспешнија земља у транзицији.

Ситуација у Хрватској, у односу на Србију и Словенију, била је *негде између*. У Хрватској је велики број веома угледних академских економиста – међу којима су Бранко Хорват, Јаков Сиротковић, Драгомир Војнић, Звонимир Балетић, Мате Бабић, Гордан Дружић, Славко Кулић, Ђуро Медић, Владимир Веселица, Драгомир Сундаћ, Дражен Калођера, Стјепан Здунић, Горазд Никић и други – били веома критички настројени према неолиберализму и упорно су и аргументовано јавно иступали с критиком званичне економске политике коју је у Хрватској вођена на бази неолибералних начела, али за те ставове нису могли да придобију владајућу номенклатуру у својој земљи. И поред тога, може да им служи на част да су показали интелектуално и професионално поштење и тиме спасавали углед академских економиста.

И тако, за разлику од словеначких и хрватских, већина српских академских економиста здушно је подржавала владајућу номенклатуру у безочном уништавању српске привреде. То је поразна и болна чињеница коју, нажалост, морамо признати.

(октобар 2011)

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И КРИЗА

*Ново време тражи ново мишљење.
Морамо одбацити мртворођену идеју о урођеној
стабилности, ефикасности и еластичности тржишта
и омогућити кризној економији да заузме заслужено место.
Нажалост, многи наизглед разумни људи верују
да је недавна криза случајан и непредвидив догађај.
Nouriel Roubini – Stephen Mihm: *CRISIS ECONOMICS**

Почетком фебруара сам из Академије економских наука (АЕН) обавештен да се (по други пут) помера термин одржавања новог округлог стола посвећеног питањима неолиберализма, те да је нови термин 16.03.2012. године. Уз обавештење о померању термина добио сам и опширан прилог припремљен за овај округли сто од стране председника АЕН, колеге Љубомира Маџара (који има преко 100 страница текста), насловљен: *Антилиберализам у 22 слике*, у коме он полемише са мојим ставовима (из књиге *Бећарска економија* и текста *Сјај и беда економске науке*), те ставови-

вима колега Млађена Ковачевића, Марка Секуловића и Оскара Ковача (наша имена експлицитно наводи истичући: *на страни антинеолиберала стручно се афирмисало и у широј јавности стекло велики углед неколико заиста незаобилазних имена*).

Колега Љ. Маџар је 2009. године објавио (*Економски анали*) текст *Критички осврт на критичка виђења економске збиље у Србији* у коме истиче да у његовом прилогу *неће бити оспоравана одређена научна, па и шира друштвена вредност бројних критичких приказа економске политике у Србији у последњих десетак година (неки, нипошто изоловани а још мање јединствени, маркантнији примери такве критике су Млађен Ковачевић и Јован Б. Душанић)* али истиче да уколико се наше критике ставе у шири контекст (*алтернативе, преференције и ограничења*) *дефекти ће бити оквалификовани као знатно мањи, а промашаји као мање далекосежни или чак непостојећи*. На овај текст колеге Љ. Маџара написао сам кратак осврт *Критичко виђење економске збиље у Србији* (видети: *Деструкција економије – књига друга*), а овај прилог *Неолиберализам и криза* (који има много мање од 22 слике и по обиму је знатно краћи од 100 страница) написао сам раније, па у њему неће бити осврта на текст *Антилиберализам у 22 слике*.

У прилогу *Покушај реанимације неолиберализма* припремљеним за први округли сто који је одржан у јуну 2011. године на Економском факултету у Београду (у организацији АЕН) истакао сам да је теоријска расправа о неолиберализму сада закаснила и да је она била актуелна, али и насушно потребна, пре десетак година, када смо се опредељивали за транзициони пут економских реформи. Најновија историјска пракса

(колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашиingtonског консензуса* – који представља својеврсни *Кратак курс неолиберализма*, а потом и актуелна светска економска криза) ставила је тачку на теоријске спорове о неолиберализму и он дефинитивно одлази у историју као економска теорија која се крајем XX века појавила као ригиднија и бескруполознија, те по својим последицама опаснија, инкарнација претходне, блаже варијанте либерализма (који је довео до велике економске кризе – 30-их година прошлог столећа).

Расправа о неолиберализму још мање је корисна уколико ћемо само сучељавати различита теоријска мишљења о овом проблему и закључке изводити из метафизике, а занемарити емпиријске чињенице и економску стварност до које је неолиберализам довео. Економска наука је друштвена, а не нека чисто академска, апстрактна, езотерична или ларпурлартистичка дисциплина која, пре свега, треба да помогне носиоцима економске политике у настојањима да обезбеде дугорочно одржив динамичан привредни раст уз пуну запосленост, те социјално одговорну и праведну расподелу националног дохотка, како би се остварио главни (основни) циљ економске политике – побољшање општег благостања у земљи, односно квалитета живота свих грађана.

Поред тога, од наших расправа о неолиберализму тешко је очекивати било какав позитиван резултат уколико се, у недостатку ваљаних аргумената, у расправи користи и такав „научни“ став (као што је то био случај за првим округлим столом у јуну 2011) да *што си начитанији то си либералнији*, јер ће то онда не-

миновно да води сличном контраставу, као например: *што си неморалнији то си либералнији* или *што си корумпиранији то си либералнији*.

* * *

Као што се зна, либерална идеологија настала је у XVII веку као резултат настојања да се поткопа и редукује утицај цркве, односно релативизује и потисне религиозни поглед на свет. Међутим, за разлику од религије, идеологија (либерална, а и било која друга) представља својеврсни сурогат религије и неку врсту секуларне псеудорелигије. У односу на религију она је знатно редукована и не обухвата све стране човекове природе те не може истовремено да обезбеди слободу и морал, пошто историјско искуство показује да она ограничава или људске слободе (тоталитаризам) или релативизује и игнорише морална начела (либерални секуларизам).

У време владавине неолиберализма отишло се још даље и ми данас живимо у времену глобалне масовне културе засноване на тржишним принципима и индивидуалним слободама. Манипулативна масовна култура промовише одређени стил живота, формира одређене стереотипе и ствара илузију неког *ружичастог* света у коме је све на дохват руке. Опијен илузијом тог *ружичастог* света човек се брзо нађе у виртуелној псеудореалности, у којој се подстичу потрошачка осећања која формирају одређени однос према животу и неке стандарде понашања. Они по правилу не обогаћује унутрашњи свет човека, него најчешће у људима остављају духовну пустош. Згртање новца постаје врховни идеал у коме је једно од најважнијих упоришта обездуховљен *срећан робот* (који ради од јутра до сутра) са манипу-

лативном и масовном потрошачком свешћу, равнодушан према патњама других и свега што се не тиче његовог материјалног интереса и животног стандарда. Преокупиран задовољавањем својих хедонистичких прохтева он живи у својој самоизолирајућем виртуелном пространству и прихвата концепт индивидуалних постигнућа у коме одсуствује вера у било какав вредносни систем (осим новца) и где постоји осећање да изнад индивидуе и њеног уживања у материјалним добрима нема ничег смисленог, па се за то лако запоставља слободно време, породица и пријатељи.

Губи се било каква социјална кохезија у друштву и појединац више не размишља у оквиру заједничке добробити и није спреман да се жртвује за друге. Све се своди на новац и материјалну потрошњу. Захваљујући и брзом развоју информационог технологија долази до сажимања тржишних трансакција у простору и времену при чему се преферира глобални простор и краткорочни тржишни уговори, а што је у складу са постмодерном где се стабилнији и чвршћи све више потискују привременим односима, како у професионалним, емоционалним, сексуалним и културним областима, тако и у међународним односима и у сфери политике.

На последња два прелома векова (XIX у XX, те XX у XXI) светском економијом, бар у теоријском смислу, владала је идеологија либерализма, односно неолиберализма. Она је привржена принципима слободног тржишта које су формулисали економисти неокласици у другој половини XIX века (пре свих, А. Маршал и Л. Валрас), а која се теоријски заснивала на радовима економиста из XVIII и XIX века – А. Смита (1723-1790), Д. Рикарда (1772-1823), Џ.С. Мила (1806-1873). (Нео)либерали су конструисали једну апстрактну (истина, елегантну) мате-

матизирану теорију тржишне равнотеже која има мало чега заједничког са реалном економијом и процесима који се у њој одвијају, уважавајући идеју Адама Смита да је *невидљива рука* тржишта најбољи начин да се контролишу чак и основни људски инстинкти – прождрљивост, похлепа, жеља за моћи и богатством – и каналишу за опште добро. Верује се у апсолутну ефикасност *невидљиве руке* тржишта, односно саморегулишућег *laissez-faire* тржишта, пошто тобоже *невидљива рука* све поставља на своје место и доводи до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим интересима, у исто време доприноси благостања свих. Често се наводи тврдња А. Смита како ми хлеб добијамо не благодарећи доброту пекара, него захваљујући његовој жељи за зарадом, а наша ситост само је узгредан производ пекарове похлепе. Тако се порок похлепе преводи у ранг врлине који води економском просперитету.

Претпоставља се да су сви економски субјекти искључиво руководе, односно да су усесређени на максимизирање профита, да сви они располажу пуним информацијама, те да увек доносе апсолутно рационалне одлуке. Овакве претпоставке умногome поједностављују математичко моделирање и омогућавају да се лакше *докажу* унапред постављене хипотезе. С друге стране, тако добијени “научни” докази затим се користе за дефинисање жељене економске политике. Мада су се у савременој интерпретацији ове претпоставке нешто измениле, укључујући разна додатна објашњења и релативизације, оне су у својој основи задржане и на бази њих даје се искривљена слика о стварности и економским процесима који се у њој одвијају.

Крај XIX у прва четвртина XX века у економији је обележила владавина (класичне) либералне идеологије. Као што је познато либерализам инсистира на индивидуалним слободама, владавини права и приватној својини, те се залаже за радикално ограничавање улоге државе у привреди и њену улогу своди на обезбеђење слободне трговине, заштиту приватне својине и спровођење уговора. Имајући у виду да је либерализам идеологија која се реализује у интересу моћних и богатих, односно да је у функцији повећања материјалног богатства уског слоја на рачун огромне масе становништва, логично је да се држава нашла на мети оштрих напада либерала, јер се као главна препрека (у остварењу њихових приватних интереса) појављује држава која треба да води рачуна о општим и националним интересима који се реализују у корист велике већине грађана

Подсећам да озбиљни аутори у свету (на пример, Карл Полањи у књизи *Велика трансформација*) сматрају да је фашизам директан и нужан производ либералног капитализма. Такав систем организације друштва (у којем профит, капитал и тржиште постају циљеви сами за себе) човека, са свим његовим дотадашњим функцијама, и тачно одређеним местом у друштву, своди на рад као робу, и немилосрдно и брутално га измешта из дотадашњег положаја који му је пружао самопоштовање, сигурност и социјални статус. Осећај велике неправде која влада у свету, као и личне одбачености и понижености где се радна снага третира као и други производни инпути (било какав репроматеријал), те одсуство сигурности, односно хронични страх од неизвесности, утицали су на психичку нестабилност људи, што је директно гурнуло масе у наручје фа-

шизма. Поред тога, и класична социолошка истраживања показала су да људи, код којих у дужем периоду пада животни стандард, који се осећају економски незаштићени и понижени и где неједнакост у друштву добија огромне размере, почињу да траже *вођу* који ће улити веру да им може обезбедити сигурнији статус и гарантовати већу праведност у друштву.

Није случајно да су економске политике које су довела до обе велике економске кризе биле утемељена на веровању у апсолутну ефикасност *невидљиве руке* тржишта, односно саморегулишућег *laissez-faire* тржишта. Чинило се да је криза из 30-их година прошлог века распршила илузију либералног капитализма о функционисању *невидљиве руке* тржишта, али је последња *laissez-faire* инкарнација – неолиберализам довео до актуелне светске кризе. Међутим, питање је да ли је крај неолиберализма и крај идеје о саморегулишућем *laissez-faire* тржишту. Очигледно је да је у судару са стварношћу савремени неолиберализам доживео крах (као што је то било и са либерализмом 30-их година прошлог столећа) али то не значи да се друштво у будућности нећемо поново суочити са неком новом инкарнацијом либерализма, јер је ово идеологија моћних и богатих, који располажу колосалним (финансијским и сваким другим) ресурсима и у стању су да излобирају извршну власт и најмоћнијих држава (да не говоримо о slabим и малим) да доносе одлуке које су у њиховом интересу (О томе сам детаљније писао у тексту: *Уклонимо зид (wall) неправде, да би шира била улица (street) наде*).

Поред тога, моћни и богати у стању су да обликују и усмеравају интелектуалну и медијску сцену

према својим интересима. Не само да су у могућности да обликују садашњост и креирају будућност, него се и прошлост кривотвори и интерпретира на начин да буде у складу са овом идеологијом моћних и богатих како би се она стално одржавала и изнова појављивала у неким новим инкарнацијама. Тако се данас за кризу из 30-их година прошлог века више не сматра одговоран либерални капитализам са суманутим финансијским спекулацијама приватног сектора, него се криза објашњава погрешном политиком централне банке која није штампала довољно новца и обезбедила потребну ликвидност привреде. (Видети: Милтон Фридман – Ана Шварц, *Монетарна историја САД, 1867-1960*)

* * *

Као што сам већ рекао, очигледни крах неолиберализма не значи да се ускоро неће појавити нека нова инкарнацијом либерализма која ће и даље одражавати интересе и идеологију малобројнијег али моћног и богатог дела човечанства, који располаже огромним (финансијским и другим) ресурсима и у стању је да обликују и усмеравају политичку, интелектуалну и медијску сцену према својим интересима. Истине ради, мора се признати да је либерализам доста добро разрадио један изузетно допадљив и привлачан, концептуални систем који ефикасно апелује на људску интуицију и инстинкте, те добрим делом одговара нашим жељама и вредностима. Он је, веома мудро, за своју основу узео идеју индивидуалних слобода – као фундаменталну вредност цивилизације – која је великом броју људи привлачна. Либерали су уз то веома вешто пласирали тврдњу да је ова фунда-

ментална вредност цивилизације била угрожена не само од фашизма, комунизма и других диктатура, него да је она у опасности и због (било каквог) уплитања државе у економску сферу јер се колективним доношењем решења угрожава слобода избора појединца.

Теоријски све то изгледа лепо и пријемчиво али проблем настаје у пракси где појам *слобода* има тако широк спектар тумачења да се допадљивом реториком о благостању које ће уживати сви, могу успешно маскирати конкретни планови који се у пракси реализују у интересу уске групе моћних и богатих. Подсећам да је Карл Полањи (*Велика трансформација*) писао како је и сам појам слобода противуречан, те да поред изузетно важних и корисних *добрих слобода* (савести, изражавања, удруживања, избора занимања итд) тржишна привреда развија и друге веома *лоше слободе* (експлоатације, остваривања незаслужених екстра профита, богаћење на општој беди и несрећи итд).⁶⁹

Будући да либерали углавном инсистирају на тржишним слободама тако су превагу добиле *лоше слободе*. Амерички председник Рузвелт је у традиционалном годишњем обраћању Конгресу 1935. године истакао да се главни узрок велике економске кризе из 30-их година налази управо у прекомерним тржишним слободама. Он је тада истакао да *Американци треба да одустану од идеје похлепног згртања богатства која доводи до неправедне расподеле. Бедни људи не могу*

⁶⁹ *Увек када нешто – проналазак (динамит), производ (авион), идеја (слобода) – са собом носи ризик и опасност за интересе других, неопходно га је регулисати. И тада се увек поставља питање: ко, ако не држава, треба да буде његовим субјектом.* (Gregorz W. Kolodko, *Wędrujący Świat*, Warszawa, 2008)

бити слободни, те социјална правда мора да буде реални циљ, а не утопијски идеал. Због тога, главни задатак државе је да искористе власт како би се расподелила средстава на тај начин да се искорени сиромаштво и глад и обезбеди стабилан извор средстава који ће гарантовати адекватне услове за живот грађана. Ови ставови председника Рузвелта битно се разликују од знатно ужег поимања слобода на којима инсистирају савремени неолиберали.

У складу са неолибералном теоријом држава треба, у економској сфери, да обезбеди индивидуална права грађана на приватну својину, слободну трговину и спровођење уговора. Индивидуалне слободе гарантују се у оквиру тржишта, а грађани на себе преузимају одговорност за сопствене поступке и од њих зависи да ли ће обезбедити сопствено благостање. Појединачни успеси и неуспеси третирају се као резултат предузетничких способности (на пример: улагање адекватних напора и средстава у сопствено усавршавање) и они нису повезани са било каквим недостатцима капиталистичког система.

Теоретичари неолиберализма имају одређене резерве према демократији пошто принцип већине они виде као опасност индивидуалним слободама (*ми хоћемо не демократију већине, него либералну демократију*, како каже Ф. Фукујама 2004. године у интервију за немачки *Suddeutsche Zeitung*), те су склони да власт препусте експертима и елити друштва (слично утопији Ф. Бекона који се у своме делу *Нова Атлантида* још 1626 године залагао да све важније одлуке у држави доноси Савет мудрих старешина), а многе функције државе пренесу на међународне институције. Уколико

се у томе не успе, због захтева за демократским колективним доношењем решења, онда једино преостаје да се појача неолиберална пропаганда (путем финансирања „независних“ института и медијски експонираних аналитичара, обукама нових „експерата“, агресивнијим деловањем средстава масовних комуникација итд), а ако ни то не даје резултат онда се мора прибећи сили. Управо због тога је К. Полањи упозоравао да либерани утопијски пројекат може бити једино реализован помоћу ауторитаризма у коме ће слободе већине бити ограничене у корист мањине моћних и богатих.

Раскорак између неолибералне теорије којом се обећава благостање за све и резултата који се у пракси остварују је очигледан. Уместо да је дошло до динамизирања светске привреде после 80-их година XX века (када је наступила ера неолиберализма), како су обећавали теоретичари неолиберализма, у пракси се десило потпуно супротно. Годишња стопа раста светске привреде у 70-им годинама износила је 2,4%, у 80-им 1,4%, у 90-им 1,1%, да би у првој деценији овог века наступила глобална економска криза, док се истовремено незапосленост повећавала и сада достигла забрињавајуће размере. Тако се неолиберализам, поред тога што је социјално неодговоран и морално неосетљив, показао и као економски неефикасан.

Неолиберали избегавају озбиљну расправу о стварним коренима актуелне глобалне економске кризе, било да игноришу и само постојање кризе (а када ту чињеницу признају релативизују њену озбиљност) било да се фокусирају на површинску анализу њених појавних облика. Већ се појављују и успутни коментари неолиберала из којих произилази да кризу није изазвао приватни него државни сектор. То није ништа друго него покушај да се избегне морална, политичка

и интелектуална одговорност за озбиљну економску кризу у коју је неолиберализам гурнуо цео свет.

* * *

У наставку овога текста осврнућу се на неке од најновијих ставова сарадника ЦЛДС-а – *Центар за либерално-демократске студије* (колегинице Данице Поповић, те колега Бошка Мијатовића и Бориса Беговића). На првом округлом столу посвећеног неолиберализму, који је одржан у јуну 2011. године у организацији АЕН, они су узели активно учешће. Тада су на моју констатацију да је време најбољи судија, а пракса најбољи верификатор исправности различитих теоријских ставова, те чињеницу да је данас историјска пракса (колапс постсоцијалистичких привреда које су се у вођењу економске политике придржавале *Вашиingtonског консензуса*, а потом и светска економска криза) ставила тачку на теоријске спорове о неолиберализму, њихов одговор био је да су *неке од постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају* (колега Борис Беговић), *да нема говора о било каквој, а поготово не о великој светској економској кризи, него се ту ради о уобичајеној рецесији* (колега Бошко Мијатовић), те да је то *безначајна епизода које се за годину-две нећемо ни сећати* (као *фијаска који смо имали с набавком вакцина за свињски грип* – како је то лепо илустровала колегиница Даница Поповић).

Ова три сарадника из ЦЛДС-а имали су могућност да годинама у најцењенијем дневном листу (*Политика*) сваке среде (у својим колумнама које су имале и

заједнички наднаслов *Либерална средa*) пропрагирају идеје економског неолиберализма. Поред тога, већ деценијама они генерације и генерације студената Економског и Правног факултета у Београду образују на принципима економског неолиберализма. Симптоматично да су, до избијању светске кризе, која се прво појавила у форми финансијске (банкарске) кризе, сарадници ЦЛДС-а своје колумне скоро искључиво посвећивали економској проблематици, а после тога углавном темама које нису економске. У последње време, када се жариште кризе преноси са приватног (колапс финансијских компанија) на државни сектор (криза државних дугова) неолиберали се, у својим колумнама, поново враћају економској проблематици.

Недавно је на питање председника Бориса Тадића зашто нико од економиста (нарочито оних који критикују рад владе) није предвидео финансијску кризу и на време упозорио каква се опасност спрема, уследио лаконски одговор (*Политика*, 16.11.2011) колегинице Данице Поповић, да *ниједан економиста није предвидео кризу због тога што се оне не могу предвидети, јер им је то и кључна особина*. Њен колега из ЦЛДС, Бошко Мијатовић отишао је корак даље са тврдњом (*Политика*, 28.12.2011) да *у свету нема никакве кризе и да постоји само брига за европске државне дугове и то је све*, а колега Б. Беговић недавно нас обавештава (*Политика*, 11.01.2012) како у време неповољних економских кретања у свету, земље Африке *постају све богатије и богатије... У прошлој деценији просечна годишња стопа раста била је 5,7 одсто, далеко више од свега што су те земље забележиле од времена добијања независности средином прошлог века. Сва предвиђања су да ће се*

такав раст наставити и у другој деценији овог века – ММФ предвиђа стопу раста од шест одсто за 2012. годину, ону годину у којој се предвиђа рецесија у Европи.

* * *

Уместо прозивања економиста који критикују рад Владе (а на прсте једне руке се могу избројати економисти који су од 2000. године до сада непрестано указивали на погрешну економску политику која се води у Србији) од председника Бориса Тадића смо могли очекивати питање за економска струковна удружења (*Научно друштво економиста и Савез економиста Србије*) и научне институте, те владине функционере и економске саветнике (нарочито вишедеценијске медијски експониране *кумровачке и сегединске курсације* – како то духовито примети колега Данијел Цвјетићанин) због чега су од 2000. године подржавали и пропагирали неолибералну економску политику која је довела до колапса српске привреде. Такође смо могли очекивати и његово објашњење зашто се српска власт (он је од 2004. године председник државе, а пре тога био је министар од 2000. године) окружила искључиво економистима-неолибералима и кључне економске ресурсе више од једне деценије (са кратким прекидима) препустила у руке Млађану Динкићу и Божидару Ђелићу који су одмах по избијању светске кризе 2008. године, као потпредседници у Влади и економски „експерти“, тврдили да светска економска криза *неће имати директне негативне ефекте у Србији* (*Блиц*, 03.10.2008). Ослањајући се и на њихова „експертска“ мишљења председник Б. Тадић ће отићи и корак даље па ће на предавању, које је

одржао студентима Универзитета *Мегатренд*, изјавити: у оваквој светској финансијској кризи и могућој рецесији, налази се шанса за Србију, за убрзани развој (*Вечерње новости*, 20.10.2008)

Имплицитно из председничког питања произилази да је за колапс српске привреде одговорна светска економска криза која је власт онемогућила да грађанима већ сада омогући толико обећавани *бољи живот*, а да су економисти криви јер нису предвидели кризу и власт на време упозорили каква се опасност спрема. Међутим, ако детаљније анализирамо како је у Србији вођена економска политика и погледамо резултат који су постигнути до избијање светске економске кризе (2008) године, лако ћемо закључити да је катастрофално стање у коме се налази привреда последица, пре свега, погрешне економске политике која се годинама спроводи у Србији, а светска економска криза само је убрзала и заострила неизбежно суочавање са суровом истином да *бећарска економија* не може дуго да траје и да увек има неизбежан тужан крај. О томе речито говоре поражавајући економски показатељи које сам раније објавио у тексту *Још једна изгубљена деценија*.

Српска привреда се сада налази пред колапсом упркос чињеници да је наша власт од 2000. године, како то недавно написа колега Небојша Катић (видети: <http://nkatic.wordpress.com/2012/02/17/beznade-bespuce-i-moguci-izlaz/>), *исцрпла све рецепте из неолибералног арсенала*. Приватизован је највећи део привреде – то није помогло. Странцима је продато готово све што су желели да купе, по ценама по којима су то желели – ни то није помогло. Странцима се сада плаћа и за свако отворено радно место – ни то не помаже. Србија је

либерализовала увоз до бесмисла, снизила и готово укинула пореске стопе на добит – ни то није помогло. Финансијски простор је препуштен страним банкама, као чуду знања и врлина – ни то није помогло. Држава, привреда и грађани су се енормно задужили, огроман новац је ушао у Србију – ни то није помогло.

Очигледно да у оквиру владајуће економске парадигме нема излаза, али то наша владајућа елита, а ни економисти неолиберали још увек не могу или не желе да виде.

* * *

Одговор колегинице Данице Поповић да *ниједан економиста није предвидео кризу због тога што се оне не могу предвидети, јер им је то и кључна особина*, једноставно није тачан. Наведимо пример само двојицу веома познатих универзитетских професора из САД (да не наводим имена научника из Русије, Кине и других земаља) који су то учинили неколико година пре избијања кризе. Професор Универзитета у Чикагу, Рагхурам Раџан је тачно превидео кризу 27.08.2005. године на симпозијуму у *Дексон холу* пред водећим експертима из области економије (видети у његовој књизи: *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, 2011), а професор са Универзитета у Њујорку, Нуриел Рубини учинио је то 07.09.2006. године у свом излагању које је одржао у ММФ-у (видети у његовој књизи: *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance*, 2011).

Такође бих подсетио да је још 2002. године Ворен Бафет, један од најбогатијих људи у свету, у годишњем извештају инвеститорима своје компаније

(<http://www.berkshirehathaway.com/2002ar/2002ar.pdf>)
упозорио да су финансијски деривати – једна од нај-
већих финансијских иновација – *финансијско оружје за*
масовно уништење, те да је *чин деривата већ испуш-*
тен из боце и да је то *мина са одложеним деловањем,*
не само за оне који њима тргују, него и за целокупан
економски систем.

Међутим, одговор колегинице Данице Поповић,
убеђене присталице економског неолиберализма је оче-
киван јер системску кризу (каква је актуелна светска
криза) није ни могуће објаснити језиком неолиберала
који фанатично верују у аутоматизам тржишног само-
регулисања. Економски неолиберали и тржишни фун-
даменталисти убеђују нас како је тржиште један
поуздан саморегулирајући ефикасни механизам који је
увек у праву и који обезбеђује ефикасност и стабилност
у свим условима. Криза се посматра као мало вероватан
непредвидиви изузетак са краткотрајним и занемарљивим
последикама. Они нас убеђују како ће „невидљива
рука” тржишта све поставити на права места и довести
до тога да сваки појединац, водећи рачуна о својим
интересима, у исто време доприноси благостању свих,
односно убеђују нас *како се алхемијом слободне трго-*
вине ђубре личног егоизма претвара у злато социјалне
сигурности (нобеловац, Џејмс Тобин).

Међутим, историја савременог капитализма по-
казује да су кризе биле пре правило него изузетак и
имале су озбиљне последице, те да су оне настајале
због тржишног бума и стварања спекулативног *балона*
који се све више *надувава* због тога што је цена неке
активе расла знатно више од њеног оправданог и рацио-
налног нивоа. Сва досадашња историја показује да цене

не могу бесконачно расти, те да *балон*, пре или касније, *пуца* и долази до економских криза. Језиком неолиберала то није могуће објаснити јер једна од њихових базних претпоставки јесте рационално понашање свих тржишних учесника.

Муњевити раст цена неке активе, по правилу, је изазван појавом важних технолошких иновација и развоја нових економија. То је, на пример, била појава железнице средином XIX века или интернета, односно ИТ технологија крајем XX века, а које су довеле до економских криза – да поменем само две: једну од првих и једну од последњих криза. Због очекивања да ће доћи до високих стопа раста нових економија, средином XIX века долази до значајног раста цена акција железничких компанија (али и цена земљишта на коме се очекивала градња железничких пруга), а крајем XX века цене акција ИТ компанија. Тако на пример, пред *пуцање балона* ИТ технологија цене акција неких компанија из ове области су се удвостручавале за само неколико месеци, а капитализација компаније *Yahoo* била је 1.200 пута већа од њеног годишњег профита. Једноставније речено, купац акције је могао повратити своја уложена средства тек за 1.200 година и поред тога тражња за акцијама компаније *Yahoo* била је велика.

Огроман број људи се нерационално понаша, без обзира што историја свих претходних криза показује да цене не могу бесконачно расти и да ће *балон*, пре или касније, *пући*. Они то не желе да прихвате и убеђују сами себе да ће овога пута то бити другачије, јер је наступило ново време када старе законитости више не важе. То се до сада понављало безброј пута у свим временима који су претходили свакој од криза.

За разлику од наведене две, и већину ostalih криза, које су после *пуцања балона* и банкротства многих компанија иза себе оставиле нове технологије које су се брзо шириле и великом броју људи дале многе користи (железница, интернет ...) иза најновије актуелне кризу мало чега ће корисног остати за човечанство, јер је бум на тржишту некретнина био омогућен финансијским иновацијама које саме по себи не представљају било какву реалну вредност за економију. Нажалост, био је то чисто спекулативни балон и ништа више осим тога. О томе сам опширније писао у тексту *Доларска алхемија и казино економија*.

Међутим, сва досадашња историјска пракса показује како раст не може да буде бесконачан, те да *балон*, пре или касније, *пуца* и тада долази до кризе и до огромних ломова у друштву. То је огроман проблем и изазов са којим се сада суочио цео свет. Међутим, сама криза је *врх леденог брега* јер прави изазови и проблеми настају када долази до изласка из кризе. Излаз из ове кризе је могућ тек када се отпишу све фиктивне активе и реална економија очисти од виртуелне. Да ли су и под којим условима на то спремни моћни и богати, питање је на које не знамо одговор.

Надајмо се да ће овога пута излазак из кризе бити успешнији него после кризе из 1929. година, када је после три године великог пада светска привреда ушла у дуготрајну депресију, после тога у Други светски рат, а до стварног оживљавања привреде дошло је тек четврт века после избијања кризе. Данас на Западу неки научници сматрају да актуелна глобална криза означава крај епохе *великог спокојства* када су се светске кризе догађале само неколико пута током једног столећа, те

почетак епохе *велике нестабилности* када кризе могу постати стални пратилац, односно свакодневница светске економије, а где ће се њено жариште пребацивати из једног дела економије у други и са једног на други регион.

* * *

Тврдња колеге Бошка Мијатовића, такође сарадника ЦЈДС, да у свету нема никакве кризе и да постоји само брига за европске државне дугове (и то је све – како он пише) и доликује непоколебљивом неолибералу. Познато је да се савремени неолиберализам заснива на вредностима класичног либералног капитализма (на слободном тржишту, индивидуализму и приватној својини) и да се залаже за потпуно повлачења државе из економске сфере. То је идеологија која се реализује у интересу моћних и богатих и која проповеда да *невидљива рука* тржишта функционише савршено и беспогрешиво, а проблеми једино могу настати уколико се држава меша у привредне токове.

Крах на хипотекарном тржишту САД изазвао је велику финансијску кризу и све велике компаније које су имале кључну улогу у процесу секјуритизације нашле су се пред банкротством. Али не само оне јер је огромна маса *токсичних хартија* од вредности распрострањена по целом свету. Банке многих земаља широм света у својим портфељима имале су већу или мању масу *токсичних хартија* од вредности и претило им је банкротство. Због тога се криза из САД брзо пренела на цео свет. Треба нагласити да је криза на тржишту некретнина била само катализатор, а не основни узрок

актуелне глобалне кризе (о чему сам писао 2009. године у књизи *Доларска алхемија и казино економија*).

После банкротства банке *Lehman Brothers* (јесен 2008) наступила је паника. Тврдило се да су ове приватне финансијске фирме *сувише велике да би држава могла до допустити њихов банкрот*, јер би то довело до слома економије САД која је *локомотива* светске привреде. Све раније наведене велике финансијске фирме (изузев *Lehman Brothers*) *преживеле* су кризу 2008. године јер им је влада САД дала *инфузију* од више хиљада милијарди долара. Поред великих приватних финансијских фирми (банака) *инфузију* су добиле и велике (приватне) производне компаније (*General Motors, Chrysler ...*). Али не само да су велике приватне фирме преживеле кризу него су добијену *инфузију* искористили да знатно повећају профите, плате и бонусе својим менаџерима.

Када је запретило банкротство водећих приватних компанија неолиберали су заборавили на *невидљиву руку* тржишта и сетили се државе. Тако веома утицајни неолиберално орјентисани часопис *The Economist*, 11.10.2009. године, пише: *Настало је време да се оставе по страни догме и политика, те да се усесреди на практична питања. То значи неопходност већег државног уплитања од оног које би се свиђало политичарима или чак и штампи неолибералног усмерења.* Када се велике приватне компаније од државе добиле милијарде долара *инфузије* исти тај светски познати часопис (07.08.2010, те 23.01.2010) упозорава на опасност од претераног државног интервенционизма, упоређујући државу са *левијатаном* (старозаветном морском немани – слично томе колега Љубомир Маџар државу

пореди са *молохом*, страшном и слепом немани која захтева многе и невине жртве).

Криза је изазвала огромну штету: уништила капитал и целе гране индустрије, довела до великог раста незапослености и повећања буџетских дефицита (смањење јавних прихода због пада привредне активности и повећања јавних расхода због стимулативних издатака којима се помагало посрнулој привреди и осиромашеним грађанима), те знатно повећала јавне дугове многих земаља. Следећи пример САД и већина других земаља је, у циљу спречавања финансијског и привредног колапса, притекла у помоћ посрнулим приватним фирмама пружајући им огромне финансијске *инфузије*, а како би се избегле веће последице по привреду у целини (опасност да рецесија не прерасте у депресију) подстицана је укупна тражња преко повећања стимулативних расхода и смањења пореза, а помагано је и великом броју људи који су остали без посла. Због тога су се државе задуживале и повећавале свој јавни дуг. Тако се губици приватног сектора пребацивани на плећа државе.

Изграђен је систем у коме се остварују огромни приватни добити по основу јавног губитка, односно добит се приватизује, од стране уског круга моћних и богатих, а губици се социјализују – пребацују на државу тачније пореске обвезнике, пре свега, масе слабих и сиромашних. Ризик је учињен заједничким, а профит само њиховим – уског слоја моћних и богатих. Последице похлепе богатих у свим земљама носе сви порески обвезници тих земаља, а САД (због монополског положаја долара као светске резервне валуте) то пребацују на све пореске обвезнике широм света.

Тако се губици приватног сектора пребацују на плећа државе и проблем се премешта из једног дела економије у други. Неолиберали се сада и не сећају да је постојао проблем банкарских (приватних) дугова, па колега Б. Мијатовић тврди да *постоји само брига за европске државне дугове и то је све*. Сада када је проблем премештен са приватних на државне дугове, неолиберали су поново постали гласни и надаље агресивно проповедају своје познате догме: проблем је увек и једино у држави и јавној потрошњи, а никада у приватном сектору (банке, предузећа и домаћинства) и приватној потрошњи.

Због тога, неолиберали сматрају да потрошњу приватног сектора не треба контролисати и ограничавати, јер се приватни сектор увек рационално понаша – разумно се задужује, инвестира и троши. С друге стране, држава се квалификује *као деструктивна сила, као механизам који из привреде и од становништва безобзирно исисава животне сокове* те се сматра да би највиши друштвени приоритет морао да буде изградња и *што ефикаснијих механизма контроле над државом, јер тај молох лако може да подивља, а то у стварности тако и често чини; треба предузети напор да се држава скреше и сасече, да јој се одузму широка подручја интервенције*, како то тврди идејни отац свих наших садашњих неолиберала – колега Љ. Мацар (<http://www.standard.rs/neoliberalizam-za-i-protiv-2-ljubomir-madzar-avet-neoliberalizma.html>). Пошто, по мишљењу неолиберала, приватна потрошња никада није извор кризе, ограничавање и контрола јавне потрошње (потрошње државе), односно јавног дуга (дуг државе према кредиторима у земљи и иностранству) прет-

поставка је успешне економске политике која никада не доводи до кризе.

То је и панацеја коју ММФ примењује у свим државама које се нађу под њеним старатељством, а коју неолиберали проповедају као непогрешиву истину, мада чињенице говоре да је управо велика приватна потрошња изазвала кризу која је касније довела до великог раста јавног дуга.

Ако би ова неолиберална догма била тачна у кризи би се пре нашла Немачка, него Исланд који је био међу првим европским државама коју је криза погодила. У 2007. години, односно години пред избијање кризе, према подацима ММФ-а, висина јавног дуга у односу на БДП у Исланду је износила 29,1, а у Немачкој 65 одсто. Исто тако, како то да је криза потом захватила и друге европске земље Ирску (висина јавног дуга у односу на БДП у 2007. години – 24,9%), Грчку (105,4%), Португал (68,3%), Шпанију (36,1%), и Италију (103,6%), а није Јапан чија висина јавног дуга у односу на БДП износи 220 одсто. Ове чињенице јасно демантују тезу да кризу проузрокује велики јавни дуг. Очито је да разлоге због чега неке земље бивају захваћене кризом, а друге не, треба тражити на другој страни. Тиме не желимо да кажемо да велики јавни дуг није озбиљна опасност за економију сваке земље, него хоћемо да нагласимо да јавна потрошња није једини (па ни превасходни) узрочник кризе.

Озбиљнија анализа показује да у кризу упадају земље које имају континуирано у дужем временском периоду знатно већу укупну (приватну и јавну) потрошњу од створеног БДП, а што показује стање текућег биланса земље. Подсетимо се да је текући биланс део

платног биланса који у себе укључује биланс робе и услуга (увоз-извоз) и биланс трансфера (дознаке, донације, дивиденде...). Једноставно речено, дефицит текућег биланса показује колико економија једне земље више троши (приватни и јавни сектор) него што ствара (БДП) и обратно суфицит текућег биланса говори о томе да економија земље има већи БДП него што приватни и јавни сектор заједно троше. Земље које имају дефицит текућег биланса присиљене су да привлаче инострани капитал и оне све више и више постају зависни од њега. Већи прилив иностраног капитала са своје стране доводи до повећања курса домаће валуте (због веће понуде девиза), а што надаље води погоршању текућег биланса земље.

Све наведене европске земље које су обухваћене кризом имале су дефиците текућег биланса и он је, према подацима ММФ-а, у пет година (2002-2006) које су претходиле кризи износио просечно у Исланду (11%), Португал (9,2%), Грчку (9,1%), Шпанију (7%), Ирској (2,6%) и Италију (1,8%), док су у исто време Немачка и Јапан имале значајне суфиците текућег биланса. Континуирани дефицит текућег биланса доводи до раста спољног дуга, кога чине укупан јавни и приватни дуг једне земље према страним кредиторима, и он је много бољи индикатор кризе него јавни дуг. Све до сада навођене европске земље које је захватила криза имале су у 2007. години, односно години пред избегање кризе, већи спољни дуг од БДП.

Због високе задужености у Грчкој (спољни дуг је износио 146,3% БДП) и Италији (120,3%) је дошло до замене премијера за које су грађани гласали на демократским изборима и на њихова места су постављена

технократе – људи пореклом из тих земаља који су били високи чиновници међународне заједнице – тачније светске олигархије и крупног капитала. Грчкој и Италији је финансијска помоћ за спречавање колапса привреде била условљена управо оваквим кадровским решењима. На саветовању Научног друштва економиста, почетком 2003. године (видети: *Економски анали*, април 2003, Економски факултет, Београд) поднео сам реферат у коме сам, између осталог, написао: *Светска олигархија увелико већ "пише" нову причу која има радни наслов "Међународни стечајеви над задуженим земљама", а коју ћемо ускоро и званично моћи да чујемо. Хоћу да верујем да ћемо имати довољно мудрости да земљу не доведемо у стање у коме ће и над њом да се уведе међународни стечај са стечајним управником*. Данас видимо прве покушаје реализације тог сценарија на примеру Грчке.

У Србији се последњих месеци воде расправе о томе да ли је Србија високозадужена земља и да ли јој прети *грчки сценарио*, односно судбина презадужених земаља. У фокусу интересовања није висина укупног спољног, него пре свега јавног, дуга и расправе се воде о томе да ли је у праву Народна банка Србије која је званично објавила да јавни дуг Србије износи 46,7 одсто БДП и да је пробијен законски лимит од 45%, док Министарство финансија то демантује и саопштава да је задуженост Србије још увек испод дозвољеног лимита. Оно у чему су сагласне обе ове институције, јесте да се укупан спољни дуг приближио критичном нивоу од 80% БДП, али да нам не прети *грчки сценарио* јер задуженост наше земље није алармантна. Овакве тврдње износи и већина наших академских економиста и ретки

су они коју упозоравају да сви ови индикатори о задужености Србије нису реални, те да су у функцији самозаваравања и обмањивања.

Србија од петооктобарског преврата (2000) води политику прецењеног курса динара, па је исказани БДП у доларима знатно увећан – надуван. БДП се исказује у текућим ценама који се дели са званичним курсом и добија се знатно увећан БДП исказан у доларима. Када се укупан спољни (али и јавни) дуг упореди са фиктивно увећаним БДП, задуженост се исказује много мањом него што она стварно износи.

Илуструјмо то једним једноставним примером. Познато је да се БДП исказује вредност укупне производње роба и услуга у земљи током једна године. Претпоставимо да се та сва производња састоји само од 1.000 векни хлеба, а сви се сећамо (из неких од предизборних обећања) цене од 3 динара за векну хлеба из 2000. године. БДП би, у овом доста поједностављеном примеру, за ту годину износио 3.000 динара или 50 долара (2000. године курс долара био је око 60 динара). Уколико би и у 2011. години производили 1.000 векни хлеба, БДП би (мада је обим производње остао непромењен) порастао на 50.000 динара (цена векне је сада око 50 динара) или 625 долара (курс долара је сада око 80 динара). Ако претпоставимо да је спољни дуг од 2000. године остао непромењен и да је износио 50 долара, ми би и у условима стагнације реалне производње и непромењеног апсолутног износа дуга забележили велико смањење задужености са 100% у 2000. години на свега 8% у 2011. години.

Овакве податке наше *креативне статистике* о степену задужености Србије не доводи у питање нико

од српске владајуће номенклатуре која реализује погрешну економску политику, а ни ММФ који је стварни креатор те политике у Србији од 2000. године. Њихов превасходан циљ је да покушају да нас убеди како су њихове економске „реформе“ успешне и да је *Србија на добром путу*, те да не треба да губимо наду у *бољи живот* који већ годинама обећавају грађанима. Међутим, оно што много више забрињава, јесте да је са њима сагласан и велики део академских економиста, а да нико од њих, не постави себи једно тако једноставно – здраворазумско питање: како је могуће да, према званичним подацима, Србија од 2000. године чак упеторостручи БДП (са 8 на садашњих око 40 милијарди долара), када су многа предузећа *угашена* а број запослених је смањен за чак 300.000, те како је могуће користити тај податак као релевантан за израчунавање различитих показатеља ?

Очигледно да званични подаци о степену задужености наше *креативне статистике* имају везе са реалношћу исто онолико колико и званичне оцене експонената светске олигархије да је Србија земља-лидер у реформама, главни српски економски реформатори најбољи министар финансија на свету (Млађан Динкић), односно један од 200 младих светских лидера (Божидар Ђелић), а најревноснији пропагатор неолиберализма (ЦЛДС) најбољи научни институт из земаља Западног Балкана и један од 10 најбољих у земљама Централне и Источне Европе.

* * *

Обавештавајући нас о томе како земље Африке *постају све богатије и богатије*, колега Борис Беговић

поставља питање: *зашто се то догађа, односно шта је извор овог раста?* и одмах нам одговара да су ове земље примењивале оне економске политике које погодују привредном расту. Убрзо нам излаже у чему се састоји та спасоносна политика. *Умањене су баријере спољној трговини тако да су почеле да тргују између себе, са свим погодностима које слободна трговина доноси. Баријере уласку новим предузећима су умањене, а пословно окружење је постало привлачније за инвеститоре. И коначно, повећана је, у највећем делу континента, политичка стабилност, нарочито у односу на време у којем је један државни удар смењивао други, па тиме и стабилност пословног окружења. А све је то довело до повећаног прилива капитала. Док је почетком прошле деценије, износ страних директних инвестиција био једнак износу стране помоћи афричким земљама, крајем деценије достигао је три пута већи ниво, иако се ниво стране помоћи није умањио.*

Поново нам се неолибералне економске догме (у овом случају о слободној трговини и привлачењу страних инвестиција) нуде као спасоносне *економске политике које погодују привредном расту*. Исти наши неолиберали до само пре неколико година, често су нам као пример који треба следити наводили суседну Мађарску (која се доследно придржава неолибералних препорука ММФ-а о слободној трговини и у коју хрли инострани капитал) која је подстицала слободну трговину и бележила велики прилив страних инвестиција. Колега Б. Беговић нам сада показује искуство земаља Африке као пример успешности неолибералне *економске политике које погодују привредном расту* уместо да нам објасни због чега је дошло до колапса привреде

Мађарске и да ли се и на ову државу односи његова тврдња (на првом округлом столу – јун прошле године) да су *постсоцијалистичких земаља имале само мале пролазне потешкоће и да се брзо опорављају*.

Подсећам да се привреда Мађарска налази у рецесији још од 2006. године, а још 2008. године (управо су то времена када је на власти у земљи коалиција социјалиста и либерала) ова држава је од ЕУ и ММФ добила 20 милијарди евра кредита како би избегла банкротство. Међутим, данас видимо да то нису биле *само мале пролазне потешкоће и да се* (сада Мађарска) *брзо опоравља*, него се ситуација још више компликује. Курс националне валуте брзо пада и почетком ове (2012) године износи 324 форинте за евро (летос 265 форинте за евро). Грађани сада (због брзог раста курса евра) имају огромне потешкоће са отплатом кредита које су узимали са валутним клаузулама. Поред тога, огроман број грађана остаје без посла и незапосленост је највећа од свих земаља чланица ЕУ (само 55% радно способног становништва има посао). Спољни дуг убрзано расте, а министарство финансија већ у два покушаја не успева на тржишту да размести нове државне обвезнице. Доходовност по дугорочним државним обвезницима сада износе више од 10%. Данас Мађарска поново мора да тражи нове кредите у износу од 15-20 милијарди евра како би избегла банкротство земље.

Искуство земаља које су успешно модернизовале своје привреде (Јапан – после Другог светског рата, те земаља Југоисточне Азије – последњих деценија) показује да је један од важнијих елемената њиховог успешног развоја ослањање на домаћу штедњу, а стране инвестиције су имале другостепену улогу. Исто тако, Кина у последње

две деценије 85% инвестиција финансира из домаће штедње, а остатак отпада на стране (и то не било које) инвестиције. Све успешне земље настојале су да онемогуће прилив страног спекулативног капитала, који по земљу у коју долази има само негативне последице.

И искуства најуспешнијих постсоцијалистичких европских земаља, у последње две деценије, не потврђују неолибералну догму о страним инвестицијама као панацеји – чаробном леку за економски раст. Раније сам наводио једно опсежно и веома студиозно емпиријско истраживање (којим је проф. др Јоже Менцингер – архитекта успешне словеначке транзиције – обухватио већину постсоцијалистичких земаља у дужем временском периоду) и које је показало, не само да стране инвестиције нису никаква панацеја за привредни раст, него да међу њима постоји чак негативна веза (веће стране инвестиције – мањи раст и обратно). Архитекта успешне транзиције у Пољској, проф. др Гжегож Колотко, такође пише (у књизи: *Глобализација, трансформација, кризис - што даље?*) о негативним последицама страних инвестиција, које су у највећем делу имале краткорочан спекулативни карактер.

Професор Универзитета у Чикагу – Рагхурам Раџан (видети у његовој књизи: *Fault Lines*), такође је обавио доста опсежно истраживање на примеру великог броја земаља у развоју и оно је показало да економије ових земаља бележе високе стопе раста када своје инвестиције финансира сопственом акумулацијом. И обратно, што се инвестиције више финансирају из иностраних извора све је спорији њихов економски раст. Професор Р. Раџан закључује да су *брзи и одрживи*

раст имале само оне земље у развоју које нису имале значајније иностране инвестиције.

До истих закључака долази се и у случају Србије, само ако се објективно анализира период из претходне деценије. Раније сам већ писао да Србија од 2001. године бележи значајан прилив страног капитала (у почетку по основу приватизације, а касније све више спекулативног капитала) што, неадекватном политиком девизног курса, доводи до прецењене вредности динара, чиме се додатно обара конкурентност српске привреде, производња у Србији постаје нерентабилна и таква привреда није у стању да прихвати додатни капитал и банке (које су, при том, углавном у рукама иностраног капитала) га усмеравају на кредитирање становништва. Поготово када – тржишно неискусни, доскора незадужени и живећи годинама у приличној оскудици – грађани узимају изузетно скупе кредите и, у недостатку домаће, углавном купују инострану робу (аутомобили, технички уређаји и слично) и на тај начин стимулишу производњу, али не домаћу него производњу у земљама из којих долази та роба али и капитал. И тако капитал који је унет у земљу брзо се враћа тамо одакле је дошао, без значајнијих ефеката на запосленост и привредни развој Србије.

С друге стране, у условима добрих зарада на кредитирању наших грађана, имамо и значајан додатни прилив спекулативног капитала из иностранства (пре свега, кредити које узимају пословне банке од својих централа). Овај прилив капитала повећава понуду новца коју Народна банка Србије смањује повећањем референтне каматне стопе што иницира додатни прилив капитала из иностранства и ново повећање референтне

каматне стопе од стране Народне банке. Међутим, стране банке знају да је курс динара прецењен, а држава и становништво све више задужени, па су се (при одобравању кредита грађанима) од неминовног пада курса динара заштитиле валутним клаузулама. Грађанима је то годинама одговарало пошто се курс динар одржава на реално високом нивоу, а номинална примања запослених расла. Због тога су грађани масовно узимали кредите (наивно верујући да ће курс динара увек бити прецењен, а што ће им олакшавати кредитну задуженост), а банке лако одобравају ове кредите јер су валутном клаузулом себе заштитиле од једног веома важног (валутног, односно девизног) ризика. Чему све то води, годинама сам благовремено упозоравао, а и пример суседне Мађарске то јасно показује.

Међутим, не треба се љутити и кривицу сваљивати на страни капитал (*који је халаплив по природи и спекулативан по дефиницији* – како то каже професор Г. Колотко) пошто одговорност (пре свега, политичка) лежи на онима који су имали власт у земљи и спроводили погрешну неолибералну економску политику, те (интелектуална одговорност) на академским економистима који су такву политику годинама подржавали и пропагирали и (морална одговорност) на свима њима, те онима који би требало да представљају елиту друштва, који су све то годинама мирно посматрали.

* * *

На крају, желео бих да подсетим да је Генерална скупштина УН крајем новембра 2008. године основала Комисију од 20 независних финансијских експерата (из

САД, Русије, Кине, Индије, Бразила, Немачке, Француске, Велике Британије, Јапана итд, а на чијем челу је био нобеловац Џозеф Стиглиц) са циљем да земљама чланицама УН пружи помоћ при тражењу решења за превазилажење глобалне финансијске кризе. Резултат рада ове Комисије био је *Извештај о реформи међународног монетарног и финансијског система – поуке кризе*. У закључку овог Извештаја, између осталог, пише:

Ова криза је најзначајнија глобална криза за последњих 80 година, али она није од оних катастрофа које се не могу предвидети нити избећи. Шта више, по нашем мишљењу, криза је дело људских руку: резултат грешака приватног сектора и неправилне, унапред осуђене на неуспех, политике државе. Аутори Извештаја полазе од тога, да је за адекватан одговор на кризу неопходно да се постави права дијагноза кризе. У настанку кризе су своју улогу имали како политичка пракса, тако и економска теорија. Погрешна политика је помогла да се криза, која је настала у једној земљи, брзо прошири на цео свет.

Извором многих грешака учињених у државном и приватном сектору била је економска филозофија, која је доминантна у последњих четврт века – неолиберализам или тржишни фундаментализам. Та доктрина је имала негативан утицај на доношење решења у државном и приватном сектору, те на вођење политике која је допринела појави кризе. Поред тога, формирано је ригидно мишљење да тржиште има способност саморегулисања, те да не постоји потреба државног регулисања. Ова доктрина је такође утицала на вођење погрешне политике централних банака.

Кључне идеје и идеологије које се појављују под разним називима – неолиберализам, тржишни фундаментализам или доктрина Вашингтонског договора, биле су у најмању руку сумњиве. На друге идеје – које су се могле показати много кориснијим и које су могле помоћи да се избегне криза или смање њене негативне последице – није обрађана пажња.

(март 2012)

P.S.

Мада је расправа о неолиберализму најживља међу економистима, она је у последње време све чешћа и код филозофа, социолога, политиколога и других. Из једне од тих расправа (Лорна Штрбац, *Стари и нови критичари неолиберализма*, 2008) навешћу неке делове, а који су у вези на две моје опаске из текста који сам припремио за овај округли сто.

Прво, у тексту сам подсетио како је колега Љ. Маџар на првом округлом столу изјавио како сматра да *што си начитанији то си либералнији*. То би могла да буде његова реакција на распрострањенију супротну тврдњу, а коју налазимо и у тексту Лорне Штрбац где, између осталог, пише: *На почетку двадесетпрвог века, кључни (у оквиру установа) интелектуалци – шефови одсека, декани, руководиоци пројеката, ректори, саветници, уредници неких научних часописа, прогласили су крај старог и почетак Новог доба. Био је то крај такозване егалитарне филозофије својствене комунистичком погледу на свет и почетак "једнакости шанси", крај државе и почетак њеног краја, крај суверенитета и почетак десуверенизације, крај Истока и потпуну победу Запада, крај националног идентитета и почетак*

његовог растварања, крај истине, крај пола итд, итд. Досадно је понављати шта се све причало, какве су се све анализе локалних или глобалних економских, политичких и културних кретања, презентовале на медијском тржишту.

Оно што нас чуди је њихова претпоставка да се ради о коначном разрешењу светских економских, политичких и културних напетости, и коначном и трајном успостављању униполарног светског поретка. Само је незналица могао да пође од овакве претпоставке. Они образованији, објективнији, непристраснији, они вреднији и начитанији, пратили су страну литературе. Довољна је била просечна обавештеност, упућеност у глобална политичка, економска и културна кретања да би се схватило да крај деведесетих година двадесетог века и почетак двадесетпрвог века не води успостављању потпуне доминације САД на светском плану, нити доминацији неолиберализма као идеологије у односу на остале идеологије. Ток догађаја је уствари водио у потпуном супротном смеру, у смеру дестабилизације униполарног међународног поретка, мултиполаризације, регионализације, али и у смеру напуштања политичког, економског и културног неолиберализма.

Друго, у тексту припремљеном за овај округли сто написао сам да су до избијању светске кризе, сарадници ЦДДС-а своје колумне скоро искључиво посвећивали економској проблематици, а после тога углавном темама које нису економске. За разлику од њихових економских текстова ове друге текстове бих скоро могао и да потпишем.

Актуелна глобална криза показала је да долази до дестабилизације униполарног међународног поретка

и напуштања неолибералне идеологије. Због тога се многи заговорници неолиберализма сада налазе у стању шока и њих, како пише Лорна Штрбац, треба разумети. *Није лако годинама причати исту причу, није лако бити светионик који осветљава путеве слободе (а о тој истој слободи су учили на двонедељним алтернативним курсевима), није лако вређати своје неистомишљенике називајући их мрачним силама, силама зла, а онда, на крају, схватити да се та прича ближи крају. Са друге стране, сви знамо да је лако бити конвертит, и са променом идеја на светском плану у ходу променути и самог себе. Узимајући у обзир чињеницу да се овде више од свега воли такозвано прелетање у јато, оваквих или онаквих победника, можемо очекивати прелазак многих наших неолиберала на страну критичара неолиберализма.*

Цела прича о неолиберализму и односу српских интелектуалаца према овој идеологији и враћа нас на причу о аутопитарности, мишљењу или не-мишљењу својом главом, односу државе и државних установа према неподобним интелектуалцима, на причу о механизмима репресије која се суптилно спроводи према интелектуалцима. Време је већ показало или ће тек показати да су многи текстови, колумне, анализе, радови оних, који су у оквиру институција хиперсонично напредовали током претходног периода од 2000, били погрешни. Они нису напредовали због своје памети, вредноће и талента, они су напредовали, јер су били идеолошки подобни, а то значи – залагали су се за што веће повлачење и слабљење државе, за што већу десуверенизацију, за што већи степен аутошовинизма, за потпуну либерализацију, дерегулацију и приватизацију.

Иронија се састоји у чињеници (који су многи одавно запазили) да су најватренији заговорници неолиберализма добро „ушукани“ управо у државним установама. Причајући о потреби повлачења државе, скривали су се у њеним установама, залажући се за приватну својину, примали су плату од државе. То личи само на неолиберале.

Са друге стране, радови, текстови, колумне и ставови оних којима су врата затворена били су теоријски исправни, научни, далековидији. Но, они су називани кратковидим слепим мишевима. Управо они који су своје колеге називали кратковидим слепим мишевима и заговорницима етатизма, комунизма, или ко зна чега, сада морају да се помире са чињеницом са којом су се одавно помирили западни интелектуалци, да неолиберални пројект и није баш најбоље решење.

Но, ако се има у виду слабост ставова, карактера, користољубивост и властољубље наших неолиберала, они ће се већ некако адаптирати на нове трендове и промене. И као што су комунисти, преко ноћи, скоро сви постали антикомунисти, слобисти антислобисти, антизападњаци прозападњаци, критичари комунизма и приватне својине њихови заговорници, тако ће и наши неолиберали постати критичари неолиберализма.

О ТЗВ. ЛЕВИМ И ДЕСНИМ СКРЕТАЊИМА

*Ауторизовано излагање за округлим столом
одржаном 16.03.2012. године
на Економском факултету у Београду
у организацији Академије економских наука*

Прво бих желео да похвалим организаторе што наше припремљене прилоге благовремено прослеђују свим позваним учесницима округлог стола, што нам омогућава да данас (16.03.2012) будемо ефикаснији у својој раду. Од организатора сам раније добио прилоге десетак аутора, а јуче и текст колеге Бошка Мијатовића *О тзв. неолиберализму* где аутор одмах на почетку истиче: *у овом малом прилогу желим да се укратко осврнем на пар тачака из текста кога је Јован Б. Душанић припремио за овај скуп и у коме је лошем светлу поменуо мене и неке људе из фирме у којој радим.* Реч је о колегиници Даници Поповић и колеги Борису Беговићу из Центра за либерално демократске студије (ЦЛДС).

Одмах желим да пред свима Вама упутим јавно извињење колеги Б. Мијатовићу и људима из фирме у којој ради, ако су они тако доживели мој текст (*Неолиберализам и криза*), јер ми то није била намера, него сам њиме настојао да јасније осветлим своју као и позицију мојих опонената по питању неолиберализма, а што је тема већ другог округлог стола који организује Академија економских наука. Извињење упућујем и поред чињенице да ми није јасно због чега се он нашао повређеним, пошто о њему, као ни о људима из ЦЛДС, у прилогу за овај округли сто, нисам писао ништа лично него сам расправљао о економским темама по којима се не слажем са њим и људима из фирме у којој ради.

У исто време, у тексту *О тзв. неолиберализму* колега Б. Мијатовић само на почетку покушава (користећи податке ММФ-а о стопама раста БДП-а за последње четири године) да докаже како се свет није суочио са економском кризом него са краткотрајном благом

рецесијом која је већ одавно иза нас. Сав остали део његовог текста посвећен је неекономској расправи која му је послужила да скицира мој идеолошки портрет. Мада мислим да је у томе био потпуно неуспешан, уопште се не осећам повређеним и не очекујем од њега било какво извињење. Све оно што јавно пишемо остаје забележано и подложно је суду других, а што је још важније све то остаје као једно мало сведочанство о времену у коме живимо али и о нама самима. Уосталом, као што то обично бива, портрети много више говоре о аутору него о портретисаном.

Колега Б. Мијатовић се у свом *малом прилогу* *укратко* осврнуо на мој текст у *пар тачака*, па ћу покушати да на његове четири тачке дам своје кратке коментаре.

1) Колега Б. Мијатовић пише: *На неколико места колега Душанић са чуђењем наводи моју тврдњу са претходног скупа о тзв. неолиберализму да свет није у великој кризи, већ у рецесији. Наравно, о томе где престаје рецесија, а где почиње криза може се дискутовати, може се у свакодневном говору и употребљавати реч криза, али да се, прецизно говорећи, свет ових година не налази у великој, опасној економској кризи јасно сведоче подаци.* Наводећи податке ММФ-а о стопама раста БДП-а за последње четири године, аутор у фусноти пише: *Питам се да ли ће неко скупити храброст и рећи да ове бројке нису тачне, пошто, зна се, ММФ манипулише статистиком.*

Коментар: Да ли смо се последњих година суочили са озбиљном економском кризом или смо, пре три године имали благу рецесију која ће брзо бити заборављена (како је на првом округлом столу тврдио колега Б.

Мијатовић и људи из његове фирме), јасно је свакоме ко отворених очију гледа на живот и оно што се догађа непосредно око нас (али и у целом свету). Напокон, *скупићу храбрости и рећи* да се статистичким подацима о стопама раста БДП манипулише, а о чему сам раније детаљније писао и заинтересовани то могу лако прочитати на сајту:

<http://www.slobodanjovanovic.org/2011/05/13/jovan-b-dusanic-kreativna-statistika/>

<http://www.slobodanjovanovic.org/2010/06/01/jovan-b-dusanic-o-socijalnoj-strukturi-srbije-i-tranziciji/>

Колега Б. Мијатовић данас рече да се може сагласити са мојом тврдњом да није адекватна методологија исказивања и да су у Србији спорни подаци о БДП, али да то није случај са веома кредибилитетним међународним подацима ММФ-а. Међутим, збирни подаци ММФ-а о кретању БДП у свету изведени су из података националих статистика, па уколико оне (појединачно) нису тачне (логично је претпоставити да Србија није једина земља, него да их има још, чији подаци о БДП нису поуздани) јасно је да ни податке ММФ-а не можемо безпоговорно узимати као тачне.

Чак и званична статистика САД, приказујући инфлацију мањом од реалне, номинално повећава стопу раста БДП. (О томе сам раније – 2009. године – писао у књизи *Доларска алхемија и казино економија.*) Као главни индикатор инфлације, који се користи и као дефлатор БДП, користи се индекс потрошачких цена (*Consumer Price Index – CPI*). *Корпа производа* на бази кога се он обрачунава није се практично мењала већ неколико деценија, а структура америчке привреде се коренито променила. У сфери услуга данас ради око 80% запослених и скоро са тим процентом

учествује у БДП. У структури потрошње услуге заузимају, из године у годину, све већи проценат и њихове цене расту брже од цена на другу робу за потрошњу, а индекс потрошачких цена још увек се израчунава првенствено на бази цена роба, а не услуга. Поред тога, последњих година као дефлатор БДП користи се базни индекс потрошачких цена (*core CPI*), односно индекс из кога је искључен раст цена на енергију и храну, а који су последњих година имали изузетно велики раст. Оваква *креативна статистика* је, потцењујући реалну стопу инфлације, номинално надувала БДП САД.

Због тога, уместо статистичких података о стопама раста БДП, много релевантнији показатељ привредне активности могао би да буде, рецимо, апсолутни број запослених (мада неолиберали више воле номиналну стопу незапослености, а којом се због различите методологије израчунавања често манипулише), а он показује да је у години пре светске кризе (2007) у Србији било преко 2 милиона запослених (према званичним подацима Републичког завода за статистику била су запослена 2,002.344 лица), а сада имамо мало више од 1,7 запослених. Драстично смањење броја запослених у Србији јасно указује да ли се ради о озбиљној економској кризи или благој рецесији. Слична (или још гора) ситуација је и у нашем региону (Грчка, Бугарска, Румунија, Мађарска – да споменем само чланице ЕУ) али и у земљама, тзв. нове (Литванија, Летонија...), али и старе (Шпанија, Португалија...) Европе.

2) Колега Б. Мијатовић пише: *Не знам за тзв. неолиберале, али за либерално оријентисане економисте, у које и ја спадам, крајње је неочекивана тврдња Јована Б. Душанића да се у Србији од 2000. године води*

(нео)либерална економска политика. Аутор се затим пита: *И где је уопште та неолиберална политика? У ригидном радном законодавству, по коме готово да није могуће отпустити радника?* итд.

Коментар: Сигуран сам да смо колега Б. Мијатовић и ја сагласни да је економска политика у Србији после 2000. године била базирана на тзв. *Вашиingtonском договору*, који је својеврсан *Кратки курс неолиберализма*, а за кога је идејни отац свих наших неолиберала, колега Љубомир Маџар, у прилогу за први округли сто написао да он *није ништа друго до списак рецепата за уредно и дисциплиновано вођење економске политике*. Исто то данас је изрекао и колега Б. Мијатовић. Међутим, то само изгледа на први (површан) поглед, а у својој суштини *Вашиingtonски договор* представља лепо упаковани прикривени кодификовани програм економског неоколонијализма о чему сам до сада детаљно писао (заинтересовани могу погледати моју књигу: *Washington consensus – кодификовани програм економског неоколонијализма*). Такође мислим да смо колега Б. Мијатовић и ја сагласни да су српске власти у претходном периоду водиле економску политику која је била некомпетентна, недоследна и неконзистентна, а она је по моме мишљењу представљала, што сам и раније писао, једну чудну мешавину неолиберализма и волунтаристичког интервенционизма.

У исто време, знам да неолиберали сматрају да ниједна економска политика у пракси није довољно либерална по њиховој мери, те разумем да им је велики проблем *ригидно радно законодавство по коме готово да није могуће отпустити радника* (са којом се у свакодневном животу сусрећу радници, нарочито труд-

нице и жене са малом децом), и вероватно би већ достигли, годинама већ обећавани, *бољи живот* да смо могли бар мало да ускратимо *огромна права* радника која имају и тако подстакнемо предузетничку иницијативу власника капитала и неспутано деловање слободног тржишта. До чега доводи либерално радно законодавство, те о (нео)либералној економској политици која се у Србији води од 2000. године и резултатима такве политике заинтересоване упућујем на сајтове: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/puko-glavni-nosac.html>

<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/jos-jedna-izgubljena-decenija.html>

3) Напокон колега Б. Мијатовић пише: *Да изнесем своје мишљење о теми скупа: неолиберализам не постоји. Ради се о појму, односно етикети, коју су смислили противници либерализма. Он се користи као дисквалификација коју противници либерализма упућују не само радикалним либералима, већ и свим осталима, наглашавајући да под удар оптужбе о неолиберализму не потпадају данас само либерали, већ комплетна доминантна струја политичког и економског мишљења у свету. Такав напад на све доминантне политичке струје јасно указује где је место већине критичара тзв. неолиберализма: на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет. И они јесу (нео)комунисти, који су после пада берлинског зида променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве).*

Он даље констатује да *другу струју чине радикални националисти, који у слободној спољној трговини и финансијској глобализацији налазе неоколонијализам,*

односно подјармљивање неразвијених од стране развијених земаља. Чини ми се да је, макар у Србији, најчешћа комбинација ових двеју струја и погледа, па се антикапиталистички став обично појављује заједно са антиимперијалистичком реториком. На пример, код Јована Б. Душанића.

Коментар: Напред изречене тврдње одлично илуструју оно о чему сам говорио на првом округлом столу. Наиме, на тврдњу колега Љубомира Мацара да смо дуго живели у социјализму где су постојале обавезујуће доктрине и учење, те смо били сатерани у *идеолошки тор* и да је то било *време само једне књиге* у којој су *проповедане комунистичке догме*, од којих се није могло много одступати, одговорио сам да, и ако је дошло до неких промена у овој области, оне нису суштинске. Сада нас из комунистичког желе да сатерају у *неолиберални тор* и комунистичке су замењене *неолибералним догмама*, а правоверни чувари *истина* (и раније, као и сада) будно мотре да онемогуће оне који би се дрзнули да доведу у сумњу владајуће идеолошке догме, само што су раније то биле ригидне комунистичке идеолошке комисије, а сада је то неолиберални економско-политички идеолошки апарат који функционише на много суптилнији и ефикаснији начин. Са онима који се не *придржавају* владајућих идеолошких догми комунисти су се немилосрдно обрачунавали (избацивање с посла и затварали), а неолиберали то раде много *нежније*, па контролишући научни и медијски простор, будно мотре да ниједно *погрешно учење* не добије шири јавни одјек, па чак (у екстремнијим случајевима) да и не угледа светлост

дана. Видети детаљније: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neprolazna-vremena-samo-jedne-knjige.html>

Тако Б. Мијатовић утврди да сам ја опасно застранио и да се налазим *на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет*, те да припадам *(нео)комунистима, који су после пада берлинског зида променили само длаку (реторику), али не и ћуд (циљеве)*. Симпатична ми је ово етикета коју добих од колеге Б. Мијатовића, те се надам да ће она остати, само на његовој вербалној тврдњи и да неће уследити озбиљније санкције које сам доживео после сличних етикета које сам добио управо од комуниста пре више од две деценије. Наиме, средином 80-их година прошлог века, због *деловања са позиције грађанске деснице и српског национализма* (како су комунисти то тада квалификовали), био сам ухапшен (званично сам осумњичен да сам извршио кривична дела из члана 133/1 и 157 КЗ СФРЈ – *вербални деликт, односно деликт мишљења*) и *стрпан* у затвор у ћелију са вишегодишњим робијашима осуђеним за тешка разбојништва, а после тога избачен и са посла (предавао сам на Економском факултету у Бањалуци) јер сам проглашен за морално-политички неподобно лице. (Детаљније о томе на сајту: <http://www.dusanic.rs/253-282.pdf>)

Тако ме у време владавине комунизма прогласише *десничарем*, а сада у време владавине неолиберализма *левичарем*. Ова чињеница јасно показује да је (нео)либерализам, пре свега идеологија, као што је то био и комунизам. Због тога не треба да нас чуди да су многи садашњи најватренији неолиберали бивши комунисти или њихови биолошки потомци који су једнос-

тавно само језик једноумља *прекодирани* са комунистичких на неолибералне догме, па би се управо на њих могла односити констатација колеге Б. Мијатовић да су *променили само длаку (ретиорику), али не и ћуд (циљеве)*. Међутим, и бивши комунисти и садашњи неолиберали (као истински интернационалци – први задивљени Истоком и социјализмом, а други Западом и капитализмом – јер је то у моди и исплативо, а уз то иду и примамљиве почести и разноразне привилегије) непогрешиво су утврдили да сам српски националиста.

Очигледно да свако онај који слепо не верује и не пристаје на хорско понављање владајућих идеолошких догми треба да рачуна да може бити лако дисквалификован, па су ме тако комунисти званично оптужили да *делујем са позиција грађанске деснице и да сам глорификовао западну демократију и вишепартијски систем, испољавао негаторски став и ниподаштавање према основним вредностима нашег социјалистичког самоуправног друштва, тековина НОБ-а и социјалистичке револуције*, а сада неолиберали тврде да сам (нео)комуниста и да се налазим *на крајње левој страни политичког спектра, тамо где се до пре две деценије налазио комунистички покрет*, те да су моји ставови *антикапиталистички, а реторика антиимперијалистичка*. Исто тако онима којима су важнији интереси сопствене земље и њених грађана, од интереса ментора (раније) са Истока или (сада) са Запада, по дефиницији су националисти, а како неће да усвоје владајући орвеловски новогovor него покушавају да проникну у суштину ствари па то разобличавају и називају правим именом, ризикују да буду проглашени (у комунистичко

време) за *морално-политички неподобног* или (у време неолиберала) *политички некоректног*.

4) На крају, колега Б. Мијатовић пише: *Мислим да би било добро да се економисти у Србији окану празних, а врућих идеолошких дискусија и окрену правим темама. А тема око којих се могу укрстити копља између либерала и левице има подоста.*

Коментар: Овде сам у потпуности сагласан са колегом Б. Мијатовићем, али то није лако учинити јер је неолиберализам, пре свега, идеологија, те се расправе о *правим темама* брзо претварају у *вруће идеолошке дискусије* о чему сведочи и текст колеге Б. Мијатовића, па такав мора бити и одговор на њега.

Колега Б. Мијатовић ме, у своме прилогу, упућује на његове и колумне људи из фирме у којој ради које објављују у листу *Политика* јер би тада јасно уочио да смо *Поповићка, Беговић и ја оштри критичари и ове и претходних влада, а не неки беневоолентни пропагатори њиховог тржишног фундаментализма*. Подсећа ме да су њихове колумне сакупљене у књигама (Д. Поповић: *Економија здравог разума*, 2009; Б. Мијатовић: *Србија на низбрдици*, 2011). Пошто су наведене књиге објављене код великог државног издавача *Службени гласник*, где је колега Б. Мијатовић уредник *Економске библиотеке*, предлажем му да објави књигу (чији би радни наслов могао да гласи: *У загрљају неолибералне хоботнице*) у којој бих и ја сакупио текстове са скупова *Научног друштва економиста и Академије економских наука*. Уколико мисли да текстови са научних скупова нису интересантни за ширу читалачку публику (па би због тога издавач могао имати губитке), предлажем да и ја своје колумне

сакупим у књигу како су то учинили он и Поповићка. Управо је данас (16.03.2012) у листу *Политика* изашла моја најновија колумна под насловом *Рејтинг агенције и сукоб интереса* – да не би било забуне у њој пишем о сукобу интереса у раду рејтинг агенција, а не издавача.

Тако би и симболично *укрстили копља* између присталица и противника либерала и у библиотеци коју колега Б. Мијатовић уређује. Мислим да би то било добро, а и коректно (поготово што се ради о државној, а не приватној издавачкој кући) да се код истог издавача поред његове и књига његових истомишљеника (нео)-либерала објаве и књиге аутора који заступају другачије ставове. Од колеге Б. Мијатовића који се јавно декларише као либерал и демократа – уверен сам да је такав не само на речима него и на делу – очекујем ускоро позитиван одговор на овај предлог.

Напомена:

У вези са претходном полемиком желео бих дати још три кратке напомене.

1. По завршетку округлом стола одржаног у Академији економских наука, у неформалном разговору са колегом Б. Мијатовићем изразио сам наду како ће предлог да објави моју књигу у *Службеном гласнику* озбиљно размотрити. Одговорио ми је да то не би учинио ни под којим условима. Мада сам знао епилог, ипак сам се потом, у вези са тим, званично обратио електронском поштом директору *Службеног гласника*, али од њега нисам добио било какав одговор.

2. Касније сам припремио најављене књиге, па је у Загребу објављена књига *Критика неолиберализма и транзиције* у којој се налази 12 мојих академских тек-

стова (углавном са расправа у *Научном друштву економиста и Академији економских наука*), а у Београду (је у штампи) књига *У загрљају неолибералне хоботнице* која садржи 50 мојих публицистичких текстова (углавном колумни и коментара у дневном листу *Политика*) објављених у периоду после 2010. године.

3. Полемика са колегом Б. Мијатовићем пренета је и *Културни додатак* листа *Политика*, те је на тај начин добила шири јавни одјек. Колега Б. Мијатовић је поново ишао на моју дисквалификацију тврдећи да сам *левичар*, те да сам *против капитализма и финансијске глобализације*, а комунисти су ме раније затварали и избацили са посла под оптужбом да сам *десничар* и да сам *против социјализма и самоуправљања*.

ПРИЛОГ 3

Овај прилог ћемо почети са текстом који говори како се у глорификацији неолибералне економске политике, иде чак тако далеко да се, фалсификују чињенице из економске историје (као што се то чини и са историјом Другог светског рата где се улога англосаксонаца у сламању фашизма приказује као кључна, а да је СССР, у свему томе, имао малу епизодну улогу). У економској мејнстрим литератури (друга се данас тешко може и објавити) узима се као неоспорна истина да су развијене земље постале богате спроводећи либералну стратегију развоја.

ХА ЦУН ЧАНГ

Светски познати експерт из економије развоја – Ха-Цун Чанга, професора на Универзитету у Кембриџу, објавио је књигу *Лоши Самарићани: Мит о слободној трговини и тајна историја капитализма* из које је НИН (02.10.2008) пренео неке делове и објавио у фељтону (приредио Никола Врзић) под називом *Развијени никад нису радили оно што саветују неразвијеним*.

После пуцања тржишта хипотекарних кредита у САД, свет се нашао у кризи чији се исход не да предвидети а која се углавном пореди са Великом депресијом која је уследила после слома њујоршке берзе 1929. године. Док владе САД и ЕУ посежу за мерама до јуче незамисливим у неолибералним економијама, попут национализације пропалих банака и осигуравајућих друштава и упумпавања огромних количина новца у посрнуле берзе, економски аналитичари широм света почињу да постављају питање: Да ли је ово крај неолиберализма, економске филозофије која је владала светом протекле три деценије? Да ли се држава на велика врата враћа регулисању тржишта, које је почетком осамдесетих препустила самом себи у вери да ће оно на најбољи начин управљати собом?

Пред читаоцима су изводи из књиге јужнокорејског економисте Ха-Цун Чанга (професора на Универзитету у Кембрицу) *Лоши Самарићани: Мит о слободној трговини и тајна историја капитализма* у којој он показује како су се „богате нације лоших Самарићана“ (као контраст библијском добром Самарићанину), првенствено САД и земље западне Европе, обогатиле и технолошки унапредовале користећи методе које данас ускраћују земљама у развоју. Насупрот проверено успешној „националистичкој политици“ заштите сопствене индустрије и тржишта, преко организација попут Међународног монетарног фонда и Светске банке, намећу им неолиберални концепт отвореног тржишта и потпуног повлачења државе из економије. Концепт који је (досад) одговарао онима који су већ богати и способни за тржишну утакмицу, али је погубан за недовољно развијене.

Чанг, треба и то рећи, није анархистички маргиналац, како би можда могло да се помисли; од 1990. године предаје економију на Универзитету Кембриц, радио је за Ује-

дињене нације, Светску банку и Азијску банку за развој. У коментару ове књиге, нобеловац Џозеф Штиглиц каже: “Паметна, живописна и провокативна књига која нам доноси уверљиве нове погледе на глобализацију.” Србија се у овој књизи не спомиње, али све што је речено, нажалост, сасвим је применљиво и на нашу земљу. Од гашења домаћих банака, убрзане приватизације, одржања ниске инфлације и монетарне дисциплине, па све до најактуелнијег, укидања царина и потпуног отварања српског тржишта за производе из ЕУ. Ако је Чанг у праву, све то нам неће донети ништа добро.

Како побећи од сиромаштва? Ха-Џун Чанг подсећа на ситуацију у сопственој земљи, Јужној Кореји: „1961. године, осам година по завршетку братоубилачког рата са Северном Корејом, годишњи приход Јужне Кореје био је 82 долара по становнику. Просечни Корејац зарађивао је упола мање од просечног становника Гане (179 долара). Половина јужнокорејске индустрије и преко 75 одсто њене железничке мреже били су уништени у рату. Интерни извештај USAID-а из 50-их година прогласио је Кореју за *’рупу без дна’*. У то време, главни извозни артикли земље били су тунгстен, риба и остале примарне сировине.“ „Кореја, једно од најсиромашнијих места на свету, била је жалосна земља у којој сам се родио 7. октобра 1963. године. Данас сам грађанин једне од богатијих, ако не и најбогатијих, држава на свету. Током мог живота *per capita* приход у Кореји порастао је око 14 пута, мерено куповном моћи становника. Великој Британији требало је више од два века (између касног XVIII века и данас) а Сједињеним Државама око век и по (између 1860-их и данас) да постигну исти резултат. Како је овакво *’чудо’* уопште било могуће?

Већини економиста чини се да је одговор сасвим јасан. Кореја је успела јер је поштовала диктате слободног тржишта.

Прихватила је принципе чврсте валуте (ниска инфлација), мале владе, приватног предузетништва, слободне трговине и отворености према страним инвестицијама. Овакав поглед познат је као неолиберална економија.

Неолиберална економија је осавремењена верзија либералне економије Адама Смита, економисте из XVIII века, и његових следбеника. Први пут се појавила током 1960-их, да би почев од 1980-их година постала доминантна економска филозофија. Либерални економисти XVIII и XIX века веровали су да је неспутана конкуренција на слободном тржишту најбољи начин да се организује економија, зато што приморава свакога на максимално ефикасно пословање. Државне интервенције проглашене су штетним зато што умањују притисак од конкуренције ограничавањем доласка потенцијалних конкурената, било кроз увозне баријере или стварањем монопола. Неолиберални економисти подржавају одређене поступке које стари либерали нису – најбитнији су одређени облици монопола (као што су патенти или монопол централне банке на штампање новца) и демократски облик политичке владавине. Али генерално, они деле одушевљеност старих либерала отвореним тржиштем.

Неолиберална политика у односима са земљама у развоју спроводи се уз подршку алијансе богатих земаља, предвођених Сједињеним Државама, а преко „*несветог тројства*“ међународних економских организација које ове земље у великој мери контролишу – Међународног монетарног фонда (ММФ), Светске банке и Светске трговинске организације (ВТО). Богате владе користе своје буџете за помоћ и приступ њиховим домаћим тржиштима као шаргарепе, да натерају земље у развоју да прихвате неолибералну економску политику. Ово се понекад чини због користи одређених компанија које лобирају, али нај-

чешће да би се у земљи у развоју створили пријатељски услови за страну робу и инвестиције уопште. Улога ММФ-а и Светске банке је у томе што зајмове које додељују, условљавају прихватањем неолибералне политике у земљи која је у питању. WTO пак даје допринос тиме што доноси трговинска правила која промовишу слободну трговину у областима у којима су богате земље јаче, али не и тамо где су слабије (нпр. пољопривреда и текстилна индустрија).

Ове владе и међународне организације потпомогнуте су и армијом идеолога. Заједно, ова различита тела и појединци чине моћну пропагандну машину, финансијско-интелектуални комплекс иза кога стоје новац и моћ.

Овај неолиберални естаблишмент жели да поверујемо да је Кореја, током својих чудесних година између 60-их и 80-их, спроводила неолибералну развојну стратегију. Стварност је, међутим, сасвим другачија. Кореја је, заправо, током ових деценија гајила неколико нових индустрија које је влада одабрала у консултацији с приватним сектором, кроз царинску заштиту, субвенције и друге облике владине подршке, све док те индустрије нису *'порасле'* довољно да издрже међународну конкуренцију. Влада је била власник свих банака, тако да је могла да управља животном течношћу бизниса – кредитима.

Такође, корејска влада стриктно је контролисала стране инвестиције, дочекујући их раширених руку у одређеним секторима, док их је истовремено потпуно забрањивала у другим, у зависности од националног развојног плана.

Популарни утисак о Кореји као економији слободне трговине стечен је због њених извозних успеха. Али извозни успех не захтева слободну трговину, као што су то показали и Јапан и Кина.

Корејско економско чудо било је резултат паметне и прагматичне мешавине тржишних подстрека и државног управљања. Корејска влада није укинула тржиште као што су то учиниле комунистичке земље. Ипак, није имала ни слепу веру у слободно тржиште. Иако је тржиште схватила озбиљно, корејска стратегија препознала је да закони тржишта често морају да буду исправљани државним интервенцијама. Кореја није изузетак. Практично све развијене државе данашњице, укључујући Британију и САД, наводне постојбине слободног тржишта и слободне трговине, обогатиле су се политиком која је супротна ортодоксном неолиберализму. Британија и САД нису дом слободне трговине; заправо, обе су задуго биле земље које су највише штитиле своје тржиште.

Зашто, онда, богате земље не препоруче земљама у развоју стратегије које су им тако добро послужиле? Зашто им, уместо тога, нуде измишљотине о историји капитализма?

Године 1841. немачки економиста Фридрих Лист критиковао је Британију да другим земљама проповеда слободну трговину, док је своју економску премоћ остварила кроз високе царине и екстензивне субвенције. Оптужио је Британце да *'измичу мердевине'* уз које су се сами попели да би достигли водећу економску позицију на свету.

Историја капитализма је тотално промењена тако да многи у развијеном свету и не перципирају историјски дупле стандарде у вези с препоручивањем слободне трговине и слободног тржишта земљама у развоју. Најбољима су се показале оне економије које су се отварале селективно и постепено. А раст је успорен у последње две и по деценије, када су се тржишта ослободила и границе отвориле.“ Ха-Џун Чанг подсећа на пример јапанске Тојоте. Производњом аутомобила почела је да се бави 1933. године, шест година касније јапанска влада истерала је са тржишта Џенерал моторс и

Форд; 1949. године влада Јапана избавила је Тојоту – која је тада правила аутомобил за спрдњу, попут нашег „југа“ - из дугова у које је запала новцем централне банке. „Данас, јапански аутомобили сматрају се природним као и француско вино, али пре мање од 50 година већина људи, укључујући многе Јапанце, сматрала је да јапанска аутомобилска индустрија једноставно не треба да постоји.

Да је јапанска влада током 60-их спроводила неолибералну економску политику, „лексуса“ (луксузни модел Тојоте) не би ни било. У најбољем случају, Тојота би била млађи партнер неког западног произвођача аутомобила, или још горе, не би ни постојала. (...) Наша прича о Тојоти показује да постоји спектакуларни несклад у историји глобализације коју промовишу Томас Фридман и његове (неолибералне) колеге.“

Ха-Цун Чанг супротставља „званичну“ и „праву“ историју глобализације. Према „званичној“, Британија је прва усвојила принципе слободног тржишта и трговине, у XVIII веку. До средине XIX века оваква економска политика и британски успех показали су се супериорним, па су и остале државе почеле да либерализују своја тржишта, упоредо с дерегулацијом домаћих економија. Либерални светски поредак базирао се на „*laissez-faire* економској политици код куће; ниским баријерама на међународни проток робе, капитала и радне снаге; и на макроекономској стабилности, гарантованој стабилним новцем, ниском инфлацијом и балансираним буџетима.“

Систем је уздрман после Првог светског рата када су, због пољуљане светске економије, државе поново почеле да дижу трговинске баријере. Коначно, Други светски рат уништио је све остатке „првог светског либералног поретка“.

Почетком 80-их долази до успона неолиберализма, који почињу да прихватају и земље у развоју, напуштајући дотадашњу лошу политику заштите свог тржишта и државног протекционизма. „Круна овог тренда ка глобалној интеграцији била је пад комунизма 1989. године.“

Причу о „правој историји глобализма“ Ха-Џун Чанг почиње подсећањем на то како је Хонгконг доспео под британску управу, после Опијумског рата и Споразума у Нанкингу 1842. године: „Растућа британска жеља за чајем изазвала је велики трговински дефицит с Кином. У очајничком покушају да смањи јаз, Британија је почела да извози опијум из Индије у Кину. Пуки детаљ, да је продаја опијума у Кини нелегална, није смео да поремети племенити циљ балансирања књига. Кинески званичници су 1841. године запленили товар нелегалног опијума, што је британска влада искористила као повод за рат.“ У рату је Кина тешко поражена, изгубила Хонгконг и, што је за причу о слободној трговини још и важније, изгубила је и право да сама одређује царине на увоз робе у Кину. Царине на увоз британске робе у Кину, тако, практично су биле укинуте (износиле су свега 3-5 одсто), а сличну политику током XIX века Британија је спроводила и у односу на Јапан, Персију, Отоманско царство, јужноамеричке државе. То је, наравно, повољно утицало на британски извоз и индустријску производњу, али је колонијализмом наметнута „слободна трговина“ ових држава са Британском империјом у њима изазвала, практично, потпуну стагнацију (годишњи раст од свега 0,4 одсто, мање и од Африке у то време).

Пошто је показао колико је слободно функционисао „први светски либерални поредак“, Ха-Џун Чанг прелази на модерно доба. Истина је, каже, да су развијене земље између 50-их и 70-их значајно снизиле царинске баријере, али су

такође „користиле многе друге методе националистичке економске политике да би поспешиле сопствени економски развој – субвенције, компаније у државном власништву, владино управљање банкарским кредитима, контрола капитала... Када су почели да примењују неолибералне програме, њихов раст је успорен. Током 60-их и 70-их, *per capita* приход у богатим земљама растао је 3,2 одсто годишње, али је ова стопа у наредне две деценије значајно опала, на 2,1 одсто.“

Ни у земљама у развоју „лоша стара времена“, пре увођења неолибералних стратегија, „уопште нису била лоша. Током 60-их и 70-их, у време *'погрешне'* политике протекционизма и државног интервенционизма, *per capita* приход у земљама у развоју растао је 3 одсто годишње. Ово је био период *'Индустријске револуције у Трећем свету'*. Од 80-их, пошто су усвојили неолибералну политику, раст је упола мањи (1,7 одсто). Просечна стопа привредног раста у земљама у развоју била би и мања ако искључимо Кину и Индију.“

Ово успоравање привредног раста најочљивије је у Јужној Америци – свега једна трећина у односу на „лоша стара времена“ – која је била и најревноснија у примени неолибералне економске политике. „Што се тиче Африке, њен *per capita* приход растао је споро чак и током 60-их и 70-их (1-2 одсто годишње). Али, од 80-их, регион је доживео пад животног стандарда. Ова чињеница представља тешку оптужницу на рачун неолибералне ортодоксије, будући да су већином афричких економија у последњих четврт века практично управљали ММФ и Светска банка.“

С друге стране, економски успеси Кине и Индије показују „важност стратешке, пре него безусловне интеграције у глобалну економију, базирану на националистичкој визији. Као САД средином XIX века, или Јапан и Кореја средином XX, Кина је користила високе царине (преко 30

одсто) да би изградила сопствену индустријску базу. Истина, с већом добродошлицом је прихватала стране инвестиције него Јапан или Кореја, али је ипак поставила ограничења страног власништва и обавезе куповине робе од локалних произвођача“.

Чиле је, пак, пример успешне примене неолибералних метода. Ипак, „постоји велика сумња у одрживост развоја Чилеа. Током претходне три деценије земља је остала без већине производне индустрије и постала је изузетно зависна о извоз природних сировина“.

„Да сумирамо: истина о глобализацији после 1945. године скоро је потпуно супротна од званичне историје. Током периода контролисане глобализације подупрте националистичком политиком између 50-их и 70-их светска економија, нарочито у земљама у развоју, расла је брже, била је стабилнија и имала је праведнију дистрибуцију прихода него у последње две и по деценије неконтролисане неолибералне глобализације.“

Ко управља светском економијом, пита се Ха-Цун Чанг.

„Развијене земље приморавају земље у развоју да усвоје одређена економска решења и начине понашања, условљавајући тиме добијање стране помоћи, или им нуде преференцијалне трговинске споразуме у замену за *'добро понашање'* (усвајање неолибералне политике). Још важније, међутим, јесу акције мултилатералних организација као што је *'Несвето тројство'* – ММФ, Светска банка и WTO.“ ММФ и Светску банку основали су савезници 1944. године у Бретон Вудсу у Њу Хемпширу (САД), те се зато понекад називају и Бретон Вудс институције (БВИС); ММФ позајмљује новац државама да би избалансирале дефиците, док је Светска банка основана да би помогла реконструкцију

ратом уништених европских земаља и инфраструктурни развој нових, постколонијалних држава. После 1982. године и дужничке кризе „трећег света“, међутим, „улога ММФ-а и Светске банке драматично се мења“. Укратко, обе организације излазе из свог првобитног мандата, а мешање у остале, неекономске сфере, правдају тиме што неуспех у другим областима утиче на економски (не)успех и приморава државе да од њих позајмљују новац. „Но, по том принципу, не постоји део нашег живота у који БВИс не би смеле да се умешају. По овој логици, ММФ и Светска банка требало би да условљавају баш све, од етничке интеграције и равноправности полова до успостављања другачијих културних вредности.“

„У почетку, ММФ је постављао услове само у вези са питањима попут, рецимо, девалвације националне монете. Али онда су почели да постављају услове око буџета, објашњавајући да су буџетски дефицити главни узрок проблема. То је онда довело до захтева за приватизацијом државних предузећа, уз објашњење да су губици ових предузећа важан узрок буџетских дефицита у многим земљама у развоју. Пошто је све повезано са свиме другим, било шта може да послужи као услов.“

„Да ствар буде још и гора, богате нације *’лоших Самарићана’* своје доприносе пакетима ММФ-а често условљавају тиме што од земље-дужника траже да усвоји економску политику које не служи за сређивање сопствене економије, већ интересима богатих земаља које позајмљују новац. Пошто је прочитао уговор који је Кореја 1997. године склопила с ММФ-ом, један разјарени посматрач је прокоментарисао: *’Неке одредбе плана ММФ-а истоветне су ономе што су САД и Јапан дуго покушавале да наметну Кореји. (...) Реч је о злоупотреби моћи ММФ-а, који је приморао Кореју у тренутку слабости да прихвати трговинску и инвести-*

циону политику коју је претходно одбијала.’ Ово није рекао неки антикапиталистички анархиста, већ Мартин Фелдстин, конзервативни економиста са Харварда који је био главни економски саветник Роналда Регана.“

Структура одлучивања у ММФ-у и Светској банци је, наиме, таква да њихова пристрасност богатим земљама и њиховим интересима није никакво чудо. „Одлуке се доносе према уделу који одређена држава има у капиталу (другим речима, систем гласања је један долар - један глас).“ А САД, захваљујући свом уделу од 17,35 одсто, практично имају право вета у 18 најважнијих области, у којима је за доношење одлуке потребна већина (у капиталу) од 85 одсто. „Због тога, САД могу да уложе вето на сваку одлуку која им се не допада.“

Да би одговорили на критике, Светска банка и ММФ реаговали су тако што су, поред осталог, отворили дијалог са невладиним организацијама (НВО). „Али утицај ових консултација је, у најбољем случају, маргиналан. Штавише, када је све већи број НВО-а у земљама у развоју индиректно финансиран од Светске банке, вредност ових дијалога постаје још сумњивија.“

„Такође, растућа тенденција у земљама у развоју, да на кључне економске позиције постављају бивше намештенике Светске банке и ММФ-а, доводи до *’решења’* проблема која су упадљиво слична решењима Бретон Вудс институција.“

У WTO, за разлику од ММФ-а и Светске банке, одлуке се доносе гласањем (једна земља - један глас). „Нажалост, у пракси, никад се не гласа, а организацију у суштини води олигархија састављена од малог броја богатих земаља.“ Сви важни преговори воде се у тзв. Зеленим собама, у које се улази само с позивницом. „Позване буду само богате земље и неке велике земље у развоју које не могу да се занемаре,

попут Индије и Бразила. Било је случајева, нарочито током министарског састанка у Сијетлу 1999. године, да су делегати неких земаља у развоју, који су у Зелену собу покушали да уђу без позивнице, физички избачени напоље.“

„Маргарет Тачер, британска премијерка која је предводила неолибералну контрареволуцију, једном приликом је критике одбацила речима: *'Нема алтернативе'*. Дух овог објашњења – познат као ТИНА (There Is No Alternative) – прожима начин на који *'лоши Самарићани'* представљају глобализацију. (...) Постоје, међутим, многе алтернативе неолибералној глобализацији која се данас спроводи.“

Како су се богате земље обогатиле, пита се Ха-Цун Чанг у поглављу насловљеном „Двоструки живот Данијела Дефоа“. Чувени енглески писац, аутор „Робинзона Крусое“ и „Мол Фландерс“, аутор је и заборављеног дела из економије, „План енглеске трговине“, у коме је описао како су Тјудори, „нарочито Хенри VII и Елизабета I, користили протекционизам, субвенције, монополе, индустријску шпијунажу и друге видове владине интервенције да би развили енглеску индустрију вуне – европску high-tech индустрију свог доба“. Без ових метода, „било би веома тешко, ако не и немогуће, да се Британија од извозника сировина претвори у европски центар те високо технолошке индустрије. *'План'* разбија у парампарчад основни мит капитализма да је Британија успела зато што је прва открила пут до напретка – слободно тржиште и слободну трговину. (...) У *'Плану'*, Дефо јасно показује да није слободно тржиште, већ владин протекционизам и субвенције, оно што је развило британску производњу вуне.“

Истоветно се поступало и после Тјудора. Роберт Валпол, први британски премијер (1721-42), на почетку мандата донео је сет закона „који су у суштини били наме-

њени заштити британске производне индустрије од стране конкуренције, а истовремено су британску индустрију субвенционисали и охрабривали је да извози. (...) Оваква решења упадљиво су слична онима које су примениле 'чудесне' економије источне Азије, као што су Јапан, Кореја и Тајван, после Другог светског рата.“

Што се пак Британије тиче, она је „све до средине XIX века остала високопротекционистичка земља“ – просечне царинске стопе у Британији биле су 45-55 одсто, наспрам 6-8 у Холандији, 8-12 у Немачкој и Швајцарској и око 20 одсто у Француској. Такође, Британија је забранила својим колонијама да извозе робу која би могла да буде конкурентна роби произведеној у матици, попут производа од памука из Индије и од вуне из Ирске и Америке. Штавише, охрабривана је производња примарних сировина у колонијама, субвенцијама за њихов извоз и укидањем царина за увоз сировина у Британију. „(Валпол) је хтео да се осигура да ће колоније остати на производњи примарних сировина и да се никад неће уздићи да буду конкуренција британским произвођачима.“

Протекционизам у Британији напуштен је тек када је тамошња индустрија постала међународно конкурентна. „Без протекције, добар део британске индустрије био би збрисан пре него што би успео да досегне ривале у иностранству. Али кад је британска индустрија постала међународно конкурентна, државна заштита постала је мање неопходна и чак контрапродуктивна, јер би индустрију учинила самозадовољном и неефикасном, како је то приметио Адам Смит.“

Док је била британска колонија, Америци није било дозвољено да царинама штити нове индустрије, и било јој је забрањено да извози производе који би могли да буду кон-

курвенција британским. После рата за независност, Александар Хамилтон, први министар финансија САД, 1791. године Конгресу подноси „Извештај о производњи“: „Основна идеја била је да заостала земља као што су САД треба да заштити своје 'индустрије у раном детињству' од стране конкуренције и гаји их док не постану способне да стоје на сопственим ногама.“ У „Извештају“, Хамилтон је набројао низ мера за развој индустрије у САД, попут увођења царина за увоз робе, па и забране увоза појединих производа, субвенције, забране извоза кључних примарних сировина, развоја финансијске и транспортне инфраструктуре... „Да је (Александар Хамилтон) данас министар финансија неке земље у развоју, ММФ и Светска банка сигурно не би позајмили новац његовој земљи, и лобирали би за његову смену.“

Хамилтонова политика високих царина на увоз робе у САД (између 40 и 50 одсто) задржала се кроз читав XIX век па све до 20-их година XX века. „Упркос томе што је била најпротекционистичкија држава на свету у том периоду, САД су истовремено биле и најбрже растућа економија. (...) Тек после Другог светског рата су САД – сада с индустријском премоћи без премца – либерализовале своју трговину и почеле да заступају политику слободне трговине. (...) Ипак, америчка влада наставила је да потпомаже индустрију на другачије начине, нарочито јавним финансирањем истраживања и развоја (research and development, R&D). Између 50-их и средине 90-их, влада је финансирала између 50 и 70 одсто новца утрошеног за R&D, што је далеко више од просека од око 20 одсто у Јапану и Кореји. Без федералног финансирања R&D, САД не би биле у стању да одрже своју технолошку предност над остатком света у кључним индустријама.“ Сличну, преовлађујућу улогу у заштити своје индустрије у периоду њеног развоја имале су и владе у Француској, Немачкој,

Јапану, Финској, Норвешкој, Италији, Аустрији... У Француској, на пример, после Другог светског рата влада је национализовала кључне индустријске гране и каналисала инвестиције кроз државне банке. „Да би новим индустријама омогућила да дишу и расту, влада је одржала високе царине све до 60-их година. Стратегија се показала веома добром, јер је до 80-их Француска постала технолошки лидер у многим областима.“ У Јапану царине нису биле високе, али је увоз био строго контролисан. Осим тога, у кључним областима стране инвестиције једноставно су биле забрањене, а тамо где су биле дозвољене одређен је максимални удео страног власништва (49 одсто) и обавезан удео домаћих производа који мора да се користи у производњи.

„Практично све богате земље данашњице (изузетак су Холандија и Швајцарска) користиле су националистичке методе (царине, субвенције, рестрикције у трговини с иностранством) да би поспешиле њихову индустрију у раном детињству. (...) Заговорници слободне трговине морају да објасне како то да је слободна трговина објашњење успеха богатих земаља данашњице, када једноставно скоро да и није упражњавана пре него што су се те земље обогатиле.“

„Историја нам говори да су, у раној фази развоја, буквално све успешне земље употребиле мешавину протекције, субвенција и регулативе да би помогле својим економијама. Нажалост, још једна од историјских лекција је да богате земље 'измичу лествице' осталима, кроз приморавање сиромашних земаља на слободно тржиште и слободну трговину. Већ успеле земље не желе да добију нову конкуренцију у земљама које би употребиле националистичке методе економске политике, какве су оне саме успешно примениле у прошлости. (...) Другим речима, историјски, либерализација трговине пре је исход него узрок економског развоја.“

Пример Мексика показује да „слободна трговина не функционише“ – између 2001. и 2005. године, мексички доходак по становнику расте по „бедној“ стопи од 0,3 одсто годишње, упркос НАФТА споразуму о слободној трговини у Северној Америци и огромном и отвореном тржишту САД за мексичке производе. Насупрот томе, између 1955. и 1982. године, у периоду у ком је држава руководила индустријализацијом земље, *per capita* доходак растао је по стопи од 3,1 одсто годишње. „Мексико је нарочито упечатљив пример неуспеха због преране либерализације, али примера има још. У Обали Слоноваче, после снижења царина на 40 одсто 1986. године, хемијска, текстилна, обућарска и аутомобилска индустрија буквало су пропале. У Зимбабвеу, после трговинске либерализације 1990, стопа незапослености је са 10 скочила на 20 одсто.“

Либерализација је створила и додатне проблеме. Укидањем или смањивањем царина буџети држава остали су без значајног извора прихода. Умањивање привредне активности, уз повећање незапослености, такође је „скресало“ буџетске приходе од пореза. Будући под великим притиском ММФ-а да се одржи буџетска стабилност, државе су биле приморане да учине све што могу да уштеде новац – а то значи далеко мање новца уложеног у „виталне области као што су образовање, здравствена заштита и инфраструктура, што је изузетно штетно по дугорочни раст“.

Све до осамдесетих година прошлог века богате земље допуштале су сиромашнима значајан степен протекционизма и субвенција у односу на сопствену привреду. С администрацијом Роналда Регана у САД, међутим, приступ је почео да се мења, а ту промену је најбоље изразио сам Реган, затраживши „нове и либералније споразуме са нашим трговинским партнерима – споразуме на основу којих ће они у пот-

пуности отворити тржиште и третирати америчке производе као њихове сопствене.“

И тако је настала Светска трговинска организација, која – „наизглед фер“ – прописује једнака правила понашања свим чланицама, насупротив ранијем ГАТТ режиму по коме су државе-чланице саме бирале које ће одредбе прихватити а које не. „Али ако се удубимо у детаље, видећемо да правила уопште нису иста за све. Иако богате земље имају ниску просечну (царинску) заштиту, оне сасвим диспропорционално штите производе које извозе сиромашне земље, посебно одећу и текстил. Што значи да се, извозећи на тржиште богатих земаља, сиромашне земље суочавају са вишим царинама него друге богате земље. (...) Индија је 2002. године влади САД платила више него Британија, упркос томе што је индијска економија једва трећина британске. Исте године, Бангладеш је у царинама платио САД скоро исто колико и Француска, упркос томе што је величина њихове економије свега 3 одсто француске.“ Још је гора ситуација код споразума попут TRIPS-а (*Trade-related Intellectual Property Rights*), где се сиромашне и земље у развоју појављују искључиво као купци (неопходне) интелектуалне својине богатих земаља. „Све у свему, у име *'изједначавања правила'*, богате нације *'лоших Самарићана'* створиле су нови међународни трговински систем који је монтиран у њихову корист. (...) Кад би стварно желеле да помогну земљама у развоју да се развију кроз трговину, богате државе требало би да им дозволе асиметрични протекционизам какав је постојао између 50-их и 70-их година.“

Ха-Цун Чанг поставља јеретичко питање: да ли је страни капитал неопходан? Финци су дуго мислили да није – током 30-их земља је усвојила низ закона који су предузећа са страним уделом власништва већим од 20 одсто прогласили за „опасна“. Тек 1987. је дозвољени проценат страног

власништва порастао на 40 одсто, „али су ипак све стране инвестиције морале да буду одобрене у Министарству трговине и индустрије. Општа либерализација страних инвестиција уследила је тек 1993. године, у склопу припрема за улазак у ЕУ 1995.“

У начелу, будући да саме често не могу да сакупе довољно сопственог новца за инвестиције, земљама у развоју од велике је користи додатни новац који долази са стране, од иностраних инвестиција. „Земље у развоју треба да отворе своја тржишта капитала, говоре *`лоши Самарићани`*, да би такав новац могао слободно да тече.“

Страни капитал у земљу улази на три главна начина – кроз директну страну помоћ („али често са одређеним условима.“), банкарске зајмове, и кроз инвестиције, гринфилд и браунфилд.

Један од проблема са страним инвестицијама је у томе што тржиште на које долазе чине нестабилнијим, будући да показују тенденцију групног напуштања тржишта на први знак невоље, „упркос дугорочно добрим прогнозама“, што кризу учини још тежом, као 1997. године у источној Азији. Земље у развоју су, у време пре него што су глобалне финансије либерализоване, претрпеле далеко мање банкарских и монетарних криза него после тога.

„Упркос теоријској претпоставци да директне стране инвестиције имају највише предности од свих различитих видова прилива капитала, није једноставно документовати ове предности – наводи се у студији ММФ-а. Зашто? Зато што различити видови ових инвестиција имају различите последице.“

„Најсумњивије“ су браунфилд инвестиције, кад страна компанија купи постојећу домаћу и често не учини ништа да поправи производне капацитете. „Страни инвеститор може

да купи компанију за коју мисли да је потцењена на тржишту, посебно у тренутку финансијске кризе, и руководи њом док јој не нађе погодног купца. Понекад страни инвеститор чак активно уништава компанију коју је купио.“ Такав је пример шпанске авиокомпаније Иберија која је 90-их купила неколико јужноамеричких авиокомпанија, заменила своје старе авионе њиховим новим, а потом их отерала у банкрот.

„Кључан а често занемарен“ утицај страних инвестиција јесте њихов удар на постојећу домаћу конкуренцију „која је могла да порасте“ да није прерано суочена са иностраним такмацима. Због тога је најбољи начин приступа страним инвестицијама њихова забрана у појединим секторима, и пажљиво регулисање у осталим.

Све ово нарочито се односи на банкарски сектор. Председник САД Ендру Џексон је 1832. године укинуо другу банку САД због тога што је удео страног капитала у њој био превисок – 30 одсто. Образлажући своју одлуку, рекао је да би се домаћи новац у страним банкама, у случају рата са земљом из које банка долази, могао показати опаснијим оружјем од поморске и војне моћи непријатеља. „*Ако морамо да имамо банке, нека буду чисто америчке*“, рекао је Џексон. Ако би данас то рекао председник неке земље у развоју, био би проглашен за ксенофобичног диносауруса и протеран из међународне заједнице.“

САД су строго регулисале стране инвестиције и у другим областима, не дозвољавајући инострано учешће, рецимо, у локалној поморској трговини, власништву над земљом и природним ресурсима. Наизглед парадоксално, стриктна регулатива страних инвестиција у САД током XIX и почетком XX века, као и у Кини у последње две деценије, није довела до успоравања страних инвестиција већ управо обрнуто. „Ова чињеница стоји директно насупрот веровању

`лоших Самарићана` да ће регулација страних инвестиција редуковати те инвестиције, односно, обрнуто, да ће (сугерисана) либерализација регулативе страних инвестиција повећати токове инвестиција.“

Чак и примери Сингапура и Ирске, земаља које су постигле успех великим ослањањем на стране инвестиције, „нису доказ да земља домаћин треба да дозволи транснационалним компанијама да чине шта желе“ – обе државе су, наиме, успех постигле тек када су низом владиних мера и регулатива привукле инвеститоре у оне секторе привреде у које су желеле, попут електронике, производње софтвера, фармацеутске индустрије... „Да сумирамо: историја је на страни регулатора. Већина данас богатих земаља регулисала је стране инвестиције када је била на крају који прима (инвестиције). (...) Чак ни државе које су активно прихватале стране инвестиције, попут Сингапура и Ирске, нису прихватиле *laissez-faire* приступ транснационалним компанијама какав данас *`лоши Самарићани`* препоручују земљама у развоју.“

Ха-Џун Чанг одбацује тврдње *`лоших Самарићана`* да данас живимо у свету без граница у коме је регулисање страних инвестиција непотребно, у коме повезаност компанија са земљом из које потичу нестаје. „Националност фирме и даље је веома важна. Ко поседује компанију одређује колико ће њиховим подружницама бити дозвољено да пређу у виши ниво активности. Било би веома наивно, посебно за земље у развоју, да своју економску политику изграде на претпоставци да капитал више нема националне корене.“

Једна од основних поставки економске филозофије *`лоших Самарићана`* јесте да државне компаније треба приватизовати, зато што „људи не брину довољно о стварима које нису њихове. (...) Због тога, тврде противници државног влас-

ништва, људима треба дати власништво над стварима да би оне биле употребљене на најефикаснији начин“.

Што се фирми у државном власништву тиче, тврде неолиберални економисти, проблем је у контроли менаџмента коме је компанија поверена, те у томе што се оваквом компанијом може управљати далеко „опуштеније“ него приватном, јер се рачуна на владину помоћ у случају невоље. Исти приговори, међутим, могу се ставити и на рачун приватних компанија – акционарима је често подједнако тешко да контролишу менаџмент „своје“ компаније као и грађанима да контролишу менаџмент државне, а „ако су политички важне, приватне компаније такође могу да рачунају на субвенције па чак и владину помоћ у извлачењу.“ Као што, уосталом, најречитије сведоче актуелни догађаји на Волстриту, али и примери које наводи Ха-Џун Чанг: Британија је, да би их спасила од банкрота, национализовала Rolls Royce, British Steel, British Leyland, British Aerospace... током шездесетих и седамдесетих година, деценију касније Реганова администрација спасла је Chrysler у САД. „Као што је један страни банкар рекао Wall Street Joymal средином осамдесетих: ’Ми смо за слободно тржиште када треба да зарадимо новац, а верујемо у државу када само што нисмо изгубили новац.’“

Државно власништво над компанијом може се показати као предност и због неспремности приватних инвеститора да новац уложи у посао од државне важности који ће профит донети тек на дужи рок. „Општа лекција је јасна: јавна, државна предузећа често су била оснивана да би покренула капитализам, а не да би га заменила, као што се уобичајено верује.“

Фирме у државном власништву не треба продавати пошто-пото, препоручује Ха-Џун Чанг. „Влада обично хоће да прода компаније које најгоре послују – то су тачно оне

које најмање занимају потенцијалне купце. Због тога, да би изазвали интересовање у приватном сектору, влада често треба много да инвестира у ту компанију и да је реструктурира. Али ако се пословање компаније може поправити под државним власништвом, зашто је уопште и продавати? Штавише, приватизовану фирму треба продати по правој цени. Ако су продате сувише јефтино, то значи да је јавно добро поклоњено купцу. Додатно, ако је то добро затим изнето из земље, добијамо и губитак у националном богатству. (...) Програм приватизације мора бити спроведен у правом ритму и у право време. Ако влада покуша да прода исувише предузећа у релативно кратком времену, то ће сигурно утицати на њихову цену. Поврх тога, с обзиром на флукуације на берзи, важно је извршити приватизацију када су услови на берзи повољни. У том смислу, лоша је замисао успостављање стриктног рока за приватизацију, на чему ММФ често инсистира и што су многе владе добровољно прихватиле, јер ће такав рок приморати владу на приватизацију без обзира на тржишне услове.

Још је важније продати јавна предузећа правим купцима. Јавна предузећа често су уз корупцију продата потпуно некомпетентним купцима. (...) Корумпирани званичници често су подстакнути да гурају приватизацију по сваку цену, зато што то значи да неће морати да деле мито са наследницима својих положаја.“

Још један од начина којим нације *`лоших Самарићана`* спречавају напредак земаља у развоју су патенти и читав концепт заштите интелектуалне својине. „Најштетнији утицај лежи у потенцијалу да блокира проток знања у технолошки заосталије земље, чиме се спречава развој њихове економије. Економски развој се заснива на усвајању напредних страних технологија. Све што отежава то усвајање, био то патентни систем или забрана извоза напредних технологија, није добра

за економски развој.“ При том, и овде имамо истоветну ситуацију – док су саме имале потребу за усвајањем нових технологија, богате земље „безбрижно су кршиле патенте, заштитне знакове (trademark) и ауторска права (copyright). Швајцарци су *'позајмили'* немачке хемијске изуме, док су Немци *'позајмљивали'* енглеске заштитне знакове а Американци енглеска ауторска права – све то без плаћања онога што се данас сматра *'праведном'* компензацијом. Упркос таквој историји, богате нације *'лоших Самарићана'* данас приморавају земље у развоју да ојачају заштиту интелектуалне својине кроз TRIPS споразум и билатералне споразуме о слободној трговини.“

Овакви споразуми имају и своју цену – процена је Светске банке да ће само за плаћање лиценци на нове технологије земље у развоју богатим државама (које су власници 97 одсто патената и већине заштитних знакова и ауторских права) годишње плаћати 45 милијарди долара, „што чини готово половину укупне стране помоћи коју су дале богате државе (93 милијарде долара 2004. и 2005. године)“.

Када земља западне у кризу платног биланса, помоћ ММФ-а је кључна. Не због новца који би ММФ позајмио, јер ова организација и нема много сопственог новца, већ због самог споразума „који се сматра гаранцијом да ће држава исправити своје грешке и усвојити сет исправних решења која ће осигурати њену будућу могућност да плати дуг. (...) Најважнији и најстрашнији услови ММФ-а тичу се макроекономске политике, тј. монетарне и фискалне политике. (...) *'Лоши Самарићани'* сматрају да већина земаља у развоју нема самодисциплину да *'живи у оквиру својих могућности'*; оптужују их да штампају новац и понашају се као да сутра не постоји. (...) Због тога сматрају да је чврсто руковођење ММФ-а круцијално за обезбеђивање макроекономске ста-

билности и тиме раста у овим земљама. Нажалост, макроекономска политика коју промовише ММФ изазвала је готово сасвим супротне ефекте.“

„Неолиберали сматрају инфлацију државним непријатељем број један. (...) Али зашто се она сматра толико штетном?“ Логика је оваква: инвестиције су неопходне за раст; инвеститори не воле несигурност; због тога се економија мора одржати стабилном, што значи да цене не смеју да расту. Због тога је ниска инфлација предуслов за инвестиције и раст. А да би се то постигло, неопходна је монетарна дисциплина и да „влада живи у оквиру својих могућности“.

Ипак, постоје и примери који говоре другачије: „Током 60-их и 70-их, просечна инфлација у Бразилу била је 42 одсто годишње. Упркос томе, бразилска економија била је једна од најбрже растућих у свету током те две деценије – *per capita* приход растао је по стопи од 4,5 одсто годишње у овом периоду. Насупрот томе, између 1996. и 2005. године, када је Бразил усвојио неолибералну ортодоксију, нарочито у вези са макроекономском политиком, инфлација је просечно била 7,1 одсто годишње. Али током овог периода, *per capita* приход у Бразилу растао је свега 1,3 одсто годишње.“ Бразил није изузетак – и у Кореји је током њених „чудесних година“ годишња инфлација била око 20 одсто, а раст чак 7 одсто. „Овим примерима, наравно, не тврдим да је свака инфлација добра.“ Али, студије су показале да инфлација испод 40 одсто годишње не само да није штетна, „већ може да буде компатибилна са брзим растом и стварањем радних места. (...) Стриктна монетарна и фискална политика, које су неопходне за смањивање инфлације, вероватно ће снижити ниво економске активности што ће, онда, смањити потребу за радним местима, изазвати незапосленост и смањење плата.“

„Богати Самарићани“ намећу земљама у развоју високе каматне стопе као кључ за остваривање монетарне дисциплине, „а саме су прибегавале лабавој монетарној политици када су имале потребу за повећањем прихода и нових радних места“ – каматне стопе у западној Европи и Америци тада су, у три деценије после Другог светског рата, биле највише 2,6 одсто (у Немачкој), а чак и негативне као у Швацарској (-1 одсто); наспрот томе, ММФ је, на пример Јужној Африци, наметнуо каматну стопу од 10-12 одсто, чиме је инфлација одржана ниском, али је то „имало огромне последице по раст и отварање нових радних места. (...) С обзиром на овакву цену рестриктивне монетарне политике, независност централне банке с јединим циљем да инфлацију држи ниском јесте последње што земље у развоју треба да учине.“

При том, и сам концепт независности централне банке, какав се намеће земљама у развоју, сасвим је супротан ономе што развијене земље чине – док је у земљама у развоју мисија независне централне банке да одржи макроекономску стабилност и ниску инфлацију, у САД је нагласак на „стварању економских услова за максималну запосленост, стабилне цене и умерене дугорочне каматне стопе“, док је „председник ФЕД-а изложен редовном 'гриловању' пред Конгресом“.

Сасвим слично ствари стоје и са буџетским дефицитом, који је такође високо на листи непријатеља ММФ-а. „Кад би биле у сличној ситуацији, богате земље `лоших Самарићана` никада не би учиниле оно што говоре сиромашним земљама да треба да учине.“ Укратко, улазак у буџетски дефицит је савршено логичан корак ако се то чини у сврху инвестирања, које ће покренути даљу економску активност и тиме привредни раст. Уосталом, управо то су учиниле САД после 11. септембра, улазећи у дефицит од чак 4 одсто њиховог

бруто производа. Почетком 90-их, да би решила своје проблеме, Шведска је ушла у дефицит од 8 одсто бруто друштвеног производа. Насупрот томе, током кризе 1997. године, ММФ је Кореји дозволио улазак у дефицит од само 0,8 одсто.

Какав је однос неолиберализма и демократије? За разлику од старих либерала XIX века, који су сматрали да је демократија лоша јер омогућава сиромашној већини да експлоатише богату мањину, неолиберали сматрају да су демократија и отворено тржиште природни партнери. Али то није истина, тврди Ха-Џун Чанг. „Тржиште и демократија сударају се на фундаменталном нивоу. Демократија функционише по принципу један човек – један глас. Тржиште, по принципу један долар – један глас. (...) Мора се пронаћи баланс између демократије и тржишта.“

А „богати Самарићани“ препоручују решења која минирају демократију у земљама у развоју.“ Реч је о покушају да се избегне мешање корумпираних и популистички настројених политичара у сферу економије („уочи избора, могли би да изврше притисак на централну банку да штампа новац, што изазива инфлацију“). Циљ се постиже стриктним одржавањем балансираног буџета, али и оснивањем независних тела – централне банке, регулаторних агенција, чак и независних пореских служби, као што је покушано у Уганди и Перуу. Али, „ако је доношење веома важних одлука одузето од демократски изабраних влада и стављено у руке неизабраних технократа у ’политички независним’ агенцијама, у чему је онда поента постојања демократије? Другим речима, неолибералима је демократија прихватљива само кад се не супротставља слободном тржишту; због тога неки од њих нису учили контрадикцију између подршке Пиночеу у Чилеу и проповедања демократије. Речено директно, они желе демократију само ако је она у великој мери немоћна – или како

је Кен Ливингстон, левичарски градоначелник Лондона, ставио у наслов своје књиге из 1987. године: „Кад би гласање променило било шта, они би га укинули.“

Ха-Цун Чанг, професор економије на Кембриџу, поводом изласка његове нове књиге (*23 Things They Don't Tell You About Capitalism*, 2010) одржао је предавања студентима престижног LSE (*The London School of Economics*) на коме је, између осталог, рекао:

Ову књигу сам написао да покажем да постоји неколико алтернатива тржишном капитализму, и она доводи у питање неке од основних претпоставки, теорија и бројки које обично узимамо здраво за готово када размишљамо о нашим економским проблемима. У духу др Суса, поглавља сам назвао „ствари“, као Ствар 1 и Ствар 2 из „Мачка у шеширу“.

Прва „ствар“ је да не постоји таква ствар као што је слободно тржиште. Многима ће ово звучати нелогично.

Када је отпочела индустријска револуција, крајем 18. века у Британији, дечја радна снага је постала велики проблем. Наравно, сиромашна деца су одувек радила. Дакле, нису осамнаестовековни људи измислили дечји рад, али сада је проблем био то што су деца радила у врло нездравим и опасним условима. Нарочито зато што су нове машине омогућиле да се старији радници замене овим физички слабашним бићима. То је изазвало велику забринутост. Године 1819, група про-реформских британских посланика покушала је да уведе прописе против дечјег рада. Изнели су предлог у парламенту и он је био врло рудиментаран по данашњим мерилима...

После много перипетија на крају је закон ипак прошао, али парламент није одобрио буџет за спровођење ових прописа, па су они остали само мртво слово на папиру. Али чак је и таква минимална регулација спречавана, са образложењем да подрива саме основе тржишне економије, наиме – слободу уговарања. Противници су говорили – гледајте, ова деца хоће да раде, а ови људи хоће да их запосле, у чему је проблем? Није да су ти људи киднаповали децу и држали их као робове. У питању је слободан уговор, заснован на међусобном пристанку. Ако га забраните, уздрмаћете саме темеље тржишног друштва.

Данас би ретко ко у Британији и другим богатим земљама, укључујући и најватреније присталице слободног тржишта, имао нешто против регулације дечјег рада... Слобода тржишта је као лепота – налази се у оку посматрача. Ако се слажете са тим етичким становиштем, да се деци не сме допустити да раде, нећете ни видети регулацију. Али ако се случајно не слажете, рећи ћете – какво је ово тржиште рада? Половини потенцијалне радне снаге структурно је забрањен улазак на тржиште рада. Поента је да свако тржиште почива на бројним прописима – шта сме да се продаје и купује, ко може да продаје и купује и како се размена може извршити – а тржиште сматрамо слободим само зато што потпуно одобравамо прописе, и просто их више не примећујемо.

Навешћу вам пример. Ако разговарате са неким професионалним економистом, поставите му провокативно питање да ли заиста постоји слободно тржиште као из уџбеника. Одговориће вам да највероватније не постоји, али вероватно ће додати да је идеалном

тржишту из уџбеника најближа берза. Да ли то значи да бих ја могао да сутра ујутру ушетам у зграду Лондонске берзе, са хрпом деоница своје компаније и да их тамо продам? Не, није ми дозвољено да продајем, јер прво морам да будем регистрован. Да ли то значи да треба само да напишем писмо и да кажем – желим да се региструјем и да продајем деонице? Па ће ми они рећи – наравно, дођите сутра. Не, потребно је много времена и труда, треба да доставите много података о вашим рачунима, потврде да чланови вашег управног одбора нису осуђивани у последњих три, четири, пет година, у зависности од берзе. И тек након тога вас региструју. Да ли онда то значи да након пет година могу да се појавим и да продајем деонице? Не, не могу. Деонице могу да купују и продају само овлашћени брокери.

Чак и кад продају деонице, постоје свакојаки прописи. Постоје „аутоматски прекидачи“, што значи да ако цена неке деонице падне испод одређене границе, трговина се обуставља, у уверењу да таква промена цене може да буде резултат само ирационалне панике а не рационалног прорачуна. Ако читава берза падне испод одређеног процента, берзе се затварају на неколико дана, док се људи не смире. Тако да чак и берза, коју сматрамо слободним тржиштем, има све те прописе...

Покушавам да кажем да је тржиште у суштини политички конструкт. Тржишни економисти ће увек покушати да вам кажу како од одређене тачке прелазимо у домен тржишта и да не смемо дозволити да политичка логика подрива ову област. Створите независну централну банку, створите независна регулаторна тела, па чак и политички независна тела за државне приходе, како је Светска банка препоручила неким афричким

земљама. Дакле, они воле да представљају сву регулативу као политички мотивисано мешање у слободно деловање једног природног система, али ако не постоји начин да се научно дефинише слободно тржиште, тржишни став је политички као и било који други став. Дакле, закључак прве „ствари“ јесте да је раскид са илузијом о објективности слободног тржишта први корак ка разумевању капитализма.

Друга „ствар“ је још скандалознија – да компаније не треба да се воде у интересу њихових власника. О чему причам? Звучи ненормално. Деоничари су власници компанија, а сви знамо да би власници требало боље да се брину о свом власништву него неко ко га, на пример, изнајмљује. Власници имају највећи интерес у дугорочном успеху компаније, па самим тим оно што је добро за њих мора да буде добро и за компанију.

То је тачно, у случају да један појединац поседује дуготрајну материјалну имовину, али то не важи и за савремене компаније. Јер то су друштва са ограниченом одговорношћу, што значи да људи ризикују само капитал који су инвестирали у своје деонице. Некада ограничена одговорност није постојала, па сте тада, кад ваша фирма банкротира, морали да продате све што имате – посуђе, одећу итд. Ако и након тога не отплатите дугове, идете у дужнички затвор. Дакле, друштва са ограниченом одговорношћу су новији изум.

У савременим компанијама са ограниченом одговорношћу, које понекад имају десетине хиљада деоничара, упркос томе што су законски власници, деоничари су понекад најмање посвећени дугорочном успеху компаније... Нарочито у последње три деценије, уз појачану финансијску дерегулацију, „летећи“ деоничари

постали су још моћнији. На пример, у Британији је 1960-их просечан период поседовања деоница био око пет година – дакле када купите деоницу, у просеку је у вашем власништву пет година. Данас је тај период око седам месеци.

У медијима се спомиње „квартални капитализам“, што практично значи да управа води компанију имајући у виду максимизацију профита у наредном кварталу. Није баш квартални, али практично сте под притиском такозваних власника да направите профит за два, највише три квартала. Као резултат тога, најамни менаџери одлучују да воде компанију у интересу максимизације профита деоничара.

Како се то ради? Прво се максимизује краткорочни профит. Како? Отпустите сваког ко вам падне на памет, не инвестирате, нарочито не у дугорочне ствари попут истраживања и развоја. Наравно, то изазива проблеме. Радници су деморалисани, исцрпљени, технологија застарева. Али да ли се то вас тиче? Јер ово ће се одразити на компанију за три, четири, пет година. Као најамни менаџер, вероватно ни нећете бити ту кад се то деси.

Пошто сте максимизирали профит, деоничари имају све већу зараду кроз повећане дивиденде и откуп деоница – то је поступак када компаније купују своје деонице да би повећале цену деоница, па су деоничари задовољни. Овај податак није наведен у књизи, зато што је објављен касније, али према прорачуну америчког економисте Вилијама Лазоника, највећих 500 америчких компанија потрошиле су 94% своје зараде на дивиденде и откуп деоница, а сличне британске компаније потрошиле су 88%. Имајући у виду да већина ком-

панија у богатим земљама попут Америке и Британије инвестира из задржаног профита, то значи да уопште не инвестирају. Процент профита који је издвајан за деоничаре, чак и у Америци где је то било најразвијеније, некада је био између 45-50%. Значи, половина профита се улагало у машине, истраживање и развој итд, а друга половина иде деоничарима...

Ето, то су прве две ствари. Наравно, не могу да говорим о свих 23, па хајде да се сконцентришемо на оне уз које могу да покажем неке лепе слике. Рецимо, *трећа „ствар“* – већина људи у богатим земљама зарађује више него што би требало. Тржишни економисти нам говоре да људи зарађују онолико колико вреде. Кажу да не треба да се жалимо на неједнакост примања. Ми смо прихватили ову логику и мислимо да су сиромашни људи, нарочито у сиромашним државама, сиромашни зато што нису продуктивни.

Да ли је заиста тако? Ово сам илустровао причом о двојници возача аутобуса, хипотетичких возача, али довољно су реалистични. Један се зове Рам, Индијац који вози аутобус у Њу Делхију. Други се зове Свен и ради као возач аутобуса у Стокхолму. Према статистичким подацима Међународне организације рада, Свен зарађује оприлике 50 пута више од Рама. Да ли је то зато што Свен вози 50 пута боље од Рама? Једноставан одговор је – протекционизам. Контрола усељавања... Када заступају либерализацију међународне трговине, протока капитала, зашто тржишни економисти не заступају и либерализацију протока људи? То потврђује мој аргумент да су тржишта политички конструи. Не постоји ништа у економској теорији што

налаже контролу имиграције. То је политичко становиште...

Затим нам остају богати из богатих земаља. Могу ли они да се тапшу по леђима и да кажу – само ми заиста заслужујемо то што зарађујемо? Мислим да не могу, јер људи често не разумеју да висока продуктивност људи из богатих земаља пресудно зависи од чињенице да су рођени у друштвима напредних технологија, добрих институција и квалитетне инфраструктуре, или да су бар тамо емигрирали. Већина тих ствари је колективно акумулирана временом, а није нешто што су ти појединци сами створили.

Ворен Бафет је у једном интервјуу деведесетих лепо ово објаснио. Рекао је: *Баците ме усред Бангладеша, и шта ћу ја бити? Бићу пољопривредник. И био бих врло сиромашан пољопривредник, јер не умем ништа да узгајам. Дакле, чак и по бангладешким мерилима, био бих сиромашан. Ја сам богат зато што сам случајно рођен у овој земљи, која прецењује моју финансијску даровитост, па сматрам да је већину мог новца зарадило друштво, а не ја*. Он је паметан човек, он то разуме...Морамо да схватимо да је наша продуктивност колективна. Она није чисто појединачно достигнуће. То значи да постоји добар аргумент зашто богати треба да плаћају виши порез...

Овом књигом желео сам да подстакнем своје читаоце да науче нешто о економији... Једино што могу да вам кажем јесте да ако пажљивије погледате све ово, видећете да многе ствари за које сте мислили да су доказане и општеприхваћене нису такве. Многе ствари за које мислите да су чињенице – нису чињенице

ПОГОВОР

Када је књига требала дефинитивно да буде у штампани колега Небојша Катић објавио је (крај октобра 2013) текст Тријумф диригованог једноумља, који ћу искористити као поговор ове књиге.

Велика економска криза, или велика рецесија како се све чешће назива, довела је до промена у осећању живота грађана на Западу. Будућност више није онако извесна и стабилна како је то раније изгледало. Уместо плитког тријумфализма који је доминирао од слома социјализма деведесетих година прошлог века, појавили су се дисфорија, страх, сумња и резигнација.

На тренутак је чак изгледало да би криза могла отворити конструктивну дебату о егзистенцијалним, системским питањима модерног капитализма и данашњег света. Нада је трајала кратко, а дебата која се води на видљивом делу светске позорнице (а само је он важан) површна је и отужно економистична.

На веселој, лепршавој страни дебате су они који сматрају да се ради о прекомерној драматизацији економске кризе. По њима, реч је о мање-више уобичајеној

кризи, каквих је било на десетине, и о процесу кризног уравнотежења економије после кога капитализам увек излази ојачан. Њихову веру у систем ништа не може пољуљати. (Овај став, иако на Западу редак, веома је популаран код српских представника неолибералне мисли.)

Већина учесника у глобалној дебати је ипак нешто опрезнија и другачије сагледава и узроке и последице кризе. Јасно је да она није циклична попут ранијих, јасно је да се ради о „некреативној деструкцији“ која носи велике економске и социјалне ризике. Па и поред тога, и ове анализе фокус стављају само на економску димензију проблема и измиче им шири социјални и политички контекст кризе – случајно или намерно.

Како се полази од тога да је са фундаментима система све у реду, решења се увек тражи у оквиру исте матрице. Ако би државе мало боље регулисале финансијски систем, ако би банке биле мање алаве, мало мање шпекулисале и биле боље капитализоване, сви проблеми били би решени. У таквој интерпретацији, да би се изашло из кризе, потребне су само техничке корекције и боља комбинација монетарне и фискалне политике.

Ако је на површини кризе било јасно видљиво распојасано лудовање дерегулисаног финансијског сектора и наивна вера у моћ тржишта, у дубини кризе, у том срцу финансијске таме, остао је скривен њен најважнији узрок – велика деформација у расподели новостворене вредности, стагнацији надница и страшно нарастање социјалних разлика.

Да би економија расла и јачала, привреда, држава и грађани морају да троше и тако стварају и одржа-

вају тражњу за робама и услугама. „Нова економија“ тражи и стимулише грађане да троше све више, али им (релативно) плаћа све мање и ускраћује им зарађено. Грађани тај мањак куповне моћи надокнађују задуживањем. Како раст задуживања није праћен растом плата, модел је морао довести до пуцања дужничког балона. Овај фундаментални узрок кризе доводи у питање политичке и економске доктрине на којима систем почива, и тиме постаје нека врста забрањене теме.

Како је време одмицало, како су ефекти кризе лагано слабили захваљујући енормним државним интервенцијама, и сами узроци кризе су полако тонули у заборав. Минимум раније сагласности о узроцима кризе се полако топио. Будући да је финансијски сектор делом саниран (што на терет буџета, што кроз незапамћено штампање новца), криза финансијског сектора се полако и стрпљиво гурала у заборав. У први план сада избија криза јавног дуга.

Господари универзума и њихови интелектуални конквискадори су успели немогуће – променили су перцепцију кризе и изврнули је на главу. Иако су чињенице неумољиве, иако је потпуно јасно да је кризу изазвао приватни сектор и бесмислена вера у моћ тржишта, кривица се сада приписује држави. У новом тумачењу, главна одговорност за кризу је пребачена на превелико буџетско трошење.

Овај модел интелектуалне манипулације је вешто конципиран и снажно медијски подржан. Економска криза која у континуитету траје од 2007. године сада се декомпоује – од једне кризе се вештачки праве две, готово независне кризе.

У перверзном обрту, криза јавног дуга која је настала као последица санирања финансијске кризе, сада се проглашава њеним узроком. Актуелна криза јавног дуга није директна последица финансијске кризе и огромних, изнуђених директних трошкова санирања финансијског система. Она није последица ни огромних трошкова који су проистекли из рецесије коју је изазвао финансијски сектор. У данашњој интерпретацији, криза јавног дуга је последица склоности модерних западних држава да превише троше.

Како се ради о превеликом трошењу, лек се не може тражити на страни бољег пуњења буџета, расту пореза и њиховој већој прогресивности и затварању пореских „рупа“. То никако, то ни по коју цену. Постоји само један делотворан лек, и своди се на апсолутно, безусловно резање јавне потрошње.

Да парадокс буде већи, управо финансијски сектор који је непосредно изазвао кризу, који је присилио државе да санирају не само последице кризе, већ и сам финансијски сектор, данас је најефикаснији инструмент дисциплиновања држава – на сваки начин, без обзира на социјалне последице.

Ако се јавна потрошња не смањи, финансијски сектор ће казнити државе тражећи све веће и веће камате на новац којим се дефицити финансирају. При томе, новац којим скупо кредитирају државе, банке су готово бесплатно позајмиле од централних банака, дакле од државе. Државе тако финансирају саме себе користећи скупог посредника, а све у име мантре да централне банке не смеју директно покривати дефицит буџета.

Целокупан терет кризе је тако преваљен на грађане, на оних 99 процената становништва који не спадају у привилеговану мањину. Социјална и здравствена заштита је све слабија, јавне службе све сиромашније, сигурност грађана и њихове имовине све мања.

У амбијенту у коме се прелоко остаје без посла, и у коме је лакоћа отпуштања проглашена за системску врлину, грађани морају прихватити да раде све више, и/или, да буду плаћени све мање. То је нова, магична кованица – флексибилно тржиште рада – којом се нуди универзално решење за проблем незапослености.

Како је могуће да се истина и чињенице тако страшно деформишу, како је могућа тако безочна манипулација јавним мњењем?

Овакав тријумф неистине и доминација бескрупулозне мањине могућа је само у амбијенту контролисаног и плаћеног једноумља, само у амбијенту колосалне интелектуалне издаје. Ова издаја је данас много гора од оне о којој је писао Жилијен Бенда у свом познатом есеју „Издаја интелектуалаца“ из 1927. године. Она не почива на националним, расним или класним заблудима, нити на погрешним идејама. Она почива на новцу, на грубој интелектуалној корупцији преко које се више не може ставити никакав идејни, нити идеолошки смоквин лист. За мрвице и понеку мрву које падају са трпезе богатих, нови интелектуалци издају све – идеје, прошлост, садашњост и будућност, своје очеве и своју децу.

Медијски простор је строго контролисан, а на свим главним капијама стоји преторијанска гарда. Кроз те капије могу проћи само одабрани, они који афирмишу систем, или они чија критика не доводи у питање ни једну системску догму.

Они други, који се не мире са таквим стањем ствари, кроз те капије не могу проћи, па обитавају на медијској маргини. Њихови гласови се могу чути само на Интернету, али су и тамо загушени општом дигиталном какофонијом. Тај хук не може угрозити систем и не може га натерати да се промени.

У некој циничној анализи можда се и овакво стање може подвести под виталност и способност капитализма да се трансформише и преживи. Све и да је тако, спорна је цена преживљавања и адаптације – огроман број регионалних ратова који непрестано трају и ужасна људска патња која са тим иде, стално опадање квалитета живота, потпуна атомизација друштва, уништавање животне средине и угрожавање самог опстанка планете.

Није битно само ко побеђује, већ и какав свет победник иза себе оставља. У овом новом свету, све опасности (од глобалних ратова до фашизма) су поново ту, потенцијално у још страшнијем облику. И сва фундаментална питања и проблеми капитализма су и даље отворени и чекају неку нову, још разорнију кризу. Цивилизација која се свела на само две повезане идеје – профит и конзумеризам, нема више шта да понуди или обећа – чак ни раст потрошње. Друштвом се надаље може владати само страхом – од губитка посла, од тероризма, од имиграната, од других.

Систем у коме је све на продају, који од човека упорно покушава да направи робу, у коме привреда не служи људима већ људи њој, у коме економија контролише друштво, а не друштво економију, пре или касније завршава у злу и крвопролићу.

Чини се да никада у модерном времену није постојао период у коме се, као данас, живело без идеологије, без вере и без конкуренције и сукоба идеја. А како би се идеје и могле сукобљавати, када на левој страни политичког спектра више нема готово никога.

На сцени је потпуна социјална и политичка регресија. Сва достигнућа социјалдемократске државе која су мукотрпно грађена последњих стотинак година, сада се под окриљем кризе полако разграђују. Ово путовање у будућност све више личи на повратак у деветнаести век. Тај повратак, тај неприродни пут не може проћи без јаука, без отпора и без побуне. Како побуну и протест нема ко да артикулише, она ће се артикулисати сама, на улици и против институција. Таква артикулација је увек хаотична, деструктивна и поларизује друштво.

Опасна је илузија да се друштва која иду против човечности могу заувек контролисати полицијом, војском, тајним службама, или законима који сваку социјалну побуну проглашавају тероризмом. Свет је пропустио прилику да велику економску кризу искористи како би се погледао у огледалу. Преко огледала је само пребачен покривач, али то неће промени стварност, нити је сакрити од оних који у њој живе. У интелектуалном смислу, економска криза није друго до још једна пропуштена историјска прилика.

ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

У својој најновијој књизи НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ ТРАНЗИЦИЈА И КРИЗА професор Јован Б. Душанић опширно образлаже зашто Србија, чија привреда је претрпела огромне штете због блокаде без преседана и агресије НАТО пакта, уместо да буде извучена из депресије, после „*српске октобарске револуције*“ бива у њу гурнута још дубље. Нове невоље привреде Србије су производ *атипичног модела* економске политике, чији су главни састојци: непримерена приватизација, либерализација и политика девизног курса, те губитак контроле над банковним системом који је доспео у руке странаца. Последице су: разиндустријализација земље, огромна незапосленост, висока спољна задуженост и унутрашњи дуг.

За разлику од многих учесника у нашим академским расправама, који остају на негативној фази критике, то јест изношењем шта је лоше у економској политици, професор Јован Б. Душанић покушава да негативну фазу критике пропрати позитивном, то јест указивањем шта друштво треба да уради да би се земља извукла из економске депресије. Он сматра да Србија уместо *атипичног модела развоја*, сроченог у складу с *вашиingtonским консензусом*, мора да формулише нови модел развоја у складу с домаћим потребама, условима и могућностима. У ту сврху сама држава мора бити уређена како би била у стању да гради и спроводи аутономан модел развоја.

У грађењу нове економске политике треба користити искуства успешних земаља. У свим *успешним причама* модернизација привреде остварена је подстицањем штедње, еластичном монетарном политиком, заштитом домаћих произвођача, добрим образовним системом и постизањем консензуса путем препознавања колективног интереса. *Видљива* (држава) и *невидљива* (тржиште) *рука*, државно и приватно власништво, те државни сектор и приватно предузетништво делују заједно и усклађено, а државна и предузетничка политика нису оријентисане само на кратки, него на средњи и дуги рок.

Међу нашим академским економистима професор Јован Б. Душанић већ одавно важи за једног од најбољих полемичара. Тако је и ова, као и његове претходне књиге писана у полемичком стилу који је и највидљивији знак истинског интелектуалног ангажмана, тако ретког на нашој јавној сцени у овим временима.

Проф. др Благоје Бабић
Академија економских наука
Београд

* * *

У књизи професор Јован В. Душанић – што је уобичајено у академском свијету, али не и у свијету политичара који то нерado прихватају – критизира и osporava погледе неких академских економиста (из неолибералне школе мишљења) и политичара (различитих политичких оријентација) у Србији за које процjenjuje да су погрешни са спозnajног и неприхватљиви са становишта формирања опћих и јавних интереса.

Profesor Dušanić pripada onoj grupi intelektualaca i profesora koji imaju široka znanja iz političke ekonomije (kao vještine upravljanja nacionalnom ekonomijom) i poslovne ekonomije (kao vještine upravljanja poduzećima, bankama i drugim mikroekonomskim subjektima), te znanstvenicima koji su (u različitim zemljama) ostvarili intelektualnu i materijalnu neovisnost o centrima ekonomske i političke moći. Pripada grupi samostalnih analitičara i teoretičara koji djeluju neovisno o trenutno dominantnim ideologijama i politikama.

U vrijeme grube neoliberalne globalizacije i tzv. tranzicije – koja smanjuje suverenitet nacionalnih država, povećava moć korporacija i nadnacionalnih međunarodnih organizacija, povećava razlike između centra i periferije – profesor Dušanić naglašava i afirmira što je dio dijalektičkog uravnoteživanja suprotstavljenih snaga suprotne čimbenike i tendencije, tj. moralne, rodoljubne i domoljubne aspekte ekonomije i politike. Nasuprot neoliberalnoj politici globalizacije i tranzicije, koja je usmjerena na slamanje malih naroda i njihovih privreda, on opisuje i brani njihove interese, interese njihovih nacionalnih država i drugačije oblike njihova uključivanja u globalnu ekonomiju. Nacionalne države i njihove privrede on još uvijek uzima kao okvir za optimizaciju proizvodnje i raspodjele, a ne multinacionalne korporacije ili nadnacionalne političke zajednice, kakva je Europska unija.

Od 90-ih godina 20. stoljeća pa do danas, neoliberalna škola u tranzicijskim zemljama potisnula je ne samo marksizam, već i kejnziizam i sve ostale škole odnosno njezine konkurente u borbi za idejno i teorijsko vodstvo i utjecaj na obrazovanje ekonomista. Knjiga profesora Dušanića, po našem mišljenju, doprinos je otporu okupaciji

svijesti s neoliberalnim načinom mišljenja i doprinos pluralizmu idejno-teorijskih orijentacija odnosno afirmaciji alternativnih škola ekonomskog mišljenja.

Znanstveni profil profesora Jovana B. Dušanića i njegova kritika neoliberalne ideologije i politike tranzicije zanimljive su pojave na lepezi ekonomsko-teorijskih orijentacija (tj. škola ekonomskog mišljenja) i njegove knjige bit će, vjerujemo, zanimljive građanima, studentima, stručnjacima i političarima koji uče na svom ili tuđem povijesnom iskustvu i traže alternativne putove izlaza iz sadašnje ekonomske krize.

Prof. dr. sc. Đuro Medić
Ekonomski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.246.025.88(497.11)

330.831.8

338.124.4(100)

Душанић Јован Б., 1950–

Неолиберализам транзиција и криза / Јован Б. Душанић
Београд: Београдска пословна школа, 2013,

441 стр; 21cm

Тираж 300

ISBN 978-86-7169-437-7

COBISS.SR-ID 199324428